

ประวัติศาสตร์การเมืองและสังคมมณฑลพายัพสมัยพระเจ้าอินทวิชยานนท์
: ศึกษาจากคร่าวรับเสด็จ พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร

นายกฤษณะ พ่วงรักษา

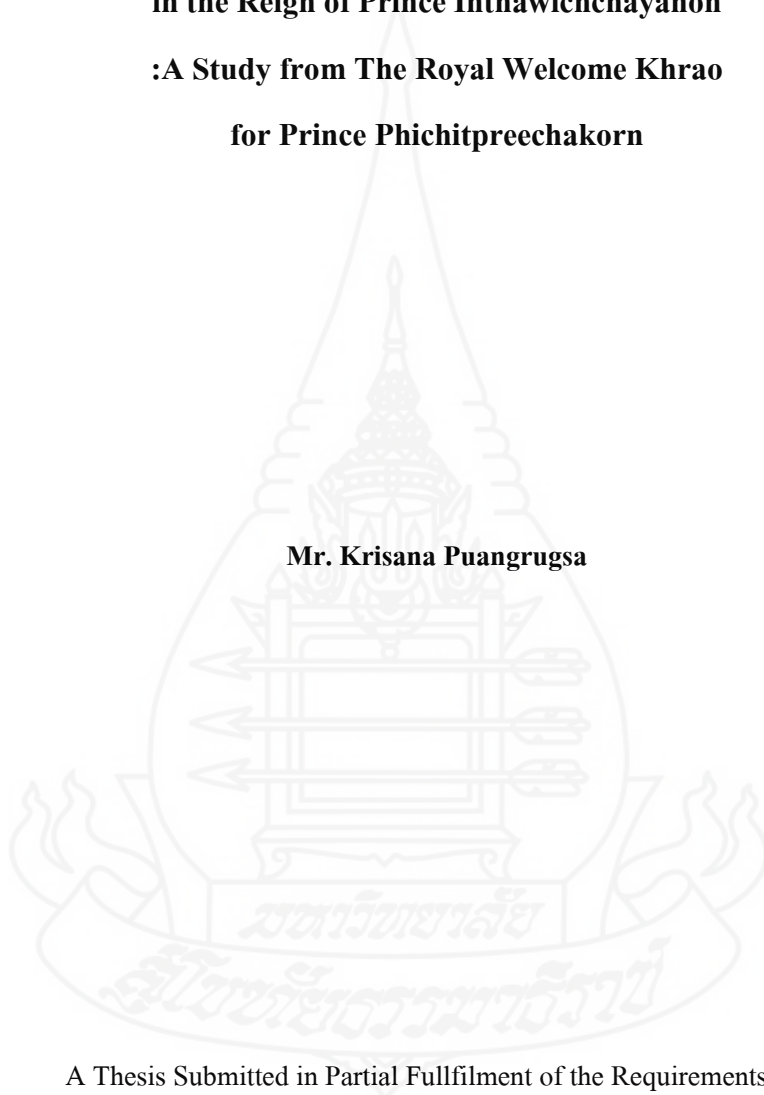

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต
แขนงวิชาไทยคดีศึกษา สาขาวิชาศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช

พ.ศ. 2555

**The Political and Social History of MonthonPhayap
in the Reign of Prince Inthawichchayanon
:A Study from The Royal Welcome Khrao
for Prince Phichitpreechakorn**

Mr. Krisana Puangrugsa

A Thesis Submitted in Partial Fullfilment of the Requirements for
the Degree of Master of Arts in Thai Studies

School of Liberal Arts

Sukhothai Thammathirat Open University

2012

หัวข้อวิทยานิพนธ์ ประวัติศาสตร์การเมืองและสังคมมณฑลพายัพสมัยพระเจ้าอินทวิชยานนท์:
ศึกษาจากคร่าวรับเสด็จพระเจ้านั่งยาเธอ กรมหมื่นพิจิตประชากร

ชื่อและนามสกุล นายกฤษณะ พ่วงรักษา

แขนงวิชา ไทยคดีศึกษา

สาขาวิชา ศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช

อาจารย์ที่ปรึกษา 1. รองศาสตราจารย์มัลลิกา มัสอูดี
2. รองศาสตราจารย์อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว

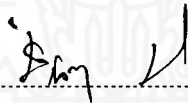
วิทยานิพนธ์นี้ ได้รับความเห็นชอบให้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรระดับปริญญาโท เมื่อวันที่ 5 มีนาคม 2556

คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์

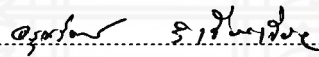
ประธานกรรมการ

(รองศาสตราจารย์ เวื่อเอกหญิงปรียา หิรัญประดิษฐ์)

กรรมการ

(รองศาสตราจารย์มัลลิกา มัสอูดี)

กรรมการ

(รองศาสตราจารย์อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว)

ประธานกรรมการบัณฑิตศึกษา

(ศาสตราจารย์ ดร. สิริวรรณ ศรีพหล)

ชื่อวิทยานิพนธ์ ประวัติศาสตร์การเมืองและสังคมมณฑลพายัพ สมัยพระเจ้าอินทวิชยานนท์

: ศึกษาจากคร่าวรับเสด็จพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร

ผู้วิจัย นายกฤษณะ พ่วงรักษา **รหัสนักศึกษา** 2491001091 **ปริญญา** ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (ไทยคดีศึกษา)

อาจารย์ที่ปรึกษา (1) รองศาสตราจารย์มัลลิกา มัสอูดี (2) รองศาสตราจารย์อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว

ปีการศึกษา 2555

บทคัดย่อ

การวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษา (1) ประวัติศาสตร์การเมืองของมณฑลพายัพ สมัยพระเจ้าอินทวิชยานนท์ (2) ประวัติศาสตร์สังคมของมณฑลพายัพสมัยพระเจ้าอินทวิชยานนท์ โดยศึกษาจากคร่าวรับเสด็จพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร ของพระยาพรหมโวหาร

วิธีการวิจัยเป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยการศึกษาจากเอกสารชั้นต้นทางประวัติศาสตร์ ได้แก่ พระราชหัตถเลขา สุกอักษร สารตรา และจากเอกสารชั้นรอง ได้แก่ วิทยานิพนธ์ วรรณกรรมร่วมสมัยกับคร่าวหนังสือ และวิเคราะห์ข้อมูลโดยการพรรณนาวิเคราะห์

ผลการวิจัยพบว่า (1) ประวัติศาสตร์การเมืองมณฑลพายัพในสมัยพระเจ้าอินทวิชยานนท์สะท้อนภาพทางการเมืองการปกครองของกลุ่มเจ้านาย “เจ้าชั้นห้าใบ” และกลุ่มขุนนาง “เจ้าสามหลวง” รัชกาลที่ 5 ทรงเริ่มเข้าไปมีอำนาจทางการเมืองปกครองเหนือกลุ่มอำนาจเดิมในมณฑลพายัพ โดยการส่ง “ข้าหลวงสามหัวเมือง” จากกรุงเทพฯ เข้ามาใน พ.ศ.2417 และส่ง “ข้าหลวงพิเศษ” เป็นผู้แทนพระองค์เข้ามาใน พ.ศ.2426 มีพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยาของหัวเมืองสำคัญของสยามที่เมืองกำแพงเพชร มีร่องรอยของการทำไม้สักที่เมืองลำปาง สภาพทางการเมืองในเมืองเชียงใหม่ในสมัยพระเจ้าอินทวิชยานนท์ราบรื่น (2) ทางด้านประวัติศาสตร์สังคมมณฑลพายัพสมัยพระเจ้าอินทวิชยานนท์คร่าวสะท้อนภาพสังคมหลากหลาย ได้แก่ ขนชั้นในสังคมทั้งชนชั้นมูลนายและชนชั้นไพร่ และกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ ระบบเงินตราที่ใช้ในมณฑลพายัพ ประเด็นเมืองในวิจัยนี้พบว่ามี การทำพิธีทูลพระขวัญซึ่งเป็นการให้เกียรติ และต้อนรับแขกเมืองที่เป็นพระราชวงศ์ชั้นสูงจากสยามเป็นครั้งแรก ประกอบด้วยวัฒนธรรมทางดนตรี ซึ่งใช้วงกลองคุ่ม ประโคมนำขบวนรับเสด็จ ประเพณี สงกรานต์ซึ่งเป็นการขึ้นปีใหม่ ทั้งของไทยและล้านนา การใช้ฤกษ์ยามและปฏิทินทางจันทรคติ เป็นหลักฐานสำคัญในการระบุวัน เดือน ปี เพื่อเปรียบเทียบกับทางสุริยคติ และวิจัยนี้ มีการค้นพบหลักฐานใหม่ เรื่องผู้นำของพระราชทานจากรัชกาลที่ 5 พระราชทานให้พระราชชายาเจ้าดารารัศมี ไม่ใช่พระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นพิชิตปรีชากร

คำสำคัญ มณฑลพายัพ พระเจ้าอินทวิชยานนท์ คร่าว พระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นพิชิตปรีชากร

Thesis title: The Political and Social History of MonthonPhayap in the Reign of Prince Inthawichchayanon : A Study from The Royal Welcome Khrao for Prince Phichitpreechakorn

Researcher: Mr.Krisana Puangrugs, **ID:** 2491001091; **Degree:** Master of Arts (Thai Studies) ; **Thesis advisors:** (1)Mullica Masudi, Associate Professor,(2) Aroonrut Wichienkeo, Associate Professor; **Academic year:** 2012

Abstract

The purpose of this research was to study : 1) the political history; and 2)the social history of MonthonPhayap in the reign of Prince Inthawichchayanon as reflected in the the Royal Welcome Khrao (a kind of Lanna-style poem) for Prince Phichitpreechakorn written by Phraya Phromwoharn.

This was a qualitative research based on the study of primary historical documents such as royal letters, official documents, and the vassal King's letters; and from secondary documents such as theses, books and literaturecontemporary with the Royal Welcome Khrao.The data were analyzed by descriptiveanalysis.

The results of the research were:1.the political images reflected in the poem, for example, the governance by the “Jaokhanhabai Group”and the“Khaosanamluang Group,” the Sending of three governors and a representative of King Rama V to MonthonPhayap in 1874 and in 1883 respectively; the Sacramental Water Ceremony held in Kamphangphet; and the vestige of a Lampang Forestry concession, indicate a period of rather peaceful politics and in the reign of Prince Inthawichchayanon.2.The social images reflected in the poem consist of portrayals of the various classes of people, different ethnic groups, the money system, and the city gate. The poem reveals that people of the time held the first ceremony to welcome royalty from Siam and depicts the music culture involved with that ceremony. It also shows that the Lanna people celebrated the Songkranfestival, and they set auspicious dates and times based on a comparison between the lunar calendar and the solarcalendar. This research led to the discovery of new evidence that Prince Phichitpreechakorn was not the one who took the royal gifts from King Rama V to present to Princess Dararatsamee.

Keywords : MonthonPhayap, Prince Inthawichchayanon, Khrao, Prince Phichitpreechakorn

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ สำเร็จลุล่วงลงได้ด้วยความกรุณาเป็นอย่างยิ่งจากรองศาสตราจารย์ มัลลิกา มัสอูดี แขนงวิชาไทยคดีศึกษา สาขาวิชาศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช รองศาสตราจารย์อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่ ที่ได้ให้คำแนะนำและติดตามการทำวิทยานิพนธ์ครั้งนี้เป็นอย่างดี ตลอดจน นับตั้งแต่เริ่มต้นจนกระทั่งสำเร็จเรียบร้อยสมบูรณ์ ผู้วิจัยรู้สึกซาบซึ้งในความกรุณาของท่านเป็นอย่างยิ่ง

ขอกราบขอบพระคุณ รองศาสตราจารย์ เรือเอกหญิงปรีชา หิรัญประดิษฐ์ ที่กรุณาเป็นประธานกรรมการในการสอบปกป้องวิทยานิพนธ์ ขอขอบคุณ คุณมานิตย์ หละปินหลา คุณฉัตรพร ดวงสร้อย คุณกิตติภูมิ ผลวิเศษสิทธิ์ คุณสำราญ ผลดี ขอกราบนมัสการ พระครูอุ โฆสธรรมคุณ (นิยม ฤทธิ์เดช) วัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม กัลยาณมิตรที่ให้ความช่วยเหลือในการทำวิทยานิพนธ์ ขอขอบคุณ คุณพนาวัลย์ จ่างแสง บรรณารักษ์ ประจำห้อง “กรมหมื่นพิชิตปรีชากร” สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ คุณพิเชษฐ ดันดินามชัย หอจดหมายเหตุ เชียงใหม่ ที่ให้ความอนุเคราะห์ และสืบค้นข้อมูลจากเอกสารชั้นต้นประเภทต่างๆ ขอขอบพระคุณ อาจารย์นราทิพย์ ทองวินิจศิลป์ ที่กรุณาเขียนบทคัดย่อภาษาอังกฤษให้แก่ผู้วิจัย

ขอกราบขอบพระคุณคณาจารย์ แขนงวิชาไทยคดีศึกษา สาขาวิชาศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช เจ้าหน้าที่ เพื่อนนักศึกษาทุกท่านที่ได้กรุณาให้การสนับสนุนช่วยเหลือและเป็นกำลังใจตลอดมา

กฤษณะ พ่วงรักษา

กุมภาพันธ์ 2556

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ง
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	จ
กิตติกรรมประกาศ	ฉ
สารบัญตาราง	ญ
สารบัญภาพ	ฎ
บทที่ 1 บทนำ	1
1. ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	1
2. วัตถุประสงค์ของการวิจัย	5
3. วิธีดำเนินการวิจัย	5
4. คำจำกัดความที่ใช้ในการวิจัย	5
5. ข้อยกเว้นในการทำวิทยานิพนธ์	6
6. ข้อตกลงเบื้องต้น	6
7. ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	6
8. วรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง	7
8.1 เอกสารเกี่ยวกับวรรณกรรม	7
8.1.1 เอกสารเกี่ยวกับวรรณกรรมท้องถิ่น	7
8.1.2 เอกสารเกี่ยวกับวรรณกรรมล้านนา	8
8.1.3 เอกสารเกี่ยวกับวรรณกรรมร่วมสมัย	8
8.2 งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการเมืองและสังคมของมณฑลพายัพ	9
บทที่ 2 ความสำคัญของคำประพันธ์ประเภทคร่าวในวรรณกรรมล้านนา	18
1. ประเภทของวรรณกรรมคร่าว	18
2. ลักษณะฉันทลักษณ์ของคร่าว (ผึงคร่าว)	19
3. ความเป็นมาของคร่าวรับเสด็จพระเจ้าเมืองยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร	21
4. ประวัติพระยาพรหมโวหาร	26
5. ประวัติท้าวสุนทรพจนกิจ	30
บทที่ 3 ประวัติศาสตร์การเมืองมณฑลพายัพสมัยพระเจ้าอินทวิชยานนท์	32
1. ความสำคัญของมณฑลพายัพในฐานะหัวเมืองประเทศราชของไทย	32

สารบัญ (ต่อ)

	หน้า
2. พระประวัติพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิจิตรปรีชากร	34
3. การถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา	47
4. ตำแหน่งเจ้าชั้นห้าใบ	54
5. ตำแหน่งเจ้าสนามหลวง	60
6. ตำแหน่งข้าหลวงสามหัวเมือง	63
7. บทบาทของแม่เจ้าทิพไกรสร	71
8. ปัญหาเรื่องกิจการป่าไม้	79
บทที่ 4 ประวัติศาสตร์สังคมมณฑลพายัพสมัยพระเจ้าอินทวิชยานนท์	84
1. สภาพทางสังคมโดยทั่วไปของมณฑลพายัพ	84
2. ชนชั้นในสังคมของมณฑลพายัพ	85
3. กลุ่มชาติพันธุ์ในมณฑลพายัพ	100
4. ระบบเงินตรา	110
5. ประตุมือง	114
6. พิธีทูลพระขวัญ	121
7. คนตรีล้านนา	132
8. ประเพณีสงกรานต์	139
9. การใช้ฤกษ์ยาม	142
10. การใช้ปฏิทินทางจันทรคติ	146
บทที่ 5 สรุปการวิจัย อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ	153
สรุปการวิจัย	153
อภิปรายผล	154
ข้อเสนอแนะ	159
บรรณานุกรม	160
ภาคผนวก	172
ก สนธิสัญญาเชียงใหม่ ฉบับที่ 1	173
ข สนธิสัญญาเชียงใหม่ ฉบับที่ 2	179

สารบัญ (ต่อ)

	หน้า
ค สายสกุลเจ้าหลวงเชียงใหม่ (พ.ศ.2325 – 2482).....	188
ง ประวัติผู้ปริวรรตคร่าวรับเสด็จพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร.....	193
ประวัติผู้วิจัย	196

สารบัญตาราง

	หน้า
ตารางที่ 3.1 ตารางแสดงรายชื่อข้าหลวงสามหัวเมืองที่ขึ้นไปประจำที่เมืองเชียงใหม่ ตั้งแต่ พ.ศ.2417 – 2435	70
ตารางที่ 4.1 ตารางแสดงจำนวนประชากรที่สำรวจในปี พ.ศ.2446	102
ตารางที่ 4.2 ตารางแสดงการเปรียบเทียบ วัน เดือน ปี ทางจันทรคติกับสุริยคติคร่าวรับเสด็จ พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร	147
ตารางที่ 4.3 ตารางแสดงการเปรียบเทียบ วัน เดือน ปี ทางจันทรคติกับสุริยคติ โคลงนิราศ ระยะเวลาเมืองนครเชียงใหม่	149

สารบัญภาพ

	หน้า
ภาพที่ 2.1 หนังสือคร่าวรับเสด็จพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร	21
ภาพที่ 2.2 ต้นฉบับใบลานคร่าวรับเสด็จพระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นพิชิตปรีชากร	22
ภาพที่ 2.3 พระยาพรหมโวหาร	27
ภาพที่ 3.1 พระเจ้าอินทวิชยานนท์	33
ภาพที่ 3.2 พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร	34
ภาพที่ 3.3 หม่อมสุ่น คัคณางค์	38
ภาพที่ 3.4 แผนที่เส้นทางเสด็จสู่มณฑลพายัพ ของพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร.	39
ภาพที่ 3.5 แม่เจ้าทิพไกรสร	74
ภาพที่ 4.1 เจ้าคาราคิเรกรัตน์ไพโรจน์	88
ภาพที่ 4.2 เจ้าอินทวโรรสสุริยวงศ์	91
ภาพที่ 4.3 ร้านน้ำล้านนา	100
ภาพที่ 4.4 กลุ่มชาติพันธุ์ขมุ	104
ภาพที่ 4.5 เงินรูปี	113
ภาพที่ 4.6 ผังเมืองและประตูเมืองเชียงใหม่	115
ภาพที่ 4.7 ประตูท่าแพ	118
ภาพที่ 4.8 แผนผังจำลองการจัดพิธีทูลพระขวัญ	127
ภาพที่ 4.9 พิธีทูลพระขวัญพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว	130
ภาพที่ 4.10 วงกลองขมุเชียงใหม่	134
ภาพที่ 4.11 แผนผังเมืองเชียงใหม่จัดขบวนรับเสด็จ พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร	136
ภาพที่ 4.12 สงกรานต์เชียงใหม่ในอดีต	140
ภาพที่ 4.13 พระราชชายาเจ้าดารารัศมี	150

บทที่ 1

บทนำ

1. ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

สมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 5) แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ เป็นรัชสมัยที่มีการเปลี่ยนแปลงหลายด้าน เช่น การเมืองการปกครอง กฎหมายและการศาล เป็นยุคของการปรับประเทศให้ทันสมัยอย่างเต็มรูปแบบ หลังจากเริ่มมาตั้งแต่ปลายสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 3) เป็นต้นมา เพื่อเตรียมรับกับอิทธิพลของจักรวรรดินิยมตะวันตกที่เข้ามาในทุก ๆ ด้าน ไม่ว่าจะเป็นทางด้านการค้า ศาสนา การศึกษาแม้กระทั่งการศึกษสงคราม เพราะเมื่ออังกฤษยึดพม่าไว้ได้แล้ว ก็พยายามที่จะรวมเอาหัวเมืองต่างๆ ในอาณาจักรล้านนาเข้าไปเป็นของอังกฤษด้วย ทำให้มีเรื่องกระทบกระทั่งกันอยู่บ่อยครั้ง เนื่องจากการปักปันเขตแดนในสมัยนั้นยังไม่ชัดเจน นอกจากนี้ยังมีปัญหาเกี่ยวกับภาษีอากร กิจการป่าไม้ การศาล พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงปฏิรูปการปกครองหัวเมืองประเทศราชต่างๆ ของสยามเสียใหม่ มีการรวมหัวเมืองต่างๆ เป็นมณฑล เช่น เมืองเชียงใหม่ ลำพูน ลำปาง แม่ฮ่องสอน แพร่ น่าน ซึ่งเดิมเรียกว่า “หัวเมืองลาวเฉียง” ตั้งเป็น “มณฑลพายัพ” ซึ่งเป็นรูปแบบการจัดการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาล

ใน พ.ศ. 2426 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร เสด็จขึ้นไปเป็นข้าหลวงพิเศษเพื่อแก้ไขปัญหาและปฏิรูปหัวเมืองเหนือ ในช่วงก่อนที่จะปฏิรูปการจัดการปกครองเป็นมณฑลเทศาภิบาลซึ่งเริ่มตั้งแต่ พ.ศ. 2427 โดยในขณะนั้นเรียกหัวเมืองล้านนาว่า “หัวเมืองลาวเฉียง” พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงพิชิตปรีชากร) ซึ่งเป็นเชื้อพระวงศ์ชั้นสูงมีพระปรีชาสามารถและมีความตั้งพระทัยจริง เสด็จไปวางรากฐานการปฏิรูปหัวเมืองเหนือ พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร ทรงปรับปรุงการปกครอง โดยยังคงให้มีตำแหน่งเจ้าสนามหลวงไว้ตามเดิมซึ่งประกอบด้วยขุนนาง 32 คน มีหน้าที่เป็นที่ปรึกษาราชการบ้านเมืองของเจ้าเมือง และช่วยเหลือบริหารบ้านเมือง เช่น การตัดสินความ แต่ทรงกำหนดให้ลดความสำคัญลงจนต้องยกเลิกไปในภายหลัง ต่อมาทรงตั้งเสนาบดี 6 ตำแหน่งเพิ่ม คือ กรมมหาดไทย กรมทหาร กรมคลัง กรมยุติธรรม กรมวัง และกรมนา แต่ละกรมมีเจ้านายหรือบุตรหลานเจ้านายฝ่ายเหนือมาดำรงตำแหน่งเสนาบดีผู้บังคับบัญชากรม มีข้าราชการ

จากส่วนกลางเป็นผู้ช่วยให้คำแนะนำและช่วยเหลือให้เข้าใจรูปแบบการปกครองอย่างใหม่ ในทางปฏิบัติผู้ช่วยเสนาบดีจึงเป็นผู้ควบคุมอำนาจการปกครอง นอกจากนั้นยังตั้งตำแหน่ง “ พญารอง” สงวนไว้ให้เจ้านายบุตรหลาน หรือขุนนางพื้นเมืองเป็นตำแหน่งที่ไม่มีความสำคัญมากนัก แต่มีไว้เพื่อถนอมน้ำใจชาวพื้นเมือง การตั้งตำแหน่งเสนาบดี 6 ตำแหน่ง เพื่อกระจายอำนาจของเจ้าเมืองไปสู่เจ้านายบุตรหลาน และไปสู่ข้าราชการส่วนกลางในที่สุด

สภาพของดินแดนล้านนาแต่เดิมนั้นนักวิชาการอธิบายถึงดินแดนนี้ไว้ว่า

“ ดินแดนล้านนามีอาณาเขตทางทิศใต้จรดกับอาณาจักรสุโขทัย แคนต่อแคนคือเมืองตาก (อำเภอบ้านตาก) ทิศตะวันตกจรดแม่น้ำสาละวิน ติดต่อกับรัฐฉาน ทิศตะวันออกจรดแม่น้ำโขง ติดต่อกับอาณาจักรล้านช้าง ทิศเหนือจรดเมืองเชียงรุ่ง บริเวณรอยต่อระหว่างล้านนา พม่า ลาวและชุนนาน เป็นเขตบ้านเล็กเมืองน้อยที่อ่อนไหวทางการเมือง เช่น เชียงตุง เชียงรุ่ง เชียงแขง เมืองยอง เมืองปุก เมืองสาด เมืองนาย เป็นต้น เมืองดังกล่าวถูกรัฐใหญ่ที่อยู่รายรอบคุกคามสำหรับรัฐล้านนาเพื่ออิทธิพลไปอย่างกว้างขวางในบางสมัยเท่านั้น เมื่อถูกคุกคามอำนาจนิคมของมหาอำนาจตะวันตก เมืองชายขอบดังกล่าวถูกแบ่งแยกตกเป็นของพม่า จีน และลาว ซึ่งเท่ากับดินแดนล้านนาบางส่วนอยู่นอกประเทศไทย ” (สร้อยสวัสดิ์ อ่องสกุล 2553: 27-28)

จากลักษณะทางภูมิศาสตร์ดังกล่าวทำให้ล้านนามีความสำคัญอย่างยิ่งต่อความมั่นคงของไทย เพราะดินแดนหัวเมืองเหนือหรือล้านนามีลักษณะเป็นรัฐกันชน (Buffer States) ระหว่างพม่ากับไทย ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ปัญหาการรุกรานจากพม่ามีความสำคัญต่อล้านนามาก ล้านนาเป็นเมืองประเทศราชของไทย พม่าพยายามแย่งชิงล้านนากลับคืนไปด้วยพม่าเคยปกครองล้านนาในฐานะเมืองขึ้นเป็นเวลาถึงสองร้อยกว่าปี (ระหว่าง พ.ศ.2101-2317) ดังนั้นแม้พม่าจะถูกขับไล่ออกจากเชียงใหม่ตั้งแต่ พ.ศ. 2317 แล้ว พม่ายังพยายามยกทัพมาตีเชียงใหม่นับตั้งแต่ พ.ศ. 2318 จนถึง พ.ศ. 2319 ซึ่งใน พ.ศ. 2319 พม่ายกกองทัพมาตีเชียงใหม่เป็นจำนวนมากจนกระทั่งพระยาวชิรปราการ (บุญมา) เจ้าเมืองไม่อาจสู้รบป้องกันเมืองได้ ด้วยกำลังน้อยกว่า ต้องทิ้งเมืองเชียงใหม่ให้ร้างนานถึง 20 ปี (ระหว่าง พ.ศ. 2318-2338) ในปลายสมัยธนบุรีจึงมีแต่เมืองลำปางของกลุ่มเจ้ากาวิละที่สามารถรักษาเมืองไว้ได้ (สร้อยสวัสดิ์ อ่องสกุล 2553: 365)

เมื่อพม่าตกเป็นเมืองขึ้นของอังกฤษโดยสงครามระหว่างพม่ากับอังกฤษซึ่งเริ่มมาตั้งแต่ พ.ศ. 2369 สงครามครั้งแรก ในปี พ.ศ. 2369 อังกฤษได้ครอบครองแคว้นอารกัน (ยะไข่) สงครามครั้งที่ 2 พ.ศ. 2395 อังกฤษได้ครอบครองพม่าตอนใต้ สงครามครั้งที่ 3 พ.ศ. 2428 อังกฤษได้ครอบครองพม่าทั้งประเทศ (พร้อมพงศ์ ณ เชียงใหม่ 2522 : 46-47) การที่อังกฤษครอบครองพม่าทำให้มีคนในบังคับของอังกฤษเดินทางเข้ามาค้าขายในหัวเมืองล้านนา เนื่องจากมีเขตแดนติดต่อกัน

บางครั้งเกิดมึนงงความกับชาวเมืองและเมื่อเกิดกรณีพิพาทจะถูกตัดสินโดยกระบวนการศาลที่ไม่มีระเบียบแบบแผน ฝ่ายอังกฤษก็ร้องเรียนมายังรัฐบาลไทยที่กรุงเทพฯ ขอให้มึนพิธีสภาพนอกอาณาเขตในด้านการศาล เพราะอังกฤษอ้างว่าการศาลในหัวเมืองล้านนาขาดความยุติธรรม (พร้อมพงศ์ ณ เชียงใหม่ 2522 : 25)

ปัญหาหัวเมืองเจ็วทั้ง 5 ซึ่งประกอบด้วย เมืองต่วน เมืองหาง เมืองจวด เมืองทา เมืองแม่สทูน ซึ่งเป็นหัวเมืองชายแดนล้านนา เกิดความขัดแย้งกับพม่าในระยะก่อน พ.ศ. 2427 นั้น มีสาเหตุมาจาก

“ หัวเมืองไทใหญ่ ของพม่าที่มีเขตแดนติดต่อกับล้านนาเกิดรบพุ่งกัน และยกกองทัพเข้ามา รุกรานหรือปล้นสะดมทรัพย์สินของราษฎรในพระราชอาณาเขตอยู่เสมอจากการที่เจ้านายฝ่ายเมืองเชียงใหม่ไม่เอาใจใส่ในราชการหัวเมืองชายแดน ทำให้เมืองหาง เมืองต่วน หันไปผูกมิตรกับหัวเมืองตะวันตกของแม่น้ำสาละวินส่วนเมืองป๋น เมืองหมอกใหม่ ก็เข้าใจผิดคิดว่าเมืองเหล่านี้ยอมอ่อนน้อม จึงพากันเบียดเบียนเรียกเก็บเอาเงินทองอยู่เนืองๆ ขณะเดียวกันทางฝ่ายเมืองเชียงตุงก็ได้ตั้งตัวเป็นเอกราชสะสมเสบียงอาหารและผู้คนสามารถต่อสู้เอาชนะพม่าได้ และมีกำลังใจฮึกเหิมได้ยกกองทัพออกปราบปรามเกลี้ยกล่อมหัวเมืองต่างๆ ได้เป็นอันมาก และสามารถตีเอาเมืองป๋นซึ่งเป็นเมืองชายแดนได้ เมื่อทางเมืองเชียงตุงทราบว่ามีเมืองเชียงใหม่อ่อนแอก็เตรียมคนจะยกมาตีเอาเมืองอันเป็นขอบเขตชั้นที่สามของไทย ด้วยเหตุดังกล่าวนี้พระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นพิชิตปรีชากรจึงได้เสด็จขึ้นมามีเมืองเชียงใหม่ใน พ.ศ. 2427 เพื่อระงับความเดือดร้อนวุ่นวายต่างๆ ที่ทำให้หมู่คนไทยทางเหนือหวาดกลัวไม่เป็นอันทำมาหากิน ทรงมีรับสั่งให้พระยาราชสัมภารากร (เลื่อน สุรนันท์) ข้าหลวงผู้ว่าการสามหัวเมือง (เมืองนครเชียงใหม่ เมืองนครลำปาง เมืองนครลำพูน) และเป็นผู้บังคับการศาลต่างประเทศ เมืองนครเชียงใหม่ประกาศให้หมู่เจ้าฟ้าไทใหญ่ ได้ทราบ โดยทั่วถึงกันว่าเขตแดนทางตะวันตกเฉียงเหนือของเมืองเชียงใหม่ถึงแม่น้ำสาละวิน เขตแดนของเมืองหาง เมืองต่วนรวมอยู่ในพระราชอาณาเขตด้วยไม่ให้เจ้าฟ้าไทใหญ่ต่างๆ ยกเข้ามารุกราน ” (นคร พันธุ์รงค์ 2516 : 97)

ปัญหาเรื่องหัวเมืองเจ็วทั้ง 5 ที่เกิดความขัดแย้งกับหัวเมืองไทใหญ่ของพม่านั้นเป็นปัญหาสำคัญ เพราะหัวเมืองเจ็วทั้ง 5 นั้น สยามถือว่าอยู่ในพระราชอาณาเขตของสยามการมีความขัดแย้งกับหัวเมือง ไทใหญ่ของพม่าจึงเป็นเรื่องที่มีผลกระทบต่อความมั่นคงของสยาม และอาจเป็นสาเหตุที่ทำให้อังกฤษเข้ามายุ่งเกี่ยวกับพม่าเพราะใน พ.ศ. 2426 อังกฤษได้ครอบครองพม่าแล้วเกือบทั้งประเทศ (อังกฤษได้ครอบครองแคว้นอาระกันและพม่าทางตอนใต้ พ.ศ. 2428 อังกฤษได้

ครอบครองพม่าทั้งประเทศ) เมืองนครเชียงใหม่ ในปี พ.ศ. 2427 มีพระเจ้าอินทวิชยานนท์เป็นเจ้าผู้ครองนคร (พ.ศ. 2416 – 2440) เมื่อพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร เสด็จขึ้นไปดำรงตำแหน่งข้าหลวงพิเศษนั้น พระเจ้าอินทวิชยานนท์ ได้จัดพิธีรับเสด็จอย่างสมพระเกียรติ ทั้งนี้เจ้าราชบุตรขัตติยะวงศ์ โอรสของพระเจ้าอินทวิชยานนท์ ได้มีคำสั่งให้พระยาพรหมโวหารกวีประจำราชสำนักเชียงใหม่แต่งคร่าว ซึ่งเป็นลักษณะของคำประพันธ์ล้านนาประเภทหนึ่ง เพื่อรับเสด็จพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร และเพื่อบันทึกเหตุการณ์สำคัญครั้งนี้ไว้เป็นลายลักษณ์อักษร โดยพระยาพรหมโวหาร บันทึกไว้ในคร่าวว่า คร่าวเรื่องนี้เจ้าราชบุตรมีคำสั่งให้พระยาพรหมโวหารแต่งขึ้นเมื่อ จ.ศ. 1246 (พ.ศ. 2427)

เรื่องราวคร่าวนี้	เจ้ายอดกระกูด	คนทรงบุญ	ราชบุตรเจ้า
มีอาชญาปลง	วางลงเหนือเกล้า	หื้อพรหมละคร	ม่อนไท้
หื้อจคแจง	แต่งสร้างทำไว้	เมื่อศักราชได้	พอพัน
ปลายสองร้อย	สี่สิบแถมป็น	หกตัวทัน	เท่านั้นเนาเจ้า

(ยุทธพร นาคสุข 2547:101)

อธิบายความ “คร่าวเรื่องนี้ เจ้าราชบุตรมีคำสั่งให้พระยาพรหมโวหารแต่งขึ้นเมื่อ จ.ศ. 1246¹” (ผู้วิจัย)

ปัญหาสภาพทางการเมืองและสังคมของมณฑลพายัพในสมัยพระเจ้าอินทวิชยานนท์ จึงมีความสำคัญที่ผู้วิจัยต้องการศึกษาวิเคราะห์โดยใช้เอกสารจากคร่าวรับเสด็จพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร ซึ่งเป็นวรรณกรรมประเภทหนึ่ง บันทึกไว้เป็นลายลักษณ์อักษร นอกเหนือไปจากเอกสารหลักฐานประเภทอื่นๆ เช่น จดหมายเหตุ ไบบอก สารตรา บันทึกของชาวต่างชาติ โดยคร่าวรับเสด็จพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นปรีชากร ของพระยาพรหมโวหาร มีความน่าเชื่อถือทั้งทางด้านของผู้แต่ง เป็นเอกสารชั้นต้น ผู้เก็บรักษาต้นฉบับ ผู้ปริวรรตคณะทำงาน ซึ่งล้วนแต่เป็นผู้ทรงคุณวุฒิทางด้านประวัติศาสตร์และวรรณกรรมล้านนาทั้งสิ้นและยังไม่มีมีการนำวรรณกรรมล้านนาที่สะท้อนภาพทางประวัติศาสตร์การเมืองการปกครองและสังคมมาศึกษาวิเคราะห์โดยตรงมาก่อน ผู้วิจัยจึงเลือกวรรณกรรมเรื่องนี้มาศึกษาวิเคราะห์

¹ ตรงกับพุทธศักราช 2427

2. วัตถุประสงค์ของการวิจัย

เพื่อศึกษา

2.1 สภาพทางการเมืองของมณฑลพายัพในสมัยพระเจ้าอินทวิชยานนท์ (พ.ศ. 2416 – 2440) จากคร่าวรับเสด็จพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร

2.2 สภาพทางสังคมของมณฑลพายัพในสมัยพระเจ้าอินทวิชยานนท์ (พ.ศ. 2416 – 2440) จากคร่าวรับเสด็จพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร

3. วิธีดำเนินการวิจัย

3.1 แบบการวิจัย เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research)

3.2 ข้อมูลที่ใช้ในการวิจัย

3.2.1 เอกสารชั้นต้น ประกอบด้วย หนังสือคร่าวรับเสด็จพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร (ปริวรรตโดยนายเจริญ มาลาโรจน์) เอกสารราชกิจจานุเบกษา จดหมายเหตุ ใบบอก หรือเอกสารอื่นที่เกี่ยวข้อง

3.2.2 เอกสารชั้นรอง ประกอบด้วย หนังสือ เอกสาร ตำรา สื่ออิเล็กทรอนิกส์ วิทยานิพนธ์ และงานวิจัยต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง

3.3 การวิเคราะห์ข้อมูล

นำข้อมูลที่ได้มาวิเคราะห์และเสนอผลการศึกษาวิจัย แบบพรรณนาเชิงวิเคราะห์ (descriptive analysis)

4. คำจำกัดความที่ใช้ในการวิจัย

4.1 **คร่าว** หมายถึง ชื่อคำประพันธ์ประเภทหนึ่งของวรรณกรรมล้านนา ซึ่งประกอบด้วย คร่าว กาพย์ ซอ โคลง และร่าย พระยาพรหมโวหารใช้คำประพันธ์ประเภทคร่าวบันทึกการรับเสด็จ พระเจ้าน้อยยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร

4.2 **พระเจ้าอินทวิชยานนท์** (พ.ศ. 2416 – 2440) หมายถึง เจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่ ลำดับที่ 7 คำว่าพระเจ้าใช้เรียกตั้งแต่ พ.ศ. 2416 หลังจากได้รับการแต่งตั้งจากราชสำนักสยามแล้ว

4.3 **มณฑลเทศาภิบาล** หมายถึง รูปแบบการแบ่งเขตการปกครองส่วนภูมิภาคในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยเริ่มขึ้นในปี พ.ศ. 2440 มณฑลมีข้าหลวงเทศาภิบาลเป็นผู้ดูแล

5. ข้อจำกัดในการทำวิทยานิพนธ์

5.1 ต้นฉบับคร่าวรับเสด็จพระเจ้าน้อยยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากรต้นฉบับบางส่วนของพิบสาไม่สมบูรณ์ ถูกปลวกแทะหายไปส่วนหนึ่ง

5.2 พระยาพรหมโวหารเขียนคร่าวเรื่องนี้ขณะที่มีอายุถึง 82 ปี เหตุการณ์บางตอนจึงเป็นข้อมูลจากการบอกเล่า

6. ข้อตกลงเบื้องต้น

6.1 ด้านเวลาการปกครองนครเชียงใหม่ สมัยที่พระเจ้าอินทวิชยานนท์เป็นผู้ครองนครเชียงใหม่องค์ที่ 7 ระหว่าง พ.ศ. 2416 – พ.ศ. 2440 ตรงกับสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ. 2411 – พ.ศ. 2453

6.2 ด้านเนื้อหาของวิทยานิพนธ์ เน้นการสะท้อนสภาพทางการเมืองและสังคมของล้านนาสมัยที่พระเจ้าอินทวิชยานนท์ปกครอง

6.3 คำว่า พระยา มีการเขียนหลายแบบ คือพระยา พระญา และพญาสำหรับตำแหน่งของกวีผู้แต่งคร่าวรับเสด็จพระเจ้าน้อยยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร ผู้วิจัยใช้คำว่า “พระยาพรหม

โวหาร” ตามพจนานุกรมล้านนา – ไทย ฉบับแม่ฟ้าหลวง รวบรวมโดยศาสตราจารย์ ดร.อุดม รุ่งเรืองศรี

7. ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

7.1 องค์ความรู้เรื่องความสัมพันธ์ทางการเมืองการปกครอง ระหว่างกรุงเทพฯ และ หัวเมือง ประเทศราชล้านนาจาก “คร่าวรับเสด็จพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร”

7.2 องค์ความรู้เรื่องสภาพสังคมของมณฑลพายัพในสมัยพระเจ้าอินทวิชยานนท์จาก คร่าวรับเสด็จพระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นพิชิตปรีชากร ของพระยาพรหมโวหารซึ่งบันทึกไว้ใน รูปแบบของวรรณกรรมล้านนา ประเภทวรรณกรรมคร่าว

8. วรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง

การวิจัยเรื่องนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ ใช้วิธีการวิเคราะห์ข้อมูลจากเอกสาร ทั้งจาก เอกสารชั้นต้นและเอกสารชั้นรอง แล้วนำเสนอข้อมูลแบบพรรณนาเชิงวิเคราะห์ (descriptive analysis) โดยผู้วิจัยได้ศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องดังนี้คือ

8.1 เอกสารเกี่ยวกับวรรณกรรม

8.1.1 เอกสารเกี่ยวกับวรรณกรรมท้องถิ่น

8.1.2 เอกสารเกี่ยวกับวรรณกรรมล้านนา

8.1.3 เอกสารเกี่ยวกับวรรณกรรมร่วมสมัย

8.2 งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการเมืองและสังคมของมณฑลพายัพ

8.1. เอกสารเกี่ยวกับวรรณกรรม

8.1.1 เอกสารเกี่ยวกับวรรณกรรมท้องถิ่น

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ว่าที่ร้อยโททัศนัญ ชูชื่น (2550) “วรรณกรรมท้องถิ่นไทย” ให้ความรู้เกี่ยวกับลักษณะของวรรณกรรมท้องถิ่นประเภทต่างๆ ในส่วนของภาคเหนือ ประกอบด้วย วรรณกรรมประเภทโคลง วรรณกรรมประเภทคร่าวธรรม วรรณกรรมประเภทคร่าวซอ และวรรณกรรมประเภทเบ็ดเตล็ดต่างๆ

8.1.2 เอกสารเกี่ยวกับวรรณกรรมล้านนา

ศาสตราจารย์เกียรติคุณมณี พยอมยงค์ (2539) “คร่าวร่า 700 ปีเมืองเชียงใหม่” ใ้รายละเอียดเกี่ยวกับลักษณะของวรรณกรรมคร่าวขอ ทุกประเภท

ยุทธพร นาคสุข บรรณาธิการ (2547) “คร่าวรับเสด็จพระเจ้าเมืองยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร” เขียนเป็นภาษาล้านนาโดย พระยาพรหมโวหาร รัตนกวีของล้านนา ปรีวรรต โดยนายเจริญ มาลาโรจน์ (มาลา คำจันทร์) นักเขียนซีไรต์ ผู้เชี่ยวชาญด้านจารึกโบราณ ภาษา ล้านนา ประกอบด้วยคร่าวทั้งสิ้น 232 บท ซึ่งผู้วิจัย ใช้เป็นเอกสารหลักในการวิเคราะห์ข้อมูล ในการทำวิจัยครั้งนี้

8.1.3 เอกสารเกี่ยวกับวรรณกรรมร่วมสมัย

วรรณกรรมร่วมสมัยกับคร่าวรับเสด็จพระเจ้าเมืองยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร เอกสารส่วนนี้ใช้เอกสารสมัยที่พระเจ้าอินทวิชยานนท์ครองราชย์เป็นพระเจ้าเชียงใหม่ พ.ศ. 2416 – พ.ศ. 2440 ยกเว้นลิลิตพายัพ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวครั้งดำรง พระอิสริยยศเจ้าฟ้ามหาจักรีราช สยามมกุฎราชกุมาร เพื่อประโยชน์ในการอ้างอิงเปรียบเทียบ

สนั่น ธรรมธิ จัดทำคำอธิบายและบูรณาการ (2543) “โคลงนิราศระยะทางเมือง นครเชียงใหม่” เขียนโดยพระยาราชสัมภารากร (เลื่อน สุรนันทน์) ซึ่งพระบาทสมเด็จพระ จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้ขึ้นไปดำรงตำแหน่งข้าหลวงสามหัวเมือง (เชียงใหม่ ลำปาง ลำพูน) ระหว่าง พ.ศ.2426 – พ.ศ. 2428 ท่านได้เขียนโคลงนิราศบันทึกเหตุการณ์ สถานที่ ประเพณี วัฒนธรรมไว้อย่างละเอียดโดยเขียนเป็นโคลงนิราศจำนวน 387 บท

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (2511) “ลิลิตพายัพ” กรมศิลปากร พิมพ์จำหน่ายเผยแพร่เมื่อ พ.ศ. 2511 ทรงพระราชนิพนธ์ขณะเสด็จประพาสหัวเมืองเหนือ เมื่อพ.ศ. 2448 ขณะดำรงพระยศเป็นสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาจักรีราช สยามมกุฎราชกุมาร เป็นเอกสารที่มีคุณค่ามากทั้งทางด้านการเมือง การปกครอง สังคมประเพณีและวัฒนธรรมของ ล้านนา เช่น พิธีทูลพระขวัญที่เมืองเชียงใหม่

พิชญ จันทรวิทัน ผู้แปลและเรียบเรียง (2546) “ล้านนาไทยในแผ่นดิน พระพุทธเจ้าหลวง” เป็นบันทึกเรื่องราวการเดินทางเชื่อมหัวเมืองเหนือและตะวันออกเฉียงเหนือ ใน ราชอาณาจักรสยามของปีแอร์ โอร์ต (Pierre Orts) ผู้ช่วยที่ปรึกษากฎหมายชาวเบลเยียม ระหว่าง วันที่ 3 สิงหาคม พ.ศ. 2440 – 5 มกราคม พ.ศ. 2441 ซึ่งตรงกับตอนปลายสมัยของพระเจ้าอินทวิชยา นนท์ ปีแอร์ โอร์ต ได้มีโอกาสเข้าเฝ้าพระเจ้าอินทวิชยานนท์ ซึ่งหลังจากนั้นไม่นาน พระองค์ก็ถึง แก่พิราลัย

เสฐียร พันธรังสี และอัมพร ทีชะระ ผู้แปลและเรียบเรียง (2550) “**ท้องถิ่นสยามยุคพระพุทธเจ้าหลวง**” แปลและเรียบเรียงจาก *Temples and Elephants* ของ คาร์ล บ็อค (Carl Bock) เป็นบันทึกการเดินทางสำรวจสภาพทางภูมิศาสตร์ของ คาร์ล บ็อค ซึ่งเป็นนักธรรมชาติวิทยาชาวออร์เวย์ โดย คาร์ล บ็อค ได้รับพระบรมราชานุญาต จากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว บันทึกของ คาร์ล บ็อค จึงมีประโยชน์มากในเรื่องข้อเท็จจริง เพราะเป็นบันทึกในทัศนะของชาวตะวันตก คาร์ล บ็อค เดินทางไปหัวเมืองเหนือ ก่อนพระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นพิชิตปรีชากร และพระยาราชสัมภารากรประมาณ 2 ปี โดย คาร์ล บ็อค เดินทางไปเชียงใหม่เมื่อวันที่ 7 มกราคม จ.ศ. 1243 (ตรงกับ พ.ศ. 2424, ค.ศ. 1882)

8.2. งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการเมืองและสังคมของมณฑลพายัพ

งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับ ประวัติศาสตร์ การเมืองและสังคม ของมณฑลพายัพสมัยพระเจ้าอินทวิชยานนท์ (พ.ศ. 2416 – 2440) มีจำนวน 13 เรื่องมีสาระสำคัญ ดังนี้

ปริศนา ศิรินาม (2516) ศึกษาเรื่อง “**ความสัมพันธ์ระหว่างไทยและประเทศราชในหัวเมืองล้านนาไทย สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น**” วิทยานิพนธ์เรื่องนี้ศึกษาเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างสยาม และล้านนาตั้งแต่สมัยก่อนกรุงรัตนโกสินทร์คือ สมัยกรุงสุโขทัย สมัยกรุงศรีอยุธยาและสมัยกรุงธนบุรี โดยเริ่มตั้งแต่สมัยนครรัฐในสมัยพญามังราย ระบบสังคม และเศรษฐกิจของล้านนาในสมัยนั้น สมัยล้านนาเป็นประเทศราชของพม่า จนมาถึงล้านนาในฐานะประเทศราชของสยาม รวมทั้งความจำเป็นที่สยามจะต้องเข้ามาปฏิรูปการปกครองหัวเมืองล้านนา ระบบการปกครอง เช่น การให้อิสระในการปกครองภายใน ข้อผูกพันระหว่างสยาม และล้านนาที่จะต้องปฏิบัติต่อกัน ควบคุมหัวเมืองประเทศราชล้านนา ความขัดแย้งของล้านนา โดยเฉพาะในเมืองเชียงใหม่และการแข่งขันการแย่งอำนาจในเมืองน่าน ปัญหาเกี่ยวกับพม่า และพระราชอาณาเขตด้านเหนือ จนถึงสงครามเชียงตุงในระหว่าง พ.ศ. 2392 – 2393

นคร พันธุ์ณรงค์ (2516) ศึกษาเรื่อง “**การเจรจาและข้อตกลงระหว่างรัฐบาลสยามกับรัฐบาลอังกฤษเกี่ยวกับหัวเมืองชายแดนล้านนาไทยและพม่า สมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ระยะเวลา พ.ศ. 2428 – 2438**” วิทยานิพนธ์เรื่องนี้ศึกษาเกี่ยวกับหัวเมืองชายแดนล้านนาและพม่า ตั้งแต่เมืองแม่ฮ่องสอน เมืองเชียงใหม่ เมืองเชียงราย เมืองน่าน ซึ่งรวมอยู่ในเขตมณฑลพายัพกับบริเวณรัฐกะเหรี่ยง และรัฐฉานของพม่า ซึ่งอยู่ในการปกครองของอังกฤษ บริเวณนี้มีดินแดนกว้างใหญ่ ประกอบด้วยชนหลายเผ่า หลายภาษา หัวเมืองเหล่านี้มีป่าไม้สักอุดมสมบูรณ์ คนอังกฤษและคนในบังคับอังกฤษเข้ามาทำมาค้าขายและทำป่าไม้มากขึ้นเรื่อยๆ ทำให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากรเสด็จขึ้นไป

ปรับปรุงการปกครองหัวเมืองชายแดนล้านนาทางเหนือโดยตั้งเป็นเมืองหน้าด่านชื่อ “เวียงไชย
ปรีชา” สยามกับอังกฤษเริ่มมีข้อพิพาทกันเรื่องหัวเมืองชายแดน ทั้งหัวเมืองเงี้ยวทั้งห้าซึ่ง
ประกอบด้วยเมืองต่วน เมืองสาต เมืองหาง เมืองจวด และเมืองทา หัวเมืองกระเหรียงตะวันออก
หัวเมืองเชียงตุง และหัวเมืองเชียงแสน จนทำให้สยามต้องเสียดินแดนหัวเมืองบริเวณลุ่มน้ำสาละวิน
ให้แก่อังกฤษและเสียดินแดนหัวเมืองเชียงแสนให้กับฝรั่งเศสจากเหตุการณ์ ร.ศ. 112

พรพรรณ จงวัฒนา (2517) ศึกษาเรื่อง “กรณีพิพาทระหว่างเจ้านครเชียงใหม่กับคน
ในบังคับอังกฤษอันเป็นเหตุให้รัฐบาลสยามจัดการปกครองมณฑลพายัพ (พ.ศ. 2410 – 2445)”
วิทยานิพนธ์เรื่องนี้ศึกษาเรื่องรัฐบาลสยามเข้าปฏิรูปการปกครองดินแดนล้านนาในสมัย
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทั้งนี้โดยพิจารณาจากกรณีพิพาทเรื่องป่าไม้ระหว่างเจ้าผู้
ครองนครในล้านนากับคนในบังคับอังกฤษซึ่งได้ลุกลามกลายเป็นข้อพิพาททางการเมืองระหว่าง
ประเทศ ส่งผลให้รัฐบาลสยามต้องดำเนินการเจรจากับรัฐบาลอังกฤษที่อินเดียและที่กรุงเทพฯ เพื่อ
ดำเนินการแก้ไขและผ่อนคลายนโยบายในล้านนาทำให้ตกลงทำสนธิสัญญาเชียงใหม่ 2 ฉบับคือ
สนธิสัญญาเชียงใหม่ ฉบับ พ.ศ. 2417 และสนธิสัญญาเชียงใหม่ ฉบับ พ.ศ. 2426 การทำสนธิสัญญา
ดังกล่าวเป็นปัจจัยสำคัญประการหนึ่ง ที่ส่งเสริมให้รัฐบาลสยามใช้เป็นข้ออ้างในการส่งข้าหลวง
ขึ้นไปดูแลการปกครองดินแดนล้านนา เพื่อให้คำแนะนำแก่เจ้าผู้ครองนครเกี่ยวกับการปฏิบัติ
ราชการให้สอดคล้องกับสนธิสัญญาดังกล่าว เป็นการป้องกันไม่ให้อังกฤษถือเป็นข้ออ้างที่จะเข้า
รุกรานดินแดนในส่วนนี้ของสยามได้ วิทยานิพนธ์เรื่องนี้ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างดินแดน
ล้านนากับสยามตั้งแต่สมัยสุโขทัยจนถึงสมัยที่ล้านนาเป็นประเทศราชของสยามในสมัยกรุงธนบุรี
ถึงรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ระยะเวลาดังกล่าวอังกฤษได้ขยายอำนาจเข้ามา
ในภูมิภาคส่วนนี้ รัฐบาลสยามได้เข้ามาปรับปรุงการปกครองดินแดนโดยจัดตั้งขึ้นเป็นมณฑลหนึ่ง
ของสยาม นับเป็นการสิ้นสุดสถานะการเป็นเมืองประเทศราชของล้านนาตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา

อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว (2519) ศึกษาเรื่อง “การวิเคราะห์สังคมเชียงใหม่ สมัย
รัตนโกสินทร์ตอนต้น ตามต้นฉบับใบลานในภาคเหนือ” วิทยานิพนธ์เรื่องนี้ศึกษาคุณค่าของคัมภีร์
ใบลานที่ใช้ในการศึกษาค้นคว้า โดยกล่าวถึงประเภทของใบลาน ข้อดีข้อเสียของเอกสารประเภทนี้
และเนื้อหาในแต่ละฉบับ ผู้วิจัยกล่าวถึงประวัติศาสตร์เมืองเชียงใหม่โดยทั่วไป ตั้งแต่สมัย
ราชวงศ์มังรายถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น วิเคราะห์สภาพสังคมเชียงใหม่ สมัยรัตนโกสินทร์
ตอนต้น โดยศึกษาชนชั้นในสังคมได้แก่ผู้ปกครองคือ กษัตริย์ เจ้านาย และข้าราชการ กล่าวถึงสิทธิ
อำนาจหน้าที่ และการบริหารราชการ ชนชั้นผู้ถูกปกครอง คือไพร่เมืองหรือประชาชน และชนชั้น
ต่ำสุดคือทาสในสังคมเชียงใหม่ ศึกษาถึงสภาพความเป็นอยู่ของชนชั้นต่างๆ รวมทั้ง การศึกษา

ศาสนา ความเชื่อ ขนบธรรมเนียมประเพณี การเลื่อนฐานะในสังคมและการสมานลักษณะ (assimilation) ในสังคมเชียงใหม่

วัลภา เครือเทียนทอง (2519) ศึกษาเรื่อง “การปฏิรูปการปกครองล้านนาไทยในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว” วิชานิพนธ์เรื่องนี้ผู้วิจัยวิเคราะห์ให้เห็นถึงความสำคัญของล้านนาต่อสยาม อันเป็นผลให้รัฐบาลสยามจำเป็นต้องเข้ามาปฏิรูปการปกครองในล้านนาให้รัดกุมยิ่งขึ้น วิวัฒนาการทางการปกครองของล้านนา ตั้งแต่สมัยก่อนตั้งอาณาจักร สมัยอาณาจักร ถึงสมัยที่ตกอยู่ในฐานะประเทศราชของพม่า ชนบุรีและรัตนโกสินทร์ตอนต้น โดยวิเคราะห์ถึงลักษณะการปกครองในแต่ละสมัยว่ามีรูปแบบการปกครองอย่างไร อันมีผลต่อการจัดการปกครองในสมัยต่อๆ มาผู้วิจัยกล่าวถึงสาเหตุรวมทั้งวิธีการที่รัฐบาลสยาม ใช้เป็นข้ออ้างในการส่งกรมหมื่นพิชิตบริหารกร เข้าไปยกเลิกการปกครองแบบเก่าโดยจัดการปกครองแบบกรมทั้งหกแทนใน พ.ศ. 2427 อันมีผลทำให้เจ้านายที่สูญเสียอำนาจ และผลประโยชน์ พ.ศ.2432 เกิดกบฏพระยาปราบสงครามที่เมืองเชียงใหม่ ต่อต้านการจ้ดราชการดังกล่าวในปี พ.ศ. 2432 ผู้เขียนกล่าวถึงบทบาทการจ้ดราชการของพระยาทรงสุรเดช ระหว่าง พ.ศ. 2436 – 2442 ซึ่งนำเอาความบกพร่องจากการจ้ดราชการของข้าหลวงคนก่อนๆ เป็นแนวทางแก้ไขการจ้ดราชการ จนสามารถเข้ายึดอำนาจการกำหนดตัวเจ้าผู้ครองนครเข้าควบคุมการเก็บภาษีอากรการคลังได้สำเร็จ นอกจากนี้กล่าวถึงบทบาทของพระยาศรีสหเทพ ในการนำเอาระบบการปกครองแบบเทศาภิบาล เข้าไปสถาปนาตามหัวเมืองต่างๆ ในล้านนา ส่วนเมืองแพร่เนื่องจากเป็นเมืองที่เพิ่งจะมีการนำเอาการปกครองแบบกรมทั้งหกมาใช้แทนการปกครองแบบเก่าใน พ.ศ. 2437 เมื่อถูกเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นแบบเทศาภิบาลใน พ.ศ. 2442 จึงก่อให้เกิดความไม่พอใจในหมู่เจ้านาย ซึ่งรู้สึกว่าคุณเองสูญเสียอำนาจและผลประโยชน์วางแผนสนับสนุนให้ชาวเงี้ยว (ไทใหญ่) ก่อการกบฏในเมืองแพร่ (พ.ศ.2445)

ชัชชัย โฉม สุนทรสวัสดิ์ (2520) ศึกษาเรื่อง “การศึกษาเชิงประวัติศาสตร์เกี่ยวกับกิจการป่าไม้ทางภาคเหนือของไทย ตั้งแต่ พ.ศ. 2439 – พ.ศ. 2475” วิชานิพนธ์เรื่องนี้กล่าวถึงสภาพของกิจการป่าไม้ทางภาคเหนือของสยาม ตั้งแต่ก่อนจัดตั้งกรมป่าไม้ ตั้งกรมป่าไม้จนถึงสมัยการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 ผู้วิจัยวิเคราะห์ให้เห็นถึงปัญหาที่นำไปสู่การจัดตั้งกรมป่าไม้คือ ปัญหาการเมืองระหว่างประเทศ ปัญหาการปกครองภายในหัวเมืองเหนือและปัญหาด้านเศรษฐกิจ ต่อมารัฐบาลได้เข้าควบคุมกิจการป่าไม้และจัดตั้งกรมป่าไม้ขึ้น ซึ่งอาจจะกล่าวได้ว่า ปัญหาต่างๆ เหล่านี้ เป็นเหตุปัจจัยอันสำคัญซึ่งเป็นเครื่องกำหนดนโยบายการป่าไม้ของสยามในขณะนั้น ผู้วิจัยวิเคราะห์ให้เห็นถึงแนวนโยบายของรัฐที่มีต่อกิจการป่าไม้ทางภาคเหนือ ตั้งแต่ พ.ศ.

2439 – 2475 โดยพิจารณาในด้านต่างๆ ได้แก่ นโยบายที่เกี่ยวกับผลประโยชน์เรื่องป่าไม้ของเจ้าผู้ครองนครในมณฑลพายัพ หลัง พ.ศ. 2439 นโยบายด้านการบริหาร นโยบายการทำไม้สักโดยรัฐบาล การบำรุงป่าไม้ การปรับปรุงกฎหมาย และการให้สัมปทานทำป่าไม้ ผู้วิจัยศึกษาถึงบทบาทการดำเนินงานของบริษัทป่าไม้ต่างชาติใหญ่ๆ ที่มีทุนในการทำป่าไม้ ศึกษาบทบาทของรัฐบาลสยามที่มีต่อการดำเนินงานของบริษัทเหล่านั้นและผลสืบเนื่องที่ได้จากการทำป่าไม้ ผลประโยชน์ที่มีต่อประเทศชาติ ผลผลิตที่ได้จากการนำไม้มาใช้ภายในประเทศ และการส่งออกไม้สักไปจำหน่ายยังต่างประเทศผู้วิจัยกล่าวถึงนโยบายของรัฐบาลที่มีต่อกิจการป่าไม้ในช่วงระยะเวลาก่อนตั้งกรมป่าไม้ ว่ายังไม่มีการเปรียบเทียบแบบแผนที่แน่นอน ต่อมาเมื่อได้พิจารณาเห็นความจำเป็นในการมีสถาบันเข้าควบคุมกิจการป่าไม้ รัฐบาลก็จัดตั้งกรมป่าไม้ขึ้นใน พ.ศ. 2439 และหลังจากนั้นก็ได้พยายามหามาตรการต่าง ๆ เข้าควบคุมกิจการป่าไม้ให้เป็นระเบียบ แม้จะประสบปัญหาหลายประการแต่ก็หาทางแก้ไขด้วยความสุขุมรอบคอบด้วยดีตลอดมา (ดังจะเห็นได้จากการแก้ไขปัญหาการให้สัมปทาน การทำไม้แก่บริษัทป่าไม้ชาวต่างชาติ ซึ่งรัฐบาลได้ดำเนินนโยบายที่ให้ความเป็นธรรมแก่ทุกฝ่าย ทั้งนี้โดยคำนึงถึงประโยชน์ที่มีต่อประเทศชาติมากที่สุด) นอกจากนี้ปัญหาบางประการ เช่น การลักลอบตัดไม้ทำลายป่า รัฐบาลได้เข้าดำเนินการแก้ไขด้วยการออกกฎหมายป้องกันและควบคุมการตัดไม้ แต่เนื่องจากในขณะนั้นรัฐบาลประสบอุปสรรคในการปฏิบัติงานเพื่อให้เป็นไปตามกฎหมายหลายประการ เช่น เจ้าพนักงานป่าไม้มีจำนวนน้อย การขาดการประสานงานกับหน่วยราชการต่างๆ เป็นต้น อย่างไรก็ตามปัญหาดังกล่าวก็ยังคงมีอยู่ต่อมาแม้จนกระทั่งถึงปัจจุบัน

สร้อยสวัสดิ์ ประยูรเสถียร (2523) ศึกษาเรื่อง “การปฏิรูปการปกครองมณฑลพายัพ (พ.ศ. 2436 – 2476)” วิทยานิพนธ์เรื่องนี้ศึกษาถึงมูลเหตุ วิธีการดำเนินการ ปัญหาอุปสรรค การแก้ไข และผลของการปฏิรูปการปกครองมณฑลพายัพตั้งแต่เริ่มต้นจนถึงยกเลิกระบบเทศาภิบาล ผู้วิจัยพบว่าปัญหาเกี่ยวกับกิจการป่าไม้ และปัญหาความวุ่นวายในหัวเมืองชายแดนล้านนา เป็นมูลเหตุสำคัญของการปฏิรูปการปกครองมณฑลพายัพ โดยมีอังกฤษเร่งเร้าให้รัฐบาลรีบดำเนินการ ส่วนการดำเนินงาน รัฐบาลต้องประสบอุปสรรคเกี่ยวกับข้าราชการที่ส่งไปจากส่วนกลางมีจำนวนน้อย ขาดความรู้ความสามารถ ไม่เข้าใจประชาชน ไม่สนใจในหน้าที่และมักประพฤติตนข่มเหงราษฎร ให้ได้รับความเดือดร้อน สร้างความรังเกียจแก่ราษฎร ขณะเดียวกันเจ้านายเมืองเหนือบางคนไม่พอใจการเข้าควบคุมของรัฐบาล จึงต่อต้าน ในระยะแรกมีลักษณะไม่รุนแรง แต่ไม่เป็นผล เพราะเวลาต่อมารัฐบาลกลับควบคุมมากยิ่งขึ้น ปฏิบัติจริงจังทวิความรุนแรงถึงกับสนับสนุนให้ก่อการกบฏพระยาปราบสงครามที่เมืองเชียงใหม่ พ.ศ. 2432 และกบฏชาวเงี้ยวที่เมืองแพร่ พ.ศ. 2445 หลังจากปราบกบฏชาวเงี้ยว (ไทใหญ่) เรียบร้อยแล้ว รัฐบาลได้แก้ไขปัญหาคืออุปสรรคอย่างรอบคอบ โดย

คัดเลือกบุคลากรที่เหมาะสมขึ้นไปดำเนินงาน มีการส่งกองทหารไปสนับสนุนการปกครองของฝ่ายพลเรือน และประการสำคัญคือการเร่งพัฒนาการคมนาคม การสาธารณสุข และการศึกษา ควบคู่กับการจัดระเบียบแบบแผนการปกครองโดยมุ่งสร้างความเจริญแก่ท้องถิ่น การดำเนินงานจึงได้รับการสนับสนุนจากเจ้านายเมืองเหนือและราษฎรด้วยดี ทำให้การปฏิรูปการปกครองมณฑลพายัพประสบความสำเร็จเป็นลำดับในที่สุด สามารถยกเลิกตำแหน่งเจ้าผู้ครองนครไปโดยปริยาย และผนวกดินแดนประเทศราชล้านนาไว้ในพระราชอาณาจักรอย่างสมบูรณ์เมื่อคณะราษฎรทำการเปลี่ยนแปลงการปกครอง จึงยกเลิกระบบเทศาภิบาลใน พ.ศ.2476 แต่ผลการปฏิรูปการปกครองมณฑลพายัพยังคงเป็นรากฐานการปกครองภูมิภาคส่วนนี้มาจนถึงปัจจุบัน

พร้อมพงศ์ ณ เชียงใหม่ (2522) ศึกษาเรื่อง “การปฏิรูปการปกครองหัวเมืองลาวเฉียงในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก่อนสมัยเป็นมณฑลเทศาภิบาล (พ.ศ. 2427 – 2436)” วิทยานิพนธ์เรื่องนี้ศึกษาปัญหาของมณฑลลาวเฉียง ซึ่งประกอบด้วยเมืองภายใต้การปกครอง 5 หัวเมือง ได้แก่ นครเชียงใหม่ นครลำปาง นครลำพูน นครน่าน และเมืองแพร่ โดยศึกษาปัญหา 4 ประการคือ ประการที่หนึ่ง สภาพสังคมและการปกครองหัวเมืองลาวเฉียงก่อนการปรับปรุงการปกครอง ประการที่สอง การปรับปรุงการปกครองหัวเมืองลาวเฉียงช่วงระยะเวลา พ.ศ. 2426 – 2437 ประการที่สาม ปัญหาและปฏิกิริยาที่เกิดจากการปรับปรุงการปกครอง และประการที่สี่วิธีการแก้ปัญหาและผลของการปรับปรุงการปกครอง ผลการวิจัยสรุปได้ว่าล้านนาเป็นจุดยุทธศาสตร์ที่สำคัญต่อสยามและพม่ามาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา ทั้งพม่าและสยามต่างพยายามจะเข้าครอบครองหัวเมืองล้านนา ทั้งสองฝ่ายได้ทำสงครามขับเคี่ยวกันตลอดมา ถึงสมัยกรุงธนบุรีสยามจึงสามารถขับไล่พม่าออกไปจากล้านนาได้โดยฝ่ายสยามยังคงให้เจ้านายเมืองเหนือปกครองบ้านเมืองเองสืบมา ในสมัยรัชกาลที่ 5 มีความจำเป็นที่รัฐบาลกรุงเทพฯ ต้องเร่งรีบปรับปรุงการปกครองในหัวเมืองล้านนา ทั้งนี้เพราะสยามเริ่มมีปัญหาเกี่ยวกับอังกฤษที่ครอบครองพม่าในขณะนั้น และอังกฤษได้พยายามที่จะขยายอำนาจเข้าครอบครองหัวเมืองชายแดนของล้านนา พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมอบหมายให้พระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นพิชิตปรีชากร เสด็จขึ้นไปแก้ไขและให้ปรับปรุงการปกครองหัวเมืองล้านนาไปด้วยพระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นพิชิตปรีชากรได้ทรงวางรากฐานการปกครองไว้หลายประการที่สำคัญคือการจัดตั้ง “ข้าราชการ 6 ตำแหน่ง” แต่เนื่องจากการหวงแหนอำนาจและผลประโยชน์ของบรรดาเจ้านายบุตรหลาน และจากความบกพร่องในราชการของข้าหลวงจากกรุงเทพฯ จึงทำให้ระเบียบแบบแผนที่กรมหมื่นพิชิตปรีชากรทรงวางไว้ ต้องประสบความล้มเหลว ภายหลังจากที่พระองค์เสด็จกลับจากเชียงใหม่แล้ว

รัตนพร เศรษฐกุล (2532) ศึกษาเรื่อง “ศาลต่างประเทศในภาคเหนือของประเทศไทย. (พ.ศ. 2416 – 2480)” วิทยานิพนธ์เรื่องนี้มุ่งศึกษาการวิเคราะห์ถึงบทบาทของศาลต่างประเทศในภาคเหนือของสยาม ตั้งแต่ พ.ศ. 2416 – 2480 ซึ่งสยามตั้งศาลต่างประเทศขึ้นตามสัญญาเชียงใหม่ พ.ศ. 2416 จนกระทั่งถึงปีที่ฝรั่งเศสยกเลิกระบบศาลต่างประเทศในสยามใน พ.ศ. 2480 โดยในแต่ละบทจะแสดงให้เห็นถึงการดำเนินงานของศาล ปัญหาและอุปสรรคต่างๆ ที่ศาลประสบและการแก้ไขปรับปรุงระบบกฎหมายของศาล การขยายอำนาจขอบเขตของศาลออกไปตามเมืองต่างๆ ในภาคเหนือของสยามและขยายออกไปทั่วประเทศตามสนธิสัญญาระหว่างสยามกับฝรั่งเศสใน พ.ศ. 2449 และตามสนธิสัญญาระหว่างสยามกับอังกฤษใน พ.ศ. 2451

จากวิทยานิพนธ์เรื่องนี้จะเห็นได้ว่า ศาลต่างประเทศนั้นเกิดจากความร่วมมือระหว่างสยามกับมหาอำนาจตะวันตกที่มีอิทธิพลสูงในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ คืออังกฤษ โดยอังกฤษยอมให้ศาลต่างประเทศซึ่งเป็นศาลที่ดำเนินการโดยมีอำนาจจำกัดสิทธิความคนในบังคับอังกฤษในภาคเหนือตามเงื่อนไขที่ระบุไว้ในสนธิสัญญาเชียงใหม่ พ.ศ. 2416 และ พ.ศ. 2426 ทั้งนี้มีจุดประสงค์แรกเริ่ม คือ แก้ไขปัญหาคดีความ ปัญหาโจรผู้ร้าย และปัญหาความขัดแย้งระหว่างเจ้านายขุนนางกับคนในบังคับอังกฤษในภาคเหนือซึ่งกำลังทวีความรุนแรงขึ้นเรื่อยๆ เป็นลำดับ นอกจากนี้ศาลต่างประเทศยังมีบทบาททางด้านการเมือง กล่าวคือ ศาลต่างประเทศเป็นหน่วยราชการแรกของสยามในภาคเหนือ ได้วางรากฐานอำนาจทางการเมืองให้แก่สยามจนสามารถเข้าจัดการควบคุมการปกครองประเทศราชภาคเหนือ ลดฐานะจากเมืองประเทศราชมาเป็นเพียงมณฑลหนึ่งของสยาม และการที่สยามเข้าควบคุมการปกครองประเทศราชล้านนาทำให้สยามสามารถป้องกันการขยายอำนาจของมหาอำนาจตะวันตกเข้ามาในล้านนาได้ทางหนึ่งด้วย

วิไล สุทธิศิริกุล (2527) ศึกษาเรื่อง “เชียงใหม่ก่อน ‘เทศาภิบาล’ พ.ศ. 2389 – 2442 : การศึกษาโครงสร้างอำนาจทางการเมืองและเศรษฐกิจ” วิทยานิพนธ์เรื่องนี้มุ่งศึกษาถึงการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างอำนาจทางการเมืองและเศรษฐกิจของเชียงใหม่ก่อนการจัดการปกครองแบบเทศาภิบาล ในช่วงระหว่าง พ.ศ. 2389 – 2442 โดยพิจารณาถึงผลของการเข้ามาทำป่าไม้ของคนในบังคับอังกฤษ การขยายตัวทางการค้าและการเข้ามาของมิชชันนารีในเชียงใหม่ การเข้ามาของกลุ่มผลประโยชน์เหล่านี้ก่อให้เกิดความขัดแย้งกับเจ้านายเชียงใหม่ อันทำให้อำนาจทางการเมืองและเศรษฐกิจของเจ้านายลดน้อยลง ยิ่งไปกว่านั้นเมื่อราชสำนักกรุงเทพฯ เข้ามาจัดราชการใน พ.ศ. 2417 – 2442 จึงมีผลกระทบต่อเปลี่ยนแปลงโครงสร้างอำนาจทางการเมืองและเศรษฐกิจ

ผลของการศึกษาพบว่า การเข้ามาจัดการปกครองแบบเทศาภิบาล ในเชียงใหม่ พ.ศ. 2442 นั้นไม่มีปฏิกริยาต่อต้านอย่างรุนแรงจากอำนาจเดิม เนื่องมาจากอำนาจของเจ้านายเมืองเชียงใหม่ได้ถูกลั่นคลอนลงไปมากแล้ว ซึ่งเป็นผลมาจากการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นก่อนหน้านี้

ธำรงค์ดี ทำบุญ (2527) ศึกษาเรื่อง “กำเนิดอาณาจักรล้านนาไทย” วิทยานิพนธ์เรื่องนี้มีจุดประสงค์ที่จะศึกษาเหตุการณ์และการเปลี่ยนแปลงที่จะนำไปสู่การเกิดของรัฐที่เรียกว่า “ล้านนา” หรือ ตามคำที่ใช้กันทั่วไปว่า “อาณาจักรล้านนา” ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 19 ถึงต้นพุทธศตวรรษที่ 20 โดยใช้หลักฐานประเภทเอกสารพื้นเมืองเป็นข้อมูลสำคัญ

วิทยานิพนธ์กล่าวถึงขอบเขตความหมายและความเป็นมาเชิงประวัติศาสตร์ ของคำว่า “ล้านนา” หรือ “ล้านนา” และอาณาจักรล้านนา รวมทั้งการพิจารณาเชิงประวัติเกี่ยวกับขอบเขตอำนาจรัฐของอาณาจักรล้านนาในระยะต่างๆ ผู้วิจัยกล่าวถึงภูมิหลังของสังคมล้านนา รวมทั้งเครือข่ายทางสังคมและการเมืองของรัฐก่อนสมัยพุทธศตวรรษที่ 18 ซึ่งได้เป็นพื้นฐานของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและการเมืองที่เกิดขึ้นในต้นพุทธศตวรรษที่ 19 ถึงต้นพุทธศตวรรษที่ 20 ต่อจากนั้นผู้วิจัยกล่าวถึงเงื่อนไขทางการเมืองและการรวบรวมอำนาจรัฐของ “พญามังราย” ผู้นำแห่งเมืองเงินยาง – เชียงราย ในลุ่มแม่น้ำกกในช่วงต้นของพุทธศตวรรษที่ 19 ซึ่งถือว่าเป็นการก่อรูปรัฐใหม่ก่อนที่จะขยายอำนาจเข้าสู่ลุ่มแม่น้ำปิง – วัง หลังจากนั้น กล่าวถึงการยึดครองหริภุญชัย และเขตลางค์ (ละคร) ในลุ่มแม่ปิง – วัง ของ “พญามังราย” ในราวปี 1824 – 1835 ซึ่งปรากฏการณ์ดังกล่าวนี้ถือว่าเป็นขั้นต้นของการก่อตั้งอาณาจักรใหม่ของ “มังราย” และราชวงศ์มังราย ทั้งนี้เป็นการรวบรวมแคว้นในลุ่มน้ำกกเข้าสู่แม่น้ำปิง – แม่น้ำวัง สร้างเป็นรัฐใหม่ใน พ.ศ. 1835 สมัยราชวงศ์หยวน (Yuan dynasty) เอกสารจีนเรียกรัฐนี้ว่า “อาณาจักรปาไปสิฟู” และท้ายสุดผู้วิจัยกล่าวถึงการสถาปนาอาณาจักรล้านนาของราชวงศ์มังรายที่เชียงใหม่ในระยะ พ.ศ. 1839 ถึง พ.ศ. 2101 ทั้งนี้โดยเน้นที่การศึกษาถึงบทบาทและอำนาจทางการเมือง ความพยายามที่จะสร้างอำนาจและสร้างศูนย์กลางแห่งรัฐให้เกิดขึ้นในระหว่างต้นพุทธศตวรรษที่ 20 – ต้นพุทธศตวรรษที่ 21 ซึ่งนับเป็นช่วงที่อาณาจักรล้านนาก้าวขึ้นสู่จุดสุดยอดทั้งทางการเมืองและวัฒนธรรม

เดือนใจ ไชยศิลป์ (2535) ศึกษาเรื่อง “ล้านนาในการรับรู้ของชนชั้นปกครองสยาม พ.ศ. 2437 – 2476” วิทยานิพนธ์เรื่องนี้มีความมุ่งหมายที่จะศึกษาถึงปัจจัยต่างๆ ที่มีผลกระทบต่อ การเปลี่ยนแปลงการรับรู้ของชนชั้นปกครองสยาม และการเปลี่ยนแปลงการรับรู้ของชนชั้นปกครองสยามต่อล้านนาใน 3 ประเด็นด้วยกันคือ การเปลี่ยนแปลงการรับรู้ที่มีต่อคนล้านนา สถานภาพการเมืองของล้านนาและสถานภาพของผู้ปกครองล้านนา กระบวนการด้านต่างๆ ที่ชน

ชั้นปกครองสยามนำมาใช้เป็นเครื่องมือเพื่อสร้างและถ่ายทอดการรับรู้ใหม่เกี่ยวกับล้านนารวมทั้งปลูกฝังการยอมรับว่าล้านนาเป็นส่วนหนึ่งของไทยให้แก่สังคม

จากการศึกษาพบว่า การเปลี่ยนแปลงการรับรู้ของชนชั้นปกครองสยามต่อล้านนา เกิดขึ้นจากปัจจัยหลายประการประกอบกัน กล่าวคือ การคุกคามของจักรวรรดินิยมตะวันตกที่เข้ามาพร้อมแนวคิดเรื่องเส้นกั้นอาณาเขตที่แน่นอน นำไปสู่กรณีพิพาททางชายแดนระหว่างสยามกับดินแดนใกล้เคียงที่อยู่ในอำนาจปกครองของมหาอำนาจตะวันตก และผลจากการลงนามในสนธิสัญญาเบาริ่ง พ.ศ. 2398 ทำให้เกิดการขยายตัวของระบบเศรษฐกิจพร้อมๆ กับการหลั่งไหลเข้ามาของชาวตะวันตก ซึ่งได้นำแนวคิดและความรู้วิทยาการต่างๆ ของตะวันตกมาสู่สังคมสยาม การเข้ามาของชาวตะวันตกและคนในบังคับทำให้สยามสูญเสียอำนาจในการควบคุมกำลังคนกลุ่มหนึ่งไป เนื่องจากชาวตะวันตกและคนในบังคับไม่ต้องอยู่ใต้อำนาจการพิจารณาตัดสินของศาลสยามตามข้อตกลงเรื่องสิทธิสภาพนอกอาณาเขต ประกอบกับการเปลี่ยนแปลงแนวคิดที่มีต่อเรื่องรัฐดินแดน และประชากร ทำให้ชนชั้นปกครองสยามในพุทธศตวรรษที่ 25 เปลี่ยนแปลงระบบการปกครองและรูปแบบของรัฐสยามเสียใหม่ ให้มีการรวมศูนย์อำนาจที่รัฐบาลกลางเพียงแห่งเดียว และมีอาณาเขตที่แน่นอนอันเป็นลักษณะของรัฐสมัยใหม่ (Modern State) โดยที่รูปแบบและอุดมการณ์ของรัฐสมัยใหม่ให้ความสำคัญต่อบุรณภาพของดินแดนและเอกภาพของประชากร การรับรู้เดิมที่มีต่อล้านนาว่าเป็น “ลาว” ซึ่ง “ต่างชาติต่างภาษา” กับสยาม จึงเป็นสิ่งที่ไม่สอดคล้องกับรูปแบบและอุดมการณ์ของรัฐสมัยใหม่ ดังนั้นชนชั้นปกครองสยามจึงต้องเปลี่ยนแปลงการรับรู้ที่มีต่อล้านนาเสียใหม่ ทำให้ชนชั้นปกครองสยามให้ความสำคัญต่อการจัดการปกครองดินแดนให้มีความเข้มแข็งมั่นคงเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ชนชั้นปกครองสยามจึงเปลี่ยนแปลงการรับรู้ของสยามที่มีต่อสภาพทางการเมืองของล้านนาเป็นลำดับแรกจากการเป็นประเทศราช ต่างชาติต่างภาษามาเป็น “มณฑล” หนึ่งของสยามนับตั้งแต่ พ.ศ. 2437 ต่อมาฐานะการเป็น “มณฑล” ของล้านนาได้สิ้นสุดลงเมื่อสยามประกาศใช้พระราชบัญญัติลักษณะการปกครองท้องที่ พ.ศ. 2476 ทำให้หัวเมืองต่างๆ ในล้านนามีฐานะเป็นจังหวัดหนึ่งของสยามตั้งแต่นั้นมา

อดิศร ศักดิ์สูง (2539) ศึกษาเรื่อง “สตรีในสังคมเชียงใหม่สมัยวงศ์เจ้าเชื้อเจ็ดตน พ.ศ. 2339-2476” วิทยานิพนธ์เรื่องนี้ศึกษาเรื่อง พัฒนาการของสตรีในสังคมเชียงใหม่สมัยวงศ์เจ้าเชื้อเจ็ดตน ทั้งในด้านจารีตประเพณี ฐานะและบทบาทของสตรีที่มีต่อครอบครัว สังคมและรัฐ ตลอดจนเรื่องค่านิยมบางประการที่แสดงให้เห็นถึงลักษณะเฉพาะของสตรีในสังคมเชียงใหม่ ซึ่งได้แบ่งการศึกษาวิเคราะห์ฐานะของสตรีออกเป็นสองกลุ่มใหญ่คือ ชนชั้นปกครองและชนชั้นผู้ถูกปกครองผลการศึกษาพบว่าสตรีในสังคมเชียงใหม่ ซึ่งประกอบไปด้วยสตรีชนชั้นปกครองและชน

ชั้นผู้ปกครอง มีแบบแผนการดำเนินชีวิตบางประการที่ต่างกันออกไป โดยในกลุ่มสตรีชนชั้นปกครองนั้นจะอยู่ภายใต้กรอบจารีตประเพณีของชนชั้นสูงอย่างเคร่งครัดแต่ภายใต้โครงสร้างของสตรีชนชั้นปกครองนั้นผลการศึกษาพบว่ากลุ่มสตรีดังกล่าวมีความแตกต่างระหว่างกันเอง โดยเฉพาะแบบแผนการดำเนินชีวิตบางประการ กล่าวคือ สตรีสูงศักดิ์จะมีบทบาทสำคัญในทางการเมือง และไม่เกี่ยวข้องกับกิจกรรมทางเศรษฐกิจมากนัก โดยเฉพาะการใช้แรงงานผลิต ส่วนสตรีชั้นสูงนั้นจะอยู่นอกเหนือบทบาทดังกล่าว ต่อมาเมื่อมีการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองในเชียงใหม่ขึ้นราว พ.ศ.2427 อิทธิพลทางการเมืองก็ได้ส่งผลกระทบต่อสตรีชนชั้นปกครองให้เปลี่ยนแปลงฐานะและบทบาทขึ้น โดยการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวนี้ได้เกิดขึ้นกับสตรีเพียงบางคน บางกลุ่ม เช่น กลุ่มสตรีที่ถูกใช้เป็นเครื่องมือทางการเมือง และกลุ่มสตรีที่ได้สมรสกับขุนนางข้าราชการของสยาม

จะเห็นได้ว่าวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องทั้งหมดที่ผู้วิจัยศึกษานั้น ไม่มีเรื่องใดศึกษาสภาพทางประวัติศาสตร์การเมืองและประวัติศาสตร์สังคมของมณฑลพายัพสมัยพระเจ้าอินทวิชยานนท์มาก่อนการศึกษาเรื่องล้านนาจาก “คร่าวรับเสด็จพระเจ้านั่งยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร” จึงน่าสนใจอย่างยิ่งผู้วิจัยจึงศึกษาวรรณกรรมเรื่องนี้ ในฐานะที่คร่าวเป็นวรรณกรรมที่บันทึกเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ที่มีคุณค่าอย่างยิ่งสำหรับประวัติศาสตร์ล้านนา โดยเฉพาะมณฑลพายัพระหว่าง พ.ศ.2416 – 2440

บทที่ 2

ความสำคัญของคำประพันธ์ประเภทคร่าวในวรรณกรรมล้านนา

ในสมัยพระเจ้ากาวิโรสุริยวงศ์ (พ.ศ. 2399 – 2413) เจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่องค์ที่ 6 ต่อเนื่องจนถึงรัชสมัยของพระเจ้าอินทวิชยานนท์ (พ.ศ. 2416 – 2440) เจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่องค์ที่ 7 วรรณกรรมประเภทคร่าวได้รับความนิยมมาก จะเห็นได้จากใน พ.ศ. 2404 ในรัชสมัยพระเจ้ากาวิโรสุริยวงศ์ พระยาพรหมโวหารได้ทำงานในราชสำนักของพระองค์ แม่เจ้าทิพไกรสรธิดาของพระองค์ทรงโปรดละครแบบกรุงเทพฯ จึงได้ให้พระยาพรหมโวหารนำเรื่องพระอภัยมณีของสุนทรภู่ มาแต่งเป็นคร่าวขอ แต่แต่งไปได้ถึงตอนอภิเษกศรีสุวรรณกับนางเกษราเท่านั้น (ยุทธพร นาคสุข 2547:19) พระยาพรหมโวหาร รับราชการในราชสำนักเชียงใหม่เรื่อยมาจนถึงสมัยพระเจ้าอินทวิชยานนท์เมื่อพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร เสด็จขึ้นไปเป็นข้าหลวงพิเศษที่นครเชียงใหม่ เจ้าราชบุตรขัตติยะวงศ์โอรสของพระเจ้าอินทวิชยานนท์ ได้มีคำสั่งให้พระยาพรหมโวหารแต่งคร่าวรับเสด็จดังกล่าวมาแล้ว

คร่าวเป็นคำประพันธ์ประเภทหนึ่งในห้าประเภทของวรรณกรรมล้านนา นักวิชาการอธิบายถึงลักษณะของวรรณกรรมล้านนาไว้ว่ามีทั้งหมดห้าประเภท ประกอบด้วย

1. คร่าว
2. กาพย์
3. ซอ หรือ เพลงซอ
4. โคลง
5. ร่าย

(มณี พยอมยงค์ 2539 : 1)

1. ประเภทของวรรณกรรมคร่าว

วรรณกรรมคร่าวแบ่งออกเป็น 4 ประเภท คือ

- 1.1 คร่าวธรรมหรือธรรมคร่าว ได้แก่ วรรณกรรมธรรมชาดก เช่น ปัญญาสชาดก เป็นต้น พระสงฆ์นิยมใช้เทศนาให้อุภาสกอุบาสิกาฟังในเทศกาลเข้าพรรษา
- 1.2 คร่าวขอ เกิดจากการนำเอาคร่าวธรรมหรือชาดกมาแต่งเป็นกลอนคร่าวเพิ่มเติมเนื้อหาเกี่ยวกับเรื่องของชาวบ้านเข้าไปเพื่อให้คนหนุ่มสาวในล้านนาได้ฟังและเข้าใจ ทำให้เกิดวรรณกรรมที่สำคัญหลายเรื่อง เช่น คร่าวหงส์หิน คร่าวสุวรรณ เป็นต้น

- 1.3 คร่าวไ้ หมายถึง จดหมายรัก หรือเพลงยาวที่แต่งเป็นฉันทลักษณ์คร่าว ซึ่งชายหนุ่มส่งให้หญิงสาว แล้วหญิงสาวตอบจดหมายเรียกว่า คร่าวไ้ คือ ตอบแทนที่ชายหนุ่มเขียนจดหมายถึงตนโดยมากมักจะไปขอพวกกวีแต่งให้จึงมีสำนวนไพเราะและกินใจ
- 1.4 คร่าวรำ หรือคร่าวอ่า ได้แก่วรรณกรรมที่แต่งด้วยฉันทลักษณ์เชิงพรรณนาถึงเหตุการณ์ทั้งหลายที่กวีได้พบเห็นแล้วนำมาแต่งเป็นการรำพันหรือรำพรรณนา จึงเรียกว่าคร่าวรำหรือคร่าวอ่า

คร่าวทั้ง 4 ประเภทนี้ คร่าวธรรม และคร่าวขอ เป็นวรรณกรรมที่ประชาชนชาวล้านนา นิยมอ่านและฟังมากที่สุด ในระหว่าง พ.ศ. 2400 – 2500 มีวรรณกรรมสำคัญประเภทคร่าวเกิดขึ้นมากมาย ดังตัวอย่างต่อไปนี้

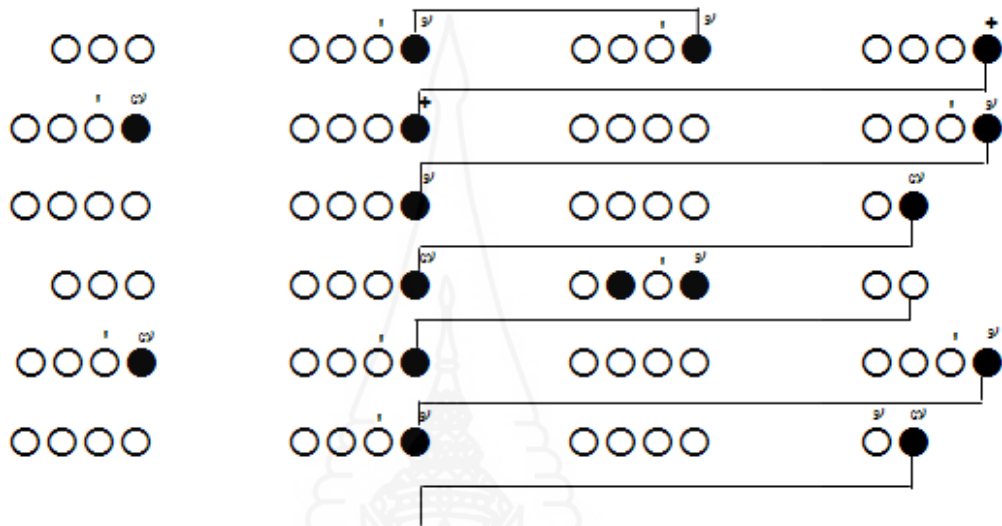
หงส์หิน	เจ้าสุวัตร-นางบัวคำ
คร่าวอ่านางจอม	สุวรรณหอยสังข์
อ้ายร้อยยอด	วรรณะพราหมณ์
ช้างโพง นางผมหอม	เจ้าแสงเมืองหลงถ้ำ
ชีวหาลิ้นคำ	สุวรรณณะเมกมะ หมายนคำ
ก่ำกาคำ	วงศ์สุวรรณค์
ช้างงาเดียว	นกกระจาบ
ปลาตะเพียนทอง	จันทะมา
บัวระวงศ์หงส์อำมาตย์	บัวระวงศ์ไกรสร
นางอุทธะรา	กำพร้าวัดทอง
เจ้าสุธน	สุทนต์
นางสิบสอง	จำปาลีตัน
โปราป่วน้อย	จู่จะวรรณะ
จันทประโชติ	พระอภัยมณี
สุวรรณหงส์คำ	สังข์สินธุไชย

2. ลักษณะฉันทลักษณ์ของคร่าว (ฝั่งคร่าว)

ลักษณะฉันทลักษณ์ของคร่าวนั้น คร่าว 1 บท มี 3 บาท (3 บรรทัด) บาทละ 4 วรรค โดยในบทเริ่มต้นจะแตกต่างจากบทที่สองและต่อ ๆ ไป ผู้แต่งสามารถแต่งคร่าวได้โดยไม่จำกัด

ความยาว แต่ในกรณีที่แต่งคร่าวรำ คร่าวไช้ และคร่าวซั่มม์ หรือ วรรณกรรมชาดก ที่นำมาแต่งด้วยคร่าวนั้น มักจะลงท้ายด้วยโคลงสอง (อุดม รุ่งเรืองศรี 2546 : 1)

ผังคร่าว

ตัวอย่างคร่าว

ขอประณม	บังคมบนน้อม	ทูลกราบไหว้	เจืองไ้บุญหนัก
น้อมค่านับ	สุพรรณจักร	อัครบวงศ์	พระองค์อยู่เกล้า
ปฎิสันธิ์	เกิดมาเป็นเจ้า	กลางเวไชย	แท่นจิต
โอรสสัง	พระเจ้าชีวิต	จอมปิ่นเกล้า	เมืองไทย
องค์มีเดชยศ	ปรากฏเรื่องใส	บุแผ่ไป	ทิสะแปดด้าน
อมิตตัง	พ่ายพังก้าวหย่าน	เพื่อสมภารองค์	บ่ช้า

(ยุทธพร นาคสุข 2547 : 37)

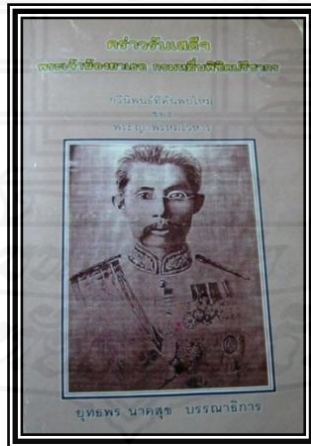
กวีชาวล้านนาคนสำคัญที่มีความสามารถในการแต่งคำประพันธ์ประเภทคร่าวเมื่อร้อยปีเศษมาแล้ว คือ พระยาพรหมโวหาร ผู้แต่งคร่าวรับเสด็จพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร ซึ่งผู้วิจัยทำการศึกษาวิเคราะห์ ประวัติและผลงานของพระยาพรหมโวหารนั้นจะได้กล่าวถึงในลำดับต่อไป บุคคลสำคัญอีกบุคคลหนึ่งคือ ท้าวสุนทรพจนกิจ (ใหม่ บุญมา) ท้าวสุนทรพจนกิจ เป็นผู้ครอบครองต้นฉบับคร่าวรับเสด็จพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร และได้ใช้คร่าวเรื่องนี้

เป็นต้นแบบในการแต่งคร่าวรับราชการรับเสด็จพระราชชายาเจ้าดารารัศมีในอีก 17 ปี ต่อมา (ยุทธพร นาคสุข 2547 : 1)

พระยาพรหมโวหาร ถึงแก่กรรมเมื่อ พ.ศ.2430 คือหลังจากแต่งคร่าวรับเสด็จพระเจ้า
 น้อยยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร ได้เพียงสามปีเท่านั้น ซึ่งผู้วิจัยจะได้อธิบายถึงความเป็นมาของ
 คร่าวรับเสด็จพระเจ้าน้อยยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากรในลำดับต่อไป

3. ความเป็นมาของคร่าวรับเสด็จพระเจ้าน้อยยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร

ยุทธพร นาคสุข บรรณาธิการผู้จัดทำ หนังสือคร่าวรับเสด็จพระเจ้าน้อยยาเธอ กรมหมื่น
 พิชิตปรีชากร อธิบายความเป็นมาของวรรณกรรม เรื่องนี้ไว้ว่า “คร่าวรับเสด็จพระเจ้าน้อยยาเธอ กรมหมื่น
 พิชิตปรีชากร เป็นชื่อที่ทางโสมเสียนสืบสานภูมิปัญญาล้านนา ร่วมกับเครือข่ายภาษาและวรรณกรรมล้านนา
 โดยคณะผู้จัดทำหนังสือ² ตั้งขึ้น เนื่องจากต้นฉบับไม่ได้ระบุชื่อเรื่องเอาไว้ โดยถือตามพระอิสริยยศขณะ
 เสด็จสู่มณฑลพายัพในครั้งนั้น ต้นฉบับคร่าวนี้เป็นสมบัติส่วนตัวของพระครูอดุลสีกกิตต์ เจ้าอาวาสวัด
 ราชตุ้ม เจ้าคณะตำบลห้วยยา อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ ซึ่งได้รับมอบจากพระโพธิ์รังสี อดีตเจ้าอาวาสวัด
 พันตองอีกทีหนึ่งโดยท่านมีดำริที่จะปริวรรตคร่าวเรื่องนี้มาหลายปี แต่ก็ไม่มีโอกาสเพราะมีภารกิจมาก ทาง
 ผู้จัดทำซึ่งเป็นทั้งสหธรรมิกและเป็นทั้งลูกศิษย์จึงรับอาสาจะช่วยทำเจตนารมณ์ดังกล่าวให้เป็นจริงขึ้นมา
 ส่วนหนึ่งก็เพื่อให้เกิดประโยชน์ต่อวงวิชาการวรรณกรรมล้านนาต่อไป ” (ยุทธพร นาคสุข 2547 : 1)

ภาพที่ 2.1 หนังสือคร่าวรับเสด็จพระเจ้าน้อยยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร
 ที่มา : ยุทธพร นาคสุข (2547)

² คณะผู้จัดทำหนังสือประกอบด้วยพระครูอดุลสีกกิตต์เป็นที่ปรึกษา มาลา คำจันทร์ ผู้ปริวรรต
 นายเกริก อัครชิโนเรศ เป็นผู้ประสานงานและนายยุทธพร นาคสุข เป็นบรรณาธิการ

ลักษณะของต้นฉบับคร่าวรับเสด็จพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร นั้นคณะผู้จัดทำหนังสืออธิบายไว้ดังนี้ “ต้นฉบับของคร่าวเป็นพับสา ขนาด 4.5×14 นิ้ว สภาพไม่สมบูรณ์นัก มุมของพับสาถูกปลวกแทะทำให้ข้อความขาดหายไปส่วนหนึ่งแต่ไม่มาก พับสามมีข้อความสองด้าน ด้านหนึ่งระบุว่า “พับนายบุตร ศาลเมืองนครเชียงใหม่” ซึ่งพระครูอดุลสีกิตติ์เชื่อว่า “นายบุตร” ก็คือเจ้าราชบุตรชัตติยวงศ์ ซึ่งมีคำสั่งให้พระยาพรหมโวหารแต่งคราวนี้ถวายนั่นเอง เนื้อหาว่าด้วยเรื่องข้อบังคับของกรมทหารในสมัยนั้นซึ่งคงคัดลอกมาจากส่วนกลางเพราะสำนวนภาษาที่ใช้เป็นสำนวนภาษาไทยภาคกลางทั้งสิ้น อีกด้านหนึ่งของพับสาเป็นคร่าวรับเสด็จพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร เขียนด้วยลายมือของคนสองคนอ่านค่อนข้างยาก โดยเฉพาะตอนท้ายลายมือยุ่งมากเขียนผิดๆ ถูกๆ ผู้ปริวรรตต้องใช้ความพยายามในการอ่านมากเป็นพิเศษ ต่อมาพับสาเล่มนี้อยู่ในความครอบครองของท้าวสุนทรพจนกิจ เพราะที่หน้าปกเขียนชื่อกำกับว่า “ใหม่บุญมา” ซึ่งเป็นชื่อเดิมของท่านเมื่อท้าวสุนทรพจนกิจได้อุปสมบทและต่อมาได้เป็นเจ้าอาวาสวัดพันตอง คงจะนำพับสาเล่มนี้ติดตัวไปด้วย จนกระทั่งท่านมรณภาพและพับสาก็ยังคงอยู่ที่วัดพันตองต่อมาพระโพธิ์รังสี อดีตเจ้าอาวาสวัดพันตองเป็นผู้เก็บรักษาและได้มอบให้พระครูอดุลสีกิตติ์ เจ้าอาวาสวัดธาตุคำ ดังกล่าวมาแล้ว ” (ยุทธพร นาคสุข 2547 : 5)

ภาพที่ 2.2 ต้นฉบับใบลานคร่าวรับเสด็จพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร
ที่มา : ยุทธพร นาคสุข (2547)

สำหรับชื่อผู้แต่งในคร่าวไม่ได้ระบุโดยตรงว่าเป็นพระยาพรหมโวหาร แต่ในตอนท้ายคร่าวระบุไว้ว่า “พรหมละคร” เป็นผู้แต่งคำว่า “พรหมละคร” ในที่นี้หมายถึง พระยาพรหมโวหาร ซึ่งเป็นชาวละครหรือชาวลำปาง ดังคร่าวที่ว่า

เรื่องราวคร่าวนี้	เจ้ายอดกระฎูล	คนทรงบุญ	ราชบุตรเจ้า
มีอาชญาปลง	วางลงเหนือเกล้า	หื้อพรหมละคร	ม่อนไต้
หื้อจัดแจง	แต่งสร้างทำไว้	เมื่อศักราชได้	พอพัน
ปลายสองร้อย	สี่สิบแถมป็น	หกตัวทัน	เท่านั้นเนอเจ้า

อีกตอนหนึ่งว่า

จึงจัดเอาทรัพย์	คือรัชชตา	เงินแพงคา	ชาวแถบนับได้
ยื่นขอทาน	ประทานป็นให้	กับตัวพรหม	ม่อนไต้

(ยุทธพร นาคสุข 2547 : 101)

อธิบายความ

“ คร่าวเรื่องนี้ เจ้าราชบุตรขัตติยะมีคำสั่งให้พระยาพรหมโวหาร แต่งขึ้นเมื่อ จ.ศ.1246 (พ.ศ.2427) ...พระยาพรหมโวหารได้รับเงินค่าแต่งคร่าวเป็นเงินยี่สิบแถม ” (ผู้วิจัย)

สันนิษฐานว่าคร่าวเรื่องนี้แต่งโดยพระยาพรหมโวหารเพราะผู้แต่งกล่าวถึงแม่เจ้าทิพไกรสรซึ่งเป็นผู้อุปถัมภ์พระยาพรหมมาโดยตลอดและบรรดากวีที่รับใช้ใกล้ชิดกับแม่เจ้าทิพไกรสรในสมัยนั้นมีชื่อ “ พรหม ” เพียงคนเดียว ดังคร่าวที่พระยาพรหมรำพันถึงแม่เจ้าทิพไกรสรซึ่งแม่เจ้าได้ถึงแก่กรรมไปก่อนหน้าที่ว่า

ทั้งหอบหัวใจ	บ่ไสชั้นย้าว	ทั้งใจบ่ตั้ง	เพื่อนคลอน
หลอนเจ้าลูกเชื้อ	ทิพไกรสร	บ่มิ่งเมื่อมรณ	อยู่เย็นเป็นเจ้า
ก็จักสนุก	สุขเลินบ่เส้า	เมื่อสมโภชองค์	น้ำว่น้อม

(ยุทธพร นาคสุข 2547 : 97)

อธิบายความ

“ ไม่มีความสุข ไม่มีความสุข จิตใจหวั่นไหว สาเหตุมาจากแม่เจ้าทิพไกรสรถึงแก่
 อสัญกรรมไปแล้วไม่เช่นนั้นงานสมโภชทูลพระขวัญ พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากรก็
 จะสนุกสนานมากกว่านี้ ” (ผู้วิจัย)

นอกจากนี้ในคร่าวขอเรื่องพระอภัยมณีซึ่งแต่งโดยพระยาพรหมโวหารก็ได้ใช้สรรพนาม
 ว่าพรหมเมืองละคร (ลำปาง) ในทำนองเดียวกัน โดยระบุชื่อและถิ่นกำเนิด ซึ่งเป็นข้อยืนยันอีกทาง
 หนึ่งว่าเป็นสำนวนของพระยาพรหมโวหาร ดังนี้

ดั่งตัวตน	แห่งข้านี้	อยู่เมืองละคร	ที่นั่น
ศักดิ์นาม	ไซตามถึง	หือจริงแน่แจ้	ใจใน
นามทศนั้น	พรหมวิสัย	อยู่ละครไชย	โกภภัยบ่ต้อง

(ยุทธพร นาคสุข 2547 : 7)

อธิบายความ

“ ตัวของข้าพเจ้าอยู่ที่เมืองลำปาง มีชื่อว่า “ พรหม ” อยู่ที่เมืองลำปาง มีความสุข ไม่มีภัย
 ไฉๆ ” (ผู้วิจัย)

เนื้อหาของคร่าวรับเสด็จพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร มีคุณค่ามากในเชิง
 ประวัติศาสตร์ กล่าวคือเป็นการบรรยายสภาพเหตุการณ์การรับเสด็จพระเจ้าน้องยาเธอ
 กรมหมื่นพิชิตปรีชากร เสด็จสู่มณฑลพายัพ โดยเฉพาะอย่างยิ่งได้เน้นการบรรยายถึงความ
 กระตือรือร้นของเจ้านายฝ่ายเหนือในการรับเสด็จพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร ศูนย์
 เชียงใหม่ ในคร่าวบรรยายถึงสภาพของการคมนาคม บ้านเมือง ขบวนรับเสด็จฯ วิถีชีวิตของผู้คนใน
 ยุคนั้น และกล่าวถึงบุคคลสำคัญๆ ในประวัติศาสตร์ล้านนาด้วย เช่น เจ้าผู้ครองนคร พระชายา กลุ่ม
 เจ้าขันห้าใบ

เนื้อหาของคร่าวรับเสด็จพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร แบ่งออกเป็นทั้งสิ้น 4
 บท คณะผู้จัดทำอธิบายมีรายละเอียดโดยสังเขปไว้ดังนี้

“ บทที่ 1 กล่าวถึงพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้พระเจ้า
 น้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากรเสด็จขึ้นไปจัดการแก้ไขปัญหาชายแดนและปฏิรูปการปกครอง
 มณฑลพายัพ พระองค์เสด็จจากกรุงเทพฯ เมื่อ พ.ศ.2426 โดยทางเรือผ่านทางเมืองนครสวรรค์

กำแพงเพชร เมืองระแหง (เมืองตาก) เมืองเถิน ระหว่างที่เสด็จถึงแต่ละเมืองเจ้าเมืองและข้าราชการ ก็ได้จัดการรับเสด็จอย่างสมพระเกียรติ ขณะที่กำลังจะเสด็จเข้าสู่เมืองละครหรือนครลำปางนั้น พระเจ้าอินทวิชยานนท์เจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่ โปรดให้เจ้าสุริยะซึ่งดำรงตำแหน่งเป็นเจ้าราชบุตร เดินทางไปรับเสด็จ พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร เมื่อเสด็จถึงนครลำปางแล้วเจ้าพรหมภักษ์ธาดา เจ้าผู้ครองนครลำปาง ก็ได้รับเสด็จเข้าเมืองลำปางตามโบราณราชประเพณี เจ้าสุริยะได้มีโอกาสเข้าเฝ้าอย่างใกล้ชิด จากนั้นเจ้าสุริยะจึงทูลลากลับนครเชียงใหม่เพื่อแจ้งข่าวให้พระเจ้าอินทวิชยานนท์พระบิดาทราบ

บทที่ 2 พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร ประทับอยู่นครลำปางเป็นเวลา 11 คืน จึงทรงออกเดินทางต่อไปยังนครลำพูน ฝ่ายพระเจ้าอินทวิชยานนท์เมื่อทรงทราบความแล้ว ก็โปรดให้เจ้าสุริยะกลับไปรับเสด็จอีกครั้งหนึ่งและให้ตามเสด็จจนกว่าจะถึงเมืองเชียงใหม่ เจ้าสุริยะเดินทางไปพบกับขบวนเสด็จของพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร ที่ “ปางแม่เส้า” บริเวณเขตรอยต่อระหว่างนครลำปางกับนครลำพูน ณ ที่นี้เจ้าสุริยะได้สูญเสียช้างที่ทานรักมากชื่อ “พลายมะลิ” หรือ “พุ่มมะลิ” ด้วยโรคปัจจุบัน จากนั้นขบวนเสด็จก็เข้าสู่นครลำพูน โดยมีเจ้าดาราคิเรกรัตน์ไพโรจน์เจ้าผู้ครองนครลำพูนเป็นผู้ทูลเชิญเสด็จเข้าเมือง ในการนี้พระเจ้าอินทวิชยานนท์เสด็จจากนครเชียงใหม่ไปสมทบรับเสด็จด้วย ระหว่างที่พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร ประทับอยู่ที่นครลำพูน พระเจ้าอินทวิชยานนท์ได้ทูลลากลับนครเชียงใหม่ล่วงหน้าไปก่อนเพื่อเตรียมการรับเสด็จ

บทที่ 3 พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร ประทับอยู่นครลำพูนเป็นเวลา 5 คืน จากนั้นจึงเสด็จมุ่งสู่นครเชียงใหม่ โดยมีเจ้าดาราคิเรกรัตน์ไพโรจน์ เจ้าผู้ครองนครลำพูนตามไปส่งเสด็จ เมื่อเสด็จไปถึงพลับพลาบานหนองหอยชาวนครเชียงใหม่ก็จัดขบวนรับเสด็จอย่างสมพระเกียรติ โดยมีกลองนำขบวนเกียรติยศเต็มรูปแบบ ในคร่าวได้บรรยายถึงขบวนรับเสด็จและวิถีชีวิตผู้คนที่มาเฝ้าชื่นชมพระบารมีไว้โดยละเอียดน่าสนใจเป็นอย่างยิ่ง เมื่อขบวนเสด็จถึงนครเชียงใหม่ พระเจ้าอินทวิชยานนท์พร้อมด้วยพระญาติได้ออกไปรับเสด็จอย่างอบอุ่น

บทที่ 4 เมื่อพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร ประทับอยู่ ณ นครเชียงใหม่ราว 1 เดือน พระเจ้าอินทวิชยานนท์จึงให้มีพิธีทูลพระขวัญตามธรรมเนียมของล้านนา ในวันงานได้จัดให้มีขบวนช้างและขบวนเกียรติยศเชิญเสด็จอย่างสมพระเกียรติ เมื่อทูลพระขวัญเสร็จแล้ว พระเจ้าอินทวิชยานนท์เจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่ และเจ้าดาราคิเรกรัตน์ไพโรจน์ เจ้าผู้ครองนครลำพูนได้ผูกข้อพระหัตถ์ให้ โดยมีพระยาราชสัมภารากร (เลื่อน สุรนันทน์) และพระอัครพิศดาร ข้าราชการจากสยามเข้าร่วมในพิธีด้วยแต่ในงานทูลพระขวัญครั้งนี้มิได้จัดให้มีมหรสพเอ็กเกริกเท่าที่ควร

เนื่องจากเจ้าแม่ทิพไกรสรชายาของพระเจ้าอินทวิชยานนท์เพิ่งถึงแก่กรรมไปเมื่อไม่นานจึงมีเพียงการชกมวยหน้าพระที่นั่งเท่านั้น

ในตอนท้ายพระยาพรหมโวหาร กล่าวว่าตนแต่งคร่าวบรรยายการรับเสด็จในครั้งนี้เสร็จเมื่อ พ.ศ. 2427 โดยได้รับคำสั่งจากเจ้าราชบุตรชัตติยะและเจ้ากาบคำชายา ประทานค่าตอบแทนให้เป็นเงิน 20 แลบ³ พร้อมทั้งออกตัวว่าตนแต่งได้ไม่ด้นัก หากผู้ใดพบเห็นข้อบกพร่องก็ขอให้ช่วยแก้ไขให้ด้วย

สำหรับหลักการของการปริวรรตของคร่าวเรื่องนี้ ผู้จัดทำอธิบายว่าหลักการปริวรรตเป็นไปตามข้อตกลงจากการประชุมเรื่อง “การปริวรรตอักษรธรรมล้านนา เป็นภาษาไทยกลางเพื่อการสื่อสารอย่างมีประสิทธิภาพ” จัดโดยวิทยาลัยการจัดการทางสังคม (วจส.) ณ ห้องประชุมหอสมุดแห่งชาติรัชมังกลาภิเษก เชียงใหม่ เมื่อวันที่ 23 พฤศจิกายน พ.ศ.2546 โดยประสานแนวคิดจากหลายสำนักปริวรรตเข้าด้วยกัน ทั้งนี้เพื่อเอื้อให้ผู้อ่านสามารถเข้าใจได้ง่ายที่สุด ขณะเดียวกันต้องรักษาความถูกต้องเรื่องการออกเสียงด้วย เช่น ผู้ปริวรรตเลือกปริวรรต คำว่า กรุงเทพ แทนที่จะเป็น กรุงเชพ/kun¹ t^h e:p³/ ตามการออกเสียงจริงของล้านนา เพราะคนทั่วไปคุ้นเคยและออกเสียงคำดังกล่าวได้ถูกต้องอยู่แล้ว แต่คำว่า เล่น/len³ / ผู้ปริวรรตเลือกเขียนเป็น เหล้น/len⁶/ แทน เนื่องจากเสียงวรรณยุกต์ของล้านนามีมากกว่าเสียงวรรณยุกต์ของภาษาไทยมาตรฐานไป 1 เสียง คือเสียงตรีพิเศษหรือเสียงตรีเพี้ยน ที่เลือกปริวรรตเช่นนี้ก็เนื่องมาจากฉันทลักษณ์ของคร่าวมีข้อบังคับเรื่องเสียงวรรณยุกต์นี้ไว้ด้วย” (ยุทธพร นาคสุข 2547 : 7-9)

จะเห็นได้ว่า ความเป็นมาของคร่าวรับเสด็จพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากรมีความเป็นมาที่ชัดเจน มีหลักฐานยืนยัน ผู้แต่ง บริบททางสังคม การเก็บรักษา การนำเสนอ การปริวรรต โดยผู้ทรงคุณวุฒิ ดังนั้นการศึกษาวิเคราะห์วรรณกรรมล้านนาเรื่องนี้จึงเป็นประโยชน์ในทางวิชาการ โดยเฉพาะภาพสะท้อนทางประวัติศาสตร์การเมืองและสังคม ของมณฑลพายัพ สมัยพระเจ้าอินทวิชยานนท์ ได้เป็นอย่างดี

4. ประวัติพระยาพรหมโวหาร

พระยาพรหมโวหาร กวีผู้แต่งคร่าวรับเสด็จ พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร เป็นกวีล้านนาที่มีชื่อเสียงมากที่สุดคนหนึ่ง ท่านเป็นชาวเมืองละคร (ลำปาง) เกิดเมื่อ พ.ศ. 2345 ปีจอ ในสมัยเจ้าดวงทิพย์ เดิมชื่อพรหมมินท์ บิดาชื่อ แสนเมืองมา ซึ่งเป็นเชื้อสายในวงศ์เจ้าเจ็ดคนผู้ทำ

³ แลบ เงินรูปของอินเดีย ใช้ในล้านนาระหว่าง พ.ศ.2400 – 2500 หนึ่งแลบมีมูลค่าประมาณ 80 สตางค์

หน้าที่เป็นผู้รักษาคุณแจคลังของเจ้าหลวงเมืองลำปาง มารดาชื่อเป็ง ประวัติของพระยาพรหม
โวหารมีรายละเอียดดังนี้

ภาพที่ 2.3 พระยาพรหมโวหาร รัตนกวีของล้านนา

ที่มา : teeneelanna.com

“ พระยาพรหมโวหารศึกษาเล่าเรียนขึ้นต้น โดยเมื่ออายุ 17 ปี ได้บวชเป็นสามเณรที่สำนักวัด
สิงห์ชัย มีอาจารย์ชื่อพระอุปนัน โทเถระ เมื่ออายุครบ 20 ปี แล้วก็อุปสมบทเป็นพระสงฆ์
พระอุปนันโทเถระ ก็ได้แนะนำให้พรหมมินท์ไปศึกษากับพระอาจารย์ปิ่นตา ที่วัดสุขมัยในเขต
วัดเจดีย์หลวง เชียงใหม่ พรหมมินท์ได้ศึกษาอยู่ที่นั่นสองสามพรรษาที่ลาสิกขาบทและคืนสู่
เมืองลำปาง ซึ่งก่อนลาสิกขาบทก็ได้เขียน “ คร่าวใคร่สิกข์ ” หรืออยากลาสิกขาบทไว้ด้วย
พรหมมินท์เป็นคนเฉลียวฉลาด มีปฏิภาณเฉียบแหลม โดยเฉพาะมีความถนัดในทางกวี ทาง
ภาคเหนือที่เรียกว่า “ โคลงกะลอง ” และคร่าวเป็นอย่างดี เมื่อกลับสู่เมืองลำปางแล้ว พรหมมินท์
ก็ได้รับจ้างเขียนเอกสารด้านกฎหมายอยู่กับศาลเมืองลำปาง ขณะเดียวกันก็รับจ้างเขียน คร่าว
ใช้ หรือเพลงยาวให้แก่หนุ่มสาวอีกด้วย ต่อมาบิดาก็พาพรหมมินท์ไปฝึกงานกับกวีชื่อพระยา
โลมวิสัยผู้เป็นสหายในราชสำนักเมืองลำปาง แล้วได้ทำงานเป็นมหาดเล็กอยู่กับ
เจ้าวรญาณรังษี เจ้าผู้ครองนครลำปางองค์ที่ 9 พรหมมินท์มีความถนัดในด้านหนังสือจึงได้
ส่งไปอยู่แผนกอำนวยการกับพระยาโลมวิสัย พรหมมินท์จึงได้มีโอกาสศึกษาเพิ่มเติมด้านกวีอีก
ต่อมาพรหมมินท์ได้มีโอกาสแสดงความสามารถในด้านกวีโดยเฉพาะปฏิภาณกวีของ
พรหมมินท์เป็นที่โปรดปรานของเจ้าผู้ครองนครลำปาง จึงได้รับแต่งตั้งให้เป็น “ พระยาพรหม
โวหาร ” กวีประจำสำนักนครลำปาง และพระยาพรหมโวหารได้สมรสกับ เจ้าสุณา ณ ลำปาง

ซึ่งเป็นภรรยาคนแรกในจำนวนที่เชื่อกันว่ามีถึง 42 คน พระยาพรหมโวหารมีความสนใจด้าน
 วิทยาศาสตร์และคหศาสตร์ เจ้าหลวงวรวงศาธิราชจึงให้พระยาพรหมโวหารนำเงินสองพันช็อก
 ไปเลือกซื้อช้างที่เมืองแพร่ แต่เมื่อพระยาพรหมหยุดพักที่บ้านป่าแมดก็เอาเงินนั้นเล่นการพนัน
 จนหมดแล้วแต่ง “คร่าวข้างซิด” ไปถวายโดยระบุว่าช้างที่ซื้อนั้น พบว่าเป็นช้างอัปลักษณ์จึงได้
 มอบให้พวกเงี้ยวไปแล้ว เจ้าหลวงจึงกล่าวเป็นคำขาคว่า “ไอ้พรหมมาละครวันใดคอปุดวัน
 นั้น” คือหากเข้าสู่ป่าบางวันใดก็จะคอบาดในวันนั้น พระยาพรหมโวหารจึงไปทำงานอยู่กับเจ้า
 หลวงเมืองแพร่คือเจ้าหลวงวิชัยราชาที่เรียกกันว่า “เจ้าหลวงขาซื่อ” ขณะพักอยู่ที่บ้านป่าแมด
 นั้นพระยาพรหมโวหารได้สนิทกับหญิงหลายคน เช่น นางศรีชม (บุญชม/บัวชม) และบัวเกียง
 นางศรีชมนั้นเป็นภรรยาของนักพนันชื่อ “หม่อมด้วง” (บ้างว่าชื่อ “ตางจันขี้ยา”) ซึ่งเมื่อหม่อม
 ด้วงเสียพนันก็ไปยืมเงินจากพระยาอินท์ซึ่งอยู่ที่บ้านแหลมเป็นเงิน 18 ช็อก โดยให้นางศรีชม
 อยู่กับพระยาอินท์เป็นตัวประกัน พระยาอินท์ก็ได้ส่งนางศรีชมไปปรับใช้ในโรงครัวของ
 เจ้าหลวงเมืองแพร่และพระยาพรหมโวหารก็ได้ใกล้ชิดกับนางศรีชมอีก ขณะเดียวกัน
 พระยาพรหมโวหารก็ได้ไปอาศัยกินอยู่กับหญิงงามในราชสำนักชื่อ “หม่อมจันทร์” เจ้าหลวง
 เมืองแพร่หวงหม่อมจันทร์ ครั้นทรงทราบว่าพรหมมินท์และหม่อมจันทร์สนิทสนมกันมากก็
 ยิ่งหวงมาก จนสั่งให้จับพระยาพรหมโวหารไปประหารโดยถูกจับในวันพุธ แรมแปดค่ำ เดือน
 ห้า และจะประหารในวันเสาร์ แรมห้าค่ำเดือนหก ครั้งนั้นเจ้าราชวงศ์แห่งเมืองแพร่ได้ขอให้
 เลื่อนการประหารไป โดยให้พระยาพรหมโวหารเขียน “คร่าวรำคำหัวเจ้านาย” ในเทศกาล
 สงกรานต์เสียก่อนและก่อนที่จะถึงวันประหารนั้น เพื่อนของพระยาพรหมโวหารชื่อ
 “น้อยไชยลังกา-น้อยกา” ก็ได้ช่วยให้หนีออกจากคุกได้ ซึ่งอาจเป็นไปได้ว่าน้องชายของ
 พระยาพรหมโวหารชื่อบุญงอาจมีส่วนช่วยให้การหนีครั้งนี้สำเร็จ เรื่องที่พระยาพรหมโวหาร
 ถูกจับและแหกคุกนี้ พระยาพรหมโวหารก็ได้เขียนไว้ใน “คำจ่ม” ด้วยแล้ว
 พระยาพรหมโวหารและนางศรีชมพากันไปอยู่ที่ “ลับแลง” คืออำเภอลับแลจังหวัดอุตรดิตถ์
 โดยพระยาพรหมโวหารประกอบอาชีพเป็นพ่อค้าแร่และนางศรีชมก็ทอผ้า วันหนึ่งเมื่อพระยา
 พรหมโวหารไปกับน้อยกาวิชัยเพื่อทวงเงินจากผู้ภูที่บ้านท่าเสา นางศรีชมก็ได้รับจดหมายจาก
 พระยาอินท์เรียกตัวให้กลับไปเมืองแพร่มีเงินนั้นจะถูกลงโทษ พระยาพรหมโวหารไปค้าได้ 11
 วัน ก็กลับและพบว่านางศรีชมกลับไปเมืองแพร่แล้ว ก็ได้แต่กตะลึงและคิดว่านางไปกับชู้คน
 ใหม่จึงได้เขียน “คร่าวสืบท” กล่าวถึงความสุขที่เคยอยู่ด้วยกัน และคร่าว โศกที่พลัดพรากจาก
 กัน คราวนี้เขียนในลักษณะจดหมายและส่งไปถึงนางโดยหวังว่าจะสามารถโน้มน้าวใจให้
 ศรีชมกลับคืนไปครองรักเหมือนเดิม หลังจาก พ.ศ. 2404 พระยาพรหมโวหารไปทำงานใน
 ราชสำนักของ “เจ้าชีวิตอ้าว” หรือพระเจ้ากาวิโลรสสุริยวงศ์แห่งนครเชียงใหม่ โดยเหตุที่

แม่เจ้าทิพไกรสรทรงโปรดละครแบบกรุงเทพฯ จึงได้ให้พระยาพรหมโวหารนำเรื่องพระอภัยมณีของสุนทรภู่มาแต่งเป็นคร่าวขอ แต่พระยาพรหมโวหารแต่งไปได้ถึงตอนอภิเษกศรีสุวรรณกับนางเกษราเท่านั้น ในปีรุ่งขึ้นขณะที่พระยาพรหมโวหารมีอายุ 60 ปี ก็ได้แต่งงานอีกครั้งหนึ่งกับเจ้าบัวจันทร์และมีธิดาคนหนึ่งชื่อ “จี่หมู” หลังจากนั้น พระยาพรหมโวหารไม่มีบุตรกับภรรยาคนใดอีก นางจี่หมูมีธิดาชื่อ “ศรีโว” ซึ่งไม่มีลูก ทำให้เชื้อสายของพระยาพรหมโวหารสิ้นสุดเพียงเท่านั้น พระยาพรหมโวหารเป็นผู้มีความรู้ความสามารถในทางกวีจนได้รับการยกย่องให้เป็นรัตนกวีของล้านนา มีผลงานวรรณกรรมที่สำคัญคือ คร่าวไคร่ลิกซ์ คร่าวซ้างจืด คำจ่ม คร่าวปู่สอนหลาน คร่าวสรรพคำสอน คร่าวพระอภัยมณี คร่าวร้านางจม หรือ คร่าวสืบท และเวสสันดรชาดกกัณฑ์มหานพ ฉบับคำรายาพระยาพรหมโวหารรับราชการอยู่กับพ่อเจ้า⁴ ตลอดมาจนถึงแก่กรรม เมื่อวันเสาร์ ขึ้น 13 ค่ำ เดือน 7 เหนือ พ.ศ. 2430 ตรงกับวัน “พระญาวัน” หรือวันเถลิงศกด้วยโรครชรา อายุ 85 ปี ปัจจุบันมีอนุสาวรีย์ของพระยาพรหมโวหารอยู่ที่หน้าวัดสวนดอก จังหวัดเชียงใหม่” (ยุทธพร นาคสุข 2547: 17-19)

ปัจจุบันมีอนุสาวรีย์ของพระยาพรหมโวหาร อีกแห่งหนึ่งตั้งอยู่ที่บริเวณฝายแม่น้ำวัง เฉลิมพระเกียรติ (เขื่อนยาง) ตำบลสบตุ๋ย อำเภอเมือง จังหวัดลำปาง สำนักงานศึกษาเทศบาลนครลำปาง จัดงานบวงสรวงในวันที่ 2 เมษายน เป็นประจำทุกปี

นอกจากพระยาพรหมโวหารกวีผู้แต่งคร่าวรับเสด็จพระเจ้านั่งงยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากรแล้ว บุคคลสำคัญอีกคนหนึ่งซึ่งเป็นผู้เก็บรักษาคร่าวไว้จนตกทอดมาถึงคนในยุคปัจจุบันทำให้คนรุ่นหลังได้มีโอกาสทราบเหตุการณ์ต่างๆที่เกิดขึ้นในการรับเสด็จพระเจ้านั่งงยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากรก็คือ ท้าวสุนทรพจนกิจ (ใหม่ บุญมา) ซึ่งปรากฏลายมือชื่อ “ใหม่ บุญมา”⁵ ที่หน้าปกของพิศาสท้าวสุนทรพจนกิจมีความสัมพันธ์ต่อเนื่องอย่างยิ่งกับคร่าวรับเสด็จพระเจ้านั่งงยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากรของพระยาพรหมโวหารผู้วิจัยจึงศึกษาประวัติของท้าวสุนทรพจนกิจ ดังมีรายละเอียดดังนี้

⁴ พระเจ้าอินทวิชยานนท์

⁵ ใหม่ บุญมา เป็นคำเรียกแบบชาวเชียงใหม่ ผู้ที่บรรพชาเป็นสามเณรแล้วลาสิกขาจะมีคำนำหน้าว่า “ใหม่”

5. ประวัติท้าวสุนทรพจนกิจ

ท้าวสุนทรพจนกิจ เดิมชื่อ บุญมา สุคันธกุล เกิดเมื่อ พ.ศ. 2406 ที่บ้านฮ่อม ตำบลช้างคลาน อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ เป็นบุตรนายคำกัระ สุคันธกุล กับนางเต็ง สุคันธกุล ท้าวสุนทรพจนกิจ เป็นกวีเอกคนหนึ่งของล้านนา (lannaworld.com/person/Sunthorn.htm.) ในสมัยพระเจ้าอินทวิชยานนท์ ได้เข้ารับราชการ ปฏิบัติงานบ้านเมืองทำหน้าที่ซ่อมแซมบูรณะซุ้มประตูเมืองเชียงใหม่ ถนนรอบกำแพงเมือง ควบคุมคนงาน ซ่อมแซมกำแพงเมืองด้านแจ้งกะด้า ได้รับบรรดาศักดิ์เป็นท้าวสุนทรพจนกิจ ท่านมีความชำนาญในล้านนาสาสนพิธีและในพิธีสำคัญต่าง ๆ ในสมัยพระเจ้าอินทวิชยานนท์และพระราชชายาเจ้าดารารัศมี พระธิดาของพระเจ้าอินทวิชยานนท์ นายบุญมาทำหน้าที่เป็นผู้ประกอบพิธีเสมอ นอกจากนี้ยังได้แต่งบทกวีเพื่อเป็นการช่วยโฆษณาประชาสัมพันธ์งานพัฒนาบูรณะต่าง ๆ ของครูบาศรีวิชัย ให้เป็นที่รู้จักแพร่หลาย ผลงานสำคัญของท่านมีดังนี้

1. คร่าวฮ่ำผู้เข้าบ้านปาง (ครูบาศรีวิชัย)
2. ซอพระลอเดินทาง (ซอพระลอ)
3. บทละครเรื่องพระลอแวนแก้ว หรือน้อยไชยา
4. คำร้องระบำซอรับเสด็จพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว และ สมโภชช้างพลายที่

บริษัทบอเนียวฮ่อมเกล้าฯ ถวาย

5. คำเรียกขวัญนาคน
6. คำคร่าวฮ่ำการสุขาภิบาล
7. กาพย์ฮ่ำการสุขาภิบาล
8. กาพย์ฮ่ำเรื่องความเป็นไปสมัยใหม่
9. คำคร่าวเพลงยาวอื่นๆ
10. คร่าวเรียกขวัญช้างเผือก
11. คร่าวซอเครื่องบินมาถึงเชียงใหม่
12. คร่าวซอเชียงแสน

ชีวิตบั้นปลายท้าวสุนทรพจนกิจได้อุปสมบทเป็นพระภิกษุได้รับฉายาว่า สุนทโร และได้เป็นเจ้าอาวาสวัดพันตอง จังหวัดเชียงใหม่ ท่านมรณภาพเมื่อวันที่ 11 มีนาคม พ.ศ. 2480

ผลงานสำคัญอีกเรื่องหนึ่งของท้าวสุนทรพจนกิจ คือ “คร่าวรับเสด็จพระราชชายาเจ้าดารารัศมี” (พ.ศ.2444) ซึ่งแต่งภายหลังคร่าวรับเสด็จพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากรของพระยาพรหมโวหารถึง 17 ปี (พ.ศ.2427) โดยได้รับอิทธิพลสำนวนภาษา และ การบรรยายสำนวนเปรียบเทียบจากคร่าวรับเสด็จพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร ดังตัวอย่าง

คร่ำวรับเสด็จพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร (พ.ศ.2427) ของพระยาพรหมโวหาร

เปรียบเทียบเหมือน	มณีหยาดฟ้า	หาอันผู้	ใดเทียม
ทูลลกะ	ยากนักหาเข็ม	ที่จักเปรียบเทียบ	เสมอด้งเจ้า
พระชันษา	วัยยาหนุ่มหน้า	กายาเลา	เข้มซ้อย
สติวิสัย	ว่องไวเรียบร้อย	ประกอบด้วย	ปัญญา
องค์หน่อพระ	มิโสดา	สัมโพธา	พุทธเจ็องเจ้า
เปรียบเทียบกัน	กับองค์อยู่เกล้า	น้องยาเธอ	พิชิต

คร่ำวร่ำรับเสด็จพระราชยาเจ้าดารารัศมี (พ.ศ.2444) ของท้าวสุนทรพจนกิจ

(ใหม่ บุญมา)

เปรียบเทียบเหมือน	มณีหยาดฟ้า	หาอันผู้	ใดเทียม
ทูลลกะ	ยากนักหาเข็ม	ที่จักเปรียบเทียบ	เสมอด้งเจ้า
พระชันษา	วัยยาหนุ่มหน้า	กายาเลา	เข้มซ้อย
สติวิสัย	ว่องไวเรียบร้อย	ประกอบด้วย	บุญรอม
ลือเล่าเรื่อง	สะเทือนหวานหอม	ขจรพระนาม	ทั่วทิศแหล่งหล้า
กิตติศัพท์	แผวพันซุหน้า	นราชน	หลังน้อม

(ยุทธพร นาคสุข 2547 : 4 - 5)

คำประพันธ์ประเภทคร่ำวในวรรณกรรมล้านนานั้น ชาวล้านนานิยมอ่านและฟังมากที่สุดระหว่าง พ.ศ.2400 - 2500 นอกจากวรรณกรรมประเภทคร่ำวจะทำหน้าที่ให้ความบันเทิงแล้วยังมีบทบาทด้านการบันทึกเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์การเมืองการปกครองและประวัติศาสตร์ สังคม เช่นการรับเสด็จพระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นพิชิตปรีชากร เมื่อพ.ศ.2426-2427 ซึ่งบันทึกเหตุการณ์ไว้โดยพระยาพรหมโวหารซึ่งได้รับการยกย่องว่าเป็นรัตนกวีของล้านนา หรือท้าวสุนทรพจนกิจ (ใหม่ บุญมา) ซึ่งแต่งคร่ำวรับเสด็จพระราชยาเจ้าดารารัศมี ในพ.ศ. 2444 โดยมีคร่ำวรับเสด็จพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร ของพระยาพรหมโวหารเป็นต้นแบบ ทั้งพระยาพรหมโวหาร และท้าวสุนทรพจนกิจ นับได้ว่ามีคุณูปการ ต่อการศึกษาค้นคว้าทางด้านประวัติศาสตร์เป็นอย่างยิ่ง นอกเหนือจากเอกสารชั้นต้นทางด้านประวัติศาสตร์ประเภทอื่นๆ เช่น สำเนาพระราชหัตถเลขา สारตรา สุกอักษร ซึ่งเป็นเอกสารชั้นต้นที่บันทึกเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ของชาติอยู่แล้ว ความสำคัญของคำประพันธ์ประเภทคร่ำวในวรรณกรรมล้านนา จึงมีทั้งเรื่องความบันเทิง และการบันทึกเหตุการณ์สำคัญทางประวัติศาสตร์

บทที่ 3

ประวัติศาสตร์การเมืองของมณฑลพายัพสมัยพระเจ้าอินทวิชยานนท์ (พ.ศ. 2416 – 2440)

การศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ผู้วิจัยได้วิเคราะห์ประวัติศาสตร์การเมืองของมณฑลพายัพสมัยพระเจ้าอินทวิชยานนท์ (พ.ศ. 2416 – 2440) จากเนื้อหาใน “คร่าวรับเสด็จพระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นปรีชากร” ของพระยาพรหมโวหารตามหัวข้อดังนี้

1. ความสำคัญของมณฑลพายัพในฐานะหัวเมืองประเทศราชของไทย
2. พระประวัติพระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นพิจิตปรีชากร
3. การถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา
4. ตำแหน่งเจ้าชั้นห้าใบ
5. ตำแหน่งเจ้าสนามหลวง
6. ตำแหน่งข้าหลวงสามหัวเมือง
7. บทบาทของแม่เจ้าทิพไกรสร
8. ปัญหาเรื่องกิจการป่าไม้

1. ความสำคัญของมณฑลพายัพในฐานะหัวเมืองประเทศราชของไทย

พระเจ้าอินทวิชยานนท์ (พ.ศ. 2416 – 2440) เป็นเจ้าประเทศราชปกครองเมืองเชียงใหม่ ซึ่งเป็น ศูนย์กลางของมณฑลพายัพ ในสมัยของพระองค์นั้นเป็นสมัยที่ไทยเข้ามามีบทบาททางการเมืองการปกครองของหัวเมืองประเทศราชล้านนาอย่างเต็มที่ตลอดทั้งรัชกาล เมื่อพระเจ้ากาวิโลรสสุริยวงศ์พระเจ้าเชียงใหม่องค์ที่ 6 (พ.ศ. 2399-2413) ถึงแก่พิราลัย พระเจ้าอินทวิชยานนท์ซึ่งขณะนั้นดำรงตำแหน่งเจ้าอุปราชอินทนนท์ (ยังมีได้ขึ้นเป็นพระเจ้าเชียงใหม่ในทันทีเนื่องจากทางกรุงเทพฯ ยังไม่ได้โปรดเกล้าฯ ลงมา ทั้งนี้แสดงให้เห็นถึงการยอมรับอำนาจที่เหนือกว่าของราชสำนักกรุงเทพฯ ที่มีต่อเชียงใหม่) เจ้าอินทนนท์ได้รับการแต่งตั้ง เป็นพระเจ้าอินทวิชยานนท์ใน พ.ศ. 2416 ตลอดสมัยของพระองค์เป็นช่วงเวลาเดียวกับที่ทางไทยเข้ามาปฏิรูปการปกครองในเชียงใหม่ ตั้งแต่ พ.ศ. 2417 – พ.ศ. 2442 (วิไล สุทธิศิริกุล 2529 : 106) โดยการเริ่มส่งข้าหลวง⁶

⁶ ข้าหลวงคนแรกที่ไทยส่งเข้ามาในพ.ศ. 2417 คือ พระนรินทรราชเสนี (พุ่ม ศรีไชยยันต์) ปลัดบัญชีกรมพระกลาโหม เป็นข้าหลวงสามหัวเมืองประจำอยู่ที่เชียงใหม่ เพื่อควบคุมดูแลและแก้ไขปัญหานาน 3 เมือง

เข้ามาในปี พ.ศ. 2417 เพื่อให้ข้าหลวงดำเนินการให้เป็นไปตามสัญญาเชียงใหม่⁷ จนถึง พ.ศ. 2427 เมื่อ ราชสำนักกรุงเทพฯ เริ่มนโยบาย ดึงอำนาจเข้าสู่ส่วนกลาง โดยการเข้ามาจัดราชการของกรมหมื่นพิชิตปรีชากรใน พ.ศ. 2427 และพระยาทรงสุรเดชใน พ.ศ. 2435 ในปี พ.ศ. 2442 จัดการปกครองเป็นแบบเทศาภิบาล ดึงอำนาจทั้งหมดเข้าสู่ส่วนกลางและยกเลิกฐานะของประเทศราช เชียงใหม่ไปในที่สุด

ภาพที่ 3.1 พระเจ้าอินทวิชยานนท์ เจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่องค์ที่ 7

ที่มา : Khon muang.com

แต่เดิมนั้นหัวเมืองประเทศราชล้านนายังมิได้เรียกว่า “ มณฑลพายัพ ” เมื่อพระยาราชสัมภารากร ได้รับพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ขึ้นมาเป็นข้าหลวงนั้นเรียกว่า “ ข้าหลวงใหญ่รักษาราชการ ณ เมืองเชียงใหม่ ” แต่เดิมมณฑลพายัพเรียกว่า “ หัวเมืองลาวเฉียง ” หรือ “ มณฑลตะวันตกเฉียงเหนือ ” พระยาราชสัมภารากร ซึ่งเดินทางมาถึงก่อนกรมหมื่นพิชิตปรีชากรบันทึกไว้ อย่างชัดเจนว่า

⁷ สัญญาเชียงใหม่ (Treaty of Chiangmai) เป็นสนธิสัญญาที่รัฐบาลสยามทำกับรัฐบาลอินเดีย เพื่อส่งเสริมการค้าต่อทางพาณิชย์ระหว่างพม่าของอังกฤษกับอาณาเขตเมืองเชียงใหม่ ลำปาง ลำพูน สุราษฎร์ธานีในภาคผนวก ก คือ เชียงใหม่ ลำปาง ลำพูน

สองร้อยสี่สิบห้า	เต็มพัน ⁸ อิกนอ
แรมสิบคำพุทธรวัน	นาร้อน
เดือนห้ามะแมบร	ลูบ้าย โมงเฮย
เมืองชื่อเชียงใหม่ชอน	เจ็ดด้าว แคนเจียง

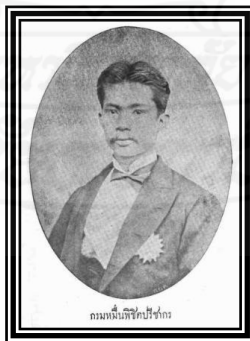
(สนั่น ธรรมธิ 2543 : 46)

อธิบายความ “ จุลศักราช 1245 ตรงกับวันพุธ แรมสิบคำ เดือนห้า ปีมะแม เวลาบ่าย
โมงเป็นฤกษ์ร้อนเดินทางถึงเมืองเชียงใหม่ในหัวเมืองลาวเจียง ” (ผู้วิจัย)

มณฑลพายัพเป็นดินแดนที่อยู่ทางเหนือสุดของราชอาณาจักรไทย ประกอบด้วยหัว
เมืองประเทศราช 6 เมือง ได้แก่ นครเชียงใหม่ นครลำพูน นครลำปาง แพร่ น่าน และเถินในปี พ.ศ.
2448 เถินถูกยุบเป็นอำเภอขึ้นกับลำปาง (สร้อยสวัสดิ์ ประยูรเสถียร 2523: 1) ในคราวรับเสด็จพระเจ้า
น้องยาเธอกรมหมื่นพิชิตปรีชากร มีหัวเมืองประเทศราชที่กล่าวถึงในส่วนของมณฑลพายัพ 4 เมือง
คือ เถิน ลำปาง ลำพูน และเชียงใหม่

2. พระประวัติพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร

หนังสือคราวรับเสด็จพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร เป็นวรรณกรรม
ล้านนาแต่งโดยพระยาพรหมโวหาร (พ.ศ.2345-2440) ในการปรีวรตคราว กองบรรณาธิการ ได้
กล่าวถึงพระประวัติของพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากรไว้ดังนี้

ภาพที่ 3.2 พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร

ที่มา : Bloggang.com

⁸ ตรงกับวันพุธที่ 4 พฤษภาคม พ.ศ.2426

“ พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร ทรงเป็นพระราชโอรสของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ประสูติจากเจ้าจอมมารคางพิ้ง เมื่อวันที่จันทร์เดือน 11 แรม 4 ค่ำ ปีเถาะ ตรงกับวันที่ 29 ตุลาคม พ.ศ. 2398 พระนามเดิมว่าพระองค์เจ้าชายคัคณางคยกุล ทรงได้รับสถาปนาเป็น พระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นพิชิตปรีชากร เมื่อปีชวด พ.ศ. 2419 แล้วเลื่อนเป็น พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงพิชิตปรีชากร เมื่อปีระกา พ.ศ. 2428 ทรงเป็นเชื้อพระวงศ์ชั้นสูงในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่ดำรงตำแหน่งข้าหลวงพิเศษคนแรกในมณฑลพายัพเมื่อ พ.ศ. 2427 โดยได้รับพระราชทานแต่งตั้งให้มีอำนาจในการจัดวางแผนรูปแบบการปกครองในหัวเมืองฝ่ายเหนือให้เป็นการรวมศูนย์อำนาจการปกครองขึ้นกับรัฐบาลที่กรุงเทพฯ” (ยุทธพร นาคสุข 2547 : 11 – 15)

กองบรรณาธิการผู้จัดทำหนังสือคราวรับเสด็จพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร อธิบายถึงบทบาทของพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร ในการวางรากฐานการจัดรูปแบบการปกครองในมณฑลพายัพดังนี้

“1. แก้ไขปัญหาการล่งล้ำชายแดนล้านนา

ปัญหาดังกล่าวมีความสำคัญที่รัฐบาลสยามเข้ามาดำเนินการจัดการปกครองในมณฑลพายัพ โดยประกาศให้ผู้ปกครองหัวเมืองชายแดนพม่าทราบว่าเขตแดนทางด้านตะวันตกเฉียงเหนือของเชียงใหม่ถึงเขตแม่น้ำสาละวินเป็นเขตแดนของสยามเป็นการยืนยันถึงพรมแดนของสยามตามสัญญาเชียงใหม่ 2 ฉบับ (ฉบับ พ.ศ. 2416 และฉบับ พ.ศ. 2426) นอกจากนี้ได้จัดรวมหัวเมืองเงี้ยวทั้ง 5 ประกอบด้วย เมืองต่วน เมืองหาง เมืองจวด เมืองทา เมืองแม่สกุณ เป็นเมืองเดียวกันเรียกว่า “เวียงไชยปรีชา” โดยให้เจ้ามหายักษ์เป็นผู้ปกครองซึ่งเมืองนี้เป็นเมืองหน้าด่านชายแดนด้านตะวันตกเฉียงเหนือ จัดซ่อมแซมเมืองด่านต่างๆ ป้องกันการรุกรานหัวเมืองชายแดน

2. จัดระบบการปกครองมณฑลพายัพ

ได้จัดตั้งตำแหน่งเสนาทั้ง 6 ประกอบด้วย กรมต่าง ๆ 6 กรม คือ กรมมหาดไทย กรมทหาร กรมคลัง กรมยุติธรรม กรมวัง และกรมนา กรมต่างๆ มีหน้าที่ คือ

- กรมมหาดไทย มีตำแหน่งพระญาณมหาดไทย พระญาผู้ช่วยมีหน้าที่ดูแลความสงบ ทำบัญชีสำมะโนครัว ซ่อมแซมดูแลสาธารณสมบัติ
- กรมทหาร มีตำแหน่งพระญาทหาร พระญาผู้ช่วยทำหน้าที่จัดการป้องกัน รักษาพระราชอาณาเขต จัดกำลังพลยามศึกสงคราม
- กรมคลัง มีตำแหน่งพระญาคลัง พระญาผู้ช่วย ทำหน้าที่จัดการภาษีเงินคลังในมณฑล

- กรมยุติธรรม มีตำแหน่งพระยายุติธรรม พระยาผู้ช่วย ทำหน้าที่ปราบโจรผู้ร้ายตรวจรักษาความยุติธรรมในการว่าคดีความ ดูแลว่าความการศาลต่างประเทศ
- กรมวัง มีตำแหน่งพระยากรมวัง พระยาผู้ช่วย ทำหน้าที่ดูแลรักษากิจการต่างๆ ในคุ้มเจ้าเมือง ตัดสินความเกี่ยวกับเจ้านาย ดูแลงานพระราชพิธีต่าง ๆ
- กรมนา มีตำแหน่งพระยากรมนา พระยาผู้ช่วย ทำหน้าที่รักษาป่าไม้ไร่นาออกใบอนุญาตในที่ดิน อนุญาตเก็บของป่า

3. จัดระบบภาษีอากร

จัดสรรงบประมาณรายรับรายจ่าย ดังนี้

- รายรับแต่ละปีจากภาษีอากร เงินค่าต่อไม้ เงินค่านา เงินค่าที่
- เงินรายได้จะแบ่งเป็นเงินเดือนข้าราชการ และให้เป็นผลประโยชน์แก่เจ้าผู้ครองนคร เจ้านาย บุตรหลาน
- นอกจากนี้ยังจัดเพิ่มประเภทภาษีอากรตามประเภทใหม่ดังนี้
- ประเภททรัพยากรธรรมชาติ (ธาตุ แร่ ป่าไม้ ถ่านหิน น้ำมันดิบ)
- ประเภทอากรพืชสวน
- ประเภทอากรสิ่งของต้องห้าม (ดินประสิว กำมะถัน ปืน อาวุธต่าง ๆ ตะกั่ว ยาพิษ ฝิ่น)
- ประเภทภาษีชั้นใน เก็บจากผู้ซื้อหรือผู้ขายสินค้า เช่น น้ำตาลทรายขาว เก็บหาบละ 5 หนัก⁹ 2 หนัก ฯลฯ
- ประเภทค่าแรงในการก่อสร้างสิ่งของต่าง ๆ
- ประเภทภาษีขาออก เก็บจากผู้ที่จะนำสินค้าจากดินแดนมณฑลพายัพไปจำหน่ายที่อื่นๆ
- ประเภทภาษีขาเข้า เก็บจากผู้นำสินค้าเข้ามาขายในมณฑลพายัพ

4. การปรับปรุงด้านป่าไม้

- ได้ทำบัญชีป่าไม้และจัดแยกบัญชีป่าไม้ที่จะตัดได้แต่ละปี มีการทำแผนผัง กำหนดเขตที่แน่นอน
- ประกาศห้ามไม่ให้มีการตัดฟันไม้จนกว่าจะได้รับอนุญาตจากข้าหลวงสามหัวเมือง หากฝ่าฝืนให้ปรับไหมและยึดไม้ที่ทำผิด
- เปิดให้ทำสัญญาเช่าทำป่าไม้ ณ ที่ทำการข้าหลวง

⁹ 1 หนัก เท่ากับ 12.5 สติงส์

พระเจ้านั่งยาเชอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร ดำรงตำแหน่งข้าหลวงพิเศษประจำมณฑลพายัพจนถึง พ.ศ.2428 พระองค์มีบทบาทสำคัญในการวางรากฐานการปกครองรูปแบบใหม่ หลังจากพ้นจากตำแหน่งดังกล่าวได้ย้ายไปช่วยงานราชการศาลที่กรุงเทพฯ พระเจ้านั่งยาเชอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร ทรงอยู่จัดการปกครองมณฑลพายัพระหว่างเดือนพฤษภาคม พ.ศ.2427 ถึง เดือนมิถุนายน พ.ศ.2428 ต่อมาในปี พ.ศ. 2434 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระราชดำริที่จะจัดการปกครองมณฑลอีสาน ซึ่งมีประมาณ 20 หัวเมืองให้เรียบริยชื่อจังหวัดตั้งกรมหลวงพิชิตปรีชากร เป็นข้าหลวงใหญ่เสด็จขึ้นไปตั้งที่ทำการอยู่ที่จังหวัดอุบลราชธานี ประกอบกับในระยะนั้นมีความยุ่งยากระหว่างไทยกับฝรั่งเศสที่ชายแดนอีสานเริ่มตั้งเค้า กรมหลวงพิชิตปรีชากรสามารถจัดการแก้ปัญหาได้อย่างเรียบร้อย โดยเฉพาะเมื่อ พ.ศ. 2436 (ร.ศ.112) มีเหตุการณ์ตึงเครียดมากที่สุดและมีคดีสำคัญในประวัติศาสตร์ของชาติคือคดีพระยอดเมืองขวาง อันสืบเนื่องมาจากกรณีพิพาทครั้งนั้นนั่นเอง กรมหลวงพิชิตปรีชากร¹⁰ ทรงได้รับแต่งตั้งเป็นหัวหน้าผู้พิพากษาไทยชำระความในเรื่องนี้ได้ทรงปฏิบัติหน้าที่อย่างเที่ยงตรง กล่าวหาญแสดงความรู้จนได้รับความสรรเสริญจากชาวไทยและชาวต่างประเทศว่า “ทรงเป็นตุลาการที่รอบรู้ด้านกฎหมาย ทรงความกล้าหาญในทางยุติธรรมเทียบเคียงได้กับชาวต่างประเทศแล้ว” ด้วยเหตุนี้ใน พ.ศ. 2437 จึงทรงได้รับแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงยุติธรรม

นอกจากหน้าที่ราชการด้านศาลปกครองแล้วยังได้ช่วยราชการพิเศษอื่นเช่น การตั้งหอพระสมุทวชิรญาณ ซึ่งเป็นเบื้องต้นของหอสมุดสำหรับพระนคร และหอสมุดแห่งชาติในปัจจุบัน กล่าวกันว่าพระองค์ได้ทรงร่วมกับสมเด็จพระเจ้าฟ้าภาณุพันธุ์วงศ์วรเดชและสมเด็จพระยาเทววงศ์วโรปการ ชักชวนพระเจ้าลูกเธอไพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ร่วมกันตั้งสมาคมหอพระสมุทวชิรญาณ เพื่อเป็นอนุสรณ์ถึงพระชนกนาถใน พ.ศ. 2423 พระองค์เองโปรดให้นำหนังสือส่วนพระองค์ที่มีอยู่มาประทานเป็นสมบัติของสมาคมเป็นตัวอย่าง

สำหรับงานด้านกวีนั้น ทรงมีความชำนาญในการนิพนธ์ทั้ง ลิลิต โคลง ฉันท์ ร่ายฉันท์ และเพลงยาว สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงกล่าวไว้ว่า “...กรมหลวงพิชิตก็อาจจะทรงแต่งได้ดีถึงโบราณกวีอย่างสูงที่ได้เคยมีมาในเมืองไทย เสียแต่ไม่พอพระทัยที่จะแต่งหนังสือที่เป็นเรื่องใหญ่หรือเรื่องยาว แต่งแต่เป็นเรื่องสั้นในเวลาที่พักพระทัยครั้งคราวหนึ่ง...” นอกจากนี้พระองค์ยังเป็นผู้นิพนธ์เรื่องสั้นเรื่อง “สนุกนิ์นิก” อันเป็นเรื่องสั้นเรื่องแรกของไทยอีกด้วย

¹⁰ ดำรงพระอิสริยยศ กรมหลวงพิชิตปรีชากร ใน พ.ศ. 2428

ภาพที่ 3.3 หม่อมส่น คักฉางค์

ที่มา : reurnthai.com

กรมหลวงพิชิตปรีชากรมีหม่อมผู้ร่วมพระทัยคือ หม่อมส่น คักฉางค์ ณ อยุธยา มีพระโอรส คือหม่อมเจ้าชายปรีดิยากร มีชนม์เหลืออยู่แต่พระองค์เดียวและประสูติเป็นองค์สุดท้ายในเวลาเมื่อชันษามากแล้ว พระชนม์ชีพบั้นปลายของพระองค์ในขณะที่กำลังรุ่งโรจน์นั้น กรมหลวงพิชิตปรีชากร ดำรงตำแหน่งสูงสุดในศาลสถิตยุติธรรม คือตำแหน่งองค์เสนาบดีคู่พระทัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ต่อมาพระองค์ต้องประสบเคราะห์กรรมด้วยพระโรควัน โรคจนต้องถวายบังคมลาออกจากราชการเพื่อรักษาพระองค์ และได้สิ้นพระชนม์ลงเมื่อวันที่ 11 มีนาคม พ.ศ.2452 (ร.ศ.128) พระชันษาได้ 54 ปี 4 เดือน 15 วัน ต่อมาอีก 67 วัน หม่อมเจ้าชายปรีดิยากรก็สิ้นชีพิตักษัยตามไปด้วยพระโรควัน โรคเช่นเดียวกัน” (ยุทธพร นาคสุข 2547: 12-15)

ภาพที่ 3.4 แผนที่เส้นทางเสด็จสู่มณฑลพายัพ

ที่มา : ผู้วิจัย (2556)

2.1 สาเหตุของการเสด็จขึ้นไปประทับที่มณฑลพายัพของพระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นพิชิตปรีชากร

สำหรับสาเหตุของการเสด็จขึ้นไปประทับที่มณฑลพายัพของพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากรนั้นพระยาพรหม โวหารกวีผู้แต่งคร่าวรับเสด็จพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากรไม่ได้อธิบายไว้อย่างชัดเจน แต่จากการศึกษาค้นคว้าของผู้วิจัย สรุปลงสาเหตุของการเสด็จขึ้นไปประทับที่มณฑลพายัพของพระองค์ได้ดังนี้

2.1.1 ไปด้วยตำแหน่งข้าหลวงพิเศษ (ข้าหลวงต่างพระองค์)

ยุทธพร นาคสุข นักวิชาการด้านล้านนาคดี กล่าวไว้ในความนำส่วนของพระประวัติพระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นพิชิตปรีชากรว่า **“ทรงเป็นเชื้อพระวงศ์ชั้นสูงในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ดำรงตำแหน่งข้าหลวงพิเศษคนแรกในมณฑลพายัพเมื่อ พ.ศ.2427 โดยได้รับพระราชทานแต่งตั้งให้มีอำนาจในการจัดวางแผนรูปแบบการปกครองในหัวเมืองฝ่ายเหนือให้เป็นการรวมศูนย์อำนาจการปกครองขึ้นกับรัฐบาลที่กรุงเทพฯ”** (ยุทธพร นาคสุข 2547 : 11)

ณัฐนันท์ สอนพินทร์ (2551 : 152) กล่าวถึงเหตุการณ์สำคัญในปี พ.ศ. 2427 ที่เกี่ยวข้องกับพระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นพิชิตปรีชากรว่า **“พฤษภาคม พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิต เสด็จมาประทับอยู่ที่เชียงใหม่”**

วรชาติ มีชูบท (2551 : 81) อธิบายถึงสาเหตุที่พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร เสด็จขึ้นไปประทับที่เมืองเชียงใหม่ว่า

“พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ได้โปรดเกล้าฯ ให้พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากรเป็นข้าหลวงพิเศษเสด็จขึ้นมัจฉาระเบียบปกครองเมืองนครเชียงใหม่ ซึ่งกล่าวกันว่าในเวลานั้นมีแต่ความวุ่นวายปราศจากระเบียบแบบแผนที่แน่ชัด เพราะเจ้านครเชียงใหม่และเจ้านายญาติวงศ์ต่างก็บริหารราชการกันตามอำเภอใจ”

2.1.2 นำของพระราชทานไปมอบให้เจ้าดารารัศมี

ปราณี ศิริธร ผู้เขียนหนังสือเรื่อง **“เพชรล้านนา”** อธิบายเรื่องพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร เสด็จไปประทับที่เมืองเชียงใหม่ไว้ว่า

“เสด็จในกรม กรมหมื่นพิชิตปรีชากรได้เสด็จไปดำรงตำแหน่งข้าหลวงต่างพระองค์พร้อมกับพระยามนตรีสุริยวงศ์ (ชื่น บุนนาค) ไปดำรงตำแหน่งข้าหลวงในเมืองเชียงใหม่ และเรียกอีกนามหนึ่งว่า ข้าหลวง 5 หัวเมืองในมณฑลลาวเฉียง (พายัพ) ในปี พ.ศ. 2427..... เสด็จในกรม กรมหมื่นพิชิตปรีชากรได้ทรงนำพระคุณทูลและพระชำมรงค์ประดับเพชรของ

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมาพระราชทานให้เจ้าหญิงดารารัศมีเนื่องในพิธีโสกันต์” (ปราณี ศิริธร 2538 : 106)

ในส่วนของคณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ (2547 : 187) เรื่อง “**สตรีสำคัญในประวัติศาสตร์ไทย**” อธิบายถึงเหตุการณ์ที่พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากรปฏิบัติขณะที่ยังดำรงตำแหน่งข้าหลวงพิเศษในปี พ.ศ. 2427 ซึ่งมีความเกี่ยวข้องกับเจ้าดารารัศมีว่า

“ในปี พ.ศ. 2426 ขณะที่เจ้าหญิงดารารัศมีมีพระชนมายุอย่าง 11ชันษาเศษ “พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าอินทวิชยานนท์จัดพิธีโสกันต์พระธิดาเจ้าดารารัศมี ตามแบบอย่างราชประเพณีของเจ้านายในมหาจักรีบรมราชวงศ์พร้อมทั้งพระราชทานเครื่องโสกันต์ระดับเจ้าฟ้าให้เป็นเครื่องทรง ซึ่งมีเคยมีปรากฏในประวัติศาสตร์ หรือราชประเพณีของเจ้านายฝ่ายเหนือมาก่อนเลย และในวาระดังกล่าวนี้ได้โปรดเกล้าฯ ให้พระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นพิชิตปรีชากร ขณะดำรงตำแหน่งเทียบได้กับผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ในภาคพายัพ อัญเชิญตุ้มพระภรณ์ระย้าเพชรและพระขำมรงค์เพชรไปพระราชทานทำขวัญเป็นการส่วนพระองค์ ของพระราชทานเหล่านี้ได้ถึงเมืองเชียงใหม่ในพ.ศ. 2427 พระเจ้าอินทวิชยานนท์โปรดให้มิงงานฉลองเป็นพิธีใหญ่”

2.1.3 ทำหน้าที่ประสานงานเพื่อขอเจ้าดารารัศมีไปเป็นเจ้าจอมในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

สร้อยสวัสดิ์ อ่องสกุล ผู้เชี่ยวชาญประวัติศาสตร์ล้านนา ระบุถึงสาเหตุของการที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากรดำรงตำแหน่งข้าหลวงพิเศษ จัดการปฏิรูปการปกครองมณฑลพายัพในปี พ.ศ. 2427 แล้ว ยังมีเรื่องสำคัญอีกเรื่องหนึ่งคือ

“ในช่วงที่กรมหมื่นพิชิตปรีชากรเสด็จมาปฏิรูปการปกครองได้ทำหน้าที่ประสานงานเพื่อขอเจ้าดารารัศมีไปเป็นเจ้าจอมในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ต่อมาได้รับการสถาปนาเป็นพระราชชายา เจ้าดารารัศมี นับเป็นเชื้อสายเจ้าเมืองประเทศราชแห่งเดียวที่ได้รับเกียรติยศ พระราชชายาเจ้าดารารัศมีได้ทำหน้าที่ประสานความสัมพันธ์ระหว่างไทยเหนือไทยใต้ให้ใกล้ชิดกัน” (สร้อยสวัสดิ์ อ่องสกุล 2553 : 423)

สำหรับสาเหตุที่กวีไม่ได้กล่าวถึงสาเหตุที่ชัดเจนในการเสด็จขึ้นไปประทับที่เชียงใหม่ของพระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นพิชิตปรีชากรนั้น เนื่องจากพระยาพรหมโวหารกวีผู้แต่งคร่าวซึ่งเป็นกวีในราชสำนักเชียงใหม่ ไม่ได้ตามเสด็จด้วยเพียงแต่ได้รับฟังจากคำบอกเล่าดังที่ กวีอธิบายไว้อย่างชัดเจนว่า “ท่านเล่าไว้ ตามไปหั้น” (ยุทธพร นาคสุข 2547 : 39)

ดังนั้นกวีจึงอธิบายแต่เพียงว่าพระเจ้าน้อยยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร เสด็จไปต่างพระเนตรพระ
กรรมเท่านั้น ดังกวีบรรยายไว้ว่า

รับสั่งหา	พระองค์พิชิต	มากราบเฝ้า	ในวัง
รับสั่งครัก	กรัสนั่นวาจั่ง	สั่งอนุชัง	บ่ช้าต่อหน้า
ไปต่างพระกรรม	พระเนตรตัวข้า	บัญญัติมา	พร้อมพริบ

(ยุทธพร นาคสุข 2547 : 37)

อธิบายความ

“ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีรับสั่งให้พระเจ้าน้อยยาเธอ กรมหมื่น
พิชิตปรีชากรเข้าเฝ้าในพระบรมมหาราชวัง มีรับสั่งให้พระอนุชา เสด็จต่างพระเนตรพระกรรม”
(ผู้วิจัย)

พระยาพรหมโวหาร บรรยายเหตุการณ์ในบทที่ 3 และบทที่ 4 ในคราวรับเสด็จพระเจ้า
น้อยยาเธอกรมหมื่นพิชิตปรีชากร ได้โดยละเอียดคือเหตุการณ์ที่พระเจ้าอินทวิชยานนท์ รับเสด็จ
พระเจ้าน้อยยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากรที่นครลำพูน พระยาพรหมโวหารคงจะตามเสด็จพระเจ้า
อินทวิชยานนท์ด้วย

ส่วน วันเวลาที่พระเจ้าน้อยยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร เสด็จจากกรุงเทพฯ นั้น กวีได้
แจ้งศักราชและฤกษ์ยามวันเดินทางไว้ ดังนี้

ยามจาวกษัตริย์	เจ้าแผ่นดินค้อม	ออกจากห้อง	ไปชยยัน
ท่านเล่าไว้	ดาบไปหัน	ศักราชพัน	สองร้อยเต็มเข้า
สี่สิบห้าตัว ¹¹	บ่มัวหมองเศร้า	หมดจากเงา	เมฆะ
มะแมจนำ	ในกัมโพชะ	ขอมเรียกต้าน	คำไทย
แปลงแต่งคิด	ตามคำเล่าไย	อยู่ไกลยินคำ	ตามจำจื่อได้
เดือนหกเหนือ	แมนเดือนสี่ใต้	สิบสองคำเทิง	ออกทัด

¹¹ จ.ศ.1245 ตรงกับ พ.ศ. 2426

เม็งวันเสาร์ ¹²	แน่มั้นบ่ปลัด	จัดถูกต้อง	เดือนวัน
อมฤ	บ่ต้องพอมหวัน	ปี เดือน วัน	หมคไสเอกกกล้า
องค์สมเด็จ	บเพตรบุญหมา	เสด็จนาวา	ยาตระ

(ยุทธพร นาคสุข 2547 : 39)

อธิบายความ

“เมื่อพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร เสด็จออกจากวังนั้น กวีมิได้ไปเห็นด้วยตาตนเองแต่เป็นจากคำบอกเล่า ตรงกับ จ.ศ.1245 (พ.ศ.2426) เป็นวันที่อากาศปลอดโปร่ง ท้องฟ้าแจ่มใส ตรงกับปีมะแม เดือนหกเหนือ (เดือนสี่ใต้) ขึ้นสิบสองค่ำ วันเดินทาง ตรงกับวันเสาร์เป็นวันดีตามฤกษ์ยาม พระองค์เสด็จมาทางเรือ” (ผู้วิจัย)

ผู้วิจัยได้ศึกษาเอกสารจากสำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ เรื่องการเสด็จขึ้นไปเป็นข้าหลวงพิเศษที่เมืองเชียงใหม่ ของพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากรดังปรากฏหลักฐานจากหนังสือทูลของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้ากรมพระยานุวราลงกรณบวรวิสุทธิวงษาตมของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้ากรมพระยานุวราลงกรณบวรวิสุทธิวงษาตมของพระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นพิชิตปรีชากร ดังนี้

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้ากรมพระยานุวราลงกรณบวรวิสุทธิวงษาตม มีหนังสือทูลมายังพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร เรื่องฤกษ์ที่จะเสด็จไปเมืองเชียงใหม่ เดิมกำหนดไว้เป็น 4๗⁴ (วันพุธ เดือน 4 ขึ้น 9 ค่ำ) ความว่า

“ทูลมายังพระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นพิชิตปรีชากรได้ทราบ ด้วยท่านรับสั่งว่าให้คิดฤกษ์ที่ท่านจะเสด็จไปเมืองเชียงใหม่ นั้น ได้คิดตรองดูเห็นว่าในเดือน 3 ข้างแรมนี้วารฤกษ์ดีก็ไม่ใช่ประกอบกันที่จะควรเป็นฤกษ์ยามตราได้ ประการหนึ่งสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ก็ไม่ได้เสด็จอยู่เหนืบนการขัดข้องเหนืว่าวัน 4๗⁴ ค่ำ เป็นที่พอจะใช้ได้” (เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 พิเศษ รวมเล่ม เล่มที่ 26)

จากหนังสือกราบบังคมทูลของพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร ถึงพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ถึงวันออกเดินทางจากกรุงเทพฯ มีใจความดังนี้

¹² ตรงกับวันเสาร์ที่ 8 มีนาคม พ.ศ. 2426

“ข้าพระพุทธเจ้า กรมหมื่นพิชิตปรีชากร ขอพระราชทานกราบบังคมทูลพระกรุณา ทรงแทบฝ่าละอองธุลีพระบาท ด้วยข้าพระพุทธเจ้าได้รับพระราชทานกราบถวายบังคมลาออกจากกรุงเทพฯ ณ วัน 7¹² 4¹³ มาถึงปากน้ำโพเมืองนครสวรรค์ ณ วัน 2¹⁴ 4¹⁵ ค่า เฉพะพระบารมีปกเกล้าฯ ข้าพระพุทธเจ้าแลคนที่มาด้วยกันทั้งปวงมีความสุขสบายอยู่ด้วยกันทั้งสิ้น หามีผู้หนึ่งผู้ใดเจ็บประการใดไม่ ผู้รักษาเมืองกรรมการหัวเมืองรายทางก็เป็นธุระรับรองแลส่งพื้นเรือไฟเรือรบเรือบริบูรณ์ตลอดทางมา”¹⁴ (เอกสารกรมราชเลขาธิการรัชกาลที่ 5 รวมเล่มพิเศษเล่มที่ 26)

พระเจ้านั่งยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร ออกเดินทางจากกรุงเทพฯ ในวันที่เสาร์ เดือนสี่ขึ้นสิบสองค่ำ (7¹² 4) จ.ศ.1246 ตรงกับที่พระยาพรหมโวหารระบุไว้ในคร่าวทุกประการ แสดงว่าพระยาพรหมโวหารได้ตรวจสอบข้อมูลก่อนที่จะแต่งคร่าวได้ถูกต้องอย่างยิ่ง

และจากหนังสือคำกราบบังคมทูลของพระเจ้านั่งยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร ถึงพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ลงวัน 7¹³ 3 (วันเสาร์ เดือนสาม แรมสี่ค่ำ) ปีมะแม เบญจศก จ.ศ. 1245 (พ.ศ. 2426) พระเจ้านั่งยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร ระบุถึงข้อราชการที่จะต้องไปจัดการไว้อย่างชัดเจน ประกอบด้วยเรื่องสำคัญสี่ประการคือ เรื่องการป่าไม้ เรื่องการตั้งศาล ชำระความต่างประเทศ เรื่องการภาษีอากร และเรื่องโปลิศและทหาร ดังเอกสารจดหมายเหตุ ความว่า

“ข้าพระพุทธเจ้า กรมหมื่นพิชิตปรีชากร ขอพระราชทานกราบบังคมทูลพระกรุณาทรงแทบฝ่าละอองธุลีพระบาท ด้วยราชการซึ่งจะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ข้าพระพุทธเจ้าขึ้นไปจัด ณ เมืองเชียงใหม่ครั้งนี้ ตามที่ข้าพระพุทธเจ้าทราบพระบรมราชกระแสแล้วนั้นคือ

1. เรื่องการป่าไม้แลการซื้อขายไม้แลถ่องไม้ขนสัดในหัวเมืองฝ่ายเหนือแลสามหัวเมืองลาวจะโปรดเกล้าฯ ให้จัดเสียให้เรียบร้อยอย่าให้ลูกค้าได้ความลำบากแลอย่าให้เสียขาดประโยชน์แผ่นดิน...
2. การตั้งศาลชำระความต่างประเทศ ตามข้อหนังสือสัญญาใหม่การเรื่องนี้ข้าพระพุทธเจ้าเห็นด้วยเกล้าฯ เปนการใหญ่แลสำคัญนักถ้าจัดไว้ดีก็จะดี ถ้าไม่ดีจะเสียพระเกียรติยศแลประโยชน์แผ่นดินไป...

¹³ ตรงกับวันเสาร์ที่ 8 มีนาคม พ.ศ. 2426

¹⁴ พิมพ์สำนวนและอักขระตามเอกสารจดหมายเหตุ

3. การภายในอาณาจักรจะต้องจัดให้คล้ายกับธรรมเนียมในกรุงเทพฯ การเรื่องนี้ได้มีตราถามออกไปและสอบสวนได้ความบ้างแล้ว...

4. การ โปลิศและทหารซึ่งจะรักษาค่านทางแลราชการนั้นทุกวันนี้เจ้าเชียงใหม่เกี่ยวกันว่าเป็นการของกรุงเทพฯ ไปจัดไว้เพื่อจะใช้เงินที่เรียกว่าเป็นเงินแผ่นดิน เพื่อจะไม่ออกทุนของตัวการเป็นดังนี้แล้วก็ควรจะช่วยจัดการให้แข็งแรงเรียบร้อย” (เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 รวมเล่มพิเศษเล่มที่ 26)

จากการประมวลเอกสารหลักฐาน สรุปสาเหตุของการเสด็จขึ้นไปประทับที่มณฑลพายัพของเจ้าน้อยยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากรได้ดังนี้คือ

1. ไปดำรงตำแหน่งข้าหลวงพิเศษของมณฑลพายัพเพื่อจัดระเบียบการปกครองเมืองนครเชียงใหม่
2. นำพระคุณทูลและพระธำมรงค์ประดับเพชรของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวไปพระราชทานให้เจ้าดารารัศมีเนื่องในพิธีโสกันต์
3. ทำหน้าที่ประสานงานขอเจ้าดารารัศมีไปเป็นเจ้าจอมในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

วันที่ 4 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2429 พระเจ้าอินทวิชยานนท์ ทรงนำเจ้าดารารัศมีพระธิดาเข้าเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาททูลถวายต่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเพื่อฉลองพระเดชพระคุณรับราชการฝ่ายใน ครั้งนั้นทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้มีการสมโภชอย่างสมพระเกียรติพระธิดาเจ้าประเทศราช (คณะอนุกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ 2547: 188)

จากการศึกษาค้นคว้าเรื่องการเสด็จขึ้นไปเป็นข้าหลวงพิเศษ ณ มณฑลพายัพ (ข้าหลวงต่างประเทศองค์มณฑลลาวเฉียง พ.ศ. 2427 – 2428) ของพระเจ้าน้อยยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร ผู้วิจัยได้ค้นพบข้อมูลที่น่าสนใจ สรุปได้ดังนี้

1. การเสด็จขึ้นไปเป็นข้าหลวงพิเศษมณฑลพายัพในปี พ.ศ.2427 นั้น เป็นขบวนเสด็จที่ใหญ่มาก พร้อมด้วยกำลังคน อาวุธ เครื่องประกอบพระเกียรติยศ
2. เป็นการเสด็จไปอย่างชาวตะวันตก (อย่างฝรั่ง) เพื่อให้เกิดการยอมรับนับถือจากชาวล้านนา (ในขณะนั้น เรียกว่า หัวเมืองลาว)
3. มีบุคคลสำคัญตามเสด็จหลายคน เช่น หลวงอนุรักษ์ภูเบศร ขุนรัตนสมบัติ หลวงอภิบาลประเพณี ทั้งนี้บุคคลสำคัญในคราวที่พระยาพรหมโวหารกล่าวถึงมีเพียงสองคนคือ พระชยา

(หม่อมสุ่น คัคณางค์) และ ราชบุตรี (หม่อมเจ้าหญิงอาภาพรณี คัคณางค์) เท่านั้นสันนิษฐานว่าพระยาพรหมโวหารไม่รู้จักขุนนางที่ตามเสด็จพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร

4. เรื่องการนำพระคุณทูลและพระชมรงค์ประดับเพชรของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวไปพระราชทานให้เจ้าดารารัศมีเนื่องในพิธีโสกันต์นั้น ข้อมูลจากเอกสารชั้นรองมีข้อขัดแย้งกับเอกสารชั้นต้น

พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร มีหนังสือกราบบังคมทูล พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เรื่องการไปราชการเมืองเชียงใหม่ว่า

พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร มีหนังสือกราบบังคมทูล พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เรื่องการไปราชการเมืองเชียงใหม่ว่า

“ข้าพระพุทธเจ้า กรมหมื่นพิชิตปรีชากร ขอพระราชทานกราบบังคมทูล ทูลพระกรุณาทรง... ฝ่าละอองธุลีพระบาท ด้วยจะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ข้าพระพุทธเจ้าขึ้นไปราชการเมืองเชียงใหม่ครั้งนี้ พระเดชพระคุณเป็นล้นเกล้าฯ ข้าพระพุทธเจ้าคิดด้วยเกล้าว่า การที่จะขึ้นไปครั้งนี้ ถ้าจะไปอย่างไทยๆ ก็จะเป็นที่ไว้วางตัวยากอยู่ เพราะพวกลาวเป็นคนถือยศถือศักดิ์มาก ยิ่งอยู่กับบ้านเมืองก็ยิ่งไว้ตัวมาก ถ้าจะทำศกศีก์ข่มก็จะเป็นที่มัวหมองน้ำใจ ถ้าจะทำถ่อมหนักไปก็จะเป็นที่ประมาท แลเป็นเครื่องเสื่อมเสียพระเกียรติยศ ... ข้าพระพุทธเจ้าคิดด้วยเกล้าว่า ถ้าโปรดเกล้าฯ ให้ไปเป็นธรรมเนียมใหม่ฯ ฝรั่งๆ สักน้อยเหนจะดีกว่า... คนที่รับพระราชทานขึ้นไปใช้สอยนั้น สมเด็จพระเจ้าบรมวงษ์เธอฯ รับสั่งว่าจะประทานหลวงอนุรักษ์ภูเบศรนาย 1 กับข้าพระพุทธเจ้าขอรับพระราชทานขุนรัตนสมบัติขึ้นไปเป็นตระลาการอยู่ในพระราชสัมภารนาย 1 หลวงอภิบาลประเพณีนาย 1 กับขอรับพระราชทานยืมปืนสั้นสำหรับตะพายฤภาคเอด 20 บอก กระบี่เลวๆ เหมือนกระบี่โปลิศ 50 เล่ม” (เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 พิเศษ รวมเล่ม เล่มที่ 26 คัดจากหนังสือราชการปีมะแม เบญจศก 1245 ร.ที่ 3142 เล่ม 10)

และจากหนังสือกราบบังคมทูลของของพระราชทาน ของพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากรนั้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระบรมราชานุญาตตามที่ขอตั้งปรากฏอยู่ในพระราชหัตถเลขาถึงเจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระบำราบปรปักษ์ ดังนี้

“ทูลสมเด็จพระเจ้าบรมวงษ์เธอ เจ้าฟ้ามหามาลากรมพระบำราบปรปักษ์ ด้วยการที่กรมหมื่นพิชิตปรีชากรไปครั้งนี้คงเข้าไปหน้อยหนึ่ง ... อนึ่งกรมหมื่นพิชิตแจ้งความว่าจะโปรดประทานหลวงอนุรักษ์ภูเบศร ให้ขึ้นไปด้วยนายหนึ่งนั้นดีแล้ว ก็บจะขอขุนรัตนสมบัติขึ้นไปเป็นตระลาการรอง อยู่ในพระยาราชสัมภารากร นายหนึ่ง หลวงอภิบาลประเพณีนายหนึ่งขอยืมปืนสั้นสำหรับตะพายฤภาคเอด 20 บอก กระบี่เลวๆ เหมือนกระบี่โปลิศสัก 50 เล่ม จะแต่งคนใช้ขอให้ท่านทรงสั่งแลมีหมายเบิกจ่ายให้เขาตามคำขอ ก็บจะขอทหารไปด้วยคอมปนีหนึ่งนั้น

หม่อมฉันได้มีคำสั่งผู้บังคับการทหารนำไปจัดทหารไปด้วยตามคำขอ” (เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 พิเศษรวมเล่ม เล่มที่ 26)

จำนวนคนที่ตามเสด็จพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากรนั้น มีเป็นจำนวนมาก เอกสารจากสารตราของเจ้าพระยาจักรีศรีอริยวงศาคตยพงษ์ สมุหนายกอัครมหาเสนาธิบดีอภัยพิริยปราภากร พาหุมาถึงพระยาราชสัมภารากร ข้าหลวงสามหัวเมือง ระบุว่ามิมีจำนวนถึง 400 เศษ ดังระบุไว้ว่า

“ด้วยมีพระบรมราชโองการบารพระบัณฑูลสุรสิงหนาทคำรัสเหนือเกล้าฯ สั่งว่าโปรดเกล้าฯ ให้พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร เสด็จขึ้นมาทรงจัดราชการเมืองนครเชียงใหม่ เมืองนครลำปาง เมืองนครลำพูนครั้งนี้ เจ้าพนักงานกรุงเทพฯ ซึ่งตามเสด็จพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากรขึ้นมาก็มีมากถึง 400 เศษ” (เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 มหาดไทย รวมเล่ม เล่มที่ 27)

การที่พระยาพรหมโวหารบรรยายขบวนเสด็จไว้ว่า “เสด็จจากตึก พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ” (ยุทธพร นาคสุข 2547 : 39) จึงให้ภาพของขบวนเสด็จที่มีผู้คนจำนวนมากได้ชัดเจนเป็นอย่างยิ่ง

3. การถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา

พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร เสด็จออกจากกรุงเทพฯ ในวันที่เสาร์ที่ 8 มีนาคม พ.ศ. 2426 ดังกล่าวมาแล้ว เมืองแรกที่วิกกล่าวถึงคือเมืองปากน้ำ (จังหวัดนครสวรรค์ในปัจจุบัน) ที่เมืองปากน้ำ นอกจากการต้อนรับตามธรรมเนียมแล้ว ไม่มีเหตุการณ์สำคัญอันใด กวีบันทึกเหตุการณ์ไว้ในคราวเพียงสามบทเท่านั้น แต่เมื่อเดินทางถึงเมืองกำแพงเพชรซึ่งมีเขตแดนติดกัน โดยที่เมืองกำแพงเพชรเป็นเมืองระหว่างภาคเหนือติดต่อกับภาคกลาง ได้ประทับที่เมืองกำแพงเพชร และมีเหตุการณ์สำคัญเกิดขึ้นที่เมืองนี้คือ การถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา ซึ่งจะได้อธิบายรายละเอียดต่อไป

น้ำพระพิพัฒน์สัตยานั้น พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน อธิบายความหมายของน้ำพระพิพัฒน์สัตยาไว้ว่า “น้ำพระพิพัฒน์สัตยา น. น้ำที่ดื่มในเวลาถวายสัตย์ต่อพระเจ้าแผ่นดิน” (ราชบัณฑิตยสถาน 2538 : 443)

ความสำคัญของพระราชพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา เป็นพระราชพิธีที่สืบทอดกันมาแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นการแสดงความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์โดยตรง ผนวกกับการสาบานตนและการแช่งน้ำเข้าไว้ด้วยกัน โดยกระทำสัตยาสาบานต่อหน้าสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่อัญเชิญมาแล้วดื่มน้ำ

ชูประแสงศักดิ์สิทธิ์ที่เต็มไปด้วยคำสาปแช่งต่อผู้คิดคดทรยศและคำสรรเสริญผู้ยึดมั่นกตัญญูต่อองค์พระมหากษัตริย์ พร้อมกับการปฏิญาณตนว่าจะจงรักภักดี (ธัญญ์พิชา โรจนะ 2550 : 109)

การถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยามี 5 ประเภท นักวิชาการอธิบายไว้ดังนี้

- “ 1. การถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยาปกติ หรือการถือน้ำใหญ่ เป็นการถือน้ำประจำปี จัดขึ้นปีละ 2 ครั้ง (คือในเดือน 5 และเดือน 10) การถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยาปกติประกอบไปด้วยการถือน้ำของฝ่ายหน้า การถือน้ำของฝ่ายใน และการถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยาตามหัวเมือง
2. การถือน้ำถวายสัตยานุเคราะห์แก่พระเจ้าแผ่นดินเมื่อแรกเสวยราชย์
3. การถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยาของผู้ซึ่งมาแต่เมืองปัจฉิมทิศเข้าสู่พระบรมโฑยสมภาร
4. การถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยาประจำเดือนของทหาร
5. การถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยาของผู้ที่เป็นที่ปรึกษาราชการ”

(ธัญญ์พิชา โรจนะ 2550 : 129-130)

เมื่อพิจารณาจากประเภทและรายละเอียดของการถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยาแล้ว พิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยาที่จัดขึ้นที่เมืองกำแพงเพชรเป็นการถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยาปกติ ประเภทการถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยาตามหัวเมืองซึ่งผู้วิจัยจะได้อธิบายต่อไป

ส่วนการถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยาที่ราชอาณาจักรสยามให้หัวเมืองประเทศราชถือเป็นข้อปฏิบัติ ปริศนา สิรินาม อธิบายไว้ดังนี้

“ การถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยาเป็นวิธีการปกครองบ้านเมืองที่รัฐไทยให้หัวเมืองประเทศราชถือเป็นข้อปฏิบัติในฐานะที่เป็นเมืองประเทศราช เจ้านายผู้ปกครองในล้านนาจะต้องทำพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา เป็นพิธีที่สาบานว่าจะซื่อตรงจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ ณ กรุงเทพฯ เช่นเดียวกับข้าราชการในกรุงและนอกกรุงโดยประกอบพิธีกรรมที่วัดสำคัญของหัวเมืองนั้น ๆ ดังปรากฏเรื่องการทำพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยาของเมืองเชียงใหม่... พญาเชียงใหม่ พญาอุปราช พญาราชวงศ์ พญารัตนเมืองแก้ว พญาราชบุตร ญาติพี่น้องเก่าใหม่ทั้งปวงพร้อมกันที่วัดวาอารามจำเพาะพระพักตร์ พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์เจ้า กราบถวายบังคมกระทำสัตยาณสัตถายต่อได้ฝ่าละอองสมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัว รับพระราชทานน้ำพระพิพัฒน์สัจจา การทำพิธีถือน้ำจะต้องทำปีละ 2 ครั้ง ถือว่าเป็นพิธีสำคัญและจำเป็นมาก เพราะเป็นสัญลักษณ์อันสำคัญอย่างหนึ่งซึ่งมีความหมายว่า หัวเมืองประเทศราชนั้นๆ ยอมรับว่าราชสำนักสยามหรือกรุงเทพฯ มีอำนาจเหนือตน ถ้าเจ้านายหรือข้าราชการผู้ใดไม่ไปร่วมพิธีนี้โดย

ปราศจากเหตุผลที่สมควร ก็จะถูกเพ่งเล็งสงสัย หรือถูกกล่าวหาว่าเป็นขบถอันเป็นข้อกล่าวหาที่ร้ายแรงได้”

(ปริศนา ศิรินาม 2516 : 114)

นอกจากนี้ยังมีนักวิชาการประวัติศาสตร์ล้านนา อธิบายถึงพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยาของหัวเมืองล้านนาไว้ว่า

“ พิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยาของหัวเมืองล้านนาที่กระทำต่อไทยครั้งแรกเกิดขึ้นในปี พ.ศ. 2142 สมัยแผ่นดินสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ในปีนั้นเกิดความวุ่นวายขึ้นในหัวเมืองล้านนาสมเด็จพระนเรศวรจึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระเอกาทศรถขึ้นไปจัดการปกครองหัวเมืองล้านนาและระงับเหตุวุ่นวายที่เกิดขึ้น ในครั้งนั้นพระเจ้าเชียงใหม่ได้ลงมาเฝ้าถวายบังคมที่เมืองลำพูน และพระเอกาทศรถทรงให้พระเจ้าเชียงใหม่ทำพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยาต่อสมเด็จพระนเรศวร มหาราชที่พระมหาธาตุหริภุญชัย นับว่าเป็นครั้งแรกที่เจ้าผู้ครองนครในล้านนา ทำพิธีถือน้ำแสดงความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์อยุธยาอย่างหัวเมืองประเทศราช ...จนถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้นกษัตริย์ไทยทุกพระองค์ก็ได้ทำการควบคุมหัวเมืองเหนืออย่างใกล้ชิดโดยถือว่าล้านนาเป็นประเทศราชหนึ่งของกรุงเทพฯ บรรดาเจ้านายทุก ๆ หัวเมืองในล้านนาจะต้องได้รับการแต่งตั้งจากกรุงเทพฯ และต้องเชื้อเพลิงกำลังอย่างเคร่งครัดนอกจากนั้นบรรดาเจ้านายทั้งหลายจะต้องทำพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์- สัจจาทุกปี และต้องส่งบรรณาการต่อกรุงเทพฯ ทุก ๆ 3 ปีด้วย ”

(พร้อมพงศ์ ณ เชียงใหม่ 2518 : 14)

คร่ำวรับเสด็จพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร กล่าวถึงการทำพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยาไว้ เมื่อพระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นพิชิตปรีชากร เสด็จถึงเมืองกำแพงเพชร ดังกล่าวมาแล้ว เมืองกำแพงเพชร เป็นเมืองระหว่างภาคเหนือติดต่อกับภาคกลาง กำแพงเพชรเป็นเมืองสำคัญของไทย ขณะที่พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร ประทับอยู่ที่เมืองกำแพงเพชร กวีบรรยายไว้ว่า

นาวาเดิน	ดำเนินบ่ช้า	ตามย่านกว้าง	วาริ
ถึงกำแพงเพชร	เมืองเดิมหลายปี	ค่ายคูมี	โคนค้ำพังเป็ง
ก่อด้วยอิฐ	ที่ติดต่อกิ่ง	สีมาเดิม	เกลื่อนคบ
...			
ทูลถวาย	ตามรายเรียบร้อย	ตามอย่างเหยี่ยม	เดิมที
สถิตย์ยังพัก	ใต้หลายราตรี	ประเพณี	ถือน้ำมาถ้วน
ริตบัวราม	บ่กานหื้อด้วน	กาละควร	รอดทัด
พาขุนนาง	ถือน้ำพิพัฒน์	ตามแบบเบ้า	เดิมรอย
บัวรามวิษชะ	บ่ละหมองสอย	แล้วถอยนาวา	ยาตรายกขึ้น

(ยุทธพร นาคสุข 2547 : 41)

อธิบายความ

“ ขบวนเรือของพระองค์เดินทางได้อย่างรวดเร็ว เนื่องจากแม่น้ำมีความกว้าง จนมาถึงเมืองกำแพงเพชร ซึ่งเป็นเมืองเก่า ค่ายคูเมืองซึ่งก่อด้วยอิฐมีสภาพหักพังกลาดเกลื่อน เจ้าเมืองจัดการต้อนรับตามประเพณี พระองค์ประทับอยู่ที่เมืองกำแพงเพชรหลายคืน เจ้าเมืองกำแพงเพชรจัดพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยาตามจารีตประเพณีโบราณซึ่งสมควรรักษาประเพณีไว้ เจ้าเมืองนำขุนนางทั้งหลายเข้าร่วมพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยาด้วย เสร็จพิธีแล้วจึงออกเดินทางโดยใช้เรือต่อไป” (ผู้วิจัย)

เนื่องจากพระยาพรหมโวหารไม่ได้อธิบายหรือแต่งคร่าวเกี่ยวกับการถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยาผู้วิจัยได้ใช้เอกสาร โคลงนิราศระยะทางเมืองนครเชียงใหม่ของพระยาราชสัมภารากร (เลื่อน สุรนนท์) มาอธิบายแทนซึ่งเหตุการณ์เกิดขึ้นในเวลาใกล้เคียงกัน

ใน พ.ศ.2426 – 2427 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้พระยาราชสัมภารากร (เลื่อน สุรนนท์) ขึ้นไปรับราชการในตำแหน่ง “ข้าหลวงตรวจราชการศาลต่างประเทศ” หรือข้าหลวงสามหัวเมืองที่เมืองเชียงใหม่ พระยาราชสัมภารากรได้แต่งโคลงนิราศชื่อ “ โคลงนิราศระยะทางเมืองนครเชียงใหม่ ” โดยเนื้อความพรรณนาสิ่งที่พบเห็นตามระยะทางประเพณีวิถีชีวิตตลอดจนความเป็นอยู่ของประชาชนตลอดระยะเวลาที่รับราชการอยู่ที่เชียงใหม่โดยขณะที่เดินทางถึงเมืองเดิมนั้น พระยาราชสัมภารากรได้กล่าวถึงพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยาที่เมืองเดิ่นซึ่งเป็นเมืองหนึ่งของ “ หัวเมืองลาวเฉียง ” พระยาราชสัมภารากร บรรยายไว้ดังนี้

กรรมการพานดอกไม้	มาเชิญ
ขับขานบทจรเมิล ¹⁵	หมู่บ้าน
ถึงทำเนียบเมืองเถิน	ทำรับ
เรียนสู่เรือนพักเสอ้าน	สะอาดล้วนลาวทำ
ถึงวันพิพัฒน์น้ำ	สัตยา
ร่วมประชุมในอา	วาสพร้อม
ประกาศเสรีจรินธา	ราแจก ทั่วแฮ
ตั้งจิตสามภักคิน้อม	นาถแล้วกลืนกิน
เสร็จน้ำสัตย์แล้ว	คินสถาน
ราชบุตรเกณฑ์คนควาญ	กับช้าง
คนหาบเปลี่ยนครบการ	พวกเก่า กลับแฮ
วันรุ่งยกรับร้าง	ถิ่นแคว้นแหมเถิน
...วัดร่องฮ้อมแฮด ¹⁶ นี้	นามล้า-ธารเฮย

(สนั่น ธรรมธิ 2543 : 33)

อธิบายความ

“ คณะกรรมการเมืองนำพานดอกไม้มาเชิญ เราขับช้างคูหมู่บ้านไปเรื่อย ๆ จนถึงทำเนียบเมืองเถินซึ่งเตรียมการต้อนรับไว้แล้ว เราเข้าสู่เรือนพักอันสะอาดเสอ้านที่ชาวเมืองเถินจัดทำไว้พร้อมแล้ว

ถึงวันทำพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา ทุกฝ่ายร่วมประชุมพร้อมกันในวัด หลังจากประกาศโองการเสรีจกรินน้ำพระพิพัฒน์สัตยาแจกจ่ายตั้งจิตอธิษฐานแสดงความสามภักคิน้อมรักภักคิตต่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวแล้วคิมน้ำนั้น

หลังเสร็จพิธีคิมน้ำพระพิพัฒน์สัตยาแล้ว เจ้าราชบุตรก็เกณฑ์ควาญช้าง ช้าง และบรรดาลูกหาบเป็นชุดใหม่ วันรุ่งขึ้นเดินทางออกจากเมืองเถิน

วัดที่ทำพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยานี้คือวัดล้อมแรดซึ่งเป็นชื่อของลำธาร ” (ผู้วิจัย)

¹⁵ เมิล เป็นภาษาเขมร แปลว่า มอง ดู

¹⁶ วัดล้อมแรด อำเภอกอเถิน จังหวัดลำปาง

หน้าที่ของหัวเมืองประเทศราชที่ต้องปฏิบัติต่อรัฐบาลกลางนั้น นอกจากจะต้องทำพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยาแล้วยังมีหน้าที่ที่จะต้องปฏิบัติอีกหลายประการ เช่น “ การช่วยป้องกันพระราชอาณาเขต การช่วยเหลือในราชการสงคราม การส่งสิ่งของ ดันไม้เงิน ดันไม้ทองและส่วย นอกจากนั้นรัฐบาลก็ควบคุมในรูปแบบพิธีการที่แสดงการยอมรับอำนาจของกรุงเทพฯ เช่น การทำพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา การให้เครื่องยศ และแต่งตั้งถอดถอนตำแหน่งที่สำคัญ การเข้าเฝ้าในพิธีราชาภิเษก ” (สร้อยศรี ประยูรเสถียร 2523: 46) เมื่อพระเจ้าน้อยยาเชอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากรเสด็จออกจากกรุงเทพฯ และมาถึงปากน้ำโพเมืองนครสวรรค์นั้น พระองค์มีหนังสือกราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวว่า “ ผู้รักษาเมืองกรมการหัวเมืองรายทาง ก็เป็นธุระรับรองแลส่งฝืนเรือไฟเรียบร้อยบริบูรณ์ตลอดมา ” (เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 รวมเล่มพิเศษ เล่มที่ 26) จากหนังสือกราบบังคมทูล ฉบับนี้แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างรัฐบาลกลางและหัวเมืองต่างๆ ได้เป็นอย่างดี แม้ในหนังสือกราบบังคมทูลของพระเจ้าน้อยยาเชอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร และในคราวรับเสด็จพระเจ้าน้อยยาเชอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร ของพระยาพรหมโวหารจะไม่ได้กล่าวถึงการทำพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยาก็ตาม

ความสัมพันธ์ทางด้านการเมืองการปกครองระหว่างไทยและหัวเมืองประเทศราชนั้น ไทยมิได้เป็นฝ่ายรับแต่เพียงฝ่ายเดียว แต่ไทยมีสิ่งตอบแทนแก่หัวเมืองประเทศราชด้วยเช่นกัน ดังที่นักวิชาการประวัติศาสตร์ล้านนาอธิบายไว้ว่า

“ไทยมีสิ่งตอบแทนที่ให้ต่อหัวเมืองประเทศราชเช่นเดียวกัน เพราะข้อผูกพันระหว่างไทยและหัวเมืองประเทศราชนั้น มิได้มุ่งหมายจะผูกมัดหัวเมืองประเทศราชให้เป็นฝ่ายปฏิบัติแต่เพียงฝ่ายเดียว ถ้าหัวเมืองประเทศราชปฏิบัติตามพันธะดังกล่าวโดยไม่ขาดคบกพร่องแล้วมีหน้าที่ที่จะต้องให้สิ่งตอบแทนแก่หัวเมืองประเทศราชเป็นการแลกเปลี่ยนกันด้วยดังนี้

1. การให้ความช่วยเหลือทางการทหาร มีตัวอย่างปรากฏชัดเจนในสมัยรัชกาลที่ 1 ว่า กรุงเทพฯ ได้ให้ความช่วยเหลือในด้านนี้อย่างเข้มแข็งแก่หัวเมืองในล้านนา เมื่อมีกองทัพพม่ายกมาโจมตีล้านนา จะขอความช่วยเหลือจากกรุงเทพฯ ทุกครั้ง เพราะในขณะนั้นล้านนายังขาดกำลังคนที่ช่วยป้องกันอันตรายจากพม่า กรุงเทพฯ จึงต้องทำหน้าที่ป้องกัน และให้ความช่วยเหลือทางการทหารนำกองทัพมาขับไล่พม่าออกจากล้านนา จนล้านนาสามารถพึ่งตัวเองได้ในตอนปลายสมัยรัชกาลที่ 1
2. การให้ความช่วยเหลือในด้านจัดส่งสิ่งของสำหรับบ้านเมืองที่ล้านนาขาดแคลนและขอร้องลงมา โดยปกติเจ้านายในหัวเมืองล้านนาจะขอรับพระราชทานสิ่งของสำหรับบ้านเมืองขึ้นไปในโอกาสที่ได้คุมส่วยลงมาทูลเกล้าฯ ถวาย และแจ้งขอราชการที่กรุงเทพฯ

จำนวนของที่พระราชทานขึ้นไปนี้ บางครั้งก็มีจำนวนน้อย บางครั้งก็มีจำนวนมาก เป็นต้นว่า ใน พ.ศ. 2389 เมืองแพร่ พระเมืองแก้ว พระเมืองแกน พระอินทราชา และบ่าวไพร่ได้คุมส่วยไม้สัก 200 ต้น ผ้าขาวเพลา 200 เพลา ฯลฯ ของเมืองแพร่ลงมาถวายและแจ้งข้อราชการ แล้วขอรับพระราชทานสิ่งของต่างๆ ต่อไปนี้ เพื่อไปใช้งานบ้านเมือง มีร่ม 50 คัน รองเท้า 50 คู่ ชามข้าว 200 ใบ ชามแกง 200 ใบ เป็นต้น และเนื่องจากขอรับพระราชทานหลังจากทูลเกล้าฯ ถวายส่วยแล้ว จึงดูประหนึ่งเป็นของตอบแทนที่กรุงเทพฯ ให้แก่หัวเมืองประเทศราชในโอกาสที่นำส่วยลงมาถวายประจำปี” (ปริศนา ศิรินาม 2516 : 112-113)

สำหรับสิ่งของที่ทางกรุงเทพฯ มอบให้หัวเมืองประเทศราชตามที่แต่ละเมืองร้องขอแล้วนั้น เมื่อมีโอกาสอื่นที่เหมาะสมก็คงได้พระราชทานตามสมควร จากหลักฐานในคร่าวรับเสด็จพระเจ้านั่งอยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร ปรากฏว่ามีการเตรียมสิ่งของต่างๆ ไปมากมาย แต่ในคร่าวไม่ได้ระบุว่านำไปมอบให้แก่เมืองใดบ้าง เป็นจำนวนเท่าใด สำหรับ สิ่งของที่คร่าวรับเสด็จพระเจ้านั่งอยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร ระบุไว้มีดังนี้

สิ่งสมบัติ	จักจัดอ่านับ	เป็นแผ่นผ้า	เงินคำ
บ่อจจักนับ	มากมายหนาหน้า	เต็มทั่วลำ	เรือไฟไควห้อง
ทั้งเจียกขัน	จล็กเกลี้ยงต้อง	กองก่อยอง	ช้อนครีบ
หลายต่อหลาย	ยายเรียงคะลียบ	ตามช่องห้อง	เรือไฟ

(ยุทธพร นาคสุข 2547 : 39)

อธิบายความ

“ ทรัพย์สินสมบัติที่เตรียมไปมีจำนวนมากมายเหลือคณานับ ประกอบด้วยเครื่องเงิน เครื่องทอง คนโทน้ำขันทั้งเกลี้ยงและแกะสลักลวดลาย บรรทุกเต็มเรือทุกห้อง ” (ผู้วิจัย)

นอกจากหัวเมืองประเทศราชล้านนาจะต้องทำพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยาต่อรัฐไทยแล้ว ในส่วนของหัวเมืองใหญ่ในล้านนา เช่น เชียงใหม่ ลำปาง ลำพูน ซึ่งต่างมีเมืองขึ้นของตนเอง เมืองขึ้นเหล่านั้นก็จะมีพันธะของเมืองขึ้นต่อหัวเมืองหลัก เช่นเดียวกัน เช่น นครลำปาง ในสมัยเจ้าหลวงพระมหาภิกษุชธา เจ้าผู้ครองนครลำปางพระองค์ที่ 10 (พ.ศ. 2416 – 2435) เมืองขึ้นของเมืองนครลำปางมีจำนวน 20 หัวเมือง คือ

“1. เมืองพะเยา	2. เมืองลอง	3. เมืองต้า
4. เมืองเมาะ	5. เมืองจาง	6. เมืองยาว
7. เมืองงาว	8. เมืองตึบ	9. เมืองแจ้ซ้อน
10. เมืองวัง	11. เมืองวังเหนือ	12. เมืองวังใต้
13. เมืองเสริม	14. เมืองเสริมซ้าย	15. เมืองเสริมขวา
16. เมืองเตาะ	17. เมืองปาน	18. เมืองมาย
19. เมืองแจ้ห่ม	20. เมืองสบปราบ	

พันธะของเมืองขึ้นที่มีต่อเจ้าผู้ครองนครลำปางมี 3 อย่างคือ หนึ่ง เข้าคารวะปีละ 3 ครั้งในวันกินน้ำสัจจะที่วัดหลวง ไชยสัญฐาน (วัดบุญวาทย์วิหาร) สอง ส่งส่วยประจำปีเป็นเครื่องสระเกล้าดำหัวเจ้าผู้ครองนครลำปางในเดือน 7 (เมษายน) และ สาม ของถวายกรณีพิเศษเมื่อพบของหายากหรือของแปลกประหลาดเกิดขึ้นภายในเมือง” (กุเดช แสนสา 2554 : 12)

จากคร่าวรับเสด็จพระเจ้าน้อยยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากรมีหัวเมืองประเทศราชที่ทำพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยาหนึ่งเมืองคือ เมืองกำแพงเพชร ซึ่งการทำพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยาของเมืองกำแพงเพชรนั้น เป็นการถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยาตามหัวเมือง เนื่องจากพระเจ้าน้อยยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร ทรงเป็นข้าหลวงต่างพระองค์พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว การทำพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยาจึงเป็นเครื่องหมายของการแสดงความจงรักภักดี ส่วนหัวเมืองอื่นๆ นั้น ควรมีการศึกษาค้นคว้าต่อไปว่าเมื่อพระเจ้าน้อยยาเธอกรมหมื่นพิชิตปรีชากรเสด็จขึ้นไปเป็นข้าหลวงพิเศษใน พ.ศ. 2427-2428 นั้นมีการทำพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยาด้วยหรือไม่

4. ตำแหน่งเจ้าขันห้าใบ

ตำแหน่งเจ้าขันห้าใบเป็นชื่อตำแหน่งของบุคคลในชนชั้นมูลนายโดย “เจ้าขันห้าใบ¹⁷” เป็นตำแหน่งที่มีในแบบแผนการปกครองล้านนา นักวิชาการอธิบายถึงชนชั้นมูลนายไว้ว่า

“ชนชั้นมูลนายโดยทั่วไปหมายถึงคนที่ไม่ใช่ไพร่ ทาส ภิกษุ หรือข้าพระและอยู่ในฐานะที่มีอภิสิทธิ์เหนือสามัญชน มูลนายจะมีลำดับชั้น เริ่มจากระดับมูลนายชั้นผู้น้อยที่อยู่ได้บังคับบัญชาของมูลนายซึ่งมีความรับผิดชอบสูงกว่า แต่อยู่ใต้การควบคุมของขุนนางหรือเจ้านาย อีกต่อหนึ่งมูลนายในระดับสูงสุดอยู่เหนือกว่ามูลนายทั้งปวงในล้านนา คือ เจ้าเมือง หรือเจ้า

¹⁷ เอกสารเรียกชื่อตำแหน่งแตกต่างกันบ้างคือ เจ้าขันห้าใบ เจ้าขันห้า และกลุ่มเจ้าขันทั้ง 5

หลวง มีฐานะเป็นประมุขของมูลนาย ส่วนมูลนายระดับรองจากเจ้าเมือง คือกลุ่มญาติวงศ์ของเจ้าเมือง ได้แก่ เจ้าอุปราช เจ้าราชวงศ์ เจ้าราชบุตร และเจ้าบุรีรัตน์ ตามลำดับ (กลุ่มเจ้าชั้นที่ 5) ถัดมาจะเป็นเจ้านายบุตรหลานข้าราชการชั้นสูง และเรื่อยจนมาถึงแก่บ้าน (ผู้ใหญ่บ้าน) ซึ่งถือว่าเป็นมูลนายระดับล่างสุด” (สร้อยดี อ่องสกุล 2553 : 480)

ตำแหน่งของเจ้าชั้นห้าใบในชนชั้นมูลนายของล้านนานั้นจึงประกอบไปด้วยเจ้าเมือง เจ้าอุปราช เจ้าราชวงศ์ เจ้าราชบุตร และเจ้าบุรีรัตน์ สอดคล้องกับที่ วรเทวี (ณ ลำพูน) ชลวณิช อธิบายเรื่อง การปกครองบ้านเมืองในล้านนาไว้ว่า

“ การปกครองบ้านเมืองในล้านนาในสมัยที่เป็นประเทศราชของราชอาณาจักรสยาม ประกอบด้วยเจ้าผู้ครองนคร และเจ้านายฝ่ายเหนือที่ดำรงตำแหน่งสำคัญ อีก 4 ตำแหน่งเรียกรวมๆกันว่า “เจ้าชั้น 5 ใบ” ซึ่งมีหน้าที่ดูแลบ้านเมืองกันคนละด้านได้แก่ 1.) เจ้าอุปราช 2) เจ้าราชวงศ์ 3) เจ้าราชบุตร 4) เจ้าเมืองแก้ว ซึ่งต่อมาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 4 ได้โปรดเกล้าฯ ให้เปลี่ยน ชื่อตำแหน่งเป็น “เจ้าบุรีรัตน์” เมื่อ พ.ศ. 2399 ตรงกับปีมะโรง ศักราช 1218”

[วรเทวี (ณ ลำพูน) ชลวณิช 2549 : 134]

อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว นักวิชาการด้านประวัติศาสตร์ล้านนา กล่าวถึงความสำคัญของตำแหน่งเจ้าชั้นห้าใบซึ่งเป็นตำแหน่งเจ้านายชั้นสูงสมัยราชวงศ์เจ้าเจ็ดคนว่า

“ มีห้าตำแหน่งคือ เจ้าเมือง พระยาอุปราช พระยาราชวงศ์ พระยาเมืองแก้วหรือบุรีรัตน์ และพระยาราชบุตร เจ้านายทั้งห้าตำแหน่งนี้เป็นเจ้านายที่มีบทบาททางการเมือง และอาจจะเลื่อนฐานะให้สูงขึ้นไปถึงเจ้าผู้ครองนครได้ทุกพระองค์ ต่อมาในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้แต่งตั้งตำแหน่งเจ้านายเพิ่มขึ้นอีกตำแหน่งหนึ่งคือ เจ้าราชภาติไนย และในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้แต่งตั้งตำแหน่งเจ้านายเพิ่มอีกคือ เจ้าราชสัมพันธ์วงศ์ ตำแหน่งเจ้านาย ทุกตำแหน่งนี้จะแต่งตั้งเจ้านายของทุกเมืองในล้านนา โดยเฉพาะเมืองเชียงใหม่ ลำปาง และลำพูนซึ่งเชื้อสายของพระยาภาวิละปกครองอยู่” (อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว 2516 : 116)

เมื่อพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตรักษาฯ เสด็จเข้าเขตเมืองลำปาง พระเจ้าอินทวิชยานนท์เจ้าเมืองเชียงใหม่ให้เจ้าสุริยะเมษะซึ่งเป็นพระโอรส มาคอยรับเสด็จที่เมืองลำปาง ตามคร่าวรับเสด็จพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตรักษาฯ กวีบรรยายไว้ว่า

ส่วนพระองค์ตน	พ่อเจ้าชีวิต	เสวยราชย์ก้อง	เมืองพิงค์
พระทัยใฝ่รู้	ความแน่วความจริง	คิดกระนิง	ตริกตรองออกเข้า
จึงปรึกษาเสง	เทวีแห่งเจ้า	ก็เห็นลายเงา	วาทะ
จึงครานตน	เจ้าสุริยะ	บุตรครั้นเจ้า	ภูธร
ห้อยกย้าย	เป็นฝ่ายโครจร	ไปเมืองละคร	ที่นั่นคอยถ้ำ
คั่นรู้แน่จริง	หื้อพลิกพอกหน้า	กลับคืนมา	อย่าช้า
คั่นบ่หัน	สุพรรณเจ้าฟ้า	หื้อรออยู่ถ้ำ	หันองค์
ยามพระเจ้าฟ้า	ใฝ่แจ้งใจจง	สุริยวงค์	จางวางหน่อหน้า
รับบัญชา	อาชญาทูลเกล้า	มาเกณฑ์ครานเอา	ลูกน้อง

(ยุทธพร นาคสุข 2547 : 47)

อธิบายความ

“พระเจ้าอินทวิชยานนท์ เจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่ มีพระทัยใฝ่รู้ความเป็นจริง ทรงพิจารณาแล้ว จึงปรึกษารื้อกับแม่เจ้าทิพไกรสร ก็เห็นแนวทาง

จึงมีรับสั่งให้เจ้าสุริยะเมฆะ เดินทางไปที่เมืองลำปาง คอยรับเสด็จอยู่ที่เมืองนั้น เมื่อทราบความจริงแน่นอนแล้วให้รีบกลับมาเมืองเชียงใหม่ทันที

ถ้าหากยังไม่พบพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร ให้ร้ออยู่จนกระทั่งเห็นองค์เจ้าสุริยะเมฆะรับพระบัญชาแล้ว จึงมาเกณฑ์ไพร่พลเตรียมเดินทางไปลำปาง” (ผู้วิจัย)

“เจ้าสุริยะมีนามเต็มว่าเจ้าสุริยะเมฆะ เป็นพระโอรสของพระเจ้าอินทวิชยานนท์ กับเจ้าแมรินคำ ต่อมาเมื่อพระเจ้าอินทวิชยานนท์ถึงแก่พิราลัยจึงได้รับพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งให้เป็นเจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่ ลำดับที่ 8 (พ.ศ. 2444 – 2452) และเลื่อนยศเป็นเจ้าอินทวโรรสสุริยวงค์” (ยุทธพร นาคสุข 2547 : 47)

คร่าวกล่าวถึงบทบาทของเจ้าขันห้าใบอีกครั้งหนึ่งเมื่อพระเจ้าอินทวิชยานนท์จะจัดพิธีทูลพระขวัญพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร พระองค์ได้มีบัญชาประชุมผู้เกี่ยวข้อง ผู้เข้าประชุมประกอบด้วย เจ้าราชวงศ์ เจ้าบุรีรัตน์ (เจ้าเมืองแก้ว) เจ้าราชบุตรและท้าวพระยาเสนาต่างๆ มาประชุมโดยพร้อมเพรียงกัน กวีบรรยายไว้ว่า

หื้อหามือจัน	วันดีฤกษ์ฟ้า	รับสั่งด้าน	วางลง
ยามพรำนั้น	เผ่าชั้นทั้ง โขง	มีราชวงศ์	เจ้าองค์แก่เถ้า
ทั้งเจ้าบุรี	ชาติเชื้อเครือเหง้า	เข้าประชุมใน	สำนัก
ทั้งราชบุตร	องค์เจ้าลูกกรัก	ทั้งฝ่ายเจ้า	องค์ชัย
เจ้าสุริยะ	จางวางต่างใจ	คร่าวเครือโย	ลูกเจ้าหลานเจ้า
ท้าวพระญา	เสนาหนุ่มเถ้า	เป็นเกลียวลำเดียว	พิรุช

(ยุทธพร นาคสุข 2547 : 89)

อธิบายความ

“รับสั่งให้หาวันฤกษ์ดีที่จะจัดพิธีทูลพระขวัญ พระญาติวงศ์ทั้งหลายเข้ามาประชุมในราชสำนักพร้อมเพรียงกัน ประกอบด้วยเจ้าราชวงศ์ เจ้าบุรีรัตน์ เจ้าราชบุตรชาติติยะ เจ้าสุริยะจางวาง เจ้าลูกหลานทั้งหลาย พร้อมทั้งพระญา เสนา ทั้งหนุ่มทั้งสูงอายุอย่างสามัคคีพร้อมเพรียงกัน” (ผู้วิจัย)

ตำแหน่งเจ้าขันห้าใบที่ปรากฏในคราวตอนนี้ประกอบด้วยเจ้าเมือง เจ้าราชวงศ์ เจ้าบุรีรัตน์ และเจ้าราชบุตร ขาดไปเพียงตำแหน่งเดียวคือเจ้าอุปราช

ลักษณะเด่นของการปกครองในเมืองเชียงใหม่ นั้น เป็นการปกครองโดยเจ้านายมีอำนาจเด็ดขาด นักวิชาการด้านประวัติศาสตร์อธิบายถึงฐานะของเจ้านายในเมืองเชียงใหม่ไว้ว่า “เจ้านายนั้นตามฐานะที่เกิดมามีศักดิ์เท่ากันหมด แต่จะมีความแตกต่างกันต่อเมื่อได้รับการแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งทางการปกครองมี 5 ตำแหน่ง เรียงตามลำดับความสำคัญ คือ เจ้าเมือง อุปราช ราชวงศ์ ราชบุตร บุรีรัตน์ ซึ่งรวมเรียกทั้งหมดว่ากลุ่มเจ้าขันห้าใบ แต่เดิมตำแหน่งเหล่านี้มียศเป็นเพียง “พระยา” เท่านั้น ยกเว้นในบางสมัยที่ราชสำนักกรุงเทพฯ พระราชทานยศ “พระเจ้า” ให้แก่เจ้าเมืองเช่นในปี พ.ศ. 2345 พระราชทานให้พระยาภาวดีละเป็นพระเจ้าภาวดี พ.ศ. 2396 พระราชทานให้พระเจ้าเชียงใหม่ มโหตรประเทศ ต่อมาใน พ.ศ. 2399 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระราชประสงค์เปลี่ยนตำแหน่ง “พระยา” ให้เป็นตำแหน่ง “เจ้า” ยกเว้นแต่เมืองขึ้นของเมืองประเทศราชให้เป็นพระยาตามเดิม ดังนั้น ตำแหน่งเจ้าขันห้าใบทั้งเมืองเชียงใหม่ ลำพูน ลำปาง จึงมียศเป็นเจ้าเมืองทั้งสิ้น แต่สำหรับชาวเมืองล้านนา เจ้านายซึ่งสืบเชื้อมาจากพระยาสุลวะวาจาชัยสงครามนั้น มีฐานะดำรงตำแหน่งทางการปกครองและบุตรหลาน มีฐานะเป็นเสมือนพระเจ้าแผ่นดิน และพระราชวงศ์ของเชียงใหม่ถึงแม้ว่าเจ้านายตระกูลนี้โดยเฉพาะอย่างยิ่งพระเจ้าภาวดีได้ขับไล่

พม่าออกจากล้านนาและพม่า เมืองเชียงใหม่ ภายใต้การสนับสนุนของราชสำนักกรุงเทพฯ ทำให้ได้รับความนิยมนกข่อยและเคरणับถือจากชาวล้านนาทั้งสามเมือง คือ เชียงใหม่ ลำพูน ลำปางเป็นอันมากในตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ เมื่อกล่าวถึงพระยาภาววิละ และเจ้าเมืองทั้งสามตลอดจนพระยาอุปราช ราชวงศ์ ราชบุตร จะออกนาม “พระเป็นเจ้า” และ “เจ้า” อยู่เป็นปกติ” (วิไล สุทธิศิริกุล 2527 : 41)

มณฑลพายัพ หรือหัวเมืองลาวเฉียงในสมัยพระเจ้าอินทวิชยานนท์ มีหัวเมืองใหญ่ที่สำคัญอยู่สามเมืองคือ เชียงใหม่ ลำพูน และลำปาง เจ้าผู้ครองนครและเจ้าชั้นห้าไปล้วนสืบเชื้อสายมาจากตระกูลพระยาสุระวะฤาไชยสงคราม คุณสมบัติของเจ้านายที่จะสามารถขึ้นมามีตำแหน่งเจ้าชั้นห้าไปนั้น ส่วนใหญ่เป็นเจ้านายที่มีความสามารถในการสงครามเป็นสำคัญ (วิไล สุทธิศิริกุล 2527 : 43) อำนาจทางการเมืองในเชียงใหม่ ขึ้นอยู่กับความสามารถของเจ้านายคนนั้นๆ อำนาจหน้าที่ของเจ้าเมือง เจ้าเมืองมักทำหน้าที่เป็นหัวหน้าในการติดต่อกับรัฐต่างๆ เป็นผู้มีบทบาทในการประกอบพิธีกรรมอันได้แก่ พิธีสงกรานต์ การขอฝน อันเกี่ยวข้องกับศาสนาและความเชื่อในท้องถิ่น แต่ตำแหน่งเจ้าชั้นห้าไปนั้นไม่มีเอกสารบ่งบอกไว้แน่ชัดว่า แต่ละตำแหน่งทำหน้าที่อะไรบ้าง โดยตำแหน่งเจ้าอุปราชเป็นตำแหน่งที่มีอำนาจรองจากเจ้าเมือง ตามรูปศัพท์จากพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถานแปลว่า อุปราช (อุปะหฺราด,อุปฺหฺราด) (โบ) น.เรียกตำแหน่งรองพระเจ้าแผ่นดินซึ่งเรียกกันอย่างสามัญว่า วังหน้า (ราชบัณฑิตยสถาน 2538 : 956) โดยจะทำการแทนเจ้าเมืองเมื่อเจ้าเมืองไม่อยู่หรือป่วย ถ้าเจ้าเมืองสิ้นชีวิต อุปราชจะได้ขึ้นเป็นเจ้าเมืองแทน ในบางสมัยที่เจ้าเมืองเชียงใหม่ผู้นั้นอยู่ในตำแหน่งเมื่อชราภาพแล้ว อุปราชผู้นั้นจะมีอำนาจมากกว่าเจ้าเมือง เช่น ในสมัยพระยาเชียงใหม่พุทธวงษ์ (พ.ศ. 2368 – 2398) พระยาอุปราชมหาวงษ์ จัดการดูแลบ้านเมืองทั้งการศึกษาสงคราม การเดินทางไปกรุงเทพฯ เพื่อรับพระราชทานเครื่องยศ การบริหารราชการ บ้านเมือง

ตำแหน่งเจ้าชั้นห้าไปในเชียงใหม่ผู้นั้นไม่มีเอกสารบ่งบอกไว้แน่ชัดว่าแต่ละตำแหน่งทำหน้าที่อะไรแต่จากการศึกษาค้นคว้าพบว่า ดร.ริชาร์ดสัน¹⁸ (Dr.Richardson) ซึ่งเดินทางเข้ามาในเชียงใหม่หลายครั้งในระหว่างปี 2372 โดยพระยาอุปราชมีหน้าที่จัดการเกี่ยวกับการบริหารและการเงินของเมือง ในปี 2377 ดร.ริชาร์ดสัน ได้เดินทางเข้ามาเจรจาซื้อขยาโค กระบือในเชียงใหม่

¹⁸ ดร.ริชาร์ดสัน (Dr.Richardson) เป็นข้าหลวงอังกฤษประจำประเทศพม่า เดินทางเข้ามาในนครลำพูนพร้อมกับกลุ่มพ่อค้าเงี้ยว 12 คน เพื่อเจรจาซื้อโคและกระบือในเชียงใหม่และลำพูน หลังจากนั้น ดร.ริชาร์ดสัน ก็ได้เดินทางไปมาระหว่างพม่ากับล้านนาอีกหลายครั้ง

และลำพูน ได้ตกลงการค้ากับพระยาอุปราชมหาวงศ์ (วิไล สุทธิศิริกุล 2527 : 43)

พระเจ้าอินทวิชยานนท์นั้น พระองค์มีบุคลิกภาพที่ขาดความเป็นผู้นำ เอกสารหลายแห่ง กล่าวถึงบุคลิกภาพด้านนี้ของพระองค์ไว้เช่น คาร์ล บ็อค ผู้เขียนหนังสือเรื่อง Temples and Elephants ซึ่ง เสถียร พันธรังสี และ อัมพร ทิชะระ แปลและเรียบเรียงในชื่อภาษาไทยว่า “ท้องถิ่น สยามยุคพระพุทธเจ้าหลวง” บรรยายบุคลิกภาพของพระองค์ไว้ว่า

“ พระองค์มีท่าทางเหมือนดังที่เล่าลือกันอยู่อย่างหนึ่งคือ เป็นผู้ที่มีใจเมตตากรุณาแต่อ่อนแอ เพราะปรากฏว่าทรงอยู่ได้อำนาจชายา ซึ่งคงจะเป็นหญิงที่เข้มแข็งทีเดียวเพื่อให้ความพอดีกับความอ่อนแอของเจ้าหลวง ชายาองค์นี้เป็นชายาองค์ที่ 3 เมื่อเจ้าหลวงสมรสด้วย เจ้านางไม่เพียงแต่บังคับให้เจ้าหลวงบวชเท่านั้นแต่ยังบังคับให้ปลดพวคนางสนมทั้งหลายออกไปด้วย เจ้าหลวงไม่ได้บวชอยู่นานนัก คงจะราว 7 วันเท่านั้น” (เสถียร พันธรังสีและอัมพร ทิชะระ 2550 : 203)

เมืองเชียงใหม่นั้นซึ่งเป็นเมืองหลักของมณฑลพายัพก่อนที่พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปริชากร เสด็จขึ้นไปเป็นข้าหลวงพิเศษ (พ.ศ.2427 – 2428) นั้น อำนาจทางการปกครองมิได้เป็นของพระเจ้าอินทวิชยานนท์ทั้งหมด บุคคลที่มีบทบาทมากคือ เจ้าอุปราชนุญทวงษ์ เจ้าอุปราชนุญทวงษ์นี้มีอำนาจมากดังปรากฏในบันทึกของ คาร์ล บ็อค กล่าวถึงอำนาจของเจ้าอุปราชมืองเชียงใหม่นี้ปี พ.ศ. 2424 ไว้ว่า

“ แต่เรื่องสำคัญที่ข้าพเจ้ากลัวนักก็คือ เจ้าหลวงตกอยู่ในอุ้งมือของเจ้าอุปราช ซึ่งเป็นผู้สะสมกำลังไพร่พลไว้มากมายยิ่งกว่าตัวเจ้าหลวงผู้เป็นเพียงครองนครอยู่แต่ตำแหน่งเท่านั้นเอง เจ้าอุปราชสามารถมีคำสั่งปฏิเสธและออกคำสั่งลบล้างคำสั่งของเจ้าหลวงได้เสมอ แต่เรื่องต่อไปนี้จะแสดงให้เห็นได้เป็นอย่างดีว่าเจ้าหลวงตกอยู่ในอำนาจของเจ้าอุปราชเพียงไร และคงไม่มีอะไรมากไปกว่าแสดงให้เห็นว่าเจ้าสององค์นี้ครองอำนาจร่วมกันได้อย่างไร เมื่อข้าพเจ้าอยู่ที่เชียงใหม่นี้เจ้าหลวงได้สั่งให้ “ข้าวัด”¹⁹ จำนวนหนึ่งจากบ้าน “ชำตอง” อันเป็นหมู่บ้านเล็กๆ ใกล้เมืองไปช่วยสร้างโบสถ์หลังใหม่ที่กำลังสร้างอยู่ในเมือง พวกชาวบ้านไม่พอใจจะทำงานใดๆ ทั้งนั้นจึงพากันไปเฝ้าเจ้าอุปราชและนำของไปถวาย เพื่อขอร้องให้ช่วย

¹⁹ ข้าวัด คือ บุคคลที่ถูกถวายให้แก้วัด มีหน้าที่รับใช้พระสงฆ์

พวกเขาให้พ้นจากความจำเป็นที่จะต้องปฏิบัติตามคำสั่งของเจ้าหลวงเจ้าอุปราชก็ประทานอนุญาตโดยไม่ต้องมีพิธีรองอะไรเลย และสั่งให้คนพวกนั้นกลับบ้านได้ทันทีเจ้าหลวงก็ไม่มียานาอะไรที่จะบังคับให้ผู้นั้นปฏิบัติตามคำสั่ง...คั้งนั้นที่เชียงใหม่จึงมีเจ้าเมืองสององค์ครองราชย์บังลังก์ร่วมกัน” (เสฐียร พันธรังสี และอัมพร ทีชะระ 2550 : 203)

บทบาททางการเมืองการปกครองที่โดดเด่นของเจ้าอุปราชในสมัยที่เชียงใหม่ ลำพูน ลำปาง เป็นหัวเมืองลาวเฉียง ก่อนจะได้รับปฏิรูปเป็นมณฑลพายัพนั้นมีหลายสมัยที่พระยาอุปราชมีอำนาจมากกว่าเจ้าเมือง โดยใน สมัยพระยาเชียงใหม่พุทธวงษ์ (พ.ศ. 2363 – 2389) พระยาอุปราชมหาวงษ์มีอำนาจมาก ในสมัยพระเจ้ามโหตรประเทศ (พ.ศ. 2389 – 2397) พระยาอุปราชบุญทวงษ์ เป็นผู้มืบทบาททางการเมืองมาก โดยกระบวนการสืบทอดตำแหน่งเจ้าเมืองนั้น มักขึ้นอยู่กับฐานะอำนาจที่เจ้านาย แต่ละคนมีอยู่นั้น และตำแหน่งเจ้าเมืองส่วนใหญ่ ตำแหน่งอุปราชมักมีโอกาสเป็นเจ้าเมืองมากกว่าตำแหน่งอื่น ๆ เห็นได้จากเจ้าเมืองเชียงใหม่ เกือบทุกคนเคยได้ดำรงตำแหน่งอุปราชมาก่อนเป็นเจ้าเมือง ยกเว้นพระเจ้ากาวิโลรสสุริยวงศ์ ที่ดำรงตำแหน่งพระยาบุรีรัตน์แล้วขึ้นมาเป็นเจ้าเมือง (วิไล สุทธิศิริกุล 2527 : 45) แต่ในสมัยที่พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากรเสด็จมาดำรงตำแหน่งข้าหลวงพิเศษที่เชียงใหม่ นั้นเจ้าอุปราชบุญทวงษ์²⁰ ได้ถึงแก่พิราลัยไปก่อนหน้านี้อแล้ว (พ.ศ. 2425) พระยาพรหมโวหารผู้แต่งคร่าวรับเสด็จพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากรจึงมิได้เอ่ยชื่อและตำแหน่งไว้ในคร่าวเลย

5. ตำแหน่งเจ้าสนามหลวง

นอกจากตำแหน่งเจ้าขันห้าใบ ในคร่าวรับเสด็จพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร พระยาพรหมโวหารกวี ยังกล่าวถึงกลุ่มบุคคลสำคัญอีกตำแหน่งหนึ่ง คือ กลุ่มของขุนนาง “เจ้าสนามหลวง” ซึ่งมีหน้าที่ช่วยกลุ่มเจ้านาย (กลุ่มเจ้าขันห้าใบ) บริหารราชการบ้านเมือง เจ้าสนามหลวงเป็นลักษณะการปกครองภายในของล้านนา โดยที่อำนาจสิทธิขาดในการปกครองบ้านเมืองของล้านนานั้นเป็นของเจ้าผู้ครองนครต่าง ๆ นอกจากนี้ยังมีตำแหน่งทางการเมือง

รองลงมาจากตำแหน่งเจ้าเมืองอีก 4 ตำแหน่ง ได้แก่ พระยาอุปราชา พระยาราชนคร พระยาราษฎร์ และพระยารัตนเมืองแก้ว (พระยาบุรีรัตน์) หรือตำแหน่ง “เจ้าขันห้าใบ” ดังกล่าวมาแล้วข้างต้น ตำแหน่งต่างๆ เหล่านี้นับว่าเป็นตำแหน่งผู้ช่วยของเจ้าผู้ครองนครของแต่ละเมือง ส่วนเค้าสนามหลวงเป็นลักษณะของศูนย์กลางของการปกครอง และการบริหารงานทั้งปวงของแต่ละหัวเมือง ซึ่งแต่ละหัวเมืองจะมีคຸ້ມຂອງเจ้าผู้ครองนคร ในแต่ละเมืองเป็นศูนย์กลางการบริหารงาน เรียกว่า “เค้าสนามหลวง” หรือ “เค้าสนามหลวง” เค้าสนามหลวงจะมีขึ้นเมื่อไรไม่ปรากฏหลักฐานแน่ชัด แต่หลักฐานที่ค้นพบที่กล่าวถึงเค้าสนามหลวงนี้ ปรากฏในสมัยรัชกาลที่ 2 ซึ่งพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ กล่าวถึง เค้าสนามหลวงไว้ว่า....

“ในปีชวด อัฐศกนั้น ลาวมีชื่อหมอกวางญ ไปเที่ยวโพนช้างในป่าแขวงเมืองเชียงใหม่คล้องได้ช้างพลายช้างหนึ่ง... รูปงามหูหางสรรพเจ้าเข้าไม้ไว้แล้วกลับมาที่ชุมชุม เวลาคืนวันนั้นฝนตกหนัก ครั้นรุ่งขึ้นเวลาเช้าเจ้าของออกไปดูเห็นช้างนั้นขาวเปลืองไปทั้งตัว รู้ว่าเป็นช้างเผือก จึงเอาความมาบอกกับสนามว่าคล้องได้ ช้างเผือกช้างหนึ่ง สนามจึงไปแจ้งความแก่พระยาเชียงใหม่” (พงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์สมัยรัชกาลที่ 2 ของพระยาทิพากรวงศ์ อ่างในพร้อมพงศ ฌ เชียงใหม่ 2518 : 22)

ในการปกครองส่วนท้องถิ่นของล้านนา ก่อนหน้าที่จะมีการปรับปรุงการปกครองในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว หัวเมืองล้านนามีการแบ่งการปกครองออกเป็นแคว้น มีหัวหน้าแคว้นเรียกว่า “แคว้น” แต่ละแคว้นแบ่งออกเป็นหมู่บ้านมีหัวหน้าหมู่บ้าน เรียกว่า “แก” ปกครองดูแลแต่ไม่มีอำนาจจะสั่งการใดๆ ทั้งสิ้น อำนาจในการสั่งการที่แท้จริงคงอยู่ที่เค้าสนามหลวงอันเป็นศูนย์กลางของการปกครองและการบริหาร ดังมีนักวิชาการอธิบายถึงเค้าสนามหลวง ดังนี้

ภูเดช แสนสา อธิบายถึงระบบการปกครองของเมืองนครลำปาง ซึ่งเป็นเมืองหนึ่งในมณฑลพายัพไว้ในเรื่อง “ระบบการปกครองของเมืองนครลำปางในเอกสารจดหมายเหตุ” สรุปได้ว่าระบบการปกครองของเมืองนครลำปางสมัยราชวงศ์เจ้าเจ็ดตน (ทิพจักราชวงศ์) ยุคประเทศราชของสยาม พ.ศ. 2317 – 2427 นั้น โครงสร้างการปกครองแบ่งออกเป็น 2 กลุ่มคือ (1) กลุ่มเจ้านาย และ (2) กลุ่มขุนนาง กลุ่มเจ้านายคือกลุ่มเจ้าขันห้าใบดังกล่าวมาแล้ว ส่วนกลุ่มขุนนางนั้นก็คือกลุ่มที่เรียกว่า “เค้าสนามหลวง” ดังอธิบายไว้ว่า

“กลุ่มขุนนางก็จัดเป็นกลุ่มชนชั้นปกครองที่มีสถานะรองลงมาจากกลุ่มเจ้านายเชื้อพระวงศ์ ขุนนางตำแหน่งต่างๆ จะไม่มีการสืบทอดตำแหน่งตามสายโลหิต แต่ผู้ที่เกิดในตระกูลขุนนางก็มีโอกาสสูงกว่าสามัญชนทั่วไปที่จะได้เข้ารับราชการเป็นขุนนางเหมือนบรรพบุรุษ ภายในเมืองนครลำปาง มีตำแหน่งขุนนางสำคัญบริหารส่วนกลางที่เรียกว่า “ขุนนางเสนาเค้าสนามหลวง” มีทั้งหมดจำนวน 32 ตำแหน่ง ขุนนางเสนาเค้าสนามหลวงมีลำดับศักดิ์สูงต่ำหลากหลายระดับตามที่เจ้าผู้ครองนคร โปรดประทานแต่งตั้ง แบ่งออกเป็น 2 กลุ่มคือ พญาพื้นทั้ง 4 หรืออาจเรียกว่า “พ่อเมืองทั้ง 4” “สิงเมืองทั้ง 4”

หรือ “สิงเมืองทั้ง 4” กับ “ขุนเมืองทั้ง 28” พญาพื้นเป็นขุนนางชั้นผู้ใหญ่มียศเป็น “เจ้าพญาหลวง” ภายในเมืองนครลำปางมี 4 คน คือ “ปฐมอรรคมหาเสนาธิบดี” เป็นขุนนางชั้นสูงสุดมี 1 ตำแหน่ง และมี “อรรคมหาเสนาบดี” รองลงมาอีก 3 ตำแหน่ง ส่วนเสนาบดีที่เรียกว่าขุนเมืองอีก 28 ตำแหน่ง ก็มียศศักดิ์เรียงลำดับกันตามชั้นผู้ใหญ่ผู้น้อยที่เจ้าผู้ครองนคร โปรดประทานแต่งตั้ง เรียงลำดับลงไปตั้งแต่

(1) เจ้าพญา	(2) พญาหลวง
(3) พญา	(4) อาชญา
(5) แสนหลวง	(6) แสน
(7) ท้าว	(8) หาญ
(9) หมื่นหลวง	(10) หมื่น

และภายในเค้าสนามหลวงก็จะมีขุนนางผู้ช่วยเสนาบดีเค้าสนามหลวงทั้ง 32 ตำแหน่งอีกจำนวนหนึ่งซึ่งอาจได้รับแต่งตั้งยศหรือยังไม่มียศก็ได้แล้วแต่ความดีความชอบ” (กุเดช แสนสา 2554 : 1)

ในคราวรับเสด็จพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร มิได้กล่าวถึงการปกครองแบบเค้าสนามหลวงไว้โดยตรง เช่นเดียวกับตำแหน่งเจ้าขันห้าใบแต่จากบริบทของคราวทำให้ทราบว่า เป็นกลุ่มขุนนาง “เค้าสนามหลวง” ในสมัยที่พระเจ้าอินทวิชยานนท์ได้ ประชุมเตรียมการจัดพิธีทูลพระขวัญพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร คณะผู้เข้าประชุมประกอบด้วยกลุ่มเจ้าขันห้าใบ คือเจ้าผู้ครองนคร เจ้าราชวงศ์ เจ้าบุรีรัตน์ เจ้าราชบุตร พร้อมทั้งท้าวพระญา เสนาหนุ่มเก่า ซึ่งก็คือเค้าสนามหลวงนั่นเอง ดังคราวบรรยายว่า

ยามพร้า่นั้น	เผ่าขันทั้งโจง	มีราชวงศ์	เจ้าองค์แก่เก่า
ทั้งเจ้าบุรี	ชาติเชื้อเครือเหง้า	เข้าประชุมใน	สำนัก

ทั้งราชบุตร	องค์เจ้าลูกรัก	ทั้งฝ่ายเจ้า	องค์ชัย
เจ้าสุริยะ	จางวางต่างใจ	คร่าวเครือใย	ลูกเจ้าหลานเจ้า
ท้าวพระญา	เสนาหนุ่มเถา	เป็นเกลียวดำเดียว	พิรุช

(ยุทธพร นาคสุข 2547 : 89)

อธิบายความ

“ ยามนั้นพระญาตึงวงศ์ทั้งหลายได้แก่ เจ้าราชวงศ์ ญาตึงวงศ์ผู้ใหญ่ เจ้าบุรีรัตน์ เข้าประชุมในราชสำนัก พร้อมทั้งเจ้าราชบุตร เจ้าสุริยะ เจ้าลูกเจ้าหลาน พร้อมทั้งท้าวพระญาทั้งหนุ่มทั้งสูงอายุ สามัคคีกลมเกลียวกันมาประชุม” (ผู้วิจัย)

เค้าสนามหลวงนั้นประกอบด้วยเจ้านายชั้นสูง และข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ จำนวน 32 คน ทำหน้าที่ให้คำปรึกษาและช่วยเหลือเจ้าผู้ครองนครทำการปกครองบ้านเมือง โครงสร้างดังกล่าวยังคงรูปแบบเดิมจนถึงสมัยปฏิรูปการปกครองมณฑลพายัพ (สรัสวดี อ๋องสกุล 2553 : 354)

พระยาพรหมโวหาร ผู้แต่งคราวรับเสด็จพระเจ้านั่งยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร ไม่ได้ระบุถึงตำแหน่ง “ เค้าสนามหลวง” ไว้อย่างเป็นทางการแต่จากการบริบทของคำประพันธ์สันนิษฐานว่าคำว่า ท้าวพระญาเสนา นั้นควรจะหมายถึงตำแหน่งขุนนาง “เค้าสนามหลวง” ทั้งสิ้น

6. ตำแหน่งข้าหลวงสามหัวเมือง

ความเป็นมาของตำแหน่งข้าหลวงสามหัวเมือง

ตำแหน่งซึ่งมีอำนาจหน้าที่ในการปกครองบริหารกิจการบ้านเมืองของล้านนา นอกจากกลุ่มเจ้าชั้นห้าใบ ซึ่งเป็นกลุ่มของเจ้านาย กลุ่มเค้าสนามหลวงซึ่งเป็นกลุ่มของขุนนางแล้ว ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ยังมีตำแหน่งข้าหลวงสามหัวเมืองเกิดขึ้น อีกตำแหน่งหนึ่งในล้านนา ข้าหลวงสามหัวเมืองนั้นจะถูกส่งมาจากกรุงเทพฯ ข้าหลวงสามหัวเมืองเป็นตำแหน่งข้าหลวงที่เกิดขึ้นจากการรวมหัวเมืองประเทศราชล้านนาเข้าสู่ส่วนกลาง ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ตรงกับรัชสมัยพระเจ้าอินทวิชยานนท์ ของมณฑลพายัพ ผลของการปฏิรูปการปกครองทำให้สถาบันพระมหากษัตริย์มีอำนาจอย่างแท้จริงเป็นครั้งแรก

แรก ซึ่งก่อนหน้านี้แม้ว่าจะมีการปกครองในระบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์แต่พระมหากษัตริย์ไม่มีอำนาจอย่างแท้จริง ด้วยอำนาจของรัฐในช่วงก่อนการปฏิรูปการปกครองกระจายอยู่หลายศูนย์อำนาจ คือ ทั้งกลุ่มขุนนางชั้นสูงในส่วนกลางและเจ้าเมืองประเทศราชตามภูมิภาคต่าง ๆ ดังนั้นการปฏิรูปการปกครองสมัยรัชการที่ 5 จึงก่อให้เกิดรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ คือรัฐที่มีสถาบันพระมหากษัตริย์เป็นศูนย์รวมอำนาจเพียงแห่งเดียว (สร้อยสวัสดิ์ อ่องสกุล 2553 : 409) แต่เนื่องจากดินแดนล้านนาหรือมณฑลพายัพนั้น อยู่ห่างไกลจากรัฐบาลกลางมากประกอบกับการเกิดความขัดแย้งกับอังกฤษอันเกิดจากปัญหาเกี่ยวกับกิจการป่าไม้และปัญหาความวุ่นวายในหัวเมืองชายแดนทำให้อังกฤษเสียผลประโยชน์จนเป็นที่มาของการทำสนธิสัญญาเชียงใหม่²¹ (The Treaty of Chiangmai) ฉบับแรกใน พ.ศ. 2416 ซึ่งหลังจากทำสนธิสัญญาแล้ว รัฐบาลกลางได้ส่งพระนรินทรราชเสนี (พุ่ม ศรีไชยันต์) ปลัดบัญชากรมพระกลาโหมไปเป็น “ข้าหลวงสามหัวเมือง” ประจำเชียงใหม่ เพื่อควบคุมดูแลและแก้ไขปัญหาดังกล่าวข้างต้นในเมืองเชียงใหม่ ลำปาง และลำพูน ตามที่ระบุในสัญญาเชียงใหม่ขณะข้าหลวงประกอบด้วย ข้าหลวงสามหัวเมือง หลวงเสนีย์พิทักษ์จากกรมมหาดไทยเป็นข้าหลวงที่ 2 และทหาร เสมียน ทนาย ล่าม ไพร ประมาณ 70 คน ทุกคนได้รับพระราชทานเงินปีรวมทั้งสิ้น 162 ชั่ง 12 ตำลึง นับเป็นครั้งแรกที่รัฐบาลกลางได้ส่งข้าหลวงขึ้นไปประจำการที่เชียงใหม่ เพราะก่อนหน้านี้รัฐบาลกลางเคยส่งแต่ข้าหลวงเฉพาะกิจขึ้นมาเท่านั้น (สร้อยสวัสดิ์ อ่องสกุล 2553 : 414)

ผู้ดำรงตำแหน่งข้าหลวงสามหัวเมือง ขณะที่พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากรเสด็จขึ้นไปเป็นข้าหลวงพิเศษนั้นคือ พระยาราชสัมภารากร²² (เลื่อน สุรนันทน์) ผู้ได้รับโปรดเกล้าฯ จากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ให้ดำรงตำแหน่งระหว่าง พ.ศ. 2426 – 2428 กวีกล่าวถึง พระยาราชสัมภารากรไว้ในพิธีทูลพระขวัญ ที่ทางเมืองเชียงใหม่จัดขึ้นเพื่อทูลพระขวัญพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากรว่า

²¹ดูรายละเอียดของสนธิสัญญาเชียงใหม่ ในภาคผนวก ก

²²พระยาราชสัมภารากรเดินทางมาถึงนครเชียงใหม่ก่อนพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากรประมาณหนึ่งปีดูรายละเอียดในส่วนประวัติศาสตร์สังคม

พากันปีติ	ชมบานชื่นย้า	ไฉ่หั้นเจื่องเจ้า	ภูธร
เจ้าท่ายน้ำ ²³	สัมภารากร	ทังพระอุดร ²⁴	ประชุม
พร้อมหน้า			
เชิงบรรดา	มาจากไต้หล้า	วันทำม้ง	กละ
		(ยุทธพร นาคสุข 2547 : 95)	

อธิบายความ

“ต่างพากันปีติยินดีที่ได้เห็นพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร เจ้าท่ายน้ำ พระยาราชสัมภารากร พระอุดรพิศดาร มาประชุมพร้อมกัน เพื่อเตรียมจัดงานในวันมงคล” (ผู้วิจัย)

พระยาราชสัมภารากร (เลื่อน สุรนันทน์) เป็นข้าหลวงสามหัวเมือง (เชียงใหม่ ลำพูน ลำปาง ในช่วง พ.ศ. 2426 – 2428) ท่านเดินทางมาถึงนครเชียงใหม่ ก่อนพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร และได้แต่งโคลงนิราศระยะทางเมืองนครเชียงใหม่ซึ่งบรรยายเส้นทางและการเดินทางของท่านไว้ด้วย (ยุทธพร นาคสุข 2547 : 95)

พระยาราชสัมภารากรนั้นตามประวัติที่ปรากฏในหนังสือ “ราชสัมภาระกรลิลิต ซึ่งสนั่น ธรรมธิ:บูรณาการ และจัดทำอธิบาย มีรายละเอียดดังนี้

“ชื่อเลื่อน ข้างมารดาเกี่ยวเป็นพระญาติวงศ์ในพระเจ้ากรุงธนบุรีฯ เป็นข้าหลวงเดิมในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เล่าเรียนในสำนักวัดบวรนิเวศวิหาร แต่ครั้งยังทรงผนวชอยู่ครั้งได้เสวยศิริราชสมบัติ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เป็นนายสรพวิไชยหุ้มแพรนายยาม, พระแสงเวรเดชกับได้ทรงพระมหากรุณาโปรดเกล้าฯ ทรงสอนวิธีถวายพระแสงหอก ง้าว ให้อด้วยแล้วกราบถวายบังคมลาบวชในสำนักสมเด็จพระวรมรรค์ตน (ทับ) วัดโสมนัสวิหาร ครั้นสี่ออกมาถวายพระราชกุศลแล้ว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เป็นที่หลวงอินทรโกษา ปลัดกรมพระคลัง รับราชการ ต่อมาจนถึงแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้รับพระราชทานเครื่องราชอิศริยาภรณ์ตะติยานุจุลจอมเกล้าสืบตระกูลดวงหนึ่ง แล้วทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เลื่อนที่ขึ้น

²³ พระท่ายน้ำเป็นบรรดาศักดิ์ขุนนางไทย เป็นตำแหน่งขุนนางชั้นสูงระดับนาหมื่นที่ต่ำกว่าจตุสดมภ์ สันนิษฐานว่าเป็นขุนนางที่แต่งตั้งมาจากสยาม เช่นเดียวกับพระอุดรพิศดาร ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้ดำรงตำแหน่งปลัดเมืองเชียงใหม่ (Wikipedia.org/miki ค้นคืนวันที่ 10 มีนาคม 2556)

²⁴ พระอุดรพิศดาร ปลัดเมืองเชียงใหม่

เป็นพระยาราชอำมาตย์ เจ้ากรมคลังราชการได้แต่งโคลงรามเกียรติ์ห้องมัยราพและโคลงต่างๆ ถวายเป็นที่พอพระราชหฤทัย แล้วทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ขึ้นไปเป็นข้าหลวงใหญ่รักษา ราชการ ณ เมืองนครเชียงใหม่ได้รับพระราชทานโต๊ะทองคำทองเป็นเครื่องยศ ครั้งกลับลงมา กรุงเทพฯ ได้แต่งโคลงนิราศระยะทางเมืองนครเชียงใหม่ขึ้นทูลเกล้าฯ ถวาย 1 เล่ม แล้วได้รับ พระราชทานเครื่องราชอิศริยาภรณ์ช้างเผือกสยามชั้นที่ 3 หนึ่งดวง แล้วจึงถึงแก่กรรม”

(สนั่น ธรรมธิ 2543 : ความนำ)

ในโคลงนิราศระยะทางเมืองนครเชียงใหม่ได้ระบุวันเดือนปี ที่ท่านออกเดินทางและ เขียนนิราศไว้โดยละเอียดคือ

พุทธสิบลีค่าขึ้น	เดือนมา ฆะแฮ
ปีมะเมียจัตวา	ศกไช้
พันสองสตะตรา	สี่สิบ สี่เอย ²⁵
ยามศศิเข้าได้	ฤกษ์ตั้งอีสาน

(สนั่น ธรรมธิ 2543 : 2)

อธิบายความ

“ วันพุทธขึ้น 14 ค่ำ เดือนมาฆะ จุลศักราช 1244 ปีมะเมีย จัตวาศก ยามเข้าได้ ฤกษ์จันทร์ ตั้งทิศอีสาน” (ผู้วิจัย)

สำหรับหน้าที่ที่พระยาราชอำมาตย์ (เลื่อน สุรนันทน์) จะต้องปฏิบัติที่ท่านบรรยายไว้ในตอนต้นของโคลงนิราศ อย่างละเอียดชัดเจนดังนี้

ราชอำมาตย์	ตราให้จรเชียงใหม่
ว่าเวียงชัยลำพูน	คุณนครลำปาง
ทุกด่านทางตรวจตรา	ศึกมีมาต่อรับ
รับบคตีความ	การเมืองสามช่วยคิด
ปลิดร้องไพร่ให้สุข	กล้า ²⁶ รุกเรื่องราว
ฟ้องหาลาวยังศาล	ต่างประเทศชานชำระ
กะตัดสินตามบท	ให้กำหนดกฎหมาย

(สนั่น ธรรมธิ 2543: 2)

²⁵ตรงกับวันพุธที่ 2 พฤษภาคม พ.ศ. 2426

²⁶คนล้านนา เรียกชาวอินเดียนว่า “กล้าดำ” และเรียกฝรั่งเศสว่า “กล้าเผือก”

อธิบายความ

“ให้พระยาราชสัมภารากรว่าราชการที่เมืองเชียงใหม่ เมืองลำพูน เมืองลำปาง ตรวจตราทางด่าน ต่อด่านข้าศึกศัตรู ระวังภัยความของทั้งสามหัวเมือง บำบัดทุกข์บำรุงสุขให้ประชาชน กรณีมีชาวตะวันตกฟ้องร้องชาวล้านนาให้ทำหน้าที่ตระลาการตัดสินคดีตามตัวบทกฎหมาย ” (ผู้วิจัย)

การส่งข้าราชการจากไทยขึ้นไปเป็นข้าหลวงสามหัวเมืองนั้น กระทำหลังจากที่ทำสนธิสัญญาเชียงใหม่ครั้งแรกใน พ.ศ. 2416 แล้ว รัฐบาลได้จัดการส่งพระนรินทรราชเสนีย์ (พุ่ม ศรีไชยยันต์) ปลัดบัญชีกรมพระกลาโหมไปเป็นข้าหลวงสามหัวเมือง ประจำอยู่ที่เชียงใหม่ เพื่อควบคุมดูแลและแก้ไขปัญหาใน 3 เมือง คือ เชียงใหม่ ลำปาง ลำพูน ตามที่ระบุไว้ในสนธิสัญญานั้น โดยมีหลวงเสนีพิทักษ์จากรมมหาดไทยเป็นข้าหลวงที่ 2 สำหรับพระยาราชสัมภารากรเป็นข้าหลวงสามหัวเมืองคนที่ 3 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระราชหัตถเลขาถึงพระยาราชสัมภารากร (เลื่อน สุรนนท์) ถึงอำนาจหน้าที่และขอบเขตในการปฏิบัติงานดังนี้

“ การซึ่งเป็นข้าหลวงสามหัวเมืองนี้ ต้องถือว่าเป็นผู้รักษาอำนาจและรักษาคำสั่งกรุงเทพฯ ที่จะให้เป็นไปได้ตามคำสั่งทุกประการ และต้องรู้ความประสงค์ของกรุงเทพฯ ว่าเราถือว่าเมืองเชียงใหม่ ยังไม่เป็นพระราชอาณาเขตของเราแต่เพราะยังเป็นประเทศราชอยู่ตราบใด แต่เราก็ไม่ได้คิดจะรื้อถอนวงษ์ตระกูลมิให้เป็นประเทศราช เป็นแต่อยากถือยึดเอาอำนาจที่จริง...เมื่อจะว่าโดยย่อแล้ว ให้ลาวเป็นเหมือนหนึ่งเครื่องจักรซึ่งเราจะหมุนไปข้างหน้า ฤมาข้างหลังก็ได้ตามชอบใจ...แต่เป็นการจำเป็นที่จะต้องทำการอย่างนี้ด้วยสติปัญญาเป็นมากกว่าอำนาจกำลัง ต้องอย่าให้ลาเห็นว่าเป็นการบีบบังคับซึ่งต้องชี้ให้เห็นในการที่เป็นประโยชน์และไม่เป็นประโยชน์เป็นพื้น” (สรวิชาติ ประชุมเสถียร 2523 : 74)

เพื่อให้การส่งข้าหลวงขึ้นไปชำระคดีความใน 3 หัวเมือง เป็นไปด้วยความเรียบร้อยสมดังพระราชประสงค์ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงโปรดเกล้าฯ ให้ตราพระราชบัญญัติสำหรับข้าหลวงชำระความ 3 หัวเมือง ขึ้นสำหรับเป็นแนวปฏิบัติของข้าหลวงมีสาระสำคัญดังนี้

ก. อำนาจหน้าที่ของข้าหลวง พระราชบัญญัติกำหนดไว้ 5 ประการคือ

ประการแรก กรณีคนในบังคับอังกฤษยื่นฟ้องคนในบังคับสยาม หรือคนในบังคับสยามยื่นฟ้องคนในบังคับอังกฤษ หรือคนในบังคับอังกฤษเป็นความกันเอง ที่ฟ้องเป็นความแพ่งน้อยกว่าห้าพันรูเปีย ข้าหลวงตระลาการศาลต่างประเทศต้องรับฟ้องนั้นไว้ แล้วตัดสินด้วยกฎหมายไทย เมื่อตัดสินแล้วคนในบังคับอังกฤษที่มีหนังสือเดินทางถูกต้องมีสิทธิอุทธรณ์ให้

ตระลาการที่เชียงใหม่ตกลงกับตระลาการของอังกฤษที่เมืองของสลินได้ ถ้ายังตกลงกันไม่ได้ ก็ให้ฟ้องร้องกงสุลในกรุงเทพฯ ต่อไป

ประการที่สอง กรณีที่ทั้งสองฝ่ายเป็นความแพ่งกันตั้งแต่ห้าพันรูเปียขึ้นไป ข้าหลวงตระลาการต้องแจ้งให้ศาลกงสุลที่กรุงเทพฯ ทราบเสียก่อน ซึ่งศาลกงสุลอาจชำระเองหรือให้ข้าหลวงที่เชียงใหม่ชำระก็ได้ ส่วนความอาญาที่คนในบังคับอังกฤษเป็นจำเลย ข้าหลวงมีอำนาจจับตัวและไต่สวนความผิดได้ทันที แต่ไม่มีสิทธิ์ตัดสินจนกว่าศาลกงสุลอังกฤษที่กรุงเทพฯ เห็นว่าคนในบังคับอังกฤษผิดจริงศาลกงสุลจึงจะให้ข้าหลวงชำระความถึงแพ้นะ ถ้าแพ้นะปรับโทษกันที่กรุงเทพฯ

ประการที่สาม กรณีที่คนในบังคับอังกฤษฟ้องเจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่ และเจ้านาย บุตรหลานที่มีบรรดาศักดิ์ บุคคลเหล่านี้สามารถแต่งความหมายมาว่าความแทนได้ และจะต้องทำทัณฑ์บนยอมรับตามคำตัดสินนั้นๆ ด้วยส่วนไพร่และราษฎรชาวเมืองซึ่งไม่มีบรรดาศักดิ์ ไม่มีสิทธิ์แต่งทนายว่าความแทน

ประการที่สี่ เมื่อชำระความเรียบร้อยแล้ว ข้าหลวงและเจ้านครเชียงใหม่ ต้องรายงานผลการชำระความนั้น ไปยังกรุงเทพฯ เดือนละครั้งเสมอ

ประการที่ห้า กรณีที่คนพื้นเมืองด้วยกันเป็นความกันนั้น ให้ถือเป็นหน้าที่ของเจ้าสนามหลวงตามธรรมเนียมเดิม ข้าหลวงไม่ต้องเกี่ยวข้องด้วย นอกจากเป็นเรื่องเกี่ยวกับราชการแผ่นดินหรือการศึกสงคราม ข้าหลวงจึงมีหน้าที่ว่ากล่าวตามสมควร

ข. ข้อห้ามสำหรับข้าหลวงและเจ้าพนักงานไทยที่ไปปฏิบัติหน้าที่ในลานนาไทย พระราชบัญญัติข้าหลวงกำหนดไว้ 4 ประการคือ

ประการแรก ข้าหลวงและเจ้าพนักงานทุกคนต้องไม่รับสินบนจากคู่คดีความ

ประการที่สอง ข้าหลวงและเจ้าพนักงานทุกคนต้องไม่ใช่หน้าที่แสวงหาผลประโยชน์ในวงการค้าและธุรกิจต่างๆ

ประการที่สาม ข้าหลวงและเจ้าพนักงานทุกคนต้องไม่มีภรรยาเป็นชาวพื้นเมืองแม้จะมีผู้ยกให้ด้วยความยินดีก็ตาม

ประการที่สี่ ข้าหลวงและเจ้าพนักงานทุกคนต้องไม่กะเกณฑ์แรงงานราษฎรมาช่วยงานธุรกิจส่วนตัว หากจำเป็นต้องใช้แรงงานราษฎรจะต้องว่าจ้างกัน และที่สำคัญต้องไม่กะเกณฑ์ร้องขอสิ่งใดจากเจ้าผู้ครองนครหรือเจ้านายบุตรหลาน ทั้งนี้เพื่อต้องการเอาใจราษฎรและเจ้านายทั้งหลายในลานนาไทยนั่นเอง”

(พระราชบัญญัติสำหรับข้าหลวงชำระความหัวเมือง ราชกิจจานุเบกษา ลงวันอาทิตย์ เดือน 12 แรม 6 ค่ำ จ.ศ.1236 หน้า 274-276 อ้างใน สรัสวดี ประยูรเสถียร 2523 : 76 – 78)

ข้อบังคับสำหรับข้าหลวงดังกล่าว สอดคล้องกับสัญญาเชียงใหม่ พ.ศ. 2416 นอกจากแสดงถึงอำนาจในการชำระความของข้าหลวงที่มีอย่าง ไม่เต็มที่แล้ว ยังระบุถึงหน้าที่สำคัญประการหนึ่งของข้าหลวงที่จะต้องส่งรายงานผลการชำระความให้กรุงเทพฯ เป็นประจำทุกเดือน ซึ่งทำให้รัฐบาลกลางทราบความเป็นไปใน 3 หัวเมือง (เชียงใหม่ ลำปาง ลำพูน) ได้เป็นอย่างดี นอกจากนั้นพระราชบัญญัตินี้ยังทำการควบคุมข้าหลวงทั้งด้านความประพฤติส่วนตัวและอำนาจหน้าที่ไปในทางมิชอบ ดังนั้นการออกพระราชบัญญัตินี้จึงมุ่งให้ข้าหลวงซึ่งเป็นตัวแทนจากรัฐบาลกลางมีความประพฤติดี สามารถปฏิบัติหน้าที่ได้อย่างถูกต้องและเคร่งครัดจนเป็นแบบอย่างที่ดีงามแก่บรรดาเจ้าผู้ครองนครและเจ้านายบุตรหลาน และเพื่อเอาใจเจ้าผู้ครองนคร รัฐบาลจึงไม่ให้ข้าหลวงเรียกร้อยกะเกณฑ์สิ่งใดที่จะเป็นการเดือดร้อนต่อเจ้าผู้ครองนคร นอกจากหน้าที่ของเจ้าผู้ครองนคร ซึ่งตราไว้ในพระราชบัญญัตินี้แต่เพียงว่าเจ้าผู้ครองนครจะต้องจัดราษฎรเป็นกองตระเวนรักษาบ้านข้าหลวงและที่ทำการศาลต่างประเทศเสมอ และจัดข้าราชการชาวเมืองทำหน้าที่ถือหมยศาลเท่านั้น ย่อมไม่เป็นการรบกวนแต่อย่างใดทั้งนี้เพื่อให้เจ้าผู้ครองนครเกิดความพึงพอใจที่จะให้ความร่วมมือกับข้าหลวงสามหัวเมืองนั่นเอง

พระยาราชสัมภารากร สามารถปฏิบัติงานร่วมกับพระเจ้าน้อยยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากรได้เป็นอย่างดี พระเจ้าน้อยยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากรในฐานะข้าหลวงพิเศษเปรียบเสมือนผู้แทนพระองค์พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงปฏิบัติหน้าที่ได้โดยสะดวกแม้จะมีอุปสรรคจากเจ้านายบุตรหลานของเมืองเชียงใหม่ แสดงความไม่พอใจการปฏิรูปการปกครอง ถึงแม้ไม่แสดงออกโดยตรง แต่แสดงโดยวิธีการทรงเจ้าเข้าผี พิธีไสยศาสตร์ว่าสิ่งที่พระเจ้าน้อยยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากรกระทำเป็นสิ่งชั่วร้าย พระเจ้าน้อยยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร ทรงรายงานเกี่ยวกับเรื่องนี้ตอนหนึ่งว่า

“ มีธุระในการเช่นผีทรงผิวนไปทั้งเมือง.... ผีเจ้าฟ้าไชยแก้วเข้าข่าวเจ้ามหายักษ์ เรียกพระเจ้านครเชียงใหม่มาบังคับให้เลิกภาษีหมุ ภาษีเล่า (เหล่า) เสียพระเจ้าเชียงใหม่ก็ทำตาม ผิดนโน้นจะเอาโน้น ผิดนนี้จะเอานี้ก็ทำตามจนมีเสียงขึ้นมาบ้างว่าเพราะชาวไตทำโน้นทำนี้ เกือบโตขึ้นมากับข้าพุทธเจ้าฯ เห็นไม่ได้การจึงต้องเรียกพระยาราชสัมภารากรมาให้ไปพูดล่วงหน้าเสียว่า ผีจะให้ใส่ไทยแลฝรั่งถาการใหญ่ๆ ไม่ได้จะต้องรับมือเอาหัวคนทรงผีชาวไตบ้าง การทั้งปวงจึงซาลง....” (สรัสวดี ประยูรเสถียร 2523 : 85)

พระยาราชสัมภารากรดำรงตำแหน่งข้าหลวงสามหัวเมืองในมณฑลพายัพระหว่าง พ.ศ. 2426 – 2428 ตำแหน่งข้าหลวงสามหัวเมือง ตั้งแต่ พ.ศ.2417 – 2435 มีข้าหลวงขึ้นไปประจำที่ เชียงใหม่ 9 คน ดังตารางที่ 3.1 ดังนี้

ตารางที่ 3.1 รายชื่อข้าหลวงสามหัวเมืองที่ขึ้นไปประจำที่เมืองเชียงใหม่ ตั้งแต่ พ.ศ. 2417 – 2435

พ.ศ.	รายชื่อข้าหลวง
2417	พระนรินทร์ราชเสนี (พุ่ม ศรีไชยันต์)
2420	พระยาเทพอรชุน
2423	พระยาราชเสนา
2426	พระยาราชสัมภารากร (เลื่อน สุรนันท)
2428	พระยามนตรีสุริยวงศ์ (ชั้น บุนนาค)
2430	พระยาเพชรพิไชย (จิน จารุจินดา)
2431	พระยามหาเทพ
2433	พระยาไกรโกษา (ทัก สิงหเสนี)
2435	พระยาทรงสุรเดช (อ้น บุนนาค)

ที่มา : พร้อมพงศ์ ณ เชียงใหม่ 2518 : 60

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้พระยาราชสัมภารากรขึ้นไปดำรงตำแหน่งข้าหลวงสามหัวเมืองที่เมืองเชียงใหม่ในปี พ.ศ. 2426 (เดินทางถึงเมืองเชียงใหม่ วันพุธที่ 2 พฤษภาคม พ.ศ. 2426) ก่อนที่พระเจ้านั่งยาเชอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากรเสด็จขึ้นไปเป็นข้าหลวงพิเศษประมาณหนึ่งปี (พิธีทูลพระขวัญพระเจ้านั่งยาเชอ กรมหมื่นปรีชากร จากหลักฐานในคร่าวรับเสด็จฯ จัดขึ้นในวันที่ 9 กรกฎาคม พ.ศ. 2427) ในพิธีทูลพระขวัญพระเจ้านั่งยาเชอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร พระยาราชสัมภารากรได้ร่วมในพิธีด้วย พิธีทูลพระขวัญผู้วิจัยได้อธิบายถึงรายละเอียดต่อไปในส่วนของประวัติศาสตร์สังคม

7. บทบาทของแม่เจ้าทิพไกรสร

นอกจากกลุ่มของเจ้านาย (กลุ่มเจ้าขันห้าใบ) และกลุ่มของขุนนาง (กลุ่มเจ้าสนามหลวง) จะมีบทบาททางการเมืองการปกครองของล้านนาคงกล่าวมาแล้วนั้น ในประวัติศาสตร์ล้านนายังมีสตรีที่มีบทบาททางการเมืองการปกครองรวมอยู่ด้วยหลายคน เช่น มหาเทวีซึ่งเป็นพระมารดาของพระเจ้าติโลกราช มีบทบาทสูงเนื่องจากเป็นผู้สำเร็จราชการและเป็นแม่ทัพกล่าวคือ เมื่อพระเจ้าติโลกราชออกผนวชได้ให้มหาเทวีเป็นผู้สำเร็จราชการครั้งขยายอาณาเขตตีเมืองแพร่และเมืองน่าน มหาเทวี²⁷ เป็นแม่ทัพเข้าตีเมืองแพร่ ขณะที่พระเจ้าติโลกราชไปตีเมืองน่าน ในสมัยพญาเมืองแก้ว มหาเทวีเสวยราชย์ร่วมกันกับกษัตริย์ พระนางจิริระประภาได้เสวยราชย์เป็นกษัตริย์ครองล้านนา นับเป็นครั้งแรกในประวัติศาสตร์ล้านนาที่สตรีมีอำนาจสูงสุดเพียงผู้เดียว และต่อมาพระนางวิสุทธิเทวีเป็นกษัตริย์อีกพระองค์หนึ่ง ได้ครองเชียงใหม่ในสมัยพม่าปกครอง (สรัสวดี อ๋องสกุล 2553 : 189)

สตรีในประวัติศาสตร์ล้านนาที่มีอำนาจทางการเมืองการปกครองนั้น มีรูปแบบของการขึ้นสู่อำนาจทางการเมืองหลายลักษณะ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว นักวิชาการด้านประวัติศาสตร์ล้านนาอธิบายไว้ดังนี้

1. เป็นกษัตริย์ปกครองบ้านเมืองในล้านนา

สตรีที่เป็นกษัตริย์ ปกครองบ้านเมืองในล้านนามี 3 องค์คือ

1.1 พระนางจามเทวี (พ.ศ.1204-1231)

พระนางจามเทวีเป็นปฐมกษัตริย์ปกครองเมืองหริภุญไชย (ลำพูน) พระนางจามเทวีเดินทางจากละโว้มาปกครองเมืองหริภุญไชยประมาณ พ.ศ.1204-1212

1.2 พระนางจิริระประภาเทวี (พ.ศ.2088-2089)

พระนางจิริระประภาเทวี ขึ้นเป็นกษัตริย์เมืองเชียงใหม่ในปลายพุทธศตวรรษที่ 21 ต่อจากสมัยของท้าวชาย (พ.ศ.2081-2086) ประวัติของพระนางไม่ปรากฏแน่ชัดว่าพระนางเป็นใคร นักวิชาการบางคนเสนอว่า พระนางเป็นพระมเหสีของพญาเกษเกล้า และเป็นพระมารดาของท้าวชาย ซึ่งถูกลอบปลงพระชนม์ทั้งพระสวามีและราชบุตร

1.3 พระนางวิสุทธิเทวี (พ.ศ.2107-2121)

ในพ.ศ.2101 พระเจ้าบุเรงนองจากเมืองหงสาวดียกกองทัพมายึดเมืองเชียงใหม่ เชียงใหม่ตกเป็นเมืองขึ้นของพม่าตั้งแต่นั้นมาถึงสองร้อยปีเศษ (พ.ศ.2101-2317) พระเจ้าบุเรงนองได้แต่งตั้งให้

²⁷ “มหาเทวี” คือ พระมารดาของพระมหากษัตริย์

พระมงกุฎวิสุทธิวงศ์ ไปครองเชียงใหม่ตามเดิมในฐานะเมืองประเทศราชของพม่า ในพ.ศ. 2107 พระเมกุฎีก่อขบด พระเจ้าบุเรงนอง จึงจับพระองค์ไปไว้ที่เมืองหงสาวดีและพระองค์สิ้นพระชนม์ที่เมืองหงสาวดี นับเป็นกษัตริย์องค์สุดท้ายของราชวงศ์มังราย

2. มีบทบาททางการเมืองในฐานะพระราชมารดาของกษัตริย์

พระราชมารดาของกษัตริย์เรียกว่า “มหาเทวี” พระราชมารดานอกจากจะทำหน้าที่มารดาแล้ว มหาเทวียังมีบทบาทสนับสนุนค้ำจุนให้ราชบุตรของตนได้รับตำแหน่งระดับสูงทางการเมืองด้วย มหาเทวีที่มีบทบาทเด่นชัดเรื่องการสนับสนุนให้ราชบุตรของตนสืบราชบัลลังก์ให้ประวัติศาสตร์ล้านนา มีดังนี้

2.1 มหาเทวี : พระราชมารดาของพญาสามฝั่งแกน

พญาสามฝั่งแกนกษัตริย์เชียงใหม่ (พ.ศ.1945-1985) เป็นราชบุตรลำดับที่ 3 ของพญาแสนเมืองมา โดยสิทธิ์แล้ว พระองค์ไม่มีสิทธิ์สืบราชบัลลังก์เพราะมีพระเชษฐาต่างพระชนนีอีก 2 พระองค์ พญาสามฝั่งแกนได้ราชบัลลังก์เชียงใหม่ ในขณะที่มีพระชนมายุ เพียง 13 พรรษาเท่านั้น โดยมีพระมหาเทวีผู้เป็นพระราชมารดาและเจ้าหมื่นผู้เป็นอา (อนุชาพญาแสนเมืองมา) เป็นกำลังช่วยเหลือให้พญาสามฝั่งแกน ได้รับตำแหน่งกษัตริย์โดยไม่สนใจท้าวผู้กุมคามผู้เป็นรัชทายาท

2.2 มหาเทวี : พระราชมารดาของพญาติโลกราช

พญาติโลกราชปกครองเมืองเชียงใหม่ระหว่าง พ.ศ.1985-2030 สมัยของพระองค์บ้านเมือง รุ่งเรืองสูงสุดถือว่าเป็นยุคทองของล้านนา พญาติโลกราชเป็นราชบุตรของพญาสามฝั่งแกน พญาสามฝั่งแกนมีพระชายาและสนมหลายคน พญาติโลกราชเป็นราชบุตรลำดับที่ 6 โอกาสที่จะได้ขึ้นเป็นกษัตริย์เป็นไปได้ยากมาก พระองค์ทรงยึดอำนาจจากพญาสามฝั่งแกนพระราชบิดาและสถาปนาเป็นกษัตริย์เชียงใหม่ใน พ.ศ.1985 มหาเทวีหรือพระราชมารดาคงมีส่วนสนับสนุนให้พญาติโลกราชก่อการกบฏครั้งนี้ด้วย ตำนานกล่าวว่ามหาเทวีเป็นผู้หญิงที่มีความสามารถ กล้าหาญมาก พระนางได้นำกองทัพเชียงใหม่ไปตีเมืองแพะช่วยพญาติโลกราช

3. บทบาทในฐานะของราชินิกุลหญิง หรือนางในราชสำนัก

บทบาทในฐานะของราชินิกุลหญิง หรือนางในสำนักมี 2 คน คือ

3.1 แม่ท้าวหอมุก

หลังจากมหาเทวีราชหรือพระราชมารดาของพญาติโลกราช สิ้นพระชนม์ใน พ.ศ.2009 พญาติโลกราชครองราชบัลลังก์ต่อมา พระองค์มีราชบุตรพระองค์เดียวคือ “ท้าวบุญเรือง” ซึ่งพระองค์ตั้งพระทัยจะให้สืบราชบัลลังก์ ต่อจากพระองค์ เมื่อพ่อท้าวบุญเรืองเจริญวัย พญาติโลก

ราชส่งไปปกครองเมืองเชียงราย ซึ่งมีฐานะคล้ายเมืองลูกหลวง แม่ท้าวหอมุกได้กราบทูลพญาติโลกราชกล่าวโทษราชบุตรท้าวบุญเรืองว่า เป็นคนไม่ดี พญาติโลกราชหลงเชื่อจึงสั่งลงโทษโดยส่งพ่อท้าวบุญเรืองไปไว้เมืองซึ่งห่างไกลจากเมืองเชียงใหม่ ดินแดนรัฐชาน คือ เมืองน้อย ต่อมาแม่ท้าวหอมุกได้ส่งคนของพระนางไปฆ่าพ่อท้าวบุญเรืองที่เมืองน้อย โดยที่พญาติโลกราชไม่ทรงทราบ ภายหลังพญาติโลกราชทราบความจริงว่าพ่อท้าวบุญเรืองไม่ได้ทำผิด ถูกแม่ท้าวหอมุกใส่ความ พระองค์เสียพระทัยมาก

1.1 นางเมืองพะเยา

ในสมัยพญาติโลกราช มีเจ้าเมืองสองแคว (พิษณุโลก) องค์หนึ่งชื่อยุธิชฐิระ ซึ่งเป็นพระญาติกับสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถแห่งอยุธยา ยุทธิฐิระ ไม่พอใจสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถจึงนำคนจากเมืองสองแควมาสวมมิกัดคือพญาติโลกราช ๆ ให้ไปเป็นเจ้าเมืองพะเยา มีตำแหน่งเป็น “เจ้าสี่หมื่น” ปกครองเมืองพะเยา “ระหว่าง พ.ศ.1994-2022 ภายหลังสันนิษฐานว่า เจ้าเมืองยุทธิฐิระ อาจถูกปลดออกจากตำแหน่งและไม่ได้แต่งตั้งเจ้าเมืองพะเยาคนใหม่ ชายาของยุทธิฐิระจึงรับหน้าที่เป็นเจ้าเมืองพะเยาต่อจากสามี จารึกเรียกพระนามว่า “นางเมืองพะเยา” พระนางได้ทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา และได้สร้างวัดชื่อว่า “วัดนางหมื่น” ซึ่งวัดนี้ได้ชื่อตามผู้สร้าง และได้นามตามตำแหน่งของสามี พบจารึกหลายหลักจารึกชื่อผู้หญิงที่เป็นภรรยาของขุนนาง โดยนางจะได้ชื่อตามตำแหน่งสามี เช่น นางสิบยน (สามีเป็นนายสิบ) นางหมอง (สามีเป็นหมอ) นางก้วนง (สามีทำงานศาล ก้วนศาล) นางหมื่นกาง (สามีเป็นขุนนางระดับหมื่น) นางล้าแมก (สามีเป็นล้ามาต่างเมือง)

ใน พ.ศ.2031 พญาอดเชียงรายขึ้นเป็นกษัตริย์เชียงใหม่ นางเมืองพะเยาซึ่งเป็นเจ้าเมืองพะเยาได้รับพระสุพรรณบัตร “ตราหลาบคำ” จากมหาเทวีพระราชมารดาของพญาอดเชียงราย รับสั่งให้นางเมืองพะเยาอุทิศคนเป็นข้าวัด นางเมืองพะเยาเป็นผู้หญิงอีกคนหนึ่งที่มีบทบาททางการเมืองมีฐานะเป็นเจ้าเมืองพะเยา

(สรุปความจาก อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว “ผู้หญิงล้านนา กบการเมืองในอดีต” วารสารราชบัณฑิตยสถาน ปีที่ 35 กรกฎาคม – กันยายน 2553)

จากบทบาทของผู้หญิงล้านนากับการเมืองในอดีตจะเห็นได้ว่าผู้หญิงล้านนามีบทบาททางการเมืองอย่างต่อเนื่อง ทั้งการเป็นกษัตริย์ปกครองบ้านเมือง การสนับสนุนในฐานะของ “มหาเทวี” หรือบทบาทในฐานะของราชินิกุลหญิง แต่บทบาทของแม่เจ้าทิพไกรสรในประวัติศาสตร์ล้านนานั้นต่างไปจากตัวอย่างดังกล่าวข้างต้นเพราะแม่เจ้าทิพไกรสรไม่ใช่กษัตริย์ปกครองบ้านเมือง ไม่มีราชบุตรที่จะสืบราชบัลลังก์ ฐานะของพระนางเป็นบทบาทของชายาเจ้าผู้

ครองนครเชียงใหม่ (พระเจ้าอินทวิชยานนท์) เป็นบทบาทของ “พระชายาผู้ทรงอำนาจ” ซึ่งในเอกสารชั้นรองกล่าวถึงไว้หลายแห่ง

แม่เจ้าทิพไกรสรเป็นขัตติยารี²⁸ ที่มีบทบาทมากในสมัยพระเจ้าอินทวิชยานนท์ในคราวรับเสด็จพระเจ้าน้อยยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร กล่าวถึงแม่ทิพไกรสรหลายครั้ง แม้ว่าจะกำลังประชวรอยู่และถึงแก่อสัญกรรมในตอนท้ายของคราว

แม่เจ้าทิพไกรสร เป็นธิดาคนโตของพระเจ้ากาวิโลรสสุริยวงศ์ เจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่องค์ที่ 6 (พ.ศ. 2399 – 2414) ถือกำเนิดจากแม่เจ้าอุษา มีน้องสาวร่วมมารดา 1 คน คือเจ้าอุบลวรรณ แม่เจ้าทิพไกรสรได้สมรสกับพญาบุรีรัตนอินทนนท์ ต่อมาคือพระเจ้าอินทวิชยานนท์เจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่องค์ที่ 7 (พ.ศ. 2416 – 2440) มีธิดา 2 คนคือ เจ้าจันทร์โสภาและเจ้าดารารัศมี ซึ่งต่อมาเจ้าดารารัศมี ได้เป็นพระราชชายาในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (อดิศร สักดิ์สูง 2540 : 129-130)

ภาพที่ 3.5 แม่เจ้าทิพไกรสร ชายาของพระเจ้าอินทวิชยานนท์

ที่มา : picpost postjung.com

แม่เจ้าทิพไกรสร เป็นสตรีชนชั้นปกครองของสังคมเชียงใหม่ มีฐานะสูงในสังคม ทั้งนี้โดยอาศัยความสัมพันธ์กับชนชั้นปกครองฝ่ายชายเป็นสิ่งที่กำหนดฐานะ แม่เจ้าทิพไกรสรเป็นชายาของพระเจ้าอินทวิชยานนท์จึงดำรงสถานะเป็น “แม่เจ้า” ซึ่งจัดเป็นสถานะสูงสุดของชนชั้นปกครอง

²⁸ ขัตติยารี คือ สตรีที่มีพระสวามีหรือพระโอรสเป็นกษัตริย์

ฝ่ายสตรีแม่เจ้าทิพไกรสรมีบทบาททางการเมืองอยู่ไม่น้อย แม้ในคร่าวรับเสด็จจะกล่าวถึงแม่เจ้าทิพไกรสรไม่มากนักเนื่องจากกำลังป่วยและถึงแก่อสัญกรรมในเวลาต่อมา แต่ก็ได้แสดงให้เห็นถึงความสำคัญของแม่เจ้าทิพไกรสรพอสมควร การที่พระยาพรหมโวหารกล่าวถึงแม่เจ้าทิพไกรสรไว้ในคร่าวรับเสด็จพระเจ้าน้อยยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากรนั้นเป็นเครื่องยืนยันได้อย่างหนึ่งว่า ขณะที่พระเจ้าน้อยยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากรเสด็จไปประทับที่เมืองเชียงใหม่ แม่เจ้าทิพไกรสรยังไม่ถึงแก่อสัญกรรม แต่ถึงแก่อสัญกรรมก่อนพิธีทูลพระขวัญเพียงไม่กี่วัน เรื่องการเจ็บป่วยของแม่เจ้าทิพไกรสรนั้นพระเจ้าน้อยยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร ได้มีลายพระหัตถ์ไปทูลเกล้าฯ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เรื่องอาการป่วยของแม่เจ้าทิพไกรสรและทางกรุงเทพฯ ได้มีศุภอักษรมายังพระเจ้าอินทวิชยานนท์ พระเจ้านครเชียงใหม่ ถึงเรื่องดังกล่าวว่า

“ศุภอักษรมายังพระเจ้าอินทวิชยานนท์พระเจ้านครเชียงใหม่ ด้วยมีพระบรมราชโองการทรงพระบันทูลสุรสิงหนาทคำรัสเหนือเกล้าฯสั่งว่า “พระเจ้าน้อยยาเธอกรมหมื่นพิชิตปรีชากรมีจดหมายลายพระหัตถ์ลงไปทูลเกล้าฯ ถวายว่าเจ้าทิพเกสรป่วย พระเจ้าน้อยยาเธอกรมหมื่นพิชิตปรีชากรได้จัดหมอซึ่งตามเสด็จขึ้นมารักษาพยาบาลอาการยังประทับอยู่ จึงทรงพระดำริห์ว่าพระเจ้าน้อยยาเธอกรมหมื่นพิชิตปรีชากรก็จะเสด็จไปจัดการทางเมืองแพร่เมืองน่าน และหัวเมืองไทยต่อไปอีก หมอซึ่งรักษาพยาบาลเจ้าทิพเกสรนั้นก็จะต้องไป ทรงพระราชวิตถถึงเจ้าทิพเกสรเป็นอันมาก จึงโปรดเกล้าฯ ให้ขุนราชแพทย์หมอขึ้นมารักษาพยาบาลเจ้าทิพเกสรต่อไปถ้าขุนราชแพทย์ขึ้นมาถึงเมืองเชียงใหม่วันใดได้รักษาอาการเจ้าทิพเกสรอาการค่อยคลายหายขึ้นอย่างไรบ้างให้พระเจ้าอินทวิชยานนท์มีศุภอักษรบอกอาการป่วยเจ้าทิพเกสรลงไป ณ กรุงเทพฯ ให้แจ้งโดยเร็วศุภอักษรมา ณ วัน 31 9 ค่ำปีวอกฉศก 1246”²⁹

(เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 มหาดไทยรวมเล่ม เล่มที่ 57)

จะเห็นได้ว่าจากจดหมายลายพระหัตถ์ของพระเจ้าน้อยยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากรที่กราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เรื่องอาการป่วยของแม่เจ้าทิพไกรสร³⁰ และศุภอักษรของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่มีมาถึงพระเจ้าอินทวิชยานนท์ เรื่องการจะส่งขุนราชแพทย์ขึ้นมายังช่วยรักษาอาการป่วยของแม่เจ้าทิพไกรสรนั้นแสดงให้เห็นถึงสาย

²⁹ ตรงกับวันอังคารที่ 29 กรกฎาคม พ.ศ. 2427

³⁰ แม่เจ้าทิพไกรสร เป็นการเขียนตามคร่าวรับเสด็จฉบับปริวรรต ส่วน เจ้าทิพเกสร เขียนตามเอกสารจดหมายเหตุ

สัมพันธ์อันแน่นแฟ้นระหว่างราชอาณาจักรสยามและหัวเมืองล้านนาที่เอื้ออาทรซึ่งกันและกัน แต่ก็
ไม่ทันเวลา เพราะแม่เจ้าทิพไกรสรได้ถึงแก่สัญกรรมไปก่อน

การถึงแก่สัญกรรมของแม่เจ้าทิพไกรสรมีปรากฏอยู่ในศุภอักษรที่มีมายังพระเจ้าอินทวิ
ชยานนท์มีรายละเอียดของวัน เวลา ที่เป็นหลักฐานสำคัญได้ดังนี้

“ศุภอักษรมายังพระเจ้าอินทวิชยานนท์ เจ้าราชวงศ์ เจ้าบุรีรัตน์ เจ้าราชบุตร เจ้านายพระยา
ลาวท้าวแสนเมืองนครเชียงใหม่ ด้วยมีศุภอักษรลงวันที่ 4๙⁸ ค่ำ ปิวอก นอศก³¹ ถึงกรุงเทพฯ
วัน 5๙⁹³² ค่ำว่าเจ้าทิพเกษรป่วยอาการไข้ผอมเหลืองเสียดแน่น ได้หาหมอรักษาพยาบาล
อาการหาคลายไม่ ครั้ง ณ วันที่ 4๙⁸ ค่ำ³³ เจ้าทิพเกษรถึงอสัญกรรม พระเจ้าน้อยยาเธอ กรม
หมื่นพิชิตปรีชากร มีรับสั่งให้ต่อหีบทองปลงศพเจ้าทิพเกษรไว้ ถึงฤดูแล้งพระเจ้าน้อยยาเธอ
กรมหมื่นพิชิตปรีชากรจะทรงจัดการปลงศพเจ้าทิพเกษร”

(เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 มหาดไทย รวมเล่ม เล่มที่ 27)

จากเอกสารจดหมายลายพระหัตถ์ของพระเจ้าน้อยยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากรและศุภ
อักษรที่มีไปมาแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ของราชอาณาจักรสยามกับหัวเมืองล้านนาได้เป็นอย่างดี
ดี แม้จะรักษาชีวิตของแม่เจ้าทิพไกรสรไว้ไม่ได้เนื่องจากอุปสรรคทางด้านการคมนาคมและการ
สาธารณสุขก็ตาม

บทบาทของแม่เจ้าทิพไกรสรที่เด่นชัดที่สุดในคร่าวรับเสด็จพระเจ้าน้อยยาเธอ กรมหมื่น
พิชิตปรีชากรก็คือ เป็นที่ปรึกษาราชการแผ่นดินเพราะไม่ว่าจะทำสิ่งใดพระเจ้าอินทวิชยานนท์ต้อง
ปรึกษารือพระนางเสมอ
ดังกวีบรรยายไว้ว่า

ส่วนพายองค์คน

พ่อเจ้าชีวิต

เสวยราชย์ห้อง เมืองพิงค์

³¹ ตรงกับวันอังคารที่ 1 กรกฎาคม พ.ศ.2427 (เอกสารจดหมายเหตุระบุว่าเป็นวันพุธแต่วันขึ้นเก้าค่ำ เดือนแปด ปิวอก จ.ศ.
1246 ตามปฏิทินนั้นเป็นวันอังคาร)

³² ตรงกับวันพฤหัสบดีที่ 7 สิงหาคม พ.ศ.2427

³³ ตรงกับวันพุธที่ 25 มิถุนายน พ.ศ.2427

พระทัยใฝ่รู้	ความแน่วความจริง	คิดละนิง	ตรีภคตรงออกเข้า
จึงปรึกษาเสง	เทวีแม่เจ้า	ก็หันลายเงา	วาทะ

(ยุทธร นาคสุข 2547 : 47)

อธิบายความ

“พระเจ้าอินทวิชยานนท์ เจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่ มีพระทัยใฝ่รู้ความเป็นจริง ทรงพิจารณาแล้วจึงปรึกษากับแม่เจ้าทิพไกรสร ก็เห็นแนวทาง” (ผู้วิจัย)

หลักฐานเรื่องความเข้มแข็งของแม่เจ้าทิพไกรสรมีบันทึกไว้ในหลักฐานร่วมสมัยหลายแห่งด้วยกัน เช่น บันทึกของศาสตราจารย์แดเนียล แมคกิลวารี ดี.ดี. (Rev.Daniel McGilvary,D.D.) ได้บันทึกถึงแม่เจ้าทิพไกรสรไว้ว่า

“ พระธิดาคณีนี่ไม่ได้เป็นแต่เพียงมเหสีเอกเท่านั้น แต่ทรงเป็นมเหสีเพียงพระองค์เดียวด้วย โดยกำเนิดแล้วพระนางทรงมียศสูงกว่าพระสวามีและทรงมีคุณลักษณะงามพร้อมเหมาะสมกับพระยศทุกประการ พระปรีชาสามารถของพระนางคือความฉลาดหลักแหลมทรงมีความมุ่งมั่นที่อยู่ภายใต้ความเยือกเย็นซึ่งช่วยให้พระนางพ้นจากข้อครหาทั้งปวง”

(จิตรภรณ์ ดันรัตนกุล 2544 : 163-164)

ส่วนคาร์ล บ็อค นักธรรมชาติวิทยาชาวเยอรมัน ซึ่งขึ้นไปเชียงใหม่ใน พ.ศ. 2424 ได้กล่าวถึงบทบาทและความเข้มแข็งของแม่เจ้าทิพไกรสรไว้ว่า

“ เมื่อข้าพเจ้าทูลให้เจ้าหลวงทราบความประสงค์ที่จะเดินทางผ่านเชียงใหม่ไปถึงเขตพวกเงี้ยวและขอร้องให้พระองค์ช่วยเหลือ เจ้าหลวงก็ประทับฟังเงี้ยวๆ ข้าพระโอบอยู่ตลอดเวลา ผงกพระเศียรว่าเห็นชอบ แต่ไม่ทรงยื่นยื่นออกมาเป็นวาจา พระองค์มีท่าทางเหมือนกับที่เล่าลือกันอยู่อย่างหนึ่งคือ เป็นผู้ที่มีใจเมตตากรุณาแต่อ่อนแอ เพราะปรากฏว่าทรงอยู่ได้อ่านาจชายา ซึ่งคงจะเป็นหญิงที่เข้มแข็งทีเดียว เพื่อให้พอดีกับความอ่อนแอของเจ้าหลวง ชายาองค์นี้เป็นชายาองค์ที่ 3 เมื่อเจ้าหลวงสมรสด้วย เจ้านางไม่เพียงแต่บังคับให้เจ้าหลวงบวชเท่านั้นแต่ยังบังคับให้ปลดพวกนางสนมทั้งหมดออกไปด้วย เจ้าหลวงไม่ได้บวชอยู่นานนัก คงจะราว 7 วันเท่านั้น แต่เพียงเท่านั้นก็คือนานพอสมควรแล้วที่จะทำให้จิตใจบริสุทธิ์ขึ้น”

(เสฐียร พันธรังสี และอัมพร ทีชะระ 2550 : 203)

เมื่อพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร เสด็จถึงเมืองเชียงใหม่หลังจากที่พระเจ้าอินทวิชยานนท์และพระญาติเชื้อสายเจ้าเมืองเชียงใหม่ได้เสด็จพร้อมกันแล้ว พระเจ้าอินทวิชยานนท์ได้เล่าเหตุการณ์ทั้งหมดให้แม่เจ้าทิพไกรสรได้ทราบ อันแสดงถึงความสำคัญของพระนางในบทบาทของการเป็นที่ปรึกษาราชการแผ่นดิน กวีบรรยายไว้ว่า

คันรอกแล้ว	นิเวศนไส	จอมพิงค์ชัย	พระองค์อยู่เกล้า
ก็เล่าอาการ	ห้องแม่เจ้า	สดับรับฟัง	พร้อมพริบ

(ยุทธพร นาคสุข 2547 : 87)

อธิบายความ

“เมื่อมาถึงเมือง เจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่ ก็เล่าเหตุการณ์ให้ห้องแม่เจ้าได้ทราบทั้งหมด” (ผู้วิจัย)

อดิศร สักดิ์สูง (2539:130) อธิบายถึงบทบาททางการเมืองของแม่เจ้าทิพไกรสรไว้ว่า “แม่เจ้าทิพไกรสรเป็นสตรีสูงศักดิ์ที่มีอิทธิพลทางการเมืองสูงมาก บทบาททางการเมืองของท่านนั้นเป็นบทบาทที่เข้ามามีอิทธิพลทางการเมืองโดยตรงมิได้เกิดจากการสมรสเพียงอย่างเดียว และนับเป็นบทบาทที่เกิดขึ้นกับสตรีสูงศักดิ์เพียงคนเดียวท่านนั้นตลอดช่วงสมัยที่เชื้อสายเจ้าเจ็ดคนปกครองเชียงใหม่”

การเข้ามามีบทบาททางการเมืองของแม่เจ้าทิพไกรสรนั้น มีปัจจัยหลายด้านที่ส่งเสริมบทบาทของนาง ซึ่งจะสรุปได้ดังนี้

1. การมีพื้นฐานในความเข้มแข็งของอำนาจทางการเมืองของครอบครัว แม่เจ้าทิพไกรสรเป็นธิดาคนโตของพระเจ้ากาวิโลรสสุริยวงศ์ (เจ้าชีวิตอ้าว) เจ้าหลวงผู้ทรงอำนาจ พระเจ้ากาวิโลรสสุริยวงศ์ เป็นเจ้าเมืองที่มีอิทธิพลทางการเมืองสูงและมีความมั่นคงทางเศรษฐกิจมาก

2. พระเจ้ากาวิโลรสสุริยวงศ์ไม่มีบุตรชายในการสืบทอดอำนาจซึ่งเป็นสาเหตุสำคัญที่ทำให้แม่เจ้าทิพไกรสรได้สืบทอดมรดกความมั่งคั่งและอิทธิพลทางการเมืองมาจากพ่อที่เป็นเจ้าเมือง

3. อุปนิสัยที่มีความกล้าหาญเด็ดเดี่ยวมีความเชื่อมั่นชอบตามใจตนเองแตกต่างไปจากสตรีสูงศักดิ์อื่นๆ เช่น ปรากฏในบันทึกของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพว่า

“พระเจ้ากาวิโลรสครองเชียงใหม่มีแต่ลูกสาว 2 คน ชื่อเจ้าทิพเกสร...เมื่อจะแต่งงานเจ้าทิพเกสรขอเลือกตัวเองตามใจชอบ พระเจ้าเชียงใหม่จึงตามใจ เจ้าทิพเกสรชอบเจ้าน้อยอินทนนท์ พระเจ้าเชียงใหม่จึงเอาแต่งงานกับเจ้าทิพเกสร ทั้งที่ในเวลานั้นมีลูกมีเมียแล้ว และ

ทูลขอให้เจ้าน้อยอินทนนท์ เลื่อนเป็นเจ้าราชวงศ์ เจ้าอุปราช ต่อมาจึงได้เป็นเจ้าเชียงใหม่”
(พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ 2517 : 605-606
อ้างในอดิศร ศักดิ์สูง 2539 : 130)

4. แม่เจ้าทิพไกรสรมาจากสายตระกูลที่มีความเข้มแข็งมากกว่าสายตระกูลของพระเจ้าอินทวิชยานนท์ กล่าวคือพระเจ้ากาวิโลรสสุริยวงศ์ บิดาของแม่เจ้าทิพไกรสรเป็นบุตรของพระเจ้ากวิละ ส่วนเจ้าราชวงศ์คำคง บิดาพระเจ้าอินทวิชยานนท์ มาจากสายตระกูลของเจ้าคำฝั้น เป็นอนุชาของพระเจ้ากวิละซึ่งไม่เข้มแข็งเท่า

จากคร่าวรับเสด็จพระเจ้าเมืองยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร ทางด้านการเมืองการปกครอง แม่เจ้าทิพไกรสรมีบทบาทเป็นที่ปรึกษาราชการแผ่นดิน บทบาทของพระนางจึงมีความสำคัญแต่ไม่มีความโดดเด่นมากนักเนื่องจากกำลังป่วยและถึงแก่อสัญกรรมก่อนที่พิธีทูลพระขวัญจะจัดขึ้น การบรรยายในคร่าวนั้นพระนางจึงเพียงแต่ประทับอยู่ในห้อง รับฟังเรื่องราวต่างๆ จากพระเจ้าอินทวิชยานนท์ ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความสำคัญของนาง คร่าวรับเสด็จพระเจ้าเมืองยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร มีจุดเน้นอยู่ที่พระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นพิชิตปรีชากร ซึ่งเสด็จขึ้นมาเป็นข้าหลวงพิเศษ ณ เมืองเชียงใหม่ และพระเจ้าอินทวิชยานนท์เจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่ ซึ่งหางเสียง (Tone) ของกวีพยายามทำให้มีความสำคัญทัดเทียมกัน ซึ่งเป็นเรื่องปกติวิสัยของข้าราชการสำนักที่จะต้องแสดงความจงรักภักดีต่อเจ้านายของตนเอง คร่าวรับเสด็จพระเจ้าเมืองยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร ของพระยาพรหมโวหารนับเป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์อีกรูปแบบหนึ่ง ซึ่งบันทึกไว้ในรูปแบบของวรรณกรรม

8. ปัญหากิจการป่าไม้

ดินแดนล้านนานั้น อุดมสมบูรณ์ด้วยป่าไม้ เป็นทรัพยากรธรรมชาติที่มีค่าอย่างหนึ่งของไทย โดยเฉพาะอย่างยิ่งไม้สักซึ่งมีอยู่อย่างอุดมสมบูรณ์ แต่การดำเนินงานที่เกี่ยวกับกิจการป่าไม้ในสมัยก่อนนั้น ไม่มีหลักเกณฑ์หรือกฎหมายเข้าควบคุมอย่างเป็นแบบแผนถึงแม้จะมีหลักฐานกล่าวไว้ว่า ในปลายรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวการทำป่าไม้ได้เริ่มต้นขึ้น โดยมีบุคคลในบังคับอังกฤษคือ พม่าและเงี้ยว รับผิดชอบการทำไม้จากเจ้าผู้ครองนครแล้วก็ตาม แต่ในเวลาต่อมาเรื่องป่าไม้ก็ได้เป็นสาเหตุก่อให้เกิดกรณีพิพาทระหว่างคนในบังคับอังกฤษกับเจ้าผู้ครองนครถึงกับมีการฟ้องร้องกันขึ้น (ชมัยโสม สุนทรสวัสดิ์ 2521 : หน้าบทนำ)

การปรับปรุงด้านการป่าไม้เป็นราชการสำคัญข้อหนึ่งที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากรวางรากฐานการจัดรูปแบบการปกครองในมณฑลพายัพดังกล่าวมาแล้ว โดยหลังจากที่ได้ดำรงตำแหน่งข้าหลวงพิเศษแล้วได้ดำเนินการปรับปรุงด้านป่าไม้ 3 ด้านคือ (ยุทธพร นาคสุข 2547 : 13)

1. ทำบัญชีป่าไม้และจัดแยกบัญชีป่าไม้ที่จะตัดได้แต่ละปีมีการทำแผนผังกำหนดเขตที่แน่นอน
2. ประกาศห้ามไม่ให้มีการตัดฟันไม้จนกว่าจะได้รับอนุญาตจากข้าหลวงสามหัวเมืองหากฝ่าฝืนให้ปรับไหมและยึดไม้ที่ทำผิด
3. เปิดให้ทำสัญญาเช่าทำป่าไม้ ณ ที่ทำการข้าหลวง

แต่เดิมกิจการป่าไม้ในภาคเหนือนี้เป็นสมบัติของเจ้าผู้ครองนคร “ป่าไม้ซึ่งขึ้นอยู่ในอาณาเขตปกครองของนครใดก็ถือเป็นทรัพย์สินประเภทหนึ่งของเจ้าผู้ครองนครนั้น” (กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ 2511 : 11 อ้างใน ชมัย โฉม สุนทรสวัสดิ์ 2521 : 6) เจ้าผู้ครองนครจะมีรายได้จาก “ค่าต่อไม้”³⁴ ตามแต่เจ้าผู้ครองนครจะเรียกร้อย วิธีการนี้จึงทำให้มีแต่การตัดไม้และการตรวจเก็บค่าต่อไม้เท่านั้น ขาดการควบคุมดูแลอย่างเป็นวิชาการ ประการสำคัญการได้รับอนุญาตให้ทำไม้มิได้อยู่ที่การจ่าย “ค่าต่อไม้” เท่านั้น แต่ยังมีเงินพิเศษคือ “ค่าเปิดป่า” เพิ่มขึ้นมาอีกผู้ใดให้ค่าเปิดป่าสูงสุดผู้นั้นก็ได้สิทธิทำป่าไม้ในป่านั้น จากลักษณะการอนุญาตให้ทำป่าไม้ของเจ้าผู้ครองนครดังกล่าว จึงเป็นสาเหตุให้เกิดกรณีพิพาทระหว่างผู้ขออนุญาตและเจ้านายเจ้าของป่าขึ้นเรื่อยๆ และมีคำร้องทุกข์ของบรรดาพ่อค้าไม้ถึงรัฐบาลอยู่เสมอๆ (กจช.ร.7 กษ. ร.1/16, เรื่อง เงินส่วนแบ่งค่าภาคหลวงไม้สัก หรือเงิน “ค่าต่อไม้”³⁴ ขอนสัก อ้างในชมัย โฉม สุนทรสวัสดิ์ 2521 : 8)

กรณีพิพาทระหว่างคนในบังคับอังกฤษกับเจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่³⁵ นั้นเกิดขึ้นหลายคดี ส่วนใหญ่เป็นคดีเกี่ยวกับป่าไม้ เช่นกรณี”มองชวยกาน” (Mong Shuay Gan Case) คดีนี้เกิดขึ้นในกลางรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ใน พ.ศ. 2402 โดยมองชวยกาน คนพม่าในบังคับอังกฤษ เป็นโจทก์ฟ้องร้องเรียกค่าเสียหายต่อพระเจ้าเชียงใหม่, คดีมองกฤษะ (พ.ศ.2418), คดีป่าไม้เมืองยวม (พ.ศ.2426) ฯลฯ ปัญหากิจการป่าไม้ดังกล่าวมานี้เป็นสาเหตุสำคัญข้อหนึ่งที่ทำให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากรเสด็จไปเป็นข้าหลวงพิเศษที่มณฑลพายัพ พ.ศ.2427 – พ.ศ.2428 เพื่อวางรากฐานการจัดรูปแบบการปกครองด้านต่างๆ นั้นเอง

³⁴ ค่าต่อไม้ คือ เงินที่จ่ายให้ตามจำนวนของต้นไม้ที่ถูกตัดฟันลง

³⁵ กรณีพิพาทเหล่านี้ ศึกษารายละเอียดได้ใน พรพธม จงวัฒนา กรณีพิพาทระหว่างคนในบังคับอังกฤษกับข้าหลวงเชียงใหม่ อันเป็นเหตุให้รัฐบาลสยาม เข้าจัดการปกครองมณฑลพายัพ (ค.ศ.1858 – ค.ศ.1902)

พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร เสด็จจากกรุงเทพฯ ผ่านเมืองนครสวรรค์ กำแพงเพชร ระแหง เถิน แล้วเสด็จเข้าเมืองลำปาง ซึ่งมีเจ้าพรหมภักษ์ธาดา เป็นเจ้าผู้ครองนคร หลังจากประทับที่เมืองลำปางเป็นเวลา 11 คืน พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากรได้เสด็จต่อไปยังลำพูน และเชียงใหม่ ก่อนที่ท่านจะเสด็จออกจากลำปางนั้นปรากฏว่าที่แม่น้ำวัง³⁶ มีขอนไม้ สักจำนวนมหาศาลลอยมาติดอยู่ กวีบรรยายไว้ว่า

เดือนแปดเหนือ	แรมหกค่ำตัด	องค์เจืองเจ้า	ภูธร
ดำเนินอย่างย้าย	เปลี่ยนฟ้ายโคจร	ออกเมืองละคร	วันนั้นท่อง
เต้า			
ยามเมื่อตน	เสด็จองค์เจ้า	ออกเมืองมา	เมื่อเช้า
น้ำเมื่อวัง	กำลังขึ้นเต้า	เปลวป่วนต้อง	นองไว
ขอนโข่ก้อน	ช่างมาแต่ไหน	ไหลล่องลง	ถม
ถองบุนตัน			
ไม้ท่อนขอนสัก	พร้อมยาวพร้อมสั้น	จ่า่านพัน	อ่านล้าน
สวะโข่ขาม	ติดขามพะพ้าน	เปลาป่วนป้าน	ฟองดัง

(ยุทธพร นาคสุข 2547 : 57)

อธิบายความ

“แรมหกค่ำ เดือนแปดเหนือ พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร เสด็จออกจากลำปางในตอนเช้า แม่น้ำวังกำลังอยู่ในช่วงที่น้ำขึ้น มีขอนไม้สัก จำนวนมหาศาลไหลมากับแม่น้ำวัง มีทั้งขนาดยาวและขนาดสั้น ลอยมาติดอยู่ตรงสะพานเกิดเสียงดังป่วนไปหมด” (ผู้วิจัย)

กวีบรรยายถึงขอนไม้สักในแม่น้ำวังไว้สั้นๆ แต่ก็ยังเป็นหลักฐานสำคัญที่แสดงให้เห็นว่าการทำไม้สักและใช้วิธีการล่องมาตามแม่น้ำนั้นซึ่ง เป็นวิธีการที่ใช้มาตั้งแต่สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ตอนต้นแล้ว

³⁶แม่น้ำวัง เป็นแม่น้ำสายสำคัญหนึ่งในสี่สายของภาคเหนือ คือ แม่น้ำปิง แม่น้ำวัง แม่น้ำยม และแม่น้ำน่าน

จากการศึกษาวิเคราะห์เรื่อง “ประวัติศาสตร์การเมืองของมณฑลพายัพสมัยพระเจ้าอินทวิชยานนท์” จากคร่าวรับเสด็จพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากรนั้น คร่าวสะท้อนภาพประวัติศาสตร์การเมืองการปกครองของมณฑลพายัพสมัยพระเจ้าอินทวิชยานนท์อย่างกว้างๆ แต่เป็นจุดสำคัญที่ทำให้ผู้วิจัยทำการศึกษาวิเคราะห์จากเอกสารอื่นๆ ในทางลึกต่อไป เช่นการเสด็จขึ้นไปเป็นข้าหลวงพิเศษของพระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นพิชิตปรีชากรนั้น เอกสารจากสำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติระบุไว้ชัดเจนว่าผู้ตามเสด็จมีจำนวนถึง 400 เศษ พร้อมด้วยอาวุธทันสมัย เช่น ปืนไฟ แสดงถึงความสำคัญของหัวเมืองล้านนาว่ามีความสำคัญอย่างยิ่งต่อความมั่นคงต่อราชอาณาจักรสยาม

ภาพสะท้อนทางการเมืองการปกครองจากคร่าวเรื่องนี้ให้ภาพสะท้อนที่หลากหลายแม้จะไม่ละเอียดนัก เช่น การเสด็จขึ้นไปประทับที่เชียงใหม่ของพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากรก็ระบุไว้แต่เพียงว่า “ไปต่างพระกรรม พระเนตรตัวข้า บัญชามา พร้อมพรับ” (ยุทธพร นาคสุข 2547 : 37) แต่ในทางประวัติศาสตร์มีรายละเอียดอีกมาก เรื่องที่เด่นชัดและแสดงนัยยะทางการเมืองการปกครองที่น่าสนใจที่สุดคือ บทบาทของแม่เจ้าทิพไกรสรชายาของพระเจ้าอินทวิชยานนท์ที่ถึงแม้ว่าขณะนั้นจะป่วยอยู่ แต่ก็เป็ศูนย์กลางของอำนาจ มีความสำคัญที่กวีไม่อาจละเลยหรือละเว้นไม่กล่าวถึงไม่ได้ คร่าวรับเสด็จพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร เป็นบันทึกเหตุการณ์ทางการเมืองการปกครองในอีกรูปแบบหนึ่งนอกเหนือจากจดหมายเหตุ บันทึกของชาวต่างชาติ ซึ่งให้ภาพสะท้อนทางประวัติศาสตร์การเมืองที่ไม่แตกต่างกันซึ่งผู้วิจัยจะสรุปอีกครั้งหนึ่งในบทที่ 5 การสรุปและอภิปรายผล

สรุป

ภาพสะท้อนทางประวัติศาสตร์การเมืองการปกครองมณฑลพายัพสมัยพระเจ้าอินทวิชยานนท์ (พ.ศ.2416-2440) ที่ปรากฏในคร่าวรับเสด็จพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร สรุปได้ดังนี้

1. ตำแหน่งของเจ้านายและขุนนางในมณฑลพายัพที่ทำหน้าที่ปกครองบ้านเมือง แบ่งออกเป็น 2 ประเภท คือ

1.1 ชนชั้นมูลนายที่ทำหน้าที่ปกครองบ้านเมือง ได้แก่กลุ่ม “เจ้าขันห้าใบ” ซึ่งประกอบด้วย เจ้าเมือง ซึ่งทำหน้าที่เป็นประมุขของมูลนายและมูลนายระดับรองได้แก่กลุ่มญาติวงศ์ของเจ้าเมือง ได้แก่ เจ้าอุปราช เจ้าราชวงศ์ เจ้าราชบุตร และเจ้าบุรีรัตน์

1.2 ชุมนางซึ่งทำหน้าที่เป็น “ เจ้าสนามหลวง ” เป็นตำแหน่งเสนาบดี หรือขุนเมืองมียศศักดิ์เรียงกันตามลำดับ เช่น พญา เสนา

2. ตำแหน่งของเจ้านายที่ได้รับการแต่งตั้งมาจากราชสำนักสยาม เท่าที่ปรากฏประกอบด้วย

2.1 ข้าหลวงพิเศษ ได้แก่ พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร

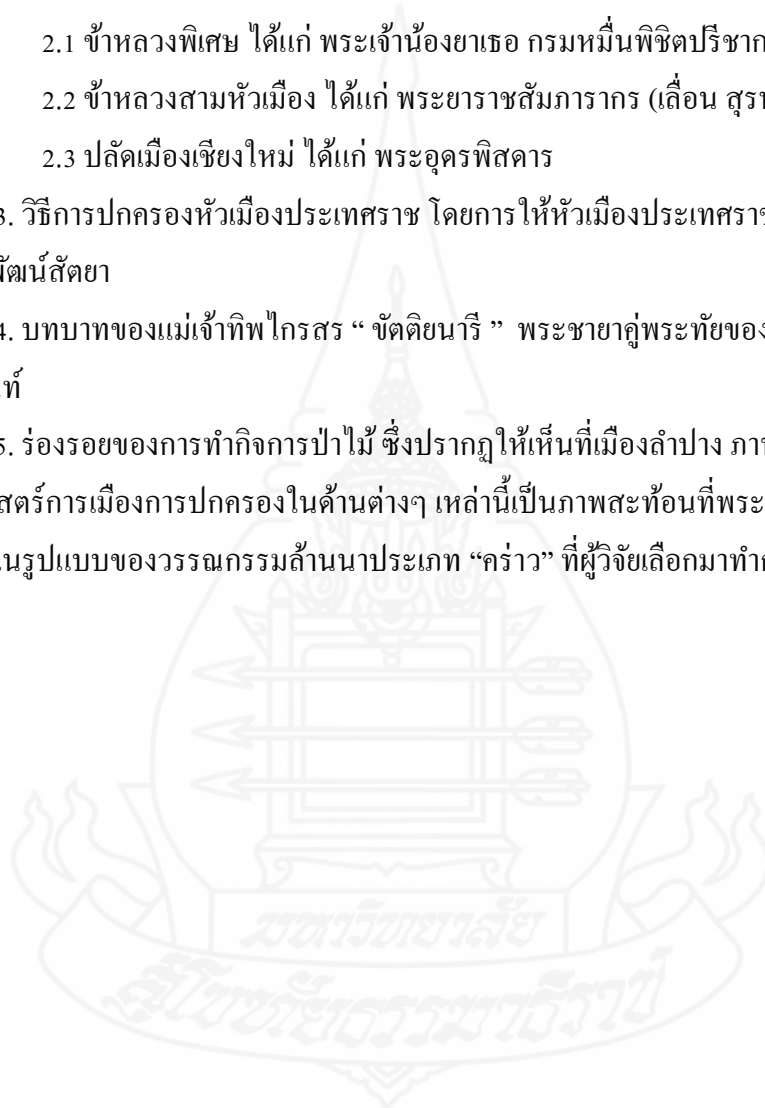
2.2 ข้าหลวงสามหัวเมือง ได้แก่ พระยาราชสัมภารากร (เลื่อน สุรนันทน์)

2.3 ปลัดเมืองเชียงใหม่ ได้แก่ พระอัครพิสดาร

3. วิธีการปกครองหัวเมืองประเทศราช โดยการให้หัวเมืองประเทศราชประกอบพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา

4. บทบาทของแม่เจ้าทิพไกรสร “ ขัตติยนาวิ ” พระชายาคู่พระทัยของพระเจ้าอินทวิชยานนท์

5. ร่องรอยของการทำกิจการป่าไม้ ซึ่งปรากฏให้เห็นที่เมืองลำปาง ภาพสะท้อนทางประวัติศาสตร์การเมืองการปกครองในด้านต่างๆ เหล่านี้เป็นภาพสะท้อนที่พระยาพรหมโวหารบันทึกไว้ในรูปแบบของวรรณกรรมล้านนาประเภท “ คร่าว ” ที่ผู้วิจัยเลือกมาทำการศึกษาค้นคว้า

บทที่ 4

ประวัติศาสตร์สังคมของมณฑลพายัพสมัยพระเจ้าอินทวิชยานนท์

(พ.ศ. 2416 – 2440)

การศึกษาครั้งนี้ว่าเรื่องประวัติศาสตร์สังคมของมณฑลพายัพสมัยพระเจ้าอินทวิชยานนท์ โดยศึกษาจากคร่าวรับเสด็จพระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นพิชิตปรีชากรของพระยาพรหมโวหารนั้น ผู้วิจัยได้ศึกษาครั้งนี้ว่าประวัติศาสตร์สังคมของมณฑลพายัพสมัยพระเจ้าอินทวิชยานนท์จากคร่าวรับเสด็จพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร จำนวน 9 หัวข้อ โดยเริ่มจากสภาพทางสังคม โดยทั่วไปของมณฑลพายัพสมัยพระเจ้าอินทวิชยานนท์ ผู้วิจัยศึกษาวิเคราะห์เรื่องของคนในสังคม ในเรื่องของชนชั้นและกลุ่มชาติพันธุ์ นอกจากนั้นเป็นเรื่องของสังคม โดยรวมที่ปรากฏในคร่าวรับเสด็จพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร ประกอบด้วย ระบบเงินตรา ประตุมือง พิธีทูลพระขวัญ คนตรีล้านนา ประเพณีสงกรานต์ และเรื่องสำคัญที่จัดเป็นแกนหลักของเรื่อง และเป็น กฎเกณฑ์ สำคัญในเรื่องของหลักฐาน คือ การใช้ฤกษ์ยามและการใช้ปฏิทินทางจันทรคติ ซึ่งผู้วิจัยจะได้ อธิบายเป็นลำดับต่อไป

1. สภาพทางสังคมโดยทั่วไปของมณฑลพายัพสมัยพระเจ้าอินทวิชยานนท์

มณฑลพายัพสมัยพระเจ้าอินทวิชยานนท์ (พ.ศ.2416-2440) ตรงกับรัชสมัยของ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ.2411-2453) หรือสมัยกรุงรัตน โกสินทร์ตอนต้น พระเจ้าอินทวิชยานนท์เป็นพระเจ้าเชียงใหม่องค์ที่ 7 รัชสมัยของพระองค์เป็นยุคสมัยของการ เปลี่ยนผ่านก่อนที่ล้านนาจะเปลี่ยนสถานภาพไปเป็นมณฑลพายัพ จากหัวเมืองประเทศราชไปเป็น มณฑลเทศาภิบาล เป็นมณฑลหนึ่งของราชอาณาจักรสยามและสิ้นสุดการมีเจ้าผู้ครองนคร เมื่อพล ตรีเจ้าแก้วนารัฐ เจ้าเมืองเชียงใหม่องค์สุดท้าย (องค์ที่ 9) ถึงแก่พิราลัย ใน พ.ศ. 2482 ซึ่งเป็นการ สิ้นสุดตำแหน่งเจ้าเมืองประเทศราชเชียงใหม่อย่างสมบูรณ์ (สร้อยสวัสดิ์ อ่องสกุล 2553 : 478)

สังคมของมณฑลพายัพสมัยพระเจ้าอินทวิชยานนท์ เป็นสมัยราชวงศ์เจ้าเจ็ดตน สังคม ของล้านนาแบ่งคนออกอย่างกว้างๆ เป็นสองชนชั้น คือ ชนชั้นมูลนายและพวกที่ไม่ใช่มูลนาย โดย ชนชั้นมูลนายโดยทั่วไปหมายถึงคนที่ไม่ใช่ไพร่ ทาส ภิกษุ หรือข้าพระและอยู่ในฐานะที่มีอภิสิทธิ์ เหนือสามัญชน มูลนายจะมีลำดับชั้น เริ่มจากระดับมูลนายชั้นผู้น้อยที่อยู่ได้บังคับบัญชาของมูลนาย

ซึ่งมีระดับความรับผิดชอบสูงกว่า แต่อยู่ใต้การควบคุมของขุนนางหรือเจ้านายอีกต่อหนึ่ง มุลนายมี 2 พวก คือ มุลนายโดยกำเนิดและมุลนายโดยตำแหน่ง ส่วนพวกที่ไม่ใช่มุลนายนั้น ได้แก่ ไพร่ และ ทาส ไพร่เป็นกลุ่มคนที่มีจำนวนมากกว่าทาสและเป็นกำลังสำคัญของเมือง

ในคราวรับเสด็จพระเจ้านองยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร ผู้วิจัยได้ศึกษาค้นคว้า ประวัติศาสตร์สังคมของมณฑลพายัพสมัยพระหาอินทวิชยานนท์ ในส่วนของกลุ่มคน 2 หัวข้อ คือ 1.ชนชั้น และ 2. กลุ่มชาติพันธุ์ ดังจะได้อธิบายต่อไป

2. ชนชั้นในสังคมมณฑลพายัพ

จากการศึกษาวรรณกรรมคราวรับเสด็จ พระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่น พิชิตปรีชากร อย่างละเอียด พบว่า เนื่องจากวรรณกรรมเรื่องนี้เป็นวรรณกรรมที่แต่งในราชสำนัก ชนชั้นที่ปรากฏใน คราวราชจึงเป็นชนชั้นสูงเป็นส่วนใหญ่ได้แก่ กลุ่มเจ้านายและกลุ่มขุนนาง ในตอนท้ายของคราวจึงมีการกล่าวถึงไพร่เมืองหรือประชาชนในมณฑลพายัพ โดยเฉพาะเมืองลำพูนและเมืองเชียงใหม่

เรื่องการจัดระดับชั้นทางสังคมนั้นนักวิชาการด้านสังคมวิทยาอธิบายว่า

“มนุษย์ในทุกระดับจะมีฐานะหรือสถานภาพสูงต่ำไม่เท่ากัน ไม่ว่าจะเกิดด้วยเหตุใดก็ตาม เปรียบเสมือนกับชั้น (Strata) ของดินที่ซ้อนกันเป็นชั้นๆ.... สังคมไม่ได้ประกอบด้วยกลุ่มคน เท่านั้น แต่ยังประกอบด้วยชนชั้นต่างๆ ซึ่งบางกลุ่มอาจจะจัดอยู่ในระดับสูง บางกลุ่มก็จัดอยู่ในระดับต่ำ การจัดระดับชั้น (Stratification) เป็นเรื่องที่มีอยู่ทั่วไปในสังคมมนุษย์”

(สุพัศตรา สุภาพ 2531 : 27)

ส่วนชนชั้นในสังคมเอเชีย โดยเฉพาะในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้นั้นนักวิชาการด้านประวัติศาสตร์และสังคมวิทยา อธิบายไว้ดังนี้

“ชนชั้นในสังคมเอเชียตะวันออกเฉียงใต้อาจแบ่งอย่างกว้างๆ ได้เป็น 2 ชนชั้นด้วยกันคือ ชนชั้นผู้ปกครองกับชนชั้นผู้ถูกปกครอง ในระดับอาณาจักรแล้ว ชนชั้นผู้ปกครอง ประกอบด้วย พระมหากษัตริย์ เจ้านาย ข้าราชการและผู้นำทางศาสนา คนกลุ่มนี้ เป็นผู้กุมอำนาจทั้งทางการเมืองและเศรษฐกิจมีสถานะสูงในทางสังคม เป็นที่ยกย่องและเคารพนับถือของคนทั่วไป สิทธิและอำนาจของชนชั้นผู้ปกครองได้รับการรับรอง และสนับสนุนทั้งทางโลกและทางธรรม ทางโลกก็คือมีกฎหมายที่ระบุสิทธิและหน้าที่ในการปกครอง เช่น มังรายศาสตร์ ระบุว่าสังคมล้านนามีการบังคับบัญชาตามลำดับชั้นจากแต่ละคนที่เรียกว่าไพร่ ต้องมี นายขึ้นไปเป็นลำดับจนถึงพระมหากษัตริย์” (อัญชลี สุสายัณห์ 2552 : 14)

อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว นักวิชาการด้านประวัติศาสตร์และสังคมล้านนา อธิบายถึงชนชั้นในสังคมล้านนาหรือมณฑลพายัพว่า แบ่งออกเป็นสามชนชั้นคือ

- “1.ชนชั้นสูงผู้มีอำนาจในการปกครองได้แก่กษัตริย์ เจ้านาย และข้าราชการ
- 2.ชนชั้นกลาง หรือชนชั้นผู้ถูกปกครองได้แก่ ประชาชน หรือไพร่เมือง
- 3.ชนชั้นต่ำสุดในสังคม ได้แก่ พวกข้า หรือทาส” (อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว 2519 : 92)

ส่วนพรพรรณ จงวัฒนา กล่าวถึงสภาพของชนชั้นในสังคมเชียงใหม่แตกต่างออกไปบ้างดังนี้คือ

“ในสังคมเชียงใหม่ประกอบด้วยชนชั้นในสังคม รวม 4 ประเภทคือ ทาส ไพร่ พระ และชนชั้นปกครองทาส จัดว่าเป็นชนชั้นต่ำที่สุดในสังคม ได้แก่ คนในบังคับของล้านนาส่วนใหญ่มักเป็นพวกชาวเขาเผ่ากะเหรี่ยงขาว (White Karen) ตลอดจนพวกเงี้ยว ไพร่ หมายถึงสามัญชน ซึ่งจัดว่าเป็นพลเมืองส่วนใหญ่ ของล้านนา พระ ได้แก่ พระภิกษุสงฆ์ ในพระพุทธศาสนา ซึ่งเป็นผู้ที่ได้รับความเคารพนับถือจากพุทธศาสนิกชนทั้งปวงชนชั้นปกครอง ได้แก่ บรรดาเจ้านายที่สืบเชื้อสายมาจาก พญาสุลวะระ ฤาไชยสงคราม (หนานทิพย์ช้าง) ซึ่งเป็นต้นตระกูลเจ้าเจ็ดตน และเป็นผู้ฟื้นฟูดินแดนล้านนา”

(พรพรรณ จงวัฒนา 2517 : 57-58)

2.1 ชนชั้นในสังคมที่ปรากฏในคร่าวรับเสด็จพระเจ้ามังราย

กรมหมื่นพิชิตปรีชากร

2.1.1 ชนชั้นสูงผู้มีอำนาจในการปกครอง

1). เจ้าผู้ครองนคร เจ้าผู้ครองนครเป็นชนชั้นสูงสุดของสังคม ปรากฏในคร่าวฯทั้งสามเมืองสำคัญคือ เชียงใหม่ ลำพูน และลำปาง ดังนี้

- (1). เจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่ พระเจ้าอินทวิชยานนท์ (พ.ศ.2416 – 2440)
- (2). เจ้าผู้ครองนครลำพูน เจ้าดาราคิเรรัตนไพโรจน์ (พ.ศ.2414-2434)
- (3). เจ้าผู้ครองนครลำปาง เจ้าพรหมาภิพงษ์ธาดา (พ.ศ.2409-2430)

(1). เจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่

เจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่ ในคร่าวรับเสด็จพระเจ้ามังราย กรมหมื่นพิชิตปรีชากรคือ พระเจ้าอินทวิชยานนท์ (พ.ศ.2416-2440) แต่พระยาพรหมโวหาร ผู้แต่งคร่าวเรื่องนี้ไม่ได้เอ่ยถึงนามของพระองค์อย่างตรงๆ เลย แต่ใช้คำว่า “พ่อเจ้าชีวิต” “พระองค์เจ้าช้าง” หรือ “จอมพิงค์ชัย” ดังกวีบรรยายว่า

ส่วนพายของคน	พ่อเจ้าชีวิต	เสวยราชย์ห้อง	เมืองพิงค์
		(ยุทธร นาคสูข 2547 : 47)	
ยามเมื่อคน	พระองค์เจ้าช้าง ³⁷	เสวยราชย์กว้าง	เมืองพิงค์
		(ยุทธร นาคสูข 2547 : 75)	
คันรอกแล้ว	นิเวศนไส	จอมพิงค์ชัย	พระองค์อยู่เกล้า
		(ยุทธร นาคสูข 2547 : 87)	

การที่พระยาพรหมโวหาร ผู้แต่งคร่าวรับเสด็จไม่ได้เอ่ยพระนามของพระเจ้าอินทวิชยานนท์อย่างตรงๆ เหมือนเจ้าผู้ครองนครลำพูน และเจ้าผู้ครองลำปาง อาจเป็นเพราะว่าพระยาพรหมโวหารเป็นบุคคลที่อยู่ในราชสำนักเชียงใหม่ การเอ่ยพระนามพระมหากษัตริย์โดยตรงนั้นเป็นสิ่งที่ไม่พึงกระทำ เป็นเรื่องของกาลเทศะความเหมาะสม การกระทำที่ผิดจากธรรมเนียมปฏิบัตินั้น ล้านนาเรียกว่า “ซิด” หมายถึงเสียด จัญไร อับมงคล (อุคม รุ่งเรืองศรี 2534 : 173) สอดคล้องกับที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชอาชญาไว้ว่า “พระนามพระเจ้าแผ่นดินในกรุงสยามนี้ แต่เดิมมาเป็นที่หวงห้ามเกี่ยวกันไมให้คนทั้งปวงเรียก ถ้าขึ้นเรียกก็เป็นความหมิ่นประมาทต่อพระเจ้าแผ่นดินคนทั้งปวงที่เป็นข้าราชการเป็นราษฎรบางคนจะเรียกพระเจ้าแผ่นดิน ซึ่งได้ดำรงศิริสมบัติอยู่ในเวลานั้น ก็ต้องเรียกพระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัว แลสิ้นเกล้าสิ้นกระหม่อม ฤาพระเจ้าอยู่หัวเปล่าๆ ขุนหลวงบัวก็มี” (พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว อังในปรามินทร์ เครือทอง 2553 : 101) ส่วนการที่พระยาพรหมโวหารเอ่ยพระนามเจ้าผู้ครองนครลำพูน (เจ้าดาราคิเรกรัตนไพโรจน์) และเจ้าผู้ครองนครลำปาง (เจ้าพรหมาภิพงษ์ธาดา) นั้นเป็นอีกกรณีหนึ่งเนื่องจากพระยาพรหมโวหารไม่ได้อยู่ในราชสำนักของทั้งสองเมืองนั้น

(2). เจ้าผู้ครองนครลำพูน

เจ้าผู้ครองนครลำพูนในคร่าวรับเสด็จพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร คือ เจ้าดาราคิเรกรัตนไพโรจน์ (พ.ศ.2414-2434) กวีเอ่ยพระนามไว้ตอนที่ พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร ประทับอยู่ที่ลำพูนดังนี้

³⁷ พระองค์เจ้าช้าง เป็นคำเรียกขาน พระเจ้าอินทวิชยานนท์

³⁸ หมายถึง เจ้าดาราคิเรกรัตนไพโรจน์ เจ้าผู้ครองนครลำพูนองค์ที่6 (พ.ศ.2414 - 2434)

³⁹ เองซะ เป็นคำยืมจากภาษาพม่า หมายถึง อุปราช

พระเจ้ายาเธอ
วิสัยชะ

กรมพิชิต
ปสิตา

สถิตอยู่ห้อง
ฝ้ายองค์ดารา³⁸

ลำพูนรัฐฐา
เองชะ³⁹วังหน้า

(ยุทธพร นาคสุข 2547 : 73)

ภาพที่ 4.1 เจ้าดาราดิเรกรัตนไพโรจน์ เจ้าผู้ครองนครลำพูนองค์ที่ 6

ที่มา : wikipedia/th.thumb

(3). เจ้าผู้ครองนครลำปาง

เจ้าผู้ครองนครลำปาง ในคราวรับเสด็จพระเจ้าน้อยยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร คือเจ้าพรหมภิกษย์ธาดา (พ.ศ.2409-2430) กวีเอียนนามไว้ขณะที่รับเสด็จ พระเจ้าน้อยยาเธอ กรมหมื่นพิชิต ปรีชากรดังนี้

อีกทีก	มากมายหนาหน้า	เกณฑ์จ่านทำ	ขบวนแห่เจ้า
เจ้าพรหมา_	ภิกษย์องค์เหง้า	แห่นำเอา	พละ
...			
พรหมภิกษย์	พระองค์ราชะ	ก็ไปใส่เฝ้า	ทั้งวัน
โกโกชนพร้อม	ของสวยสัน	สารพัน	เปรี้ยวหวานผาดลัม

(ยุทธพร นาคสุข 2547 : 53)

2). ชายาของเจ้าผู้ครองนคร

สำหรับชายาของเจ้าผู้ครองนครในสามเมืองหลักคือ เชียงใหม่ ลำพูน ลำปาง ปรากฏนามคนเดียว คือ “แม่เจ้าทิพไกรสร” ชายาของพระเจ้าอินทวิชยานนท์เจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่ ถึงแม้ขณะนั้นแม่เจ้าทิพไกรสรกำลังประชวรอยู่และถึงแก่สัญกรรมในตอนท้ายของคร่าว แต่ก็แสดงให้เห็นความสำคัญของนาง เพราะไม่ว่าจะมีเหตุการณ์ใดเกิดขึ้นหรือจะทำกิจการใด พระเจ้าอินทวิชยานนท์จะต้องปรึกษาแม่เจ้าทิพไกรสรอยู่เสมอ ดังกวีบรรยายไว้ว่า

	(1) ส่วนพายของคันทน	พ่อเจ้าชีวิต	เสวยราชย์ห้อง	เมืองพิงค์
พระทัยใฝ่รู้	ความแน่ความจริง	คิดกระนิง		ตริกตรองออกเข้า
จึงปรึกษาเสง	เทวีแม่เจ้า	ก็หันลายเงา		วาทะ

(ยุทธพร นาคสุข 2547 : 47)

อธิบายความ

“ พระเจ้าอินทวิชยานนท์ เจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่ มีพระทัยใฝ่รู้ความจริง เมื่อได้ตริกตรองแล้วจึงปรึกษารื้อกับแม่เจ้าทิพไกรสร ก็ได้เห็นแนวทาง ” (ผู้วิจัย)

	(2) คักรอดแล้ว	นิเวศนไส	จอมพิงค์ชัย	พระองค์อยู่เกล้า
ก็เล่าอาการ	หื้อองค์แม่เจ้า	สดับรับฟัง	พร้อมพรับ	

(ยุทธพร นาคสุข 2547: 87)

อธิบายความ

“ ครั้นเมื่อมาถึงค้อมหลวงแล้วพระเจ้าอินทวิชยานนท์ ก็เล่าเหตุการณ์ให้แม่เจ้าทิพไกรสรฟังอย่างละเอียด ” (ผู้วิจัย)

	(3) หลอนเจ้าลูกเชื้อ	ทิพไกรสร	บ่มิ่งเมื่อมรณ	อยู่เย็นเป็นเจ้า
ก็จักสนุก	สุขเสิบเส้า	เมื่อสมโภชองค์	น้ำวน้อม	

(ยุทธพร นาคสุข 2547: 97)

อธิบายความ

“สาเหตุมาจาก แม่เจ้าทิพไกรสร ถึงแก่สัญกรรมไปแล้ว ไม่เช่นนั้นงานสมโภชทูล
พระขวัญพระเจ้า น้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากรก็จะสนุกสนานมากกว่านี้” (ผู้วิจัย)

จะเห็นได้ว่าไม่ว่าแม่เจ้าทิพไกรสรจะอยู่ในสภาพอย่างไร นางก็คงความสำคัญไว้อย่าง
สม่ำเสมอ

3). เจ้าขันห้าใบ

เจ้าขันห้าใบที่ปรากฏในชั้นสูงผู้มีอำนาจในการปกครอง ปรากฏ
สองลักษณะคือ หนึ่ง ปรากฏนาม และสอง ปรากฏตำแหน่ง

(1). ปรากฏนาม

เจ้าขันห้าใบปรากฏนามในคร่าวรับเสด็จพระเจ้า
น้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร พบสองคน คือ เจ้าราชบุตรขัตติยะและเจ้าสุริยะเมษะ

ก. เจ้าราชบุตรขัตติยะ

เจ้าราชบุตรขัตติยะ หรือเจ้าขัตติยวงศ์เป็นราช
บุตรของพระเจ้าอินทวิชยานนท์กับเจ้ารินคำ เป็นเชษฐาของเจ้าสุริยะเมษะ ท่านมีคำสั่งให้พระยา
พรหมโวหารแต่งคร่าวนี้ขึ้นในขณะที่ดำรงตำแหน่งเจ้าราชบุตร กวีบรรยายไว้ว่า

เรื่องราวคร่าวนี้	เจ้ายอดตระกูล	दनทรงบุญ	ราชบุตร ⁴⁰ เจ้า
มีอาชญาปลง	วางลงเหนือเกล้า	หื้อพรหมละคร	ม่อนไต้
หื้อจัดแจง	แต่งสร้างทำไว้	เมื่อศักราชได้	พอพัน
ปลายสองร้อย	สี่สิบแถมป็น	หกตัวทัน	เท่านั้นเนื้อเจ้า

(ยุทธพร นาคสุข 2547 : 101)

อธิบายความ

“คร่าวเรื่องนี้ เจ้าราชบุตรขัตติยะมีคำสั่งให้พระยาพรหมโวหารเขียนขึ้นเมื่อ จ.ศ.1246”
(ผู้วิจัย)

⁴⁰เจ้าราชบุตรอธิบายไว้ในส่วนของปรากฏนามแล้ว

ข. เจ้าสุริยเมษะ

เจ้าสุริยเมษะเป็นราชบุตรของพระเจ้าอินทวิชยานนท์กับเจ้ารินคำ ดำรงตำแหน่งเจ้าราชบุตร ต่อมาเมื่อพระเจ้าอินทวิชยานนท์ถึงแก่พิราลัย จึงได้รับพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เป็นเจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่ลำดับที่ 8 (พ.ศ.2444 – 2452) และเลื่อนยศเป็นเจ้าอินทวโรสุริยวงศ์ (ยุทธพร นาคสุข 2547 : 47) ในคราวรับเสด็จพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร พระเจ้าอินทวิชยานนท์ โปรดให้ไปรอรับเสด็จพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร ที่เมืองละคร(ลำปาง) ดังคร่าวบรรยายว่า

จิงครานตน	เจ้าสุริย	บุตรครั้นเจ้า	ภูธร
ห้อยกย้าย	เป็นฝ่ายโจร	ไปเมืองละคร	ที่นั่นคอยถ้ำ

(ยุทธพร นาคสุข 2547 : 47)

ภาพที่ 4.2 เจ้าอินทวโรสุริยวงศ์ เจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่องค์ที่ 8

ที่มา : Chiangmai Thailand.net

(2). ปรากฏตำแหน่ง ตำแหน่งเจ้าชั้นห้าไปพบทุก

ตำแหน่ง คือ เจ้าอุปราช (องเซะ) เจ้าราชวงศ์ เจ้าบุรีรัตน์ และเจ้าราชบุตร

ก. เจ้าอุปราช

ตำแหน่งเจ้าอุปราช ปรากฏที่เมืองลำพูนซึ่งพระเจ้าเมืองยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากรประทับเป็นเวลาห้าคืน เจ้าอุปราชเมืองลำพูนในสมัยเจ้าดาราดิเรกรัตนไพโรจน์ คือ เจ้าเหมพินทุไพจิตร (เจ้าคำหยาด) ซึ่งได้รับพระกรุณาโปรดเกล้าฯ จากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ เฝ้าอยู่หัวให้เป็นเจ้าอุปราช นครลำพูนไชย เมื่อวันที่ 6 เดือน 6 ขึ้น 10 ค่ำ ปีกุน สัปตศก ศักราช 1237 ตรงกับวันที่ 14 พฤษภาคม 2418” (วรเทวี ณ ลำพูน 2553 : 94)

ในคร่าวรับเสด็จกวีใช้คำว่า “เองเซะ” ซึ่งเป็นคำยืมจากภาษาพม่า แปลว่าอุปราช (ยุทธพร นาคสุข 2547 : 73) ดังบรรยายไว้ว่า

พระเจ้ายาเธอ	กรมพิชิต	สถิตอยู่ห้อง	ลำพูนรัฐฐา
วิสัยชนะ	ปลิตา	ฝ่ายองค์คารา	เองเซะวังหน้า

(ยุทธพร นาคสุข 2547 : 73)

ส่วนเมืองลำปาง (ละคร) และเมืองเชียงใหม่กวีไม่ได้กล่าวถึงเจ้าอุปราช เมืองลำปางนั้นเป็นเพราะกวีมิได้อยู่ในเหตุการณ์ส่วนเมืองเชียงใหม่ เจ้าอุปราชบุญทวงษ์ซึ่งมีบทบาทและอิทธิพลมากในสมัยพระเจ้าอินทวิชยานนท์ ถึงแก่พิราลัยในปี พ.ศ. 2425 (สร้อยสวดี อ่องสกุล 2553 : 353) ก่อนที่พระเจ้าน้อยยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร จะเสด็จไปประทับที่เชียงใหม่ราวสองปี

ข. เจ้าราชวงศ์

ตำแหน่งเจ้าราชวงศ์ปรากฏที่เมืองลำพูนและเมืองเชียงใหม่โดยที่เมืองลำพูนนั้น กวีกล่าวถึงพร้อมกันสามตำแหน่ง คือ เจ้าเมือง เจ้าอุปราช และเจ้าราชวงศ์

พระเจ้ายาเธอ	กรมพิชิต	สถิตอยู่ห้อง	ลำพูนรัฐฐา
วิสัยชนะ	ปลิตา	ฝ่ายองค์คารา	เองเซะวังหน้า
ทั้งราชวงศ์	หลายตนบาทหน้า	นัดคางวง	หลังน้อม

(ยุทธพร นาคสุข 2547 : 73)

อธิบายความ

“ พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร ประทับอยู่ที่นครลำพูน ทรงปฏิสันถารกับ เจ้าดาราคีระรัตนโพรจน์ เจ้าอุปราชและเจ้าราชวงศ์” (ผู้วิจัย)

ส่วนตำแหน่งเจ้าราชวงศ์หนึ่งในตำแหน่งเจ้าชั้นห้าใบของเมืองเชียงใหม่ กวีกล่าวไว้ในตอนที่พระเจ้าอินทวิชยานนท์ประชุมพระญาติเพื่อเตรียมการจัดพิธี “ทูลพระขวัญ” พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิต ปรีชากร ซึ่งผู้ที่มาร่วมประชุม นั้น มีทั้งเจ้าราชวงศ์ เจ้าบุรีรัตน์ และเจ้าราชบุตร ดังกวีบรรยายว่า

ยามพรำนั้น	เผ่าชั้นทั้งโจง	มีราชวงศ์	เจ้าองค์แก่กล้า
ทั้งเจ้าบุรี	ชาติเชื้อเครือเหง้า	เข้าประชุมใน	สำนัก
ทั้งราชบุตร	องค์เจ้าลูกรัก	ทั้งฝ่ายเจ้า	องค์ชัย

(ยุทธพร นาคสุข 2547 : 89)

ค. เจ้าบุรีรัตน์

ตำแหน่งเจ้าบุรีรัตน์ หนึ่งในตำแหน่งเจ้าชั้นห้าใบ ปรากฏในคร่าวคร่าวเดียวกับเจ้าราชวงศ์และเจ้าราชบุตร คือเหตุการณ์ที่พระเจ้าอินทวิชยานนท์ประชุมพระญาติเตรียมการจัดพิธี “ทูลพระขวัญ” พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร กวีบรรยายไว้ว่า

ทั้งเจ้าบุรี	ชาติเชื้อเครือเหง้า	เข้าประชุมใน	สำนัก
--------------	---------------------	--------------	-------

(ยุทธพร นาคสุข 2547 : 89)

4). ข้าราชการ

ข้าราชการที่กล่าวถึงในมณฑลพายัพ จากคร่าวรับเสด็จพระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นพิชิตปรีชากร คือ พระยาราชสัมภารากร และพระอุดรพิศดาร กวีกล่าวถึงไว้ในพิธีทูลพระขวัญ ความว่า

เจ้าทำยน้ำ	สัมภารากร ⁴¹	ทั้งพระอุดร ⁴²	ประชุมพร้อมหน้า
------------	-------------------------	---------------------------	-----------------

(ยุทธพร นาคสุข 2547 : 95)

⁴¹ พระยาราชสัมภารากร อธิบายรายละเอียดไว้ในส่วนของ “ข้าหลวงสามหัวเมือง” แล้ว

⁴² พระอุดรเป็นกษัตริย์ชาวล้านนาเข้ามาอยู่เมืองไทยหลายปี ตั้งแต่ครั้งสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวด้วยความที่เป็นผู้ที่มีความรู้เรื่อง พุทธศาสนาและภาษาบาลีอย่างแตกฉานจึงเป็นที่พอพระราชหฤทัยเป็นอย่างมากเมื่อลาสิกขาบท พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า เจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 5 จึงโปรดเกล้าฯ ให้มาดำรงตำแหน่งปลัดเมืองเชียงใหม่ รองจากตำแหน่งพระยาราชเสนา

อธิบายความ

“เจ้าท้ายน้ำ พระยาราชสัมภารากร พระอัคร มาร่วมประชุม โดยพร้อมเพรียงกัน”

(ผู้วิจัย)

ชนชั้นข้าราชการที่ปรากฏนามนอกจากพระยาราชสัมภารากรและพระอัครพิสดารแล้วยังมีปรากฏที่เมืองนครสวรรค์ในตำแหน่ง “ปลัดพระหลวง” และที่เมืองระแหงในตำแหน่ง “ผู้ช่วยปลัดพระหลวง” ปรากฏนามของ “พระชัย” และ “ปลัดศักดิ์” กวีบรรยายเหตุการณ์ที่เมืองนครสวรรค์และเมืองระแหงไว้ว่า

เถิงปากน้ำ	เมืองคอนสวรรค์	ฝูงกำนัน	อำเภอแก้ด้าว
ผักปลาอาหาร	ข้าวเหนียวข้าวเจ้า	ไผ่มีโค	ยี่นนั้น
ท่านบ่ข่มเหง	เต็งเต๊กกะยั้น	ถวายเป็นเฝ้า	ตามดี
พหูชนะ	บุรุษสตรี	ปิตินดี	ท่งหน่งท่งเถ้า
ปลัดพระหลวง	เจ้าเมืองเป็นเหง้า	เขามบาน	ขึ้นย้าว

(ยุทธพร นาคสุข 2547 : 41-43)

อธิบายความ

“เมื่อมาถึงปากน้ำ เมืองนครสวรรค์ กำนัน นายอำเภอ ผู้ใหญ่บ้านพากันมารับเสด็จใครมีสิ่งใดก็ถวายเป็นทั้งผัก ปลา ข้าวเหนียว ข้าวเจ้า ท่านไม่กดขี่ข่มเหง รับของถวายเป็นด้วยความยินดี ทั้งชาย ทั้งหญิงคนหนุ่ม คนสูงอายุพากันมาเฝ้ามีปลัดพระหลวง เจ้าเมืองนครสวรรค์เป็นผู้นำ”

(ผู้วิจัย)

เมื่อเสด็จถึงเมืองนครสวรรค์ พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร มีหนังสือกราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ถึงเรื่องผู้รักษาเมืองนครสวรรค์ว่าขณะที่มาถึงเมืองนั้น ผู้รักษาเมืองและกรรมการผู้ใหญ่อยู่ที่กรุงเทพฯ ดังคำกราบบังคมทูลว่า

“เมืองนครสวรรค์ ผู้รักษาเมืองแลกรรมการผู้ใหญ่ ลงไปติดความอยู่ ณ กรุงเทพฯ เกือบหมดอยู่แต่พระพลผู้ว่าราชการเมือง กับหลวงเมือง หลวงนา อีก 2 นาย กรรมการเมืองนี้...มีอยู่สอง

พวก ๆ พระยานครสวรรค์คนนี้พวกหนึ่ง พระยานครสวรรค์คนเก่าพวกหนึ่ง มีพระพลสงครามเป็นหัวหน้า กรมการที่อยู่เมืองเดียวกันนี้เป็นพวกพระพลทั้งสิ้น”

(เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 รวมเล่มพิเศษ เล่มที่ 26)

เมื่อพิจารณาจากหนังสือกราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ของพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร สันนิษฐานว่า “ปลัดพระหลวง” ที่พระยาพรหมโวหารกล่าวถึงในคราวว่า “**ปลัดพระหลวง เจ้าเมืองเป็นแห่ง**” คือ “**พระพลสงคราม**” ผู้ว่าราชการเมืองนครสวรรค์ พระยาพรหมโวหารคงได้รับข้อมูลเหล่านี้จากผู้ตามเสด็จพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร

เมื่อพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร เสด็จถึงเมืองระแหง (เมืองตาก) พระยาพรหมโวหาร กล่าวถึงตำแหน่งและชื่อของข้าราชการอีก 3 คน คือ **ผู้ช่วยปลัดพระหลวง ปลัดศักดิ์ดา และ พระชัย** กวีบรรยายไว้ว่า

ขึ้นรอดท้อง	กลางเมืองระแหง	เขาเปล่งชะคราน	ทำเนียบคอยถ้ำ
ผู้ช่วยปลัด	พระหลวงพร้อมหน้า	ถวายนันทา	น้อมนบ
ปลัดศักดิ์ดา	พระชัยเป็นแห่ง	ควบคุมเอา	ลูกน้อง

(ยุทธพร นาคสุข 2547 : 43)

อธิบายความ

“เมื่อมาถึงเมืองระแหง เขาสร้างพลับพลาไว้คอยรับเสด็จ ผู้ช่วยปลัดพระหลวง ปลัดศักดิ์ดา พระชัย ควบคุมผู้คนมาเตรียมการรับเสด็จ” (ผู้วิจัย)

การเดินทางจากเมืองนครสวรรค์ไปเมืองระแหง (เมืองตาก) นั้น พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร มีหนังสือกราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงระยะเวลาในการเดินทางว่าใช้เวลาประมาณ 20 วัน โดยเรือกลไฟที่ใช้วิ่งเรือขึ้นมานั้น มาได้ถึงเมืองพยุห (ปัจจุบันคืออำเภอพยุหะคีรี จังหวัดนครสวรรค์) ก็จะติดน้ำตื้น ต้องใช้เรือแจวขึ้นมามากสองวันจึงถึงเมืองนครสวรรค์ดังคำกราบบังคมทูลว่า

“เรือกลไฟวิ่งเรือขึ้นมาได้เพียง เมืองพยุห ติดตื้นน้ำเพียงสอกหนึ่งหย่อนๆ หาร่องน้ำมิได้ ต้องแจวขึ้นมามากสองวันจึงถึงเมืองนครสวรรค์ ข้าพระพุทธเจ้าได้รับพระราชทานสืบดูตามเรือลูกค้าที่ล่องมาแต่เมืองตากได้ความว่า น้ำในลำน้ำตื้นมากน้ำเพียงคืบหนึ่ง คืบเสดเปน

พื้น แต่เรือแม่ปะท้องตื้น ๆ ก็ต้องเข็นแลขุดทรายมา ข้ำพระพุทธรเจ้ามีความวิตกอยู่ด้วยเรือที่ขึ้นมากครั้งนี้เป็นเรือใหญ่ ๆ ทั้งนี้ เกรงที่เป็นที่ลำบากขัดข้องนักได้ปฤกษาผู้ที่เคยไปมา คาคว่ากว่าจะขึ้นไปถึงเมืองตากเห่นจะกว่า 20 วัน”

(เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 รวมเล่มพิเศษ เล่มที่ 26)

ชื่อของขุนนาง “ปลัดศักดิ์ดา” และ “พระชัย” ที่เมืองระแหง (เมืองตาก) นั้นปรากฏในพระราชหัตถเลขา พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ถึงพระยาวิชิตชลธีฯ ผู้สำเร็จราชการเมืองตาก ความว่า

“ เหนว่าเมืองตากเป็นเมืองสำคัญต่อเขตแดนกับลาว แลเมืองเมาะลำเลิงราชการสำคัญ ๆ มากอยู่จะให้พระพลสงครามลาวเป็นพระยาดากเห่นว่าความปรารถนาของท่านจะเกิน ๆ ดังว่ามาแล้ว เมืองก็จะเปนมืองลาวแท้ไป ไหน ๆ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ท่านก็ได้ทรงพระราชดำริห์ ตั้งผู้สำเร็จราชการเป็นไทยไว้แล้ว จึงตั้งพระศักดิ์ดาเรื่องฤทธิ์ ปลัดไทยนายหนึ่ง พระวิชิตรักษาปลัดลาวนายหนึ่ง ให้กำกับกันว่าราชการบ้านเมือง รักษาเขตแดนพระราชอาณาจักรในหัวเมืองสำคัญ ที่ต่อกันกับเมืองลาว เมืองญวนนั้น...กรมหลวงวงศาธิราชสนิทบอกแก่ข้าพเจ้าว่า พระยาไชยนาท คือตัวท่าน เป็นผู้มีปรกติ เรียบร้อยดี ”

(พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ถึงพระยาวิชิตชลธีฯ ผู้สำเร็จราชการเมืองตาก ปีระกา พ.ศ.2404 อ้างใน <http://heritage.mod.go.th/king/Rama4/letter4.4.html>)

เมื่อพิจารณาจากพระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงพระยาวิชิตชลธีฯ ผู้สำเร็จราชการเมืองตาก เมื่อปีระกา พ.ศ.2404 สรุป ประเด็นสำคัญเกี่ยวกับ บรรดาศักดิ์ และตำแหน่งของขุนนางที่พระยาพรหมโวหารกล่าวถึงได้ดังนี้

1. เป็นชื่อตำแหน่งของขุนนางทั้งไทยและลาว (หมายถึงล้านนา) เช่น ตำแหน่ง “พระพลสงคราม” ซึ่งพบชื่อตำแหน่งนี้ที่เมืองนครสวรรค์ดังกล่าวมาแล้ว ที่เมืองตากพบชื่อ “พระพลสงครามลาว” ชื่อ “ปลัดศักดิ์ดา” ที่พระยาพรหมโวหารกล่าวถึง สันนิษฐานว่าเป็นตำแหน่ง “พระศักดิ์ดาเรื่องฤทธิ์ปลัดไทย” เพราะตำแหน่ง “พระวิชิตรักษา” เป็นตำแหน่งปลัดลาว ชื่อตำแหน่งนี้เป็นบรรดาศักดิ์เฉพาะคือผู้ใดมาดำรงตำแหน่งปลัดไทยเมืองตาก ก็เรียกชื่อตำแหน่งว่า “พระศักดิ์ดาเรื่องฤทธิ์ปลัดไทย” ทั้งสิ้น เนื่องจากพระราชหัตถเลขาที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีไปถึงพระยาวิชิตชลธีฯ ผู้สำเร็จราชการเมืองตาก เมื่อปีระกา พ.ศ.2404 ห่างจาก พ.ศ.2426 ที่พระยาพรหมโวหารแต่งคร่าวรับเสด็จพระเจ้านั่งยองยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร ถึง 22 ปี

2. ตำแหน่ง “พระชัย” ที่เมืองระแหง (เมืองตาก) ที่พระยาพรหมโวหาร กล่าวถึง
สันนิษฐานว่าเป็น “พระยาไชยนาท”

2.1.2 ชั้นผู้ถูกปกครอง

ชนชั้นผู้ถูกปกครอง ประชาชน หรือไพร่เมือง เป็นชนชั้นที่ปรากฏใน
คร่าวหลายตอนเนื่องจากเป็นส่วนใหญ่ของสังคม กวีได้บรรยายถึงวิถีชีวิต สภาพความเป็นอยู่ไว้
ในคร่าวหลายครั้ง ครั้งที่ชัดเจนที่สุดคือการรับเสด็จพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร
บริเวณพลับพลา หอนงหอย นครเชียงใหม่ กวีให้ภาพของ วัฒนธรรมการรับประทานอาหาร การ
แต่งกาย การค้าขาย ธรรมเนียมการตั้งร้านน้ำผลไม้ตามฤดูกาล ฯลฯ ดังบรรยายไว้ว่า

ราษฎร	ใจจรเฝือพัน	ใคร่หันเจืองเจ้า	ยามมา
พร่องพอทอดละ	หอรือนเคหา	ทกลงมา	ผ่อพลพวกเจ้า
เหมียงบ่ทันอม	ผมบ่ทันเกล้า	ทกลงเรื่อน	ผ่อท้าว

(ยุทธพร นาคสุข 2547 : 81)

อธิบายความ

“ราษฎรต่างต้องการเห็นพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากรอย่างใกล้ชิดบ้างก็
ละทิ้งบ้านเรือน จะรีบไปดูขบวนของพวกเจ้า เมียงไม่ทันได้อม ผมไม่ทันได้เกล้ารีบลงมาจากเรือน
ไป” (ผู้วิจัย)

แม่บ้านแม่ร้าง	แม่เรื่อนสาวจี	ทังลูกผู้ดี	เจ็ญใจไพร่เจ้า
ทังฝูงปานกลาง	หนุ่มรามแก่เถ้า	เขาคอยเล็ง	แท้ทัก

(ยุทธพร นาคสุข 2547 : 83)

อธิบายความ

“ทั้งแม่บ้าน แม่เรื่อน แม่มาย ทั้งสาวน้อย ทั้งลูกผู้ดี ลูกไพร่คนเจ็ญใจ คนวัย
กลางคน คนหนุ่มคนแก่ ต่างคอยเฝ้าดู” (ผู้วิจัย)

เมื่อพระเจ้าอินทวิชยานนท์ เสด็จออกทางประตูท่าแพ เพื่อรับเสด็จพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากรที่พลับพลาหนองหอยนั้น กวีบรรยายสภาพชีวิตของไพร่เมืองและ บรรยากาศของเมืองเชียงใหม่ไว้อย่างน่าสนใจว่า

คนในเวียง	เกือบเสียงบ่ค้าง	มาพ่อเจ้า	ยามไป
คูมีพระยศ	ปรากฏเรื่องไส	เมื่อล่องลงไป	รับเสด็จเจ้า
ม้คคาทาง	ที่เที่ยวไต่เต้า	เดียนเถียนงาม	เลิศล้ำ
สองฝ่ายทาง	มีโรงร้านน้ำ	สุดท้งกว้าง	ยายทาง
หว่างร้านน้ำ	ซ้าแต่งราวกลาง	มีคอกน้ำบาง	ใส่สายผูกห้อย
หลายต่อหลาย	หยาดยายเป็นถ้อย	ท้งสองริมทาง	บ่อคค
อย่าว่าแต่กิน	เต็มจัดอาบรด	บ่หมคขาดเสีง	วาริ
ที่ท้าน้ำ	แม่พืงค์ไสสี	ดีตะวาง	ตะพานใหญ่หมั้น
ทำด้นพิน	จ้านแปงข้ามอ้น	เสายามย้ง	ใส่ค้้า
สกคตัดขวาง	แพวริมฝ้ิงน้ำ	สับผูกหมั้น	เดินดี
คูมีพระยศ	สง่าราสี	กับโขงธานี	แลงค้พ่อเจ้า
แม่ค้้าหลาย	ไปขายข้าวเหล่า	ของภุญชา	พร้อมพริบ
เป็ดไก่หมู	เนื้อส้มยักบ	เหนือ โดกตั้ง	ริมทาง
จักชอบม้ก	จิดเค้มเผ็ดจาง	ตามควงท้ย	คาวหวานพร้อม
เสีงจักกินสัง	ขุน โอจุกเกลีง	เข้าเอาเรีง	เพียะไว้
สารพัน	ส้มสุกถูไม้	ขนค้น้อยแหน้	สาเก
อยากสังเค	ด้งเมหวานส้ม	หากอุดม	พริ้พร้อม
มะขมคองเกลือ	เมื่ออมเคี๋ยช้อม	เมื่อเปลวแตกกล้า	ใจดี
หมากม่วงครุ	ม่วงมันสามปี	มะเพีียวที	พม่าว่ากล้วย
มะพริ้าวหมูสี	น้ำค้หวานค้วย	จักยามรวย	บ่ร้าย
ของบ่ย้งมือ	บ่คูท้งคว้ย	แต่ค้าพ่อเหยี่ยม	คอยคาย
ยามองค้บ่ืองฟ้า	ยาดราพระกาย	สายภาณุ	แตกคณร้ือนกล้า
ทำเนียบหนองหอย	ไปคอยอยู่ถ้้า	จนสุริยา	บ่ายช้าย

(ยุทธพร นาคสุข 2547 : 77-78)

อธิบายความ

“คนเกือบทั้งเมือง มากอยเฝ้าชมพระเจ้าอินทวิชยานนท์ เจ้าหลวงผู้ทรงศักดิ์ยามล่องลงไปปรับเสด็จพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร ถนนราบเรียบดี สองข้างถนนมีร้านน้ำเรียงรายตลอดทางระหว่างร้านน้ำ มีกระบอกน้ำใส่สายสำหรับสะพายวางเรียงรายไปตลอดทางทำให้มีน้ำจำนวนมาก อยว่าแต่คิมกินเลย แม้จะใช้อาบด้วยน้ำก็ยังไม่หมด ที่ทำน้ำแม่น้ำปิงมีสะพานไม้ไผ่ (ข้าวฝาคะตะ) ซึ่งสร้างอย่างแข็งแรง เพื่อข้ามไปยังท่าต้นพิน พระเจ้าอินทวิชยานนท์ผู้มีสง่าด้วยพระยศและราศีขององค์เจ้าเมือง บรรดาแม่ค้าขายข้าว ขายเหล้า เบ็ด ไก่ หมู เนื้อส้ม (แหนม) วางบนโตกไว้ริมทาง ไครชอบรสจืด รสเค็ม รสเผ็ด เชิญได้ตามใจชอบ ของคาวของหวานมีพร้อมหมดวางเรียงรายไว้ ผลไม้มีมากมายทั้งส้มโอ ส้มจุก ส้มเกลี้ยงสับประรด น้อยหน่า สาเก มีขนมตั้งเม ผลไม้ดองมีมะยมดอง มะม่วงกรุ มะม่วงมัน มะม่วงสามปี กัลยัย มะพร้าวหมูสี น้ำหอมหวานดี ของก็ยังคงอยู่ในมือไม่สะควกแต่สายตาก็คอยจ้องดูยามที่พระเจ้าอินทวิชยานนท์จะเสด็จออก แดดยามบ่ายร้อนกล้า คอยกันอยู่ที่ทำเนียบหนองหอย จนดวงอาทิตย์คล้อยต่ำลงไปมาก” (ผู้วิจัย)

เมื่อพิจารณาจากคร่าวรับเสด็จพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากรกล่าวถึงเหตุการณ์ที่ชนชั้นผู้ถูกปกครอง (ไพร่เมือง) มากอยเฝ้าชมพระบารมีของพระเจ้าอินทวิชยานนท์ยามเสด็จออกมาจากเมืองที่ประตูท่าแพเพื่อรับเสด็จพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร ที่พลับพลาหนองหอยนั้นจะเห็นภาพสะท้อนทางสังคมของไพร่เมืองที่หลากหลาย พระยาพรหมโวหารบรรยายถึงวิถีชีวิตของผู้คนได้อย่างละเอียดทำให้เห็นภาพสะท้อนทางสังคมทางด้านต่าง ๆ ดังนี้

1. การคอยเฝ้าชมพระบารมีของพระเจ้าอินทวิชยานนท์ เจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่กับพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร พระอนุชาของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งเสด็จมาประทับที่เมืองเชียงใหม่ดำรงตำแหน่งข้าหลวงพิเศษต่างพระเนตร พระกรรณ ในความรู้สึกรักของไพร่เมืองย่อมความตื่นเต้นยินดีที่จะมีโอกาสได้เห็น “เจ้าเหนือหัว” ของพวกเขา และพระราชวงศ์ชั้นสูงที่เสด็จมาจากกรุงเทพฯ
2. ถนนหนทางมีความสะอาดเรียบร้อย สองข้างทางมีโรงร้านน้ำ เป็นระยะๆ เพื่อบรรเทาความกระหายน้ำแก่ผู้คน วัฒนธรรม “โรงร้านน้ำ” ยังมีอยู่จนถึงปัจจุบันแต่ลดจำนวนลงไปมากแล้วตามบริบททางสังคม
3. ภาพของสะพานข้ามแม่น้ำปิง (ทำน้ำแม่พิงค์ไสลี) ให้ภาพของ “ข้าวฝาคะตะ” (สะพานไม้ไผ่) เป็นภูมิปัญญาล้านนาที่นำวัสดุจากธรรมชาติมาใช้สอยให้เกิดประโยชน์สูงสุด

4. ภาพชีวิตของไพร่เมือง แม่ค้า พ่อค้าที่ขายของอยู่ข้างทาง เช่น ข้าว เหล้า เป็ด ไก่ หมู แหนม ฯลฯ ใส่โตกวางไว้ สะท้อนภาพทางประวัติศาสตร์สังคมในเรื่องนี้ค่อนข้างมีความพิเศษ แสดงให้เห็นถึงวิถีชีวิตของชาวล้านนาที่ไม่ได้กักกันไพร่เมืองออกไปจากวิถีของชนชั้นสูงในสังคม ทั้งนี้ผู้วิจัยจะได้อธิบายถึงกลุ่มชาติพันธุ์ในมณฑลพายัพต่อไป

ภาพที่ 4.3 ร้านน้ำล้านนา

ที่มา : Chiangmai-Thailand.net/lanna_house

3. กลุ่มชาติพันธุ์ในมณฑลพายัพ

สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้นก่อนที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะทรงปฏิรูปการบริหารราชการแผ่นดินใน พ.ศ. 2435 แบบการปกครองยังยึดตามแบบอยุธยา ซึ่งใช้มาตั้งแต่สมัยพระบรมไตรโลกนาถ กล่าวคือ การปกครองส่วนกลางมีอัครมหาเสนาบดีที่สำคัญ 2 ตำแหน่ง คือ สมุหนายกดูแลฝ่ายพลเรือน และสมุหกลาโหมดูแลฝ่ายทหาร ต่อจากนั้นเป็นกรมจตุสดมภ์ เวียง วัง คลัง นา การปกครองส่วนภูมิภาค แบ่งลักษณะหัวเมืองในภูมิภาคออกเป็นเมืองเอก เมืองโท เมืองตรี เมืองจัตวา การปกครองหัวเมืองประเทศราช พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย (รัชกาลที่ 2) ทรงเอาแบบอย่างมาจากกรุงศรีอยุธยา คือ ให้ส่งต้นไม้เงินต้นไม้ทองมาตามกำหนด การดูแลหัวเมืองประเทศราชนี้ให้หัวเมืองเอกที่อยู่ในภูมิภาคใกล้เคียงกันเป็นผู้ดูแล และรายงานไปยังเสนาบดีที่รับผิดชอบเพื่อจะได้กราบบังคมทูลต่อไป

หัวเมืองประเทศราชทางเหนือได้แก่ หัวเมืองล้านนา คือ เชียงใหม่ ลำพูน ลำปาง แพร่ น่าน เชียงราย เชียงแสน ทางตะวันออกเฉียงเหนือ ได้แก่ หลวงพระบาง เวียงจันทร์ จำปาศักดิ์ (มัลลิกา มัสอูดี 2542 : 345-348)

อาณาเขตของราชอาณาจักรสยามนั้น ทางเหนือจึงสิ้นสุดที่เมืองระแหง (ปัจจุบัน คือ จังหวัดตาก) เมื่อเข้าเขตเมืองลำปางแล้วจึงเป็นเขตแดนของล้านนา ซึ่งเป็นหัวเมืองประเทศราชมีเมืองเชียงใหม่เป็นศูนย์กลาง ผู้วิจัยได้วิเคราะห์เรื่องชนชั้นในล้านนาหรือมณฑลพายัพว่า ชนชั้นในสังคมของมณฑลพายัพนั้น แบ่งออกเป็นชนชั้นสูงคือ ผู้มีอำนาจในการปกครองกับชนชั้นผู้ถูกปกครอง ในคราวรับเสด็จ พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร ยังกล่าวถึงคนอีกกลุ่มหนึ่งคือ กลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ ที่ปรากฏในคราวรับเสด็จพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร มีหลายชาติพันธุ์ เช่น ไทย ไทยเหนือ ไทยใต้ กลุ่มชาติพันธุ์อื่น ๆ เช่น ขอม พม่า (ม่าน) เม็ง (มอญ) ลาว และ ขมุ

ความหลากหลายทางชาติพันธุ์นี้ นักวิชาการอธิบายถึงสาเหตุที่อาณาจักรสยามมีความหลากหลายทางด้านชาติพันธุ์นั้นเป็นเพราะว่า

“ตั้งแต่สมัยโบราณ เขตแดนของอาณาจักรสยามมีชนชาติอื่นอาศัยอยู่หลายกลุ่ม คนพื้นเมืองเดิมของท้องถิ่นคือพวกเงาะป่าซาไก และชาวเล อีกพวกหนึ่งคือกลุ่มคนที่พูดภาษาตระกูลมอญเขมร เช่น ขมุ ถิ่น ลัวะ หรือละว้า มาลาบริ (หรือผีตอเหลือง) ชวง⁴³ ส่วย เขมร มอญ ฯลฯ คนพื้นเมืองดั้งเดิมเหล่านี้มีลักษณะแตกต่างไปจากชาวสยามทั้งด้านกายภาพ ภาษา และวัฒนธรรม”

(สุมิตร ปิติพัฒน์ 2544 : 44)

สาเหตุที่มณฑลพายัพหรือล้านนาในสมัยพระเจ้าอินทวิชยานนท์ (พ.ศ.2416 – 2440) ประกอบด้วยกลุ่มชาติพันธุ์หลายกลุ่มนั้น สาเหตุหนึ่งมาจากการที่พระเจ้ากาวิละซึ่งปกครองเมืองเชียงใหม่ระหว่าง พ.ศ. 2324-2358 ได้รวบรวมผู้คนมาไว้ในล้านนา เพื่อการสร้างบ้านแปงเมือง นักวิชาการอธิบายเรื่องดังกล่าวนี้ไว้ว่า

“ในระหว่างทำสงครามพระเจ้ากาวิละได้รวบรวมหรือกวาดต้อนผู้คนจากเมืองต่างๆในรัฐฉาน ประเทศพม่าและจากเมืองหลายเมืองในแคว้นสิบสองพันนา ประเทศสาธารณรัฐประชาชนจีน ให้ผู้คนเหล่านั้นมาตั้งถิ่นฐานในเมืองเชียงใหม่และเมืองหลายเมืองในล้านนา การรวบรวมผู้คนของพระเจ้ากาวิละในครั้งนี้ รู้จักกันในเชิงเปรียบเทียบว่าพระเจ้ากาวิละเก็บผักใส่ตะกร้าเก็บทาสเขลมาใส่บ้านเมือง จึงมีสำนวนว่า “เก็บผักใส่ซ้า เก็บข้าใส่เมือง” ทำให้เมืองในล้านนาสมัยสองร้อยปีมานี้ประกอบด้วยกลุ่มชาติพันธุ์หลายกลุ่ม ได้แก่ คนพื้นเมืองเดิม คือ ไทยวน หรือคนเมือง คนลัวะ คนยาง (ปกากะญอ/กะเหรี่ยง) คนเม็ง (มอญ) คนไทลื้อ คนไทจีน และคนชาน หรือคนไทใหญ่ เป็นต้น

⁴³ ไม่มีกลุ่มชาติพันธุ์ “ชวง” สันนิษฐานว่าเป็นชนเผ่า “ซอง” หรือชนเผ่า” จ้วง

ต่อมามีคนกลุ่มชาติพันธุ์อื่นอพยพเข้ามาอาศัยในล้านนา ได้แก่คนจีน คนฮ่อ คนแคว (ญวน) คนแขกอินเดีย ชาวฝรั่ง และชาวไทยภูเขาเผ่าต่าง ๆ ทำให้เกิดการตั้งถิ่นฐาน กระจายอยู่ในเขตเชียงใหม่และลำพูนของกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆที่ถูก “เทครัว” เข้ามา โดยไพร่ที่ถูกกวาดต้อนมานั้น หากเป็นช่างฝีมือหรือไพร่ชั้นดี กำหนดให้อยู่ในเมือง เช่น จีน บ้านนันทาราม อยู่ระหว่างกำแพงเมืองชั้นในและกำแพงเมืองชั้นนอกด้าน ใต้อพยพมาจากเชียงตุง เชี่ยวชาญการทำเครื่องเงิน ขวนที่บ้านฮ่อม มาจากเชียงแสน อยู่ระหว่างกำแพงเมืองชั้นในและกำแพงเมืองชั้นนอกด้านตะวันออก เชี่ยวชาญการทำดอกไม้กระดาษ อาหาร และการค้า กลุ่มไตหรือไทใหญ่มีอาชีพปั้นหม้อและ การค้ามาแต่เดิมได้ตั้งถิ่นฐานบริเวณข้างฝือก ช้างม่วย และบ้านวัวลาย” (สร้อยศรี อ่องสกุล 2553 : 328)

ใน พ.ศ. 2446 กระทรวงมหาดไทยได้สำรวจจำนวนประชากรของไทยจำนวนเพียง 12 มณฑล โดยแบ่งตามเชื้อชาติ ผลการสำรวจปรากฏว่าประเทศไทยประกอบด้วยกลุ่มคนหลากหลาย ชาติพันธุ์เช่น ไทย ซึ่งมีจำนวนมากที่สุด กลุ่มชาติพันธุ์อื่นๆ เช่น แขกมลายู จีน เขมร มอญ กะเหรี่ยง ฯลฯ รายละเอียดตามตารางดังนี้

ตารางที่ 4.1 จำนวนประชากรที่สำรวจในปี พ.ศ. 2446 (เพียง 12 มณฑล) แบ่งตามเชื้อชาติ

เชื้อชาติ	จำนวนประชากร/คน
ไทย	2,677,987
แขกมลายู	289,423
จีน	195,498
เขมร	78,704
มอญ	29,156
กะเหรี่ยง	19,257
ญวน	4,757
แขกจาม	1,601
เงี้ยว	991
พม่า	607
แขกเทศ	518
แขกชวา	371

ตารางที่ 4.1 (ต่อ)

เชื้อชาติ	จำนวนประชากร/คน
ฝรั่ง	178
ทวาย	45
ชาติอื่นๆ	8,936

ที่มา ดร.จักรกฤษณ์ นรนิติผดุงการ “สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ กับ ละครทววมหาศไทย” หน้า 432

จากตารางจะเห็นได้ว่าประเทศไทยมีความหลากหลายทางชาติพันธุ์เป็นอย่างยิ่ง จากการสำรวจใน พ.ศ.2446 ซึ่งเป็นตอนปลายสมัยรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ประเทศไทยมีความหลากหลายทางชาติพันธุ์อย่างน้อย 14 เชื้อชาติ กระจายอยู่ทั่วประเทศ

หลังจากที่พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร เสด็จประทับอยู่ที่เมืองลำพูนเป็นเวลาห้าวันจากนั้นจึงเสด็จต่อไปยังเมืองเชียงใหม่ซึ่งเป็นเมืองจุดหมายปลายทางที่เมืองเชียงใหม่มีประชาชนชาวเมืองเชียงใหม่มาคอยรับเสด็จเป็นจำนวนมากโดยมีการตั้งโต๊ะบูชา ปลูกฟ้าสีขาบ ผู้คนที่มามีหลากหลายเผ่าพันธุ์ทั้งไทย ลาว พม่า ขมุ ดังคร่าวบรรยายว่า

หยาดยายเรียง	บนเตียงตั้งม้า	ปลูवादฟ้า	ขาวพราว
แม่เรือนแม่ร้าง	แม่หม้ายฝูงสาว	ทั้งไทยทั้งลาว	เขียดยัดคูเจ้า
พม่าขมุ	หลุ่ไหลไต่เต้า	เข้าแลเล็ง	แท้ทัก

(ยุทธพร นาคสุข 2547 : 85)

อธิบายความ

“ของบุชานัน้ นางเรียงรายบนเตียงตั้ง ปลูกด้วยฟ้าขาว พวกแม่เรือน แม่ร้าง แม่หม้ายและบรรดาสาว ๆ ทั้งไทย ลาว เขียดเสียดเขียดยัดกันมาดูพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร นอกจากนี้ยังมีพวกพม่า ขมุ หลามไหลเข้ามา มาดูเป็นจำนวนมาก ” (ผู้วิจัย)

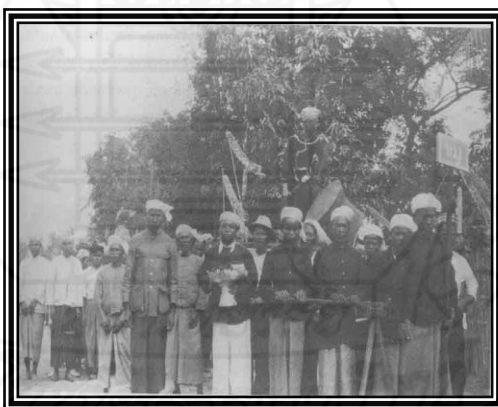
ในคราวรับเสด็จพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากรกล่าวถึง พม่า และ ขมุ ผู้วิจัยจะยกตัวอย่างกลุ่มชาติพันธุ์ ขมุ เนื่องจากเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ที่ยังคงเป็นชนกลุ่มน้อยอยู่จนถึงปัจจุบัน

พม่า (ม่าน) ซึ่งเป็นประเทศหนึ่งในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้และมอญ (เมง) ซึ่งปัจจุบันยังมีชุมชนมอญหลายแห่งในประเทศไทย

3.1 กลุ่มชาติพันธุ์ขมุ

ชาวเขาหรือที่ปัจจุบันทางราชการไทยเรียกว่าชนเผ่า นั้น มีอยู่หลายชนเผ่า เช่น ม้ง เย้า อาข่า มูเซอ ลีซู ขมุ ชนเผ่าขมุ นั้นเป็นชื่อชนชาวเขาเผ่าหนึ่งในตระกูลมอญ-เขมร (ราชบัณฑิตยสถาน 2538 : 128) สาเหตุที่ชาวเขาเผ่าขมุเข้ามาอยู่ในล้านนา นั้น เนื่องจากถูกเกณฑ์มาเป็นแรงงานในการทำป่าไม้ของบริษัทป่าไม้อังกฤษ แรงงานในการทำป่าไม้ที่เป็นชาวขมุ นั้นมีสาเหตุดังนี้

“แรงงานในการทำป่าไม้ของบริษัทป่าไม้อังกฤษส่วนใหญ่ได้จากขมุซึ่งมาจากหลวงพระบาง ถูกด้อนมาเป็นกลุ่มประมาณ 5-50 คน โดยมีนายร้อย⁴⁴ คุมมา คำจ้างขมุในเชียงใหม่ ลำพูน ลำปาง ตกปีละ 60 รูปี พวกขมุมีความเหมาะสมกับการทำป่าไม้ เพราะแข็งแรงและมาเป็นกลุ่ม สะดวกต่องานป่าไม้ ที่สำคัญมีค่าแรงถูกกว่าพวกอื่น ๆ” (สร้อยดี อึ้งสกุล 2553 : 525)

ภาพที่ 4.4 กลุ่มชาติพันธุ์ขมุ

ที่มา : lannaworld.com

⁴⁴ นายร้อย หมายถึง คนควบคุมคนงานทำไม้สัก เรียกว่า “นายร้อยไม้” เป็นผู้ควบคุมดูแลชาวขมุ

ชмы โนม สุนทรสวัสดิ์ ผู้ศึกษาเรื่อง “การศึกษาเชิงประวัติศาสตร์เกี่ยวกับกิจการป่าไม้ทางภาคเหนือของไทย ตั้งแต่ พ.ศ.2439 ถึง พ.ศ.2475” กล่าวถึงชนเผ่าขมุที่มาเป็นแรงงานในการทำป่าไม่ว่า

“แรงงานที่ใช้ในการทำงานในป่าไม้สักส่วนมากได้แก่ พวกขมุ ซึ่งมาจากหลวงพระบาง พวกนี้มาเป็นกลุ่มประมาณ 5-50 คน ทำงานอยู่ในป่าประมาณ 1-3 ปี โดยได้รับค่าจ้างประมาณ 50 รูปี ต่อ 1 ปี สำหรับผู้ที่ไม่มีฝีมือ ส่วนผู้ที่ชำนาญในการทำป่าไม้มาก่อนจะได้รับค่าจ้างประมาณ 60-80 รูปี พวกขมุนี้ได้ชื่อว่าเป็นพวกที่เหมาะสมสำหรับการทำงานป่าไม้นี้ เพราะมีนิสัยขยันขันแข็งมีความอดทนและไวใจได้ ที่สำคัญคือค่าแรงของพวกขมุถูกกว่าพวกอื่นๆ”

(ชмы โนม สุนทรสวัสดิ์ 2520 : 189-190)

สำหรับบันทึกของชาวต่างชาติที่เข้ามาสยามในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีการบันทึกถึงชาวเขาเผ่าขมุเช่นเดียวกัน คือ คาร์ล บ็อค นักธรรมชาติวิทยาชาวออสเตรีย เข้ามาสำรวจดินแดนไทยด้านภูมิศาสตร์ใน ค.ศ.1881 (พ.ศ.2424) ระหว่างที่สำรวจเมืองเชียงใหม่ คาร์ล บ็อค ได้เข้าไปดูการโค่นซุงไม้สักได้เห็นการทำงานของคนงานชาวขมุ และอธิบายไว้อย่างน่าสนใจว่า

“ ก่อนที่จะออกเมืองเชียงใหม่ ข้าพเจ้าได้ไปดูการโค่นซุงในป่าไม้สักที่ดีที่สุดที่ Mi Long Gui (?) อยู่ทางตะวันตกของเชียงใหม่ ซึ่งเจ้าเชียงใหม่ผู้มีสิทธิ์ผูกขาดการตัดไม้ ในป่านี้ปล่อยให้พ่อค้าซุงผู้หนึ่งเป็นคนเช่าทำ คนงานที่ใช้ส่วนมากเป็นพวกชาวเขา เรียกว่าพวกขมุ อยู่ทางฝั่งตะวันออกของแม่โขง พวกนี้ผิวคล้ำกว่าพวกเชียงใหม่ รูปร่างเตี้ย แต่มีกล้ามเนื้องาม โดยเฉพาะขาใหญ่มาก พวกนี้ไม่เชื่อถือพระเจ้า แต่บูชาวิญญาณของบรรพบุรุษของตน เขามีกฎว่าจ้างคนพวกนี้ไว้ระยะ 3 ปีและให้ค่าจ้างอย่างงามเป็นเงินประมาณ 80 รูปี ต่อปี เป็นค่าแรงของการทำงานหนัก แต่ถึงกระนั้นข้าพเจ้าก็ยังเสียใจที่จะเล่าว่าพวกนี้ยังโดนนายจ้างชั้นรองๆ ลงมาโกงเอาอีกต่อหนึ่ง เพราะพวกขมุที่นายจ้างจะว่าจ้างเป็นระยะสามปี จะต้องได้รับอนุญาตจากเจ้าราชสัมพันธ์เสียก่อนและจะต้องเสียเงินให้เจ้าราชสัมพันธ์เป็นจำนวน 12 รูปีด้วย และเพื่อเป็นการเลี่ยงไม่ต้องเสียเงินจำนวนนี้ คนงานผู้เคราะห์ร้ายจึงถูกบังคับให้เอาเงินส่วนหนึ่งที่หามาได้ด้วยความยากลำบากไปชำระเอาเอง พวกชาวเขาเหล่านี้เมื่อกลับคืนถิ่นบนภูเขาก็มิได้เอาเงินไปด้วย แต่กลับเอาไปซื้อหม้อราคาแพงที่พวกกะเหรี่ยงแดงทำขาย” (เสฐียร พันธรังสี และอัมพร ทีชะระ 2550 : 330)

สรุปได้ว่า ชนเผ่าขมุมนั้นเป็นชาวเขาเผ่าหนึ่ง แต่เดิมอาศัยอยู่ในประเทศลาวบริเวณฝั่งตะวันออกของแม่น้ำโขง สาเหตุที่เข้ามาอยู่ในดินแดนล้านนานั้น เนื่องจากถูกเกณฑ์มาเป็นแรงงานทำป่าไม้ของอังกฤษนั่นเอง

3.2 กลุ่มชาติพันธุ์พม่า

พม่ากับล้านนานั้นมีความสัมพันธ์กันมาอย่างยาวนาน เนื่องจากมีเขตแดนติดต่อกันล้านนามีสถานะเป็นรัฐกันชน (Buffer State) คืออยู่กึ่งกลางระหว่างอาณาจักรใหญ่หลายอาณาจักรกล่าวคือ “ทิศใต้จรดกับอาณาจักรสุโขทัย ทิศตะวันตกจรดแม่น้ำสาละวินติดต่อกับรัฐฉานทิศตะวันออกจรดแม่น้ำโขง ติดต่อกับอาณาจักรล้านช้าง ทิศเหนือจรดเมืองเชียงรุ่ง” (สร้อยสวัสดิ์ อ่องสกุล 2553 : 27) จากการที่ล้านนาถูกรายล้อมด้วยอาณาจักรใหญ่หลายอาณาจักร ซึ่งมีผลต่อความมั่นคงของล้านนาทำให้ล้านนาต้องดำเนินนโยบายในการติดต่อกับอาณาจักรต่าง ๆ อย่างระมัดระวัง โดยเฉพาะกับพม่าและกรุงศรีอยุธยา ล้านนามีความสำคัญต่อความมั่นคงของกรุงศรีอยุธยา เพราะถ้าหากพม่ายึดล้านนาได้ ล้านนาจะกลายเป็นแหล่งสะสมเสบียงอาหาร รวบรวมกำลังพลในการเข้าโจมตีกรุงศรีอยุธยา

พม่าปกครองล้านนาถึงสองร้อยกว่าปี (พ.ศ.2101-2317) นับเป็นยุคแห่งความอ่อนแอของล้านนา ในช่วงเวลาดังกล่าว ส่วนใหญ่พม่าปกครอง แต่มีบางครั้งที่อยุธยายกทัพขึ้นมาตีเชียงใหม่ได้เช่น สมัยสมเด็จพระนเรศวรมหาราช และสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช เชียงใหม่เป็นอิสระอยู่เป็นระยะ ๆ เช่น ระหว่าง พ.ศ.2270-2306 เนื่องจากเป็นเวลาที่พม่าประสบปัญหาการเมืองภายใน เมื่อพม่าสามารถขจัดความยุ่งยากภายในได้เรียบริ้อยก็กลับมาปราบล้านนา ล้านนาเป็นเมืองขึ้นพม่าตั้งแต่สมัยพระเจ้าบุเรงนอง (พ.ศ.2101) จนถึง พ.ศ.2317 ในสมัยพระเจ้าตากสิน ล้านนาจึงเข้ามาสวามิภักดิ์ต่อไทยและร่วมกันขับไล่พม่าออกไปสำเร็จ ล้านนาจึงตกเป็นเมืองประเทศราชของไทยนับแต่นั้นมา (สร้อยสวัสดิ์ อ่องสกุล 2553 : 253)

อังกฤษทำสงครามกับพม่าครั้งแรกใน พ.ศ.2369 ครั้งที่ 2 ใน พ.ศ.2395 และครั้งที่ 3 ใน พ.ศ.2428 การที่อังกฤษได้ครอบครองพม่า ทำให้มีคนไทยในบังคับอังกฤษเดินทางเข้ามาค้าขายในหัวเมืองล้านนาเนื่องจากมีดินแดนติดต่อกัน นอกจากชาวอังกฤษแล้ว ชาวพม่าและชาวมอญในบังคับอังกฤษ ก็เริ่มเข้ามาดำเนินธุรกิจป่าไม้ราว พ.ศ.2383 ซึ่งปรากฏหลักฐานว่าในสมัยรัชกาลที่ 3 มีมอญพม่าชาวเมืองมะละแหม่งเริ่มเข้ามาตัดไม้ในป่าปลายเขตแขวงเมืองตาก เมืองเชียงใหม่ และเมืองลำพูน

เนื่องจากล้านนาและพม่ามีเขตแดนติดต่อกัน การที่พม่าปกครองล้านนาถึงสองร้อยกว่าปี (พ.ศ.2101-2317) และชาวพม่าซึ่งเป็นคนไทยในบังคับอังกฤษเริ่มเข้ามาทำธุรกิจป่าไม้ราว

พ.ศ.2383 ย่อมทำให้ดินแดนล้านนา หรือมณฑลพายัพใน พ.ศ.2427 มีชาวพม่าอาศัยอยู่และมาเฝ้ารับเสด็จ พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร ดังที่พระยาพรหมโวหาร กล่าวถึงไว้ในคร่าวว่า

หยาดยายเรียง	บนเตียงตั้งม้า	ปลิวาดผ้า	ขาวพราว
แม่เรือนแม่ร้าง	แม่หม้ายฝูงสาว	ทั้งไทยทั้งลาว	เย็บยัดคูเจ้า
พม่าขมุ	หลูไหลไต่เต้า	เข้าแลเล็ง	แท้ที่ก

(ยุทธพร นาคสุข 2547 : 85)

อธิบายความ

“สิ่งของถวายเป็นเรียงรายอยู่บนตั่งซึ่งปูด้วยผ้าขาว ทั้งแม่เรือน แม่ร้าง แม่หม้าย หญิงสาว ทั้งไทย ลาว พม่า ขมุ ต่างหลั่งไหลมาชมพระบารมี พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร” (ผู้วิจัย)

3.3 กลุ่มชาติพันธุ์มอญ

กลุ่มชาติพันธุ์มอญ มีคำเรียกกลุ่มชาติพันธุ์นี้หลายคำ คือ มอญ เถลง เมง รามัญ ชื่อมอญ เป็นชื่อที่เจ้าของเชื้อชาติเรียกตัวเอง เถลงเป็นชื่อพม่า หรืออาจจะมีการเรียกอื่นเรียก ส่วนรามัญเชื่อกันว่าน่าจะเป็นชื่อถิ่นที่อยู่ เพราะคำเต็มควรเป็นรามัญเทศ คือ ดินแดนของรามัญหรือดินแดนของราม(บรรจบ พันธุเมธา 2550 : 99) ถิ่นฐานเดิมของมอญนั้นอยู่ในประเทศพม่า บริเวณลุ่มแม่น้ำอิรวดี และ สาละวินตอนล่างช่วงเวลาดั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 19 (พ.ศ.1801-1900) เป็นยุคที่มีรัฐมอญมั่นคงอยู่ท่ามกลางบ้านเมืองและรัฐของกลุ่มชนชาติอื่น ๆ เช่น พม่า ไทยใหญ่ ยะไข่ ฯลฯ โดยมีเมืองหงสาวดีเป็นศูนย์กลางมีกษัตริย์ผู้ยิ่งใหญ่ปกครอง เช่น พระเจ้าฟ้ารั่ว พระเจ้าราชาธิราช พระเจ้าธรรมเจดีย์ปิฎกธร ฯลฯ ดินแดนมอญยุคนี้มีชื่อในคัมภีร์บาลีเรียกว่า รามัญเทศ มีความรุ่งเรืองทางพุทธศาสนาและศิลปวัฒนธรรมยิ่งกว่าสมัยใด ๆ (พิพิธภักข์พื้นบ้านวัดม่วง 2550 : 23)

คนไทยวน เรียกมอญว่า “เมง” ดังตัวอย่าง **“พระเจ้าเชียงใหม่หื้อส่งครัวเมงลงไป”** (อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว 2539 : 533) ความสัมพันธ์ของชนชาติมอญ (เมง หรือ เม็ง) กับล้านนานั้นมีมาอย่างยาวนาน อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว นักวิชาการด้านประวัติศาสตร์ล้านนา อธิบายถึงความสัมพันธ์ของเม็งกับล้านนาไว้ในบทความเรื่อง **“เม็ง-ชาติ”** ในสารานุกรมไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน ดังนี้

เม็ง เป็นชื่อเรียกกลุ่มชาติพันธุ์กลุ่มหนึ่งในภาคเหนือ เชื่อกันว่า “เม็ง” เป็นเจ้าของวัฒนธรรมเก่าแก่ซึ่งได้สืบทอดมาถึงคนภาคเหนือในสมัยหลัง ปัจจุบันยังมีชนกลุ่มเม็งอาศัยใน

จังหวัดต่าง ๆ โดยเฉพาะจังหวัดเชียงใหม่และลำพูน “เม็ง” กลุ่มนี้เป็นกลุ่มที่มีวิวัฒนาการและมีประวัติความเป็นมา วัฒนธรรม ประเพณี และความเชื่อของคนที่แตกต่างกันไปจากกลุ่มชนอื่น ๆ ในภาคเหนือ

คำว่า “เม็ง” เป็นคำที่ชาวเหนือหรือล้านนาเรียกชนชาติในตระกูลมอญ และ เขมร จิตร ภูมิศักดิ์ เชื่อว่า “เม็ง” เป็นคำเดียวกับคำว่า “มอญ” คนมอญโบราณเรียกตัวเองว่า “เรมอญ” (จารึกมอญ พ.ศ. 2022) คนไทยภาคกลางมาใช้ทางรูปอักษรเป็น “รามัญ” แต่มอญออกเสียงเป็น รมน ในเวลาต่อมากร่อนเป็น ห-ม่อน ไทยจึงเรียกตามปากว่า มอญ ส่วนภาคเหนือรับเอาคำว่า เรมอญ (รเมอญ) ไปใช้ แต่ออกเสียงตามลิ้นคนล้านนาว่า “เม็ง” เพราะคนล้านนาจะออกเสียง “ญ” สะกดเป็น “ง” เช่น เดือนเพ็ญ เป็น เดือน-เป็ง บำเพ็ญ เป็น ป้ำ-เป็ง บัญชร เป็น เบ็ง-ชร คำว่า เรมอญ จึงออกเสียงเป็น “รเมง” ต่อมากร่อนเหลือ “เมง” เพราะไม่มีเสียง “ร” ในภาษาล้านนา ดังนั้น คำว่า เมง มอญ รามัญ เรมอญ จึงเป็นคำเดียวกัน หมายถึงชนชาติมอญโบราณ ซึ่งเอกสารและในภาคเหนือเรียกว่า “เม็ง”

ร่องรอยของการตั้งถิ่นฐานของกลุ่มชาติพันธุ์เม็งนั้น ยังมีปรากฏอยู่จนถึงปัจจุบัน สังเกตได้จากชื่อของหมู่บ้านหลายแห่งที่ลงท้ายด้วยคำว่า “เม็ง” เป็นต้นว่า “บ้านห้วยเม็ง ตำบลเวียง อำเภอเชียงของ จังหวัดเชียงราย บ้านสันนาเม็ง ตำบลสันนาเม็ง อำเภอสันทราย จังหวัดเชียงใหม่ บ้านนาเม็ง ตำบลลู่หว้า อำเภอสันป่าตอง จังหวัดเชียงใหม่ บ้านเม็ง ตำบลเขลางค์ อำเภอเมืองจังหวัดลำปาง

(อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว 2535 : 14948)

ในสมัยรัตนโกสินทร์ เมื่อพม่ายึดครองเมืองหงสาวดีได้ ใน พ.ศ. 2306แล้ว ยังผลให้ เม็งหรือมอญ อพยพเข้ามาในภาคเหนือและภาคกลางเป็นจำนวนมาก ผลจากการสู้รบกับพม่าทำให้ชาวมอญอพยพเข้าสู่ราชอาณาจักรไทย ถึงแก่วระลอก นิธิ เอียวศรีวงศ์ ผู้เชี่ยวชาญประวัติศาสตร์อธิบายถึงการอพยพของชาวมอญที่เข้าสู่ราชอาณาจักรไทยระหว่าง พ.ศ. 2082 – 2357 ดังนี้

“ การอพยพระลอกแรกที่ปรากฏในหลักฐานของมอญก็คือ เมื่อตะเบ็งชเวตี้ตีหงสาวดีแตกใน พ.ศ.2082 ก็มีชาวมอญจำนวนมากหนีเข้ามากรุงศรีอยุธยา และชนชั้นสูงมอญก็เริ่มเข้ารับราชการในกรุงศรีอยุธยา นับตั้งแต่นั้นมา พอถึง พ.ศ. 2084 เมื่อเมาะตะมะแตกให้แก่วระกษัตริย์ของมอญก็มีการฆ่าฟันชาวมอญลงขนาดใหญ่ ก็เข้าใจว่ามีมอญหนีเข้ามาสู่กรุงศรีอยุธยาอีก คือระลอกแรกของมอญอพยพ ในพระราชพงศาวดารไทยพูดถึงการอพยพอีกครั้งหนึ่งเมื่อพระนเรศวรเสด็จไปพม่าเมื่อคราวพระเจ้าบุเรงนองสิ้นพระชนม์ แล้วประกาศแยกแผ่นดินกับกรุงหงสาวดีทรงเกลี้ยกล่อมมอญที่เข้าสวามิภักดิ์ให้อพยพเข้ามา นับเป็นระลอกที่สอง

การอพยพระลอกสามเกิดขึ้นเมื่อหงสาวดีถูกยะไข่ทำลายใน พ.ศ.2138 (คือเมื่อครั้งพระนเรศวรยกทัพไปตีเมืองหงสา) ก่อนหน้านั้นแม้ว่ามีมอญอพยพหนีราชวงศ์ต้องออกมาแล้ว แต่ใน พ.ศ.2129 เมื่อนายราล์ฟ ฟิคต์ (Ralf Fict) เดินทางผ่านหงสาวดี ยังรายงานว่าส่วนใหญ่ของประชากรพุกาขามอญ แต่เมื่อถูกยะไข่ทำลายครั้งนี้ ก็มีการอพยพใหญ่ของมอญมาทางตะวันออกเข้าสู่ดินแดนของกรุงศรีอยุธยาอีก

ระลอกที่สี่ หลังจากที่ราชวงศ์ต้องอยู่ย่ำราชธานีไปอยู่ที่อังวะหลังจากหงสาวดีถูกทำลายแล้ว พวกมอญตั้งอำนาจขึ้นใหม่ในแดนมอญของตัวเอง โดยมีนักผจญภัยชาวโปรตุเกสร่วมมือ (เดอบริโต) ต่อมาถึงรัชกาลพระเจ้าอเนกเพกหลุน พม่าจึงยกทัพลงมาปราบพวกมอญอีกใน พ.ศ. 2156 ทำให้เกิดการอพยพของมอญเข้าสู่กรุงศรีอยุธยาอีก หลักฐานบางแห่งกล่าวว่าพวกนี้ได้รับอนุญาตให้ตั้งภูมิลำเนาอยู่ตามชายแดน เจ้านายมอญได้ยกกำลังเข้าไปตีเมืองหน้าด่านในเขตพม่าหลายครั้ง (นี้อาจเป็นเหตุผลที่ไม่ปรากฏการอพยพครั้งนี้ในหลักฐานฝ่ายไทย)

ระลอกที่ห้า ใน พ.ศ.2204 หรือ 2205 พวกมอญในเมืองเมาะตะมะก่อการกบฏขึ้นอีกแต่ถูกพม่าปราบได้ จึงต้องอพยพหนีเข้ากรุงศรีอยุธยาอีกระลอกหนึ่งผ่านทางด่านพระเจดีย์สามองค์ เข้าใจว่ากลุ่มนี้สัมพันธ์กับกลุ่มมอญที่ตั้งอยู่ชายแดนจะนั้นน่าจะได้รับอนุญาตให้ตั้งภูมิลำเนาอยู่ในบริเวณเดียวกัน

ระลอกที่หก หลังจากที่มอญสามารถตั้งอาณาจักรของตนขึ้นได้ใหม่ในปลายราชวงศ์ต้องอยู่แล้วยกกำลังไปตีกรุงอังวะแตก อดองพญารวบรวมกำลังพม่าแล้วลุกขึ้นต่อสู้จนในที่สุดก็ตั้งราชวงศ์อดองพญาได้และใน พ.ศ.2300 ก็สามารถตีหงสาวดีได้อีก นโยบายของราชวงศ์นี้คือกลืนมอญให้เป็นพม่าโดยวิธีรุนแรง มีการกดขี่ชาวมอญและวัฒนธรรมมอญหลายประการ จึงมีชาวมอญอพยพหนีเข้าสู่เมืองไทยอีกหลายระลอก **รวมทั้งกลุ่มที่หนีขึ้นเหนือไปสู่ล้านนา และเรียกกันว่าพวกเมง** ในปัจจุบันนี้ด้วย กล่าวกันว่าอดองพญากดดันพวกมอญให้ไปอยู่ฝั่งตะวันออกของแม่น้ำสาละวินหรือลงใต้ไปสู่ป่าของเทือกเขาตะนาวศรีความวุ่นวายนี้กระทบต่อพวกกะเหรี่ยงซึ่งพากันอพยพเข้าสู่เมืองไทยเช่นกัน เข้าไปอยู่ในเขตป่าตะวันตก แล้วสถาปนาความสัมพันธ์เชิงเจ้า-ข้าขึ้นกับกษัตริย์ไทย ได้รับแต่งตั้งเป็นเจ้าเมือง (เช่น ศรีสวัสดิ์) กลายเป็นเมืองกันชนตามแนวชายแดน (เป็นนโยบายที่ไทยใช้สืบมาอีกนาน โดยใช้กบฏในพม่าเป็นแนว)

ระลอกที่เจ็ด ใน พ.ศ. 2316 เกิดกบฏมอญอย่างกึ่ง พม่าเผ่าอย่างกึ่งจนราบเรียบแล้วปราบปรามอย่างทารุณ ทำให้มอญอพยพเข้าไทยอีก คือมอญอพยพในสมัยพระเจ้าตากสิน ซึ่งทำให้เกิดกลุ่มมอญเก่าและมอญใหม่ที่ฝึกไปทางการเมืองคนละฝ่าย การอพยพของชาวมอญในระลอกนี้เป็นต้นมานี้แหละที่สืบทอดเชื้อสายโดยตรงและนับตัวเองเป็นมอญสืบมา

จนถึงทุกวันนี้ คนที่นับตัวเองเป็นมอญในปัจจุบันล้วนอพยพเข้ามาจากระลอกนี้หรือหลังจากนี้ทั้งนั้น ส่วนมอญที่อพยพก่อนหน้านี้ก็กลืนหายเป็นไทยไปหมด แม้แต่กลุ่มที่อยู่ตามชายแดนแถบเมืองกาญจน์

การอพยพระลอกที่แปด พ.ศ.2336 เมื่อ ร.1 ยึดเมืองทวายได้ แต่รักษาไว้ไม่ได้ ต้องถอยกลับเข้าไทย ก็นำเอาพวกมอญ โดยเฉพาะที่เป็นพวกหัวหน้าเข้ามาอีก

ระลอกที่เก้า พ.ศ.2357 ใน ร.2 เมื่อมอญกบฏที่เกาะตะมะ ถูกพม่าปราบต้องหนีเข้าไทยเป็นระลอกใหญ่มาก เจ้าฟ้ามงกุฎเสด็จเป็นแม่กองออกไปรับถึงชายแดนพวกนี้มาตั้งที่ปากเกร็ดและพระประแดง” (นิธิ เอียวศรีวงศ์ 2550 : 142-144)

มอญในล้านนานั้น ส่วนหนึ่งคือพวกที่อพยพเข้ามาในระลอกที่หกและกลายเป็นพวก “เมง” ในปัจจุบันอีกส่วนหนึ่ง คือ มอญ ที่เป็นคนในบังคับอังกฤษที่เริ่มเข้ามาทำธุรกิจป่าไม้ราว พ.ศ.2383 ดังกล่าวมาแล้ว”

กลุ่มชาติพันธุ์ที่ผู้วิจัยยกตัวอย่างในการศึกษาค้นคว้า ได้แก่ กลุ่มชาติพันธุ์ขมุ กลุ่มชาติพันธุ์พม่า และกลุ่มชาติพันธุ์มอญนั้น ในปัจจุบันมีสถานภาพที่แตกต่างกัน กลุ่มชาติพันธุ์ขมุในภาคเหนือ นั้น อาศัยอยู่อย่างหนาแน่นที่จังหวัดน่าน และพบที่เชียงราย ลำปาง เชียงใหม่ เป็นชนกลุ่มน้อยในประเทศไทย พม่า หรือที่ปัจจุบันเรียกว่าประเทศเมียนมาร์ เป็นหนึ่งในประเทศกลุ่มอาเซียน (เอเชียตะวันออกเฉียงใต้) เช่นเดียวกับประเทศไทย ส่วนชาวมอญหรือที่ชาวล้านนา เรียกว่า “เมง” นั้น มีลักษณะที่ผสมกลมกลืนกับชาวไทยมากที่สุดในประเทศไทยมีชุมชนชาวมอญหลายชุมชน เช่น มอญสามโคกจังหวัดปทุมธานี มอญเจ็ดริ้ว จังหวัดสมุทรสาคร มอญบ้านโป่ง-โพธาราม จังหวัดราชบุรี มอญปากเกร็ดจังหวัดนนทบุรี เป็นต้น

4. ระบบเงินตรา

คำว่า “เงินตรา” ของเราเป็นคำที่ดีมากเพราะอธิบายประวัติเบื้องต้นของเงินไทยอยู่ในตัว (พลตรีหลวงวิจิตรวาทการ 2544 : 47) เราเรียกสิ่งซึ่งใช้เป็นเครื่องมือหรือสื่อแลกเปลี่ยนว่า “เงิน” เพราะเราใช้เนื้อเงินจริงๆ ตั้งต้นขึ้นมาแต่เมื่อใดไม่ทราบ แต่เมื่อเริ่มสมัยสุโขทัยเราก็ใช้เงินแล้ว “ได้เงินได้ทอง ได้บัวได้นาง” เป็นคำที่ใช้ในศิลาจารึกสุโขทัย นักค้นคว้าฝรั่งเขียนชมเราว่า ประเทศไทยควรจะภาคภูมิใจ ที่ได้มีระบบการเงินเป็นระเบียบเรียบร้อยมาตั้งแต่โบราณกาล ส่วนดินแดนล้านนานั้น อุดม รุ่งเรืองศรี อธิบายความหมายของเงินตราไว้ว่า เงิน น1.เงิน โลหธาตุชนิดหนึ่งสีขาว เนื้ออ่อนข้างอ่อน น2.มาตราของเงินตราเท่ากับ 1,000 เบี้ย (สมมุติราช) น3.เงินตรา-เงินที่รัฐกำหนดขึ้นเพื่อชำระหนี้ได้ตามกฎหมาย (อุดม รุ่งเรืองศรี 2533 : 310) หน่วยการเงินของไทยนั้น

เรียกว่าบาท แต่เดิมเราใช้มาตรา 8 สำหรับเงินตรา คือ ชั่ง ตำลึง บาท สลึง เฟื้อง อัฐ และโสฬส แต่เกิดความยุ่งยากจึงบัญญัติใช้หน่วยเงินตราเพียง 2 หน่วย คือ บาท กับสตางค์ โดยประเทศไทยได้เริ่มใช้มาตรา 100 ตั้งแต่ พ.ศ. 2441 เป็นต้นมา

ในคราวรับเสด็จพระเจ้าอนงยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร ระบบเงินตราที่ใช้อยู่ในมณฑลพายัพสมัยพระเจ้าอินทวิชยานนท์ (พ.ศ.2416-2440) พบคำแสดงมาตราเงินสองคำคือคำว่า แลบ และ รัช⁴⁵ ไม่มีคำว่า บาท หรือ สตางค์ หรือคำอื่นๆ พระยาพรหมโวหารผู้แต่งคร่าวกล่าวไว้ตอนท้ายของคร่าวถึงมาตราเงินว่า

เรื่องราวคร่าวนี้	เจ้ายอดตระกูล	คนทรงบุญ	ราชบุตร ⁴⁶ เจ้า
มีอาชญาปลง	วางลงเหนือเกล้า	หื้อพรหมละคร	ม่อนไต้
หื้อจัดแจง	แต่งสร้างทำไว้	เมื่อศักราช ⁴⁷ ได้	พอพัน
ปลายสองร้อย	สี่สิบแถมปัน	หกตัวทัน	เท่านั้นเนอเจ้า
จึงจัดเอาทรัพย์	คือรัชชตา	เงินแทงคา	ชาว ⁴⁸ แลบ ⁴⁹ นับได้
ยื่นขอทาน	ประทานปันให้	กับตัวพรหม	ม่อนไต้

(ยุทธพร นาคสุข 2547 : 102-103)

อธิบายความ

“คร่าวเรื่องนี้ เจ้าราชบุตรขัตติยะวงศ์มีคำสั่งให้พระยาพรหมโวหารแต่งไว้เมื่อ จ.ศ.1246 พระยาพรหมโวหารได้รับเงินค่าแต่งคร่าวเป็นจำนวนยี่สิบแลบ” (ผู้วิจัย)

⁴⁵ รัช เป็นเงินตราชนิดหนึ่ง ทำด้วยเงินมีลักษณะกลมแบนคล้ายลูกสะบ้ามีเส้นศูนย์กลางประมาณ 4 ซม. มีเนื้อเงิน 20%-25% มีทั้งแบบเชิงใหม่ และแบบน่าน (อุคม รุ่งเรืองศรี 2533:176)

⁴⁶ เจ้าราชบุตรขัตติยะวงศ์โอรสของพระเจ้าอินทวิชยานนท์

⁴⁷ ตรงกับ จ.ศ.1246 (พ.ศ.2427)

⁴⁸ ชาว แปลว่า ยี่สิบ

⁴⁹ แลบ เป็นมาตราเงินรูปของอินเดียสมัยเป็นเมืองขึ้นของอังกฤษ ซึ่งบริษัทค้าไม้ของอังกฤษขออนุญาตจากรัฐบาลไทยนำมาใช้แทนเงินตราของรัฐบาลไทย ซึ่งไม่เพียงพอต่อการหมุนเวียนเขตล้านนา ระหว่าง พ.ศ.2400 – พ.ศ.2450 หนึ่งแลบมีมูลค่าประมาณ 80 สตางค์ (อุคม รุ่งเรืองศรี พจนานุกรมล้านนา-ไทย ฉบับแม่ฟ้าหลวง พ.ศ.2547 หน้า 316)

คำในมาตราเงินอีกคำหนึ่งที่ปรากฏคือคำว่า **ช็อก** พบในตอนท้ายของคร่าวรับเสด็จพระเจ้านั่งยาเธอกรมหมื่นพิชิตปรีชากร คือเหตุการณ์ที่นักมวยมาชกหน้าพระที่นั่งและได้รับประทานรางวัลเป็นจำนวนห้าเงินแถบช็อกกวีบรรยายว่า

ห้าเงินแถบช็อก	ประทานปลงปิ่น	เป็นรางวัล	ท่านทานปิ่นให้
สมโภชฉลอง	เจ้าองค์ที่ไหว้	จอมเมืองไทย	เจืองท้าว

(ยุทธพร นาคสุข 2547 : 103)

อธิบายความ

“ ประทานรางวัลให้เป็นจำนวน ห้าเงินแถบช็อก เนื่องในโอกาสสมโภชท้าวเธอผู้ยิ่งใหญ่จากเมืองไทย” (ผู้วิจัย)

คาร์ล บ็อค นักธรรมชาติวิทยาชาวเยอรมัน ซึ่งเข้ามาสำรวจดินแดนไทยด้านภูมิศาสตร์ ในปี ค.ศ.1881 (พ.ศ.2424) และได้รับพระบรมราชานุญาตจากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ให้ทำการสำรวจทางด้านภูมิศาสตร์ ของมณฑลพายัพ ได้กล่าวถึงมาตราเงินของมณฑลพายัพปี พ.ศ.2426 ไว้ว่า

“ ตรงนี้มีเรื่องแปลกอยู่อย่างหนึ่ง ที่ว่าเงินไทยนั้นใช้ไม่ได้เลยทางภาคเหนือนับตั้งแต่ระแหงขึ้นไป ถึงแม้การคิดเงินเป็นทางการจะคิดเป็นเงินบาทก็ตาม เงินที่ใช้กันทางภาคเหนือกลับเป็นเงินรูปของพม่า ดังนั้นข้าพเจ้าจึงต้องแลกเงินไทยที่ข้าพเจ้ามีอยู่เป็นเงินรูปก่อนที่จะออกเดินทางต่อไปเงินตราที่ใช้กันอยู่ในหัวเมืองเหนือเป็นเงินรูปของพม่า ส่วนเงินไทยเป็นอย่างไรนั้นคนพวกนี้ไม่เคยเห็นกันเลย และถ้าส่งให้ก็ไม่มีการยอมรับ บางครั้งก็อาจจะพบเงินพื้นเมืองเก่าๆ เป็นรูปไข่และบางมากด้านหลังมีตราประทับไว้แต่ก็มักจะเลื่อนไปเกือบหมด ด้านหน้าก็มีรอยขีดข่วนต่างๆ ทำให้เหรียญมีรูปร่างบุบบิบบี้ รอบๆ ช่องว่างตรงกลางเหรียญมีตราต่างๆ เพื่อให้รู้ว่าเหรียญนั้นเป็นเงินที่เมืองใดจัดขึ้นประทับตราอยู่ เช่น ละคร (ลำปาง) ใช้ตราช้าง เชียงใหม่ ใช้ตราม้า เป็นต้น”

(เสฐียร พันธงสี และอัมพร ชีวะระ 2550 : 127)

ภาพที่ 4.5 เงินรูปีที่ใช้ในล้านนา

ที่มา : Siamcoins.tarad.com

เอกสารร่วมสมัยเรื่องระบบเงินตราที่สำคัญอีกหลักฐานหนึ่งคือบันทึกของปีแอร์ โอว์ต ผู้ช่วยที่ปรึกษากฎหมายชาวเบลเยียม ซึ่งบันทึกเรื่องราวและภาพการเดินทางเยี่ยมชมหัวเมืองเหนือ และตะวันออกเฉียงเหนือระหว่างวันที่ 3 สิงหาคม พ.ศ. 2440 - 5 มกราคม พ.ศ. 2441 คือปลายรัชสมัยของพระเจ้าอินทวิชยานนท์ ปีแอร์ โอว์ต บันทึกเรื่องการใช้นเงินตราในหัวเมืองเหนือไว้ว่า **“16 สิงหาคม 2440 ออกเดินทาง 05.30 น. เมื่อวานนี้ที่เมืองระแหงข้าพเจ้าแลกเงินเหรียญเป็นเงินรูปีพ้นจากเมืองระแหงไปแล้วเงินบาทจะไม่ค่อยมีคนรับ”** (พิชญ จันทรวิทัน 2546 : 59)

จะเห็นได้ว่าเป็นที่ของ คาร์ล บ็อค ซึ่งบันทึกในปี พ.ศ. 2424 กับบันทึกของปีแอร์โอว์ต ในปี พ.ศ. 2440 ซึ่งห่างกันถึง 16 ปี เงินบาทของไทยยังคงใช้ได้ถึงแค่เมืองระแหง (จังหวัดตาก) เท่านั้นส่วนสรวดี อ่องสกุล อธิบายถึงสาเหตุสำคัญที่ทำให้มณฑลพายัพสมัยพระเจ้าอินทวิชยานนท์ (พ.ศ.2416-2440) ใช้นาตราเงินรูปีของอินเดียขึ้น มีสาเหตุมาจาก

“ การเข้ามาของจักรวรรดินิยมตะวันตกในดินแดนล้านนา ดึงดูดให้ล้านนามีความสัมพันธ์กับเจ้าอาณานิคมอังกฤษที่ครอบครองดินแดนพม่ามากขึ้น เนื่องจากการปกครองเมืองประเทศราชของสยามมีนโยบายให้อิสระในการปกครองตนเองอย่างมากทำให้ล้านนาผูกพันกับการค้าขายกับชาวอังกฤษและคนในบังคับอังกฤษโดยผ่านทางหัวเมืองมอญของพม่า ความสัมพันธ์ที่ใกล้ชิดระหว่างล้านนากับหัวเมืองมอญในความปกครองของอังกฤษมีหลักฐานชัดเจน ดังเช่นเครือข่ายการค้าทางบกมีเส้นทางจากเมืองมะละแหม่งสู่ระแหง ลำพูน เชียงใหม่ และต่อไปถึงทางตอนบน คือ เชียงราย เชียงแสน เชียงตุง และปลายทางที่ต้าหลี่ เส้นทางนี้สะดวกและแพร่หลายมาก มีความสำคัญยิ่งกว่าเส้นทางจากเชียงใหม่สู่กรุงเทพฯ และมีหลักฐานที่บ่งชี้ความสัมพันธ์ทางการค้า

ในระดับลึก ระหว่างอังกฤษกับล้านนา คือการที่อังกฤษนำเงินรูปีมาใช้ในล้านนา เนื่องจากล้านนาไม่มีเงินใช้เพียงพอ อังกฤษเห็นว่าไม่สะดวกต่อการค้า ดังนั้นในดินแดนล้านนาจึงใช้เงินรูปีหรือเงินแถบ จนถึงช่วงครึ่งหลังของรัชกาลที่ 5 จึงเริ่มมีนโยบายใช้เงินบาทในล้านนา”

(สร้อยสวัสดิ์ อ่องสกุล 2553 : 386)

จากคร่าวรับเสด็จพระเจ้านั่งยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร กวีได้กล่าวถึงมาตราเงินที่ใช้ในมณฑลพายัพสองคำคือ แแถบ ซึ่งเป็นมาตราเงินรูปีของอินเดีย กับคำว่า ร้อย ซึ่งเป็นเงินตราชนิดหนึ่ง ทำด้วยเงินมีลักษณะกลมแบนคล้ายลูกสะบ้า คร่าวรับเสด็จพระเจ้านั่งยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร จึงเป็นวรรณกรรมล้านนาที่ได้บันทึกหลักฐานทางประวัติศาสตร์ด้านเงินตราของมณฑลพายัพไว้อย่างน่าสนใจ

5. ประตุมือง

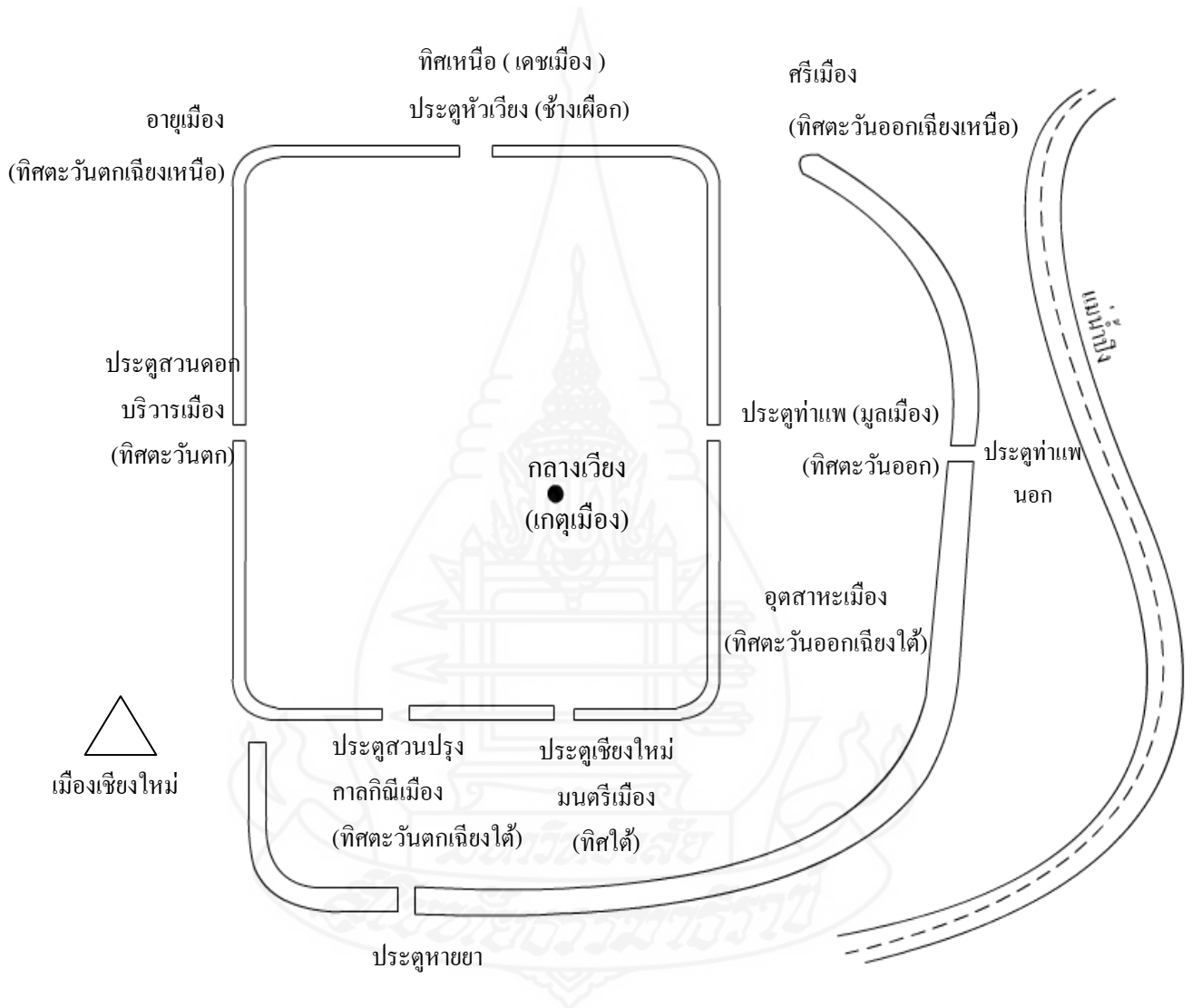
ที่ประทับของพระมหากษัตริย์ในราชวงศ์จักรี คือ พระบรมมหาราชวัง นอกจากนี้ยังมีพระราชมณเฑียร พระมหาปราสาท พระอารามหลวงในพระบรมมหาราชวัง และประตูพระบรมมหาราชวัง ซึ่งมีทั้งประตูชั้นนอก และประตูชั้นใน โดยประตูชั้นนอกนั้นมี 12 ประตู ตั้งชื่อคล้องจองกันคือ ประตูวิมานเทเวศร์ ประตูวิเศษไชยศรี ประตูมณีนพรัตน์ ประตูสวัสดิ์โสภณ ประตูเทวาพิทักษ์ ประตูศักดิ์ไชยสิทธิ์ ประตูจิตรบรรจง ประตูอนงคารักษ์ ประตูพิทักษ์บวร ประตูสุนทรทิสยา ประตูเทวาริรมย์ และประตูอุดมสุदारักษ์ (Wikipedia.org)

อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว นักวิชาการประวัติศาสตร์ล้านนา อธิบายถึงที่ประทับของเจ้าผู้ครองนครล้านนาไว้ว่า

“เมืองเชียงใหม่ปกครองด้วยกษัตริย์มาแต่อดีต มีหอคำเป็นที่ประทับคำว่า “หอคำ” หมายถึงตำแหน่งที่ประทับของเจ้าแผ่นดินและเจ้าฟ้าแห่งเมืองในกลุ่มแม่น้ำโขงและสาละวิน และเป็นคำที่ใช้ร่วมกันของคนหลายกลุ่มชาติพันธุ์ หอคำของเจ้าแผ่นดินเชียงใหม่ตั้งอยู่ในพระราชวังหลวง ล้านนาเรียกว่า “เวียงแก้ว” ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ซึ่งเชื่อกันว่าคัดลอกเมื่อประมาณสองร้อยปีเศษมาแล้วกล่าวว่ พญามังรายทรงเลือก ชัยภูมิที่ดีสำหรับสร้างพระราชวังหลวงหรือ “เวียงแก้ว” และทรงสร้างพระตำหนักหอคำและอาคารอื่นๆอีกหลายครั้ง เป็นต้นว่า ราชวัง หอคำ ราชมณเฑียร, หอนอน, ราชวัง, คุ้มน้อย, โรงคัล(สถานที่เข้าฝ้า) หรือ โรงค้ำ (ท้องพระโรงที่ออกว่าราชการ) เหลี่ยม (คลังมหาสมบัติ), ฉางหรือยุ้งฉาง, โรงช้าง, โรงม้า ฯลฯ เช่นเดียวกับชาวไทเงินที่เมืองเชียงตุง และชาวไทยใหญ่ที่เมืองไทยในรัฐชาน ประเทศเมียนมาร์ก็เรียก

ตำแหน่งของเจ้าฟ้าว่า “หอคำ” และ “หอเจ้าฟ้า” ชาวไทยอาหมในแคว้นอัสสัม ประเทศอินเดีย เรียกตำแหน่งของกษัตริย์อาหมว่า “หอนอน” และ ”หอหลวง”

(อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว เอกสารประกอบการบรรยายวิชาการ สำนักธรรมศาสตร์และการเมือง ราชบัณฑิตยสถาน วันที่ 3 พฤศจิกายน 2553)

ภาพที่ 4.6 ผังเมืองและประตูเมืองเชียงใหม่

ที่มา : อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว (2556)

จะเห็นได้ว่าที่ประทับของพระมหากษัตริย์หรือที่เรียกว่า “เขตพระราชฐาน” นั้นมีลักษณะร่วมกัน เช่น “พระบรมมหาราชวัง” ที่ล้านนาเรียกว่า “เวียงแก้ว” (ที่ประทับของเจ้าผู้ครอง

นคร) “วัง” ที่ล้านนาเรียกว่า “คุ้ม” หรือส่วนอื่นๆ เช่น พระราชมณเฑียร พระมหาปราสาท พระอารามหลวง ในเมืองเชียงใหม่ก็มีองค์ประกอบเหล่านี้เช่นเดียวกันคือ หอคำ ราชมณเฑียร หอนอน ราชวัง คุ้มน้อย โรงคัล โรงคำ ฯลฯ สิ่งที่เป็นลักษณะร่วมกันอีกเรื่องหนึ่งคือ “ประตูเมือง” ซึ่งเป็นปราการสำคัญที่จะป้องกันเมือง

วรชาติ มีชูบท อธิบายถึงเรื่องของประตูเมืองในล้านนาไว้ดังนี้

“ที่สถิตของเจ้าผู้ครองนครในล้านนานั้นเรียกว่า “คุ้ม” หรือตรงกับคำไทยว่า “วัง” นอกจากคุ้มแล้วยังมีกำแพงเมือง ซึ่งมีทั้งกำแพงเมืองชั้นนอกและกำแพงเมืองชั้นในอันเป็นปราการสำคัญที่จะป้องกันเมือง ในบริเวณกำแพงเมืองนั้นยังมีประตูเมืองซึ่งเป็นช่องทางเชื่อมต่อระหว่างภายในและภายนอกกำแพงเมืองทั้งชั้นในและชั้นนอก กระจายกันอยู่ตลอดแนวกำแพงเมืองทุกด้าน” (วรชาติ มีชูบท 2551 : 59)

ในส่วนของวรรณกรรมนั้น วรรณกรรมประเภทนิราศหรือวรรณกรรมบันทึกเหตุการณ์ในลักษณะของจดหมายเหตุ กวีมักจะบันทึกทั้งเหตุการณ์ สถานที่สำคัญไว้ในวรรณกรรมเรื่องนั้นๆ เสมอเช่นความตอนหนึ่งในโคลงนิราศหริภุญชัย กล่าวถึงประตูเมืองเชียงใหม่ว่า เป็นประตูสองชั้น ดังนี้ “ดู ถึงเชียงใหม่หมา ทวารทอง เวียงวาสประกาสอง เชื้อนั้ง” (ประเสริฐ ฒ นคร 2546 : 104) กวีไม่ได้ระบุถึงชื่อประตูและลักษณะของประตูไว้แต่ก็เป็นหลักฐานร่วมทำให้ทราบว่าประตูเชียงใหม่เดิมเป็นประตูสองชั้น ส่วนประตูเมืองเชียงใหม่ทั้ง 5 ประตูที่ปรากฏชื่อนั้นเป็นประตูเมืองชั้นในที่สร้างขึ้นใหม่ในสมัยพระเจ้ากาวิละซึ่งปรากฏชื่อพร้อมที่ตั้งมาจนถึงปัจจุบัน คือ

“ประตูหัวเวียง หรือประตูข้างเผือก เป็นประตูเมืองด้านทิศเหนือ ถือกันมาแต่โบราณว่าเป็นประตูมงคลในพิธีราชาภิเษกตามโบราณราชประเพณี กษัตริย์ผู้ปกครองเมืองเชียงใหม่จะเสด็จเข้าเมืองทางประตูนี้ประตูเชิงเรือ (ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่เรียกประตูเชิงเรือ ปัจจุบันเรียก ประตูท่าแพ) เป็นประตู เมืองด้านทิศตะวันออก ประตูเชียงใหม่ หรือประตูท้ายเวียง เป็นประตูเมืองด้านทิศใต้ ประตูสวนดอก เป็นประตูเมืองด้านทิศตะวันตก นอกจากนั้นยังมีประตูเมืองทางด้านทิศใต้อีกประตูหนึ่ง ชื่อ ประตูแสนปุงหรือประตู สวนปรง อยู่ถัดจากประตูเชียงใหม่ไปทางทิศตะวันตกเป็น “ประตูผี” ของเมืองนครเชียงใหม่” (วรชาติ มีชูบท 2551 : 59-60)

จากการตรวจสอบเอกสารหลักฐานการสร้างเมืองเชียงใหม่ นั้นมีมติว่าเมืองเชียงใหม่ นั้นเชื่อว่าสร้างเมื่อ “ตรงกับวันตามสุริยคติ คือวันที่ 12 เมษายน พ.ศ. 1839 เวลาฤกษ์ 4.00 น.”

(คณะกรรมการตรวจสอบและสืบค้นดวงเมืองและตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ 2539 : 10) โดย

“พญามังรายเชิญพญางำเมืองแห่งเมืองพะเยา และพ่อขุนรามคำแหงแห่งเมืองสุโขทัยมาร่วมกันวาง

ผังเมืองด้วย” (สร้อยสวัสดิ์ อ่องสกุล 2553 : 124) โดยสามารถอธิบายผังเมืองและประตูเมืองเชียงใหม่ ตามแผนภูมิได้ดังนี้

“บริเวณกลางเวียง	เป็น	เกตุเมือง	
ทิศเหนือ	เป็น	เดชเมือง	
ทิศใต้	เป็น	มนตรีเมือง	
ทิศตะวันออก	เป็น	มูลเมือง	
ทิศตะวันตก	เป็น	บริวารเมือง	
ทิศตะวันตกเฉียงเหนือ	เป็น	อายุเมือง	
ทิศตะวันออกเฉียงเหนือ	เป็น	ศรีเมือง	v
ทิศตะวันออกเฉียงใต้	เป็น	อุตสาหะเมือง	
ทิศตะวันตกเฉียงใต้	เป็น	กาลกนิเมือง”	

(เก็บความจาก สมโชติ อ่องสกุล “ผังเมืองเชียงใหม่ ในฐานะเมืองประวัติศาสตร์ที่มีชีวิต-อดีตและอนาคต จาก Proceeding of the 6TH International Conference on Thai Studies 2539: 388)

ในส่วนที่สัมพันธ์และสอดคล้องกับประตูเมืองนั้น ประตูเมืองกับทิศทางของเมืองมีความสัมพันธ์กันดังนี้

“ประตูหัวเวียงหรือประตูช้างเผือกซึ่งอยู่ด้านเหนือถือเป็นเดชเมือง ประตูเชียงใหม่อยู่ด้านใต้เป็นมนตรีเมือง ประตูเชียงเรือกหรือประตูท่าแพอยู่ด้านทิศตะวันออกเป็นมูลหรือมูลเมือง ประตูสวนดอกอยู่ด้านทิศตะวันตกเป็นบริวารเมือง แจ่งหัวลินอยู่ด้านตะวันตกเฉียงเหนือเป็น อายุเมือง แจ่งศรีภูมิอยู่ด้านตะวันออกเฉียงเหนือเป็นศรีเมือง แจ่งชะด้า อยู่ด้านตะวันออกเฉียงใต้เป็นอุตสาหะ แจ่งกู่เฮืองอยู่ด้านตะวันตกเฉียงใต้เป็นกาลกนิ แต่ละด้านมีจารึกและยันต์กำกับไว้และถือว่ามีเทวดรเฝ้าอารักขาทุกประตูทุกแจ่ง จากกรอบความเชื่อนี้ถือว่าเชียงใหม่มีหัวของเมืองอยู่ทางทิศเหนือ ซึ่งเป็นทิศมงคลเพื่อทำการอันเป็นมงคลเช่น พิธีบรมราชาภิเษก มีหน้าเมืองอยู่ทางทิศตะวันออก หันหน้าไปทางแม่น้ำปิงด้านท่าแพ เหมาะแก่การคมนาคม การค้าขาย พิธีกรรมและการละเล่นในเทศกาลสงกรานต์ มีเขตอรัญญิกของเมืองอยู่ทางทิศตะวันตก ด้านเชิงคดอยสุเทพ และมีทางออกของศพอยู่ทางด้านทิศตะวันตกเฉียงใต้ และมีพิธีสืบทอดเมืองเป็นประจำเช่นเดียวกันการสืบทอดคนและสืบทอดบ้าน” (สมโชติ อ่องสกุล 2539 : 1)

การอธิบายความเชื่อเรื่องดวงเมือง ทักษาเวียงเชียงใหม่ ตามการคำนวณ ของดวงเมืองเวียงเชียงใหม่มีลักษณะดังนี้

- “1. อายุเมือง ทิศตะวันตกเฉียงเหนือ (แจ่งหัวลิน) พระเจ้าแผ่นดิน
  2. เดชเมือง ทิศเหนือ (ประตูหัวเวียง) การเมืองการปกครอง
  3. ศรีเมือง ทิศตะวันออกเฉียงเหนือ (แจ่งศรีภูมิ) พระเจ้าแผ่นดิน
  4. มูลละเมือง ทิศตะวันออก (ประตูเชียงเรือก) การพาณิชย์กรรม
  5. อุตสาหกรรมเมือง ทิศตะวันออกเฉียงใต้ (แจ่งจะต๋ำ) การอุตสาหกรรม
  6. มนตรีเมือง ทิศใต้ (ประตูเชียงใหม่) ที่พักอาศัยขุนนางเจ้าหน้าที่
  7. กาลกนิเมือง ทิศตะวันตกเฉียงใต้ (แจ่งกู่เฮือง-ประตูแสนพุง) ที่ว่าง
  8. บริวารเมือง ทิศตะวันตก (ประตูสวนดอก) ที่พักอาศัยไพร่พลเมือง”
- (สุรพล คำรื๋กุล 2549 : 17)

คร่ำว่ารับเสด็จพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร พระยาพรหมโวหารกวีผู้แต่งกล่าวถึงประตูเมืองที่สำคัญสองประตูคือ ประตูท่าแพ (ประตูเชียงเรือก) ที่เมืองเชียงใหม่และประตูช้างสีที่เมืองลำพูน

5.1 ประตูท่าแพ

ประตูท่าแพ (หรือประตูเชียงเรือก) อยู่ทิศตะวันออกของเมือง เป็นประตูของกำแพงดินหรือกำแพงเมืองเชียงใหม่ชั้นนอก ห่างจากแม่น้ำปิงประมาณ 1 กิโลเมตร คำว่า”ท่าแพ”มาจากประตูเมืองที่มีทางไปสู่แม่น้ำ หรือทำน้ำที่มีแพ (แม่น้ำปิง) ซึ่งเป็นเส้นทางคมนาคมทางน้ำของเมือง ทิศตะวันออกเฉียงนั้นเป็นหน้าเมือง หันหน้าไปทางแม่น้ำปิง เหมาะแก่การคมนาคม การค้าขาย พิธีกรรมเมื่อพระเจ้าอินทวิชยานนท์ จัดพิธีรับเสด็จพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากรนั้น พระองค์จึงเสด็จออกทางประตูท่าแพเนื่องจากการรับอัญเชิญของเมืองเป็นพิธีกรรมสำคัญ กวีบรรยายไว้ว่า

ภาพที่ 4.7 ประตูท่าแพ พ.ศ.2508

ระดับพระองค์   แล้วขึ้นทรงช้าง   ยกยาตรฝ่าย   กลองเวียง
 อีกรีก   พิสิกสานเสียง   ออกทวารเวียง   ทำแพแก้วกว้าง

(ยุทธร นาคสุข 2547 : 77)

อธิบายความ

“ ทรงระดับพระองค์แล้วประทับบนหลังช้าง เสียงอีกรีกก็ยกออกจากเวียงทาง
 ประตู่ทำแพ” (ผู้วิจัย)

5.2 ประตู่ช้างตี

ประตู่ช้างตีเป็นประตูเมืองสำคัญของนครลำพูน กวีกล่าวถึงไว้เมื่ออธิบายถึงระยะทาง
 จากเมืองลำพูนมาถึงเมืองเชียงใหม่คือ จากประตู่ช้างตี ถึงต้นสำโรงและจากวัดอุโมงค์ถึงวัดอุปคุต
 ดังความว่า

แต่ลำพูน	มิ่งห้องเขตค่าย	มาถึงที่ห้อง	เมืองพิงค์
ถึงจ๊กบอไว้	ให้แน่นอนจริง	ฝูงชายหญิง	สงสัยสลั่ง
ได้หมดหมาย	วัดวาทอกหมั่น	แต่ทวารเวียง	ธาตุไ้
ประตู่ช้างตี	มาถึงเค้าไม้	นามชื่อต้น	สำโรง
ห้าพันหกร้อย	หกสิบวาปลง	ปลายหกวาง	เท่านั้นแน่หมั่น
แต่วัดอุโมงค์	แขวงโจงแห่งนั้น	มาถึงทำแพ	บ่น้อย
มีเจ็ดพันวา	ปลายแถมห้าร้อย	ยี่สิบเศษห้อย	แถมแอม

(ยุทธร นาคสุข 2547 : 85)

อธิบายความ

“ ระยะทางจากลำพูนมาถึงเมืองเชียงใหม่จะบอกหญิงชายทั้งสิ้นให้หมดสงสัยว่าจาก
 ประตู่ช้างตี มาถึงต้นสำโรคนั้นเป็นระยะทาง ห้าพันหกร้อยหกสิบหกวาง และจากวัดอุโมงค์มาถึง
 ทำแพนั้น เป็นระยะทางเจ็ดพันห้าร้อยยี่สิบวา ” (ผู้วิจัย)

การที่พระยาพรหมโวหาร ระบุระยะทางจากเมืองลำพูนมาถึงเมืองเชียงใหม่ โดยระบุ
 ระยะทางออกเป็นสองช่วงคือ ช่วงที่หนึ่ง จากประตู่ช้างตีมาถึงต้นสำโรง มีระยะทางเท่ากับ 5,660
 วา และช่วงที่สอง จากวัดอุโมงค์ถึงทำแพ มีระยะทางเท่ากับ 7,520 วา เมื่อนำระยะทางทั้งสองช่วง

มารวมกัน จะได้เท่ากับ 13,220 วา หรือ 26,440 เมตร หรือเท่ากับ 26.44 กิโลเมตรโดยมาตรวัดระยะทางปัจจุบันในระบบเมตริก 1 วา นั้นเทียบได้เท่ากับ 2 เมตร (<http://bann-engineer.blogspot.com> ค้นคืนวันที่ 27 เมษายน 2556) ข้อนี้แสดงให้เห็นถึงภูมิปัญญาของชาวล้านนาว่า มีความละเอียดและถี่ถ้วนอย่างยิ่งในเรื่องการวัดระยะทาง อนึ่งเมื่อเทียบกับระยะทางของกรมทางหลวงในปัจจุบันแล้ว ระยะทางจากเมืองลำพูนถึงเมืองเชียงใหม่ นั้น เท่ากับ 21 กิโลเมตร นับว่าใกล้เคียงมาก (<http://www.4x4.in.th/tchangwat.html> ค้นคืนวันที่ 27 เมษายน 2556)

ลำพูนมีประตูเมือง 6 ประตู นักวิชาการอธิบายไว้ดังนี้ “ประตูเมืองลำพูนมี 6 ประตู คือ

1. ประตูข้างสี่อยู่ทางทิศเหนือ 2. ประตูท่านาง อยู่ทางทิศตะวันออก 3. ประตูท่าสิงห์อยู่ทางทิศตะวันตก 4. ประตูท่าขาม (หรือท่าข่า) อยู่ทางทิศใต้ให้เอาศออกทางประตูนี้ 5. ประตูสี่อยู่ทางทิศใต้ 6. ประตูมหาวันอยู่ทางด้านตะวันตก” (สงวน โชติสุจริตน์ 2552 : 110)

ส่วนการสืบค้นทางสื่ออิเล็กทรอนิกส์ทางเว็บไซต์ของกาญจนานิกะได้อธิบายถึงประตูเมืองที่ลำพูนไว้ว่า

“ประตูเมืองโดยรอบนั้นเดิมมีทั้งหมด 6 แห่ง คือ ประตูท่าขาม ซึ่งเป็นประตูใหญ่ด้านหน้าเมือง หันออกสู่แม่น้ำกวังซึ่งเป็นแม่น้ำสายสำคัญที่หล่อเลี้ยงชาวลำพูนมาแต่โบราณ ถัดขึ้นไปทางทิศเหนือของประตูท่าขามเป็นประตูเล็กๆ อยู่ด้านวัดพระธาตุหรือภูมัยธรรมหาวิหาร คือ ประตูท่าสิงห์ ถัดจากประตูท่าสิงห์ ขึ้นไปทางทิศเหนือคือประตูท่านาง แต่เดิมตรงประตูนี้มีสะพานไม้ขนาดเล็ก ทอดไปยังฝั่งตรงกันข้าม ซึ่งเป็นหมู่บ้านเวียงของตรงกับด้านหลังของ วัดหัวขัว หมายถึงวัดที่อยู่ตรงหัวสะพานนั่นเอง ด้านเหนือของตัวเมืองมีประตูข้างสี่เพียงประตูเดียว ประตูแห่งนี้มีตำนานกล่าวถึงความเป็นมาของชื่อประตูเมืองคือ เมื่อครั้งที่พระเจ้ามหันตยศ และ พระเจ้านันทยศพระราชโอรสของพระนางจามเทวีได้ช้างสำคัญคู่พระบารมีชื่อ “ผู้กำงาเขียว” มาจากคดอย่าง สรงแล้วทรงนำช้างเข้าเมืองทางประตูด้านทิศเหนือของพระนคร ขณะที่ช้างเดินผ่านประตูเข้าไปช้างได้เอาสี่ข้างสี่กับประตูเมือง จึงเป็นเหตุให้ประตูนี้ได้ชื่อว่า ประตูข้างสี่ มาตราบนานเท่าทุกวันนี้ ก่อนนี้ประตูข้างสี่ทำเป็นซุ้มโค้งภายในมีรูปปั้นของช้างโผล่มาแก่ขาคู่หน้าภายหลังเมื่อมีการขยายประตูเมืองในปี 2482 โดยขยายความกว้างของประตูเมืองออกข้างละ 6 เมตรทำให้รูปปั้นของช้างถูกรื้อออกไปด้วย คงเหลือเพียงแก่ขาคู่หน้าเท่านั้น ต่อมาในปี 2491 ทางเทศบาลเมืองลำพูนได้รื้อแนวกำแพงเมืองลำพูนลงจนเกือบหมด คงเหลือเพียงประตูข้างสี่กับประตุมหาวันเท่านั้น ด้านประตูข้างสี่นั้น ได้มีการตัดทอนส่วนสูงลงมาพร้อมกับขยายช่องประตูให้กว้างออกไปและมีการลบมุมของช่องประตูด้านในให้โค้งกับเส้นทางจราจรในส่วนนั้นซึ่งเป็นทางแยกคางที่เห็นอยู่ใน

ปัจจุบันส่วนทางด้านตะวันตกมีประตูชื่อว่า ประตูมหาวัน ซึ่งในปัจจุบันนี้คงเหลือเพียงแนวประตูด้านเหนือเป็นบางส่วนเท่านั้น คือส่วนฐานที่ก่อด้วยศิลาแลง ส่วนของประตูด้านใต้เหลือให้เห็นเพียงกองอิฐดินเตี้ยๆ เท่านั้น ทางด้านทิศใต้ของตัวเมือง มีประตูเดียวเพียงประตูเดียวปัจจุบันไม่หลงเหลือสภาพของประตูเมืองให้เห็นแล้ว กรมศิลปากรได้ประกาศขึ้นทะเบียนกำแพงเมือง ลำพูนเป็นโบราณสถาน เมื่อวันที่ 7 มีนาคม พ.ศ.2478” (http://kanchanapisek.or.th/Kp8/lpo_101.html. ค้นคืนวันที่ 30 มีนาคม 2556)

ประตูช้างสีของเมืองลำพูนนั้นเป็นประตูทางด้านทิศเหนือเมื่อได้ศึกษาถึงความสำคัญของประตูช้างสีแล้วจะเห็นได้ว่า ประตูช้างสีเป็นประตูมงคลที่พระเจ้ามหันตยศและพระเจ้าอนันตยศ พระโอรสของพระนางจามเทวีนำช้างสำคัญคู่พระบารมีคือช้าง เข้าเมืองทางประตูนี้ พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร เสด็จออกจากเมืองลำพูนทางประตูช้างสี พระเจ้าอินทวิชยานนท์ เสด็จออกจากเมืองเชียงใหม่ทางประตูท่าแพ เพื่อรับเสด็จพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากรที่พลับพลาหนองหอย จึงมีความสัมพันธ์กันทั้งในเรื่องของ ”เศษเมือง” และ ”มูลเมือง” ดังกล่าวมาแล้ว

6. พิธีทูลพระขวัญ

ความเชื่อเรื่องขวัญของชาวล้านนา นั้น มีทั้งในระดับสามัญชน ไปจนถึงระดับเจ้านาย ในระดับสามัญชนมีพิธีกรรมสื่อนขวัญหรือช้อนขวัญ คือเรียกขวัญให้กลับคืนมา เรื่องขวัญของชาวล้านนา นั้นมีนักวิชาการอธิบายไว้ว่า

“ขวัญของคนเรา ถือว่าเป็นจุดของพลังทางจิตภาพและกายภาพคนเมื่อนับถือขวัญเสมือนวิญญาณและจิตใจ คนเราจะอยู่ดีมีสุขเพราะมีขวัญดี ขวัญกล้าแกร่ง ฉะนั้นต้องบำรุงขวัญให้กล้าแกร่งเสมอ ขวัญของคนเราท่านว่ามีสามสิบสองขวัญ ถ้าเป็นรูปธรรม กลางศีรษะของคนจะมองเห็นชัดเจนว่าเป็นอย่างไร จุดวงกลมของเส้นผมที่อกบนศีรษะ หรือจุดกลางของเส้นขนที่อกตามแขน คือ รูปธรรมขวัญนี้ก็เรียกว่าขวัญ ส่วนนามธรรมนั้น อวัยวะเกือบทุกส่วน มีขวัญประจำอยู่ เช่นที่ตา หู จมูก หน้า ขา ฯลฯ เป็นต้น” (ทองทวี ยศพิมสาร 2549 : 48)

นอกจากนี้ยังมีการอธิบายเรื่องความเชื่อเรื่องขวัญของชาวล้านนาไว้ว่า

“ความเชื่อดั้งเดิมอีกเรื่องหนึ่งของล้านนาที่มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับความเชื่อ เรื่องผีคือเรื่อง “ขวัญ” ในเชิงจิตวิทยาของคนล้านนา ทุกสิ่งทุกอย่างไม่ว่าคน สัตว์ พืช สิ่งของ ต่างก็

มีขวัญทั้งสิ้น เพราะขวัญเป็นพลังของชีวิตและความคิดเช่นนี้ไม่แยกแยะระหว่างโลกทางวัตถุกับโลกทางจิตใจ มีการทำพิธีเรียกขวัญของคน ข้าว สัตว์เลี้ยง และขวัญบ้านขวัญเมือง ขวัญมีความหมายที่หลากหลายและค่อนข้างสับสนแต่โดยทั่วไปแล้วขวัญหมายถึง “แก่นชีวิต” ซึ่งการกำหนดคุณค่าเช่นนี้ พ้องรับกันในหลายวัฒนธรรม ดังเช่น วัฒนธรรมของมาเลย์และม้งในเวียดนาม ในกรณีของชาวล้านนาซึ่งได้รับอิทธิพลของคติพุทธและพราหมณ์ ขวัญจึงถูกเอามาเชื่อมโยงกับเรื่องเคราะห์กรรมและบุญบาปมากขึ้น ดังนั้นพิธีเกี่ยวกับขวัญจึงถูกนำมาผสมกับพิธีสืบชะตา ทั้งสืบชะตาคน ชะตาบ้านเมือง”

(เอกวิทย์ ฌ กลาง 2544 : 63)

ความเชื่อเรื่องขวัญของชาวล้านนาสอดคล้องกับที่นักวิชาการ อธิบายเรื่องประเพณีการสู่ขวัญในล้านนาไว้ว่า

“ การสู่ขวัญหรือสู่พระขวัญเป็นประเพณีของชาวล้านนาแต่โบราณกาลทางภาคกลางนิยมเรียกว่า การรับขวัญ คนที่เดินทางไกลไปต่างถิ่นเป็นเวลานานบางทีก็ประสบความเหน็ดเหนื่อยในการเดินทาง มีความคิดถึงบ้าน หรือต้องเผชิญกับเหตุการณ์ที่ทำให้ตกใจและเสียขวัญ เมื่อกลับมาถึงบ้านเรือนของตนแล้ว ก็นิยมเอาธูปเทียนดอกไม้ไปบูชากราบไหว้พระสงฆ์ และผู้ใหญ่ที่เคารพนับถือ มีบิดามารดาเป็นต้น เพื่อขอให้ท่านซึ่งมีวิทยุติเหล่านั้นเรียกขวัญและปลอบอกปลอบใจ ให้ขวัญกลับมาอยู่กับเนื้อตัวต่อไป อย่างได้ไกลไปที่อื่นอีก คนที่เจ็บไข้ได้ป่วยเป็นเวลานานหรือป่วยหนักจนกำลังใจลดถอยลง มักจะขอให้พระหรือคนเฒ่าคนแก่ทำพิธีผูกมือเรียกขวัญ ในการนี้ท่านจะกล่าวถ้อยคำอันเป็นสิริมงคล เรียกขวัญแล้ว อำนวยพรให้พ้นภัยพิบัติอยู่เย็นเป็นสุขตลอดไป การกล่าวคำเรียกขวัญนี้ บางทีท่านก็กล่าวเป็นโคลงกลอนและอาจเป็นทำนองที่มีเสียงไพเราะด้วย การเรียกขวัญหรือสู่ขวัญเช่นนี้ได้ทำกันแพร่หลาย ภายหลังได้ขยายการทำดอกไม้บูชาเป็นพุ่มดวงมเรียกว่าบายศรี ประกอบด้วยเครื่องเช่น ไข่เพิ่มเติมขึ้นอีกโดยเฉพาะในการต้อนรับคนต่างถิ่นหรือผู้มีเกียรติที่มาเยี่ยมเยือน ถ้าเป็นงานต้อนรับขนาดใหญ่มากก็มักจะมีขบวนแห่ด้วย ”

(พิเชษฐ ตันดินามชัย 2544: 39)

พิธีทูลพระขวัญจึงเป็นประเพณีสำคัญของล้านนา พิธีทูลพระขวัญพระราชวงศ์ชั้นสูงจากสยามในล้านนามีหลักฐานระหว่าง พ.ศ.2427-2469 3 ครั้ง คือ

ครั้งที่ 1 พ.ศ. 2427 พิธีทูลพระขวัญพระเจ้านั่งยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร

ครั้งที่ 2 พ.ศ. 2448 พิธีทูลพระขวัญ สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชเจ้าฟ้ามหาวชิราวุธสยาม

มกุฎราชกุมาร

ครั้งที่ 3 พ.ศ. 2469 พิธีทูลพระขวัญพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี

พิธีทูลพระขวัญครั้งที่ 1 พิธีทูลพระขวัญพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร

เมื่อพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร เสด็จถึงเมืองเชียงใหม่และประทับอยู่ ณ เมืองเชียงใหม่ได้ราวหนึ่งเดือน พระเจ้าอินทวิชยานนท์จึงจัดให้มีพิธีทูลพระขวัญตามธรรมเนียมของล้านนา ในวันทูลพระขวัญจัดให้มีขบวนช้าง ขบวนม้า ประดับพระเกียรติยศอย่างสมพระเกียรติ เมื่อเสร็จพิธีทูลพระขวัญแล้ว พระเจ้าอินทวิชยานนท์เจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่ และเจ้าดาราดิเรกรัตนไพโรจน์ เจ้าผู้ครองนครลำพูนได้ผูกข้อพระหัตถ์ให้โดยมีพระยาราชสัมภารากร (เลื่อน สุรนันทน์) และพระอุครพิศดาร ร่วมในพิธีด้วย

กวีได้บรรยายพิธีทูลพระขวัญไว้ว่า

เดือนสิบแรม	สองคำพูด	เป็น โยคหมา	วันดี
ในวันนั้น	ภัทรคติ	เอวาที	เข้าทูลกราบเฝ้า
องค์จอมขุน	ครั้นรู้ทูลเหง้า	ว่าเป็นวันดี	บ่ช้า
ก็หื้อจัดแจง	แต่งห้างช้างม้า	ครบเครื่องถ้วน	เร็วพลัน
จำลองแห่ช้าง	ที่ทูลขวัญ	ปิดทองคำ	นืดแน่นแก้วป้อง
กูปายบน	แยงแยงแสงห้อย	ดอกใบเครือ	เรือดำ
งามสนิท	ติดลายรดน้ำ	เครือเมฆคัน	หวันดวง
องคะเนื่อ	กัษะตัวหลวง	ที่ขวงซิดชา	ก็หาบได้
ด้วยคุ่มขุมผี	สี่ตีนเขบไต	ของจ้งไร	เยื้องร้าย
ฝับทั้งตัว	แต่หัวรอดท้าย	บ่มีบาดป้าว	แผลรอย
อมโล่ลิ้น	ปากปลิ้นกินฝอย	หางกุดฝอย	ลิ้นดำม่านกั้ง
ลูกตาขาว	สาร่างาบั้ง	----- ⁵⁰	-----
-----	-----	ปลอดลวดเยื้อง	จ้งไร
แสงเสียงเทา	จาด้วยใจ	บ่กลัวอันใด	ในป่าในบ้าน
จ้วงต่างหว่างหลัง	สิ่งสังก็หย้าน	บ่กลัวไฟฟืน	ตื่นลื้อ
ระนาดพาทย์พน	บ่หน่นท้อ	บ่ดูสวักกล้า	ปักเทง
ลิ้นขมม้า	ร่างงามเหมือนแปลง	เครื่องคำแดง	พร้อมพริกใส่ถ้วน

⁵⁰ ต้นฉบับชำรุด ข้อความไม่ครบ

รูปสันตระ	ร่างผายคิงอ้วน	หางยาวพวง	หย่อนย้อย
มีมิ่งขวัญ	อันดิษฐ์น้อย	จับถูกถ้วน	มงคล
สรีระ	รูปร่างเรตน	ร่าแยงยล	องคะถูกถ้วน
ทั้งต่ำสูง	พำพิศุย์อ้วน	ก็คอมพอเพิง	แท้ทัก
เป็นของหลวง	ในวังสำนัก	จักแต่งหย่อง	งามดี
ห้าอันครบ	เป็นชั้นบายศรี	ประดับมาลี	ตามชั้นหลั่นถ้อย
พร้อมเป็นจี	พร้อมบานแบ่งสร้อย	หลายวันฉา	ต่างเชื้อ
ดวงบุปผัง	คันขังรุ่งเรือง	หอมกลิ่นกล้วย	วิงวอน
โกษณะ	ศิระสะสุกร	ของหวานคาว	พำพร้อมกล้วยอ้อย
ตกแต่งจัด	ลำดับแถวถ้อย	โสภณงาม	เลิศชว่าง
ทั้งอัสสา	กฤษณาม้าช้าง	ตัวเอกอ้าง	งามอน
ก็จัดแต่งพร้อม	อาทิตย์เที่ยวจร	แตรคู่ทอน	แรมสองคำได้
เดือนสิบเหนือ	คือเดือนแปดใต้	จันทร์เที่ยวใน	ฤกษ์ฟ้า
ยี่สิบสามตัว	บ่มัวต่ำช้า	เป็นโยคหา	วันดี
เม็งว้าวพุทธ	ภัทรคติ	วันไทม์	กตสันชื่อหมั้น
ชั้นบายศรี	โกษณ์โกพร้อมหั้น	ทั้งกฤษณา	มิ่งม้า
งามสนิท	เช่นเคไ้ช้า	แหนแห่ห้าง	ลงไป
กลองสว่าม้อง	สนั่นดังไหว	ถึงพลับพลาใน	ที่นั่นแห่งห้อง
สัพพะเชื่องของ	ลำดับเรียงป้อม	ตามที่ควร	ชูไว้
สมุกขฐาน	ส่องพระเนตรไ้	ตามอย่างเหยี่ยม	บัวราม
ขณะยามนั้น	ท่านผู้อาจารย์	สานชูลี	ค่านับกัมมเกล้า
ว่าอัชชสุ	ไซโยเป็นเหง้า	ตามพินเทา	วาทะ
รับทูลขวัญ	ทำมิ่งคละ	สมโภชเจ้า	อบรม
พิณพาทย์ม้อง	ม่วนก้องเกลียวกลม	ก็ประโคม	ดีสรงเสพเฝ้า
พวยฝ้ายตน	ท่านองค์เป็นเจ้า	จอมเมืองเรา	นพพะ
ก็ผูกพระหัตถ์	แห่งเจ้าราชา	จอมยศเกล้า	ทรงบุญ
ให้มีอายุ	ยืนยาวบ่สูญ	เจ้าหลวงลำพูน	ก็ทูลผูกด้วย
พระกุศล	บันดลเสร้างส่วย	หันมุกขพรรณ	แห่งท้าว
พากันปีติ	ชมบานชื่นย้าว	ได้หันเจืองเจ้า	ภูธร
เจ้าทำยน้ำ	สัมภารากร	ทั้งพระอุตร	ประชุมพร้อมหน้า

เซ็งบรรดา	มาจากไต้หล้า	วันทำมัง-	-คละ
ก็มาประชุมๆ	ทั้งหลวงทั้งพระ	สมโภชเจ้า	ภูธร
อัสสามังมา	ไต้เครื่องคำปอน	ทั้งข้างงอน	พลายสารใหญ่อ้วน
ก็น้อมทูลขวัญ	ชุกันพร้อมถ้วน	คันบัวรวมวล	พร้อมแล้ว
สายัณเห	คันเหวบายแคล้ว	พายฝ้ายเจ้า	หลายองค์
ก็ยาดรย้าย	ออกสนามโงง	นิตนังลง	ตามที่ตามถ้าน
ตำหนักแถว	ใหญ่ยาวจ้อนจ้าน	ดูเชียงกลาน	อาจฤทธิ์
ต่างตัวตน	ต่างคนนั่งนิต	ตามที่ถ้าน	ไผมัน
มหาชนะ	มิดเหน่นเต็มตัน	ผันคูมว	เยียดยัคคอยเหง้อ
ช่วงสถาน	พระลานหน้าเต้อ	เต็มแต่คน	เสียดยัค
พวกนายมวย	เสียดเกี่ยวเทียวลัด	ตามช่วงกว้าง	คนชุม
ไผไฟ้มัก	ชักออกตามหุม	จุงมือมัน	เปรียบทะเลล้งจู้
ถามหาใจ	ต่างคนต่างสู้	คันตัวมันชู	นับไว้
พร่องกินน้ำมัน	พร่องยารากไม้	พร่องกินพริก	หวานสุรา
लगพร่องนั้น	แรงกับคาถา	ตามครุบา	สั่งสอนบอกหื้อ
พร่องบ่กินสัง	มะล้งตันตื้อ	พร่องสีมื่อดี	ว่องนั๊ก

(ยุทธร นาคสุข 2547 : 89 – 95)

อธิบายความ

“เดือนสิบแรมสองค่ำวันพุธ เป็นวันดี เป็นวันกัทราดิถี พระเจ้าอินทวิชยานนท์ทราบว่าเป็นวันดี โปรดเกล้าฯ ให้ตกแต่งข้างม้าสำหรับพิธีทูลพระขวัญ ตกแต่งแห่ข้างและกูปข้างปิดทองอย่างงดงามด้วยลายรดน้ำ ลายเครือเถา ลายเมฆ คัดเลือกข้างตัวใหญ่ลักษณะดี ไม่มีลักษณะข้างร้าย ไม่ตื่นเสียงของระนาดเครื่องประโคม ไม่ดุร้าย เตรียมม้าลักษณะดี หางยาวเป็นพวง มีมิ่งขวัญม้าถูกต้อง จัดเตรียมบายศรีห้าชั้น ประดับด้วยดอกไม้ทั้งดอกตูมและดอกบานหลากหลายพรรณ เครื่องคาวจัดเตรียมหัวหมู เครื่องหวานพร้อมด้วยกล้วยอ้อย ตกแต่งเป็นลำดับถูกต้องสวยงาม ม้าเอก ข้างเอกางอนแต่งไว้พร้อมสรรพ เมื่อถึงวันพุธ เดือนสิบเหนือ(เดือนแปดใต้) เป็นวันกัทราดิถีก็เตรียมพานบายศรี เครื่องคาว เครื่องหวาน ขบวนข้างม้าอันงดงาม มีกลองนำขบวน ฉาบใหญ่ ฆ้องเมื่อถึงพลับพลาที่จัดเรียงสิ่งของสำหรับพิธีทูลพระขวัญตามลำดับ อาจารย์ผู้ใหญ่กล่าวคำทูลพระขวัญสมโภชพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร พิณพาทย์ ฆ้อง ประโคมกึกก้อง พระเจ้าอินทวิชยานนท์เจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่ผูกข้อพระกร ขอให้พระองค์มีพระชนมายุยืนยาว เจ้าดาราดิเรก

รัตน์ไพโรจน์ เจ้าผู้ครองนครลำพูน ก็ผูกข้อพระกรด้วย ต่างพากันปีติยินดีที่ได้เข้าร่วมพิธีนี้ เจ้าท้ายน้ำ พระยาราชสัมภารากร พระอัครพิศดารประชุมกันอยู่พร้อมหน้าในวันอันเป็นมิ่งมงคลนี้ พิธีทูลพระขวัญเสร็จสิ้นเมื่อเวลาบ่ายคล้อย บรรดาเจ้านายฝ่ายเหนือแยกย้ายกันนั่งตามที่นั่งของตน ชมการชกมวยที่หน้าพระลาน ผู้คนเบียดเสียดชิดเคียดกันมาดู มีการเปรียบมวย นักมวยมีวิธีการต่าง ๆ บ้างกินน้ำมัน บ้างกินยารากไม้ บ้างก็กินพริก บ้างกินว่านแซ่สุรา บ้างก็มีคาถาอาคมที่ครูบาอาจารย์สั่งสอนไว้ บ้างก็อาศัยกำลังกาย บ้างก็ฝีมือดีปราดเปรียวว่องไว” (ผู้วิจัย)

หลังจากพิธีทูลพระขวัญแล้ว มีการชกมวยหน้าพระที่นั่ง มีการแสดงละครแต่ไม่สู้เอิกเกริกเท่าใดนัก สาเหตุเพราะแม่เจ้าทิพไกรสรชายาของพระเจ้าอินทวิชยานนท์เพิ่งจะถึงแก่อสัญกรรมทำให้บรรยากาศของงานไม่สนุกสนานเท่าที่ควร

กวีบรรยายไว้ว่า

ทั้งหอบหัวใจ	บไลชื่นยั่ว	ทั้งใจบ่ตั้ง	เพื่อนคลอน
หลอนเจ้าลูกเชื้อ	ทิพไกรสร	บ่มิ่งเมื่อมรณ	อยู่เย็นเป็นเจ้า
ก็จักสนุก	สุขเสินบ่เส้า	เมื่อสมโภชองค์	น้ำวน้อม
ละเบ็งละคร	ก็จักมีพร้อม	ย่อนบ่โศกหม่อม	ทารณ
คราครั้งนี้	แต่งไปตามจน	เพราะใจเววน	บ่ดูทางเหลน

(ยุทธพร นาคสุข 2547 : 97)

อธิบายความ

“ไม่มีแก่จิตแก่ใจ ไม่มีความสดชื่น ด้วยเหตุที่แม่เจ้าทิพไกรสร ชายาของพระเจ้าอินทวิชยานนท์เพิ่งถึงแก่อสัญกรรม ถ้าหากท่านยังมีพระชนม์ชีพอยู่ งานสมโภชก็จะสนุกสนานมากกว่านี้ ละครก็มีพร้อม แต่ความเศร้าโศกมีมากเหลือเกิน ครั้งนี้แต่งคร่าวไปตามหน้าที่ แต่จิตใจไม่มีความสุขเลย” (ผู้วิจัย)

พิธีทูลขวัญหรือทูลพระขวัญนี้เป็นระดับสามัญชนก็คือพิธีบายศรีสู่ขวัญนั่นเอง สำหรับการทูลพระขวัญ พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร ใช้การทำบายศรี 5 ชั้น

กวีบรรยายไว้ว่า

“ห้าอันครบ เป็นชั้นบายศรี ประดับมาลี ตามชั้นหลั่นถ้อย”

(ยุทธพร นาคสุข 2547 : 91)

สำหรับการทำบายศรีนั้น พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถานให้คำอธิบายไว้ว่า

“บายศรี น. เครื่องเซิมขวัญ หรือรับขวัญทำด้วยใบตอง รูปคล้ายกระทง เป็นชั้นๆ มีขนาดใหญ่เล็กสอดขึ้นไปเป็นลำดับ เป็น 3 ชั้น 5 ชั้น 7 ชั้น หรือ 9 ชั้น มีเสาปักตรงกลางเป็นแกน มีเครื่องสังเวทวางอยู่ในบายศรีและมีไข้วขวัญเสียบอยู่บนยอดบายศรี มีหลายอย่างเช่น บายศรีตอง บายศรีปากชาม บายศรีใหญ่.” (ราชบัณฑิตยสถาน 2538 : 476)

การทำบายศรีเป็น 3 ชั้น 5 ชั้น 7 ชั้น หรือ 9 ชั้น นั้นเป็นไปตามฐานันดรศักดิ์ของบุคคล บายศรีของภาคเหนือเน้นจำแนกออกได้ดังนี้

- 1.บายศรีเก้าชั้น ใช้ในพิธีทูลข้าวขวัญพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระบรมราชินีนาถ
- 2.บายศรีเจ็ดชั้น เดิมใช้ในพิธีทูลข้าวขวัญสมเด็จพระบรมราชินีนาถ แต่ต่อมาภายหลังพิธีทูลข้าวขวัญพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณีแล้ว เมื่อจะมีพิธีทูลข้าวขวัญสมเด็จพระบรมราชินีก็ได้เปลี่ยนเป็นบายศรีเก้าชั้น ดังนั้นบายศรี เจ็ดชั้นจึงใช้ในพิธีทูลข้าวขวัญเจ้าฟ้าและพระราชอาคันตุกะชั้นประธานาธิบดี
- 3.บายศรีห้าชั้น ใช้ในพิธีทูลข้าวขวัญของเจ้านายชั้นทรงกรม หรือพิธีบายศรีชั้นเสนาบดี
- 4.บายศรีสามชั้น ใช้ในพิธีสมรสของชั้นหลานของเจ้านายฝ่ายเหนือ
- 5.บายศรีชั้นเดียวใช้ในพิธีที่ก่อให้เกิดมงคล เช่น การสมรส การทำบุญบ้าน หรือสืบชะตาเนื่องในวันเกิด เป็นต้น” (พิเชษฐ ดันดินามชัย 2544 : 50)

ภาพที่ 4.8 แผนผังจำลองการจัดพิธีทูลพระขวัญ
พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร

**พิธีทูลพระขวัญครั้งที่ 2 พิธีทูลพระขวัญสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ
สยามมกุฎราชกุมาร**

พิธีทูลพระขวัญ สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ สยามมกุฎราชกุมาร เมื่อ
ครั้งเสด็จประพาสหัวเมืองเหนือ พ.ศ.2448 เมืองเชียงใหม่จัดพิธีทูลพระขวัญ สมเด็จพระบรมโอรสาธิ
ราช เจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ สยามมกุฎราชกุมาร เมื่อวันที่ 22 ธันวาคม พ.ศ. 2448 พระบาทสมเด็จพระ
มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว บันทึกพิธีทูลพระขวัญไว้ในพระราชนิพนธ์เรื่อง “ลิลิตพยุหยา” ดังนี้

จึงยุรยาตร์ออกท่อง	พระโรงพลัน
เจ้าอมาตย์เสนานันต์	แน่นเฝ้า
ประหม่อมถวายพระวรวงษ์	หน่อนนาค
พานรัชฎ์จัดครบเกล้า	ลำดับชั้นบายศรีฯ
มีพร้อมนบพชาติซ้อ	สลักระการ เนตรจริง
อีกสรรพโภชนาหาร	หลากล้วน
ทั้งเมี่ยงหมากรองพาน	คำสุก
ผจงแต่งไฟจิตรถ้วน	ครบสิ้นสิ่งปวงฯ
ข้าหลวงใหญ่และเจ้า	ครองนคร
ทั้งอมาตย์บุตรหลานสลอน	สลัเฝ้า
เฉพาะพัคตร์พระภูธร	ทูลบาท พระนา
ฉันทะมอบบุรุษเกล้า ⁵¹	กล่าวจะนี้ทูลขวัญฯ

(พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว 2511 : 71-72)

อธิบายความ

“ สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ สยามมกุฎราชกุมาร เสด็จออกท่อง
พระโรง เสนาอำมาตย์เฝ้าทูลละอองพระบาทเนื่องแน่น ประหม่อมกันถวายการทูลพระขวัญ จัดพาน
บายศรีเกล้าขึ้น

พานบายศรีประกอบด้วยมวดดอกไม้สลัเป็นที่น่าสนใจตระการตา โภชนาหารประกอบ
บายศรีมากมาย มีหมาก เมี่ยง ตกแต่งมาอย่างวิจิตรบรรจง

ข้าหลวงใหญ่และเจ้าผู้ครองนคร อำมาตย์บุตรหลานเฝ้าแห่นพร้อมหน้า ต่อพระพัคตร์
ของพระองค์ บุรุษเกล้า⁵¹ได้รับฉันทานุมัติให้กล่าวคำทูลพระขวัญ” (ผู้วิจัย)

⁵¹ บุรุษเกล้า หรือ บุรุษเกล้า เขียนตามลักษณะบังคับของโคลงสี่สุภาพเป็นลักษณะของโทไทย

พืชมงคลพระขวัญ สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ สยามมกุฎราชกุมาร
ทำพานบายศรีเก้าชั้น เป็นชั้นสูงสุดเนื่องจากทรงดำรงพระอิสริยยศเป็นสยามมกุฎราชกุมาร

คำทูลพระขวัญที่บรูษเต่า ทูลพระขวัญ สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ
สยามมกุฎราชกุมาร มีใจความดังนี้

“ ศักราชอันใสศรี เป็นวันดีแวนยัง เทพไทยมีงมหิทธิศักดิ์ อัครมหาสุริยเทวบุตร ดนใหญ่
รุกเข้าสู่ อยู่ ณ ห้องยามดี จันทรมีศรีย้ายถูก ลูกชื่อว่ามหาชัย อังคาร ไปสู่เมฆ พิเศษใดบกลาย
สุกัรเสารย้ายไปนา ภูกราสิอุตมาสน์ พฤษชาติฤกษ์มหาชัยราหูไปเป็นคู่ พุชเข้าสู่เมฆน สุนทร
บวรมีงมิตร อาทิตยไ้ได้อุสาถักขณมหาโชคดี วันนี้เหลือประเสริฐ เป็นวันเลิศชัชชนะเป็นวัน
พระปราบศัตรู สัพพัญญูทรงแทนแก้ว ปราบแพ้แล้วหมูปล มารอันผจญมงคลการ ท่านขอ
เป็นวันดี หยิบบายศรีหลายลำ หือเป็นลำดับสลับ ประดับไว้ด้วยบุบผาพรรณ อันหอมรสละ
แมวอน ปักแซมช่อนยอดคาบ มีทั้งกุหลาบดาวเรือง จำปาเมืองจำปาแขก จัดช้อมแซกช่อน
กัน เบญจวรรณและเบญจมาศดอกหลายชาติหลายสี ดอกจำปีหอมอุ่น ดอกยี่สุ่นคำแล พัน
กระแตจันทรกึ่งซีก อีกมณฑาชวะชะวาด เสवारสชาติสีงาม บุปผาหลามหลากมี ดอกลีลาลาว
ร้อง คนที่ห้องในวัง เรียกคังว่าช่อนกลิ่น หอมเย็นลิ้นกลิ่นหวาน ดอกบานควะหอมอ่อน ใต้
เรียกจกรนั้นไซร้ แสงใสคือลำเจียก โยนกเรียกเกียงเหมย บุปผาผะกิ้นสะอาด ดูดาบาย
สะพรั่งพร้อม เพื่อว่าจะแต่งน้อม นอบเกล้าทูลขวัญฯ”

(พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว 2511 : 72-73)

หลังจากเสร็จทูลพระขวัญแล้ว ทางเมืองเชียงใหม่จัดให้มีการชกมวยหน้าพระที่นั่ง รุ่งขึ้น
คือวันที่ 23 ธันวาคม พ.ศ.2448 สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชเจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ สยามมกุฎราชกุมาร
ทรงมีพระดำรัสขอใจ

อนึ่งในกาละนี้	ตามธรรมเนียม
มีลูกกุยกายำ	ต๋อยเป็ง
ดนตรีปีกลองทำ	เพลงจ๊ะ โจ่งฮา
ตัวคอคอดสอดหมัดเท็ง	ถูกหน้าฮากรีนฯ
บัดคลเจ้าขึ้นเปล่ง	วาจา
แสงจิตต์ปลื้มปรีดา	สุดเค้า
จบจึงไห้สามลา	คิมเพื่อ พระเฮย
คำรัสตอบขอใจเจ้า	จิบช้ำคลาสองฯ

(พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว 2511 : 78)

อธิบายความ

“ตามธรรมเนียมในกาลนี้ จะมีการชกมวย นักมวยรูปร่างกำยำมาชกกัน เสียงคนตีปีมวยเสียงกลอง นักมวยกอดรัดพิศเหวี่ยง ตวัดหมัดถูกหน้า ผู้ชมพากันหัวเราะชอบใจ

สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ สยามมกุฎราชกุมารทรงมีพระดำรัสเสร็จแล้วมีการโห่สามลา คื้มถวายพระพร ทรงมีพระดำรัสชอบใจ” (ผู้วิจัย)

ลักษณะร่วมของพิธีทูลพระขวัญพระเจ้านั่งยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร กับสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ สยามมกุฎราชกุมารก็คือหลังจากเสร็จพิธีทูลพระขวัญแล้ว จะมีการชกมวยเพื่อเป็นการเฉลิมฉลอง ซึ่งในคราวรับเสด็จพระเจ้านั่งยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร ก็มีการชกมวยเช่นเดียวกันกวีบรรยายไว้ในคราวรับเสด็จพระเจ้านั่งยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากรว่า

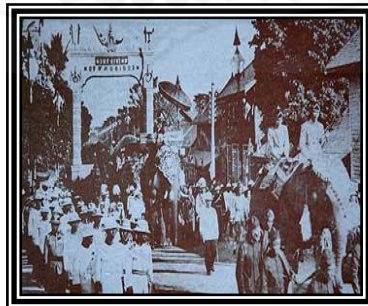
พวกนายมวย	เลียบเกี่ยวเทียวทัต	ตามช่วงกว้าง	คนชุม
ไฟไฟม้ก	ช้กออกตามหุม	จุงมือมัน	เปรียบทะเลล้จู้
ถามหาใจ	ต่างคนต่างสู้	คั่นตัวมันชู	นับไว้
...			
ละเบ็งละคร	ก็จ้กมีพร้อม	ย่อนบ้โสภหม่อม	ทารน
คราครั้งนี้	แต่่งไปตามจน	เพราะใจเววน	บ่ดูท่างเหล่น

(ยุทธพร นาคสุข 2547 : 97)

อธิบายความ

“พวกนักมวย พากันเข้ามาเปรียบมวยเมื่อได้คู่ต่อสู้ที่เหมาะสมถนัดทั้งสองฝ่ายแล้วต่างคนต่างสู้ก็เตรียมตัวชกกัน”

“ละครก็มีพร้อม แต่ความ โสภเสร์ามีมากเหลือเกินครั้งนี้แต่่งไปตามหน้าที่ไม่สะดวกที่จะดูการละเล่นอะไร” (ผู้วิจัย)

ภาพที่ 4.9 พิธีทูลพระขวัญ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จประพาสสมณทลพายัพ พ.ศ.2469
ที่มา : lannacorner.net

พิธีทูลพระขวัญครั้งที่ 3 พิธีทูลพระขวัญ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว และ สมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินี เสด็จประพาสหัวเมืองเหนือ พ.ศ. 2469

พิธีทูลพระขวัญครั้งที่ 3 จัดขึ้นในวโรกาสที่พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 7) และสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินี เสด็จประพาสหัวเมืองเหนือเมื่อปี พ.ศ.2469 เมืองเชียงใหม่จัดพิธีทูลพระขวัญในวันที่ 23 มกราคม พ.ศ.2469 โดยจัดพิธีอย่างยิ่งใหญ่ สมพระเกียรติยศ กระบวนแห่พิธีทูลพระขวัญถึง 20 กระบวน ทั้งกระบวนของลูกเสือ นักเรียน สามัญ กระบวนนักเรียนหญิง กระบวนของชนเผ่าต่างๆ เช่น จีนฮ่อ ลัวะ ยาง แม้ว เข่า มูเซอ ฯลฯ บุญเสริม สาตราภัย อธิบายถึงกระบวนแห่ในพิธีทูลพระขวัญไว้ดังนี้

- “1. กระบวนลูกเสือ เดินแถวเรียง 4 มีแถววงนำ แบ่งเป็น 2 กองพัน
2. กระบวนนักเรียนสามัญ ถืองงไตรรงค์มีจำนวน 296 คน
3. กระบวนนักเรียนหญิง เดินเป็นโรงเรียนมีจำนวน 325 คน
4. กระบวนโยนก ประเทศล้านนา ราษฎรชายหญิง 16 อำเภอ ประมาณ 2,000 คน มี ปลัดอำเภอกำกับ เป็นอำเภอๆ
5. กระบวนชาติจีน มีเล่าโก้ สิงโต มังกร และชนชาติจีน
6. กระบวนชนชาติฮ่อ รถภาพทำเป็นรูปนกยูงอยู่บนภูเขา มีพระแจกอ่านคัมภีร์โกหฺร่านแล้ว พวกฮ่อชายหญิงและม้าต่าง
7. กระบวนชนชาติลัวะ รถภาพทำเป็นรูปพวกลัวะกำลังไหว้ผี ราษฎรชาย หญิงลัวะเดินตาม
8. กระบวนยาง รถภาพทำเป็นรูปยางแบกข้องคี่ ราษฎรชายหญิงพวกยางขาวและยางแดงเดิน
9. กระบวนแม้ว รถภาพทำเป็นรูปแม้วชายและหญิงแต่งตัวเครื่องต่างกาย ราษฎรชายหญิง แม้วเดินตาม
10. กระบวนเข่า รถภาพทำเป็นรูปเข่ากำลังเลี้ยงทวย ราษฎรชายหญิงเข่าเดินตาม
11. กระบวนมูเซอ รถภาพทำเป็นรูปมูเซอ กำลังไหว้ผีฟ้า ราษฎรชายหญิงมูเซอเดินตาม
12. กระบวนขมุ รถภาพทำเป็นรูปขมุกำลังตีฆ้องกบ ราษฎรชายหญิงขมุเดินตาม
13. กระบวนพม่า รถภาพทำเป็นรูปนกยูงอยู่บนเขา ราษฎรชายหญิงพม่าเดินตาม
14. กระบวนเงี้ยว รถภาพทำเป็นรูปสิงโตและมิงนางรำไปข้างหน้า ราษฎรชายหญิงเงี้ยวเดินตาม
15. กระบวนแขกชิก รถภาพทำเป็นรูปรามาวพวกแขกชิกเดินตาม
16. กระบวนแขกอิสลาม รถภาพทำเป็นรูปคัมภีร์โกหฺร่าน ราษฎรชายหญิงแขกเดินตาม
17. กระบวนของบริษัทบอมเบย์ รถภาพทำรูปแสดงการป่าไม้ของบริษัท มีช้างลากไม้ ช้างงัดไม้ คนงานบริษัทเดินตาม

18. กระบวนของบริษัททอว์เนียว รถภาพทำเป็นรูปที่ปักปางไม้ มีต้นสัก มีช้างตัวใหญ่ ขมูจี คอคนงานบริษัทเดินตาม
19. กระบวนของโรงพยาบาลแมคคอร์มิค รถภาพทำเป็นรูปโรงพยาบาล มีเตียงคนไข้ นางพยาบาล คณะโรงพยาบาลเดินตาม
20. กระบวนของโรงพยาบาลโรคเรื้อน รถภาพแสดงสถานที่โรงพยาบาล มีแบบเรือนคนไข้ คณะโรงพยาบาลเดินตาม” (บุญเสริม สัตราภักย์ 2532 : 67-69)

พิธีทูลพระขวัญเป็นพิธีสำคัญของล้านนา ใช้ในการต้อนรับบุคคลสำคัญที่มาเยือนเป็นการให้เกียรติและแสดงมิตรไมตรี พิธีทูลพระขวัญพระราชวงศ์ชั้นสูงจากสยามระหว่าง พ.ศ. 2427 – 2469 จัดขึ้นทั้งหมด 3 ครั้ง ดังกล่าวมาแล้ว พิธีทูลพระขวัญเป็นแกนหลักของคร่าวรับเสด็จพระเจ้าอยู่หัวเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร เพราะแต่เดิมคร่าวเรื่องนี้ก็มิได้ตั้งชื่อไว้ ทางคณะบรรณาธิการพิจารณาจากเนื้อหาแล้วจึงตั้งชื่อว่า “คร่าวรับเสด็จพระเจ้าอยู่หัวเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร” อันมีความหมายถึงการจัดการรับเสด็จ ซึ่งมีพิธีกรรมสำคัญสองพิธีคือ พิธีการรับเสด็จเข้าเมือง และการจัดพิธีทูลพระขวัญ การรับเสด็จเข้าเมืองนั้นจะได้อธิบายรายละเอียดต่อไปในส่วนของวัฒนธรรมทางดนตรีของมณฑลพายัพ

7. ดนตรีล้านนาจากคร่าวรับเสด็จพระเจ้าอยู่หัวเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร

ศิลปะด้านการแสดงได้แก่ การดนตรี การขับขาน และการฟ้อนรำ เป็นศิลปวัฒนธรรมแขนงหนึ่งของมณฑลพายัพหรือล้านนาที่มีเอกลักษณ์เป็นของตนเอง นักวิชาการด้านวัฒนธรรมการดนตรีจัดให้เมืองเชียงใหม่ ลำพูน ลำปาง อยู่ในเขตวัฒนธรรมล้านนาตะวันตก โดยมีการแบ่งพื้นที่ดังนี้

“พื้นที่เขตที่ 1 ประกอบด้วยจังหวัดเชียงใหม่ ลำพูน ลำปาง มีศูนย์กลางอยู่ที่จังหวัดเชียงใหม่

พื้นที่เขตที่ 2 ประกอบด้วยจังหวัดน่าน แพร่ บางอำเภอของจังหวัดเชียงราย พะเยาและอำเภอลับแล จังหวัดอุตรดิตถ์ มีศูนย์กลางอยู่ที่จังหวัดน่าน

พื้นที่เขตที่ 3 ได้แก่ จังหวัดแม่ฮ่องสอนเพียงจังหวัดเดียว ซึ่งมีศิลปวัฒนธรรมและ

ขนบธรรมเนียมประเพณีเป็นแบบไทใหญ่” (ธีรยุทธ ขวงศรี 2540 : 47)

ดนตรีล้านนาสมัยพระเจ้าอินทวิชยานนท์ (พ.ศ.2416-2440) จากคร่าวรับเสด็จพระเจ้าอยู่หัวเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร เมื่อพระเจ้าอยู่หัวเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร เสด็จมาถึงเมือง

ลำปาง มีการจัดการรับเสด็จอย่างสมพระเกียรติ คร่าวบรรยายถึงเครื่องดนตรีที่ใช้ในขบวนกรับเสด็จดังนี้

กลองสว่าน้อง	ร่วมห้องเวียง	กลองครุ่ม ⁵² ตั้ง	ตุ้มคุ่มนำหน้า
ท้าวพระญา	ประชาไพร่ฟ้า	ไหลหลังมา	พริ้งพร้อม
มาประชุม	สุ่มกันหลังล้อม	ทังหน่อแก้ว	ลำคำ
อิกทีก	มากมายหน้าหน้า	เกณฑ์จ่านทำ	ขบวนแห่เจ้า
เจ้าพรหมา	ภิงษ์องค์เหง้า	แน่นำเอา	พละ
สถิตสำราญ	พลายสารเซงชะ	เดินออกห้อง	เวียงชัย
มหาชนะ	หลังหล้าหลามไหล	ออกเวียงชัย	ไปปรับไปด้อน

(ยุทธพร นาคสุข 2547 : 53)

อธิบายความ “กลอง ฉาบใหญ่ ฆ้อง กลองคุ่ม เป็นขบวนนำหน้า บรรดาท้าวพระญาไพร่ฟ้าประชาชนหลังไหลกันมาอย่างพริ้งพร้อม เสียงอิกทีกก็ก้องไปทั่ว เจ้าพรหมาภิงษ์ธาดาเจ้าผู้ครองนครลำปางประทับบนหลังช้างพลายเสด็จออกจากเมืองเพื่อคอยรับเสด็จพระเจ้าเมืองเยอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร” (ผู้วิจัย)

พระเจ้าเมืองเยอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร ประทับอยู่ที่เมืองลำปางเป็นเวลา 11 คีน จากนั้นได้เสด็จไปยังเมืองลำพูน ประทับอยู่ที่เมืองลำพูนเป็นเวลา 5 คีน แล้วเสด็จมุ่งสู่นครเชียงใหม่โดยมีเจ้าดาราคิเรกรัตน์เจ้าผู้ครองนครลำพูนตามไปส่งเสด็จ เมื่อเสด็จไปถึงพลับพลาหนองหอยทางนครเชียงใหม่ก็จัดขบวนเตรียมรับเสด็จอย่างสมพระเกียรติโดยมีกลองนำขบวนเกียรติยศเต็มรูปแบบคร่าวบรรยายไว้ว่า

...	...	กลองแขกได้	กลองชุม
จัดจ่านไว้	เป็นพวกเป็นสุ่ม	มาประชุม	หน้าวังเด่นกว้าง
ช้างเครื่องเงิน	เครื่องคำจ่านห่าง	ม้าเครื่องคำคราน	สินทพ
กลองนำพล	ฆ้องโห่ยงค์ุ่ครบ	ทังฆ้องใหญ่อ้อย	เสียงเครื่อง
จัดจ่านไว้	บิให้หลอเหลือ	แล้วหอกของเครื่อง	จัดเจืออาดอ้าง
ช้างเครื่องเงิน	เครื่องคำจ่านห่าง	ช้างงายาว	ชะว้าง

(ยุทธพร นาคสุข 2547 : 75)

⁵² กลองชนิดนี้มีการเขียนหลายอย่าง เช่น กลองคุ่ม กลองครุ่ม กลองชุม ผู้วิจัยเลือกใช้คำว่ากลองคุ่ม

อธิบายความ “ทั้งกลองแขก กลองซุม มีการจัดเตรียมไว้แล้วมาพร้อมกันที่หน้าวัง ช้าง เครื่องเงิน ช้างเครื่องทองที่เตรียมไว้ พร้อมทั้งม้าเครื่องทอง กลองนำพล ฆ้องโหม่งหนึ่งคู่ ฆ้องใหญ่ก็จัดเตรียมไว้และมีช้างทรงเครื่องเงินและเครื่องทองมียาวาวประกอบขบวนด้วย” (ผู้วิจัย)

ภาพที่ 4.10 วงกลองซุมในขบวนแห่เจ้านายที่สำคัญในนครเชียงใหม่

ที่มา : Thakan.com

เมื่อพระน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากรเสด็จถึงเมืองเชียงใหม่ เมืองเชียงใหม่ได้จัดการรับเสด็จอย่างสมพระเกียรติดังคร่าวบรรยายไว้ว่า

เมินบ่บาน	เสด็จเข้าซ้าย	เถิงรอดห้อง	ฐานา
เอาขันดอกไม้	มธูปเผา	ราทชนา	เชิญมามิ่งห้อง
จัดแจงเป็น	ขบวนแห่ป้อง	ถัดเรียงรอง	แงงด
หลายสถาน	เป็นถ้านถันลด	บดมิดด้วย	ฝูงพล
ฆ้องโหม่งนั้น	นำก่อนสกล	กลองนำพล	คู่ฆ้องออกหน้า
ฆ้องอยู่ถัด	แล้วรงผืนผ้า	หลอนเปลวลมมา	ถิบท้าง
รูปลวงจิน	ควงคั่นแกว่งท้าง	เหมือนเกิดด้วย	วิญญาณ
ถัดสืบนั้น	ช้างตั้งพลายสาร	พวกนายควาญ	ลูกเจ้าหลานเจ้า
กางจ้องฉัตร	เรือเรือบ่เส้า	เขี้ยวแดงออน	มุยพร้อม
พรองเหลือบั้ง	แสดลิวโก่งค้อม	จิกใส่แก้ว	คั้นเงิน
คูมิเดชฤทธิ์	เล่างามสำเสิน	หมุกกลองคุมเดิน	ถัดช้างที่หั้น
แล้วหมุดาหान	แบกปิ่นเข้าชั้น	ตามขบวน	หว่างชั้น
ปี่ชวา	กับกลองแขกนั้น	ติดสืบหั้น	ยังยาย
ถัดต่อนั้น	ตำหนวดที่อหวย	แล้วหอกของยาย	หลูปคำไคว่เสียง
คาบฝักคำ	พรองค้องพรองเกลี้ยง	ถัดรายเรียง	สืบนั้น
ยานมาศสูง	พยุงแอบชั้น	ยอด่างตั้ง	พานคำ

ด้านหลังนั้นช้างพลาย ช้างพังเดินตามกันมาเป็นทิวแถว บนแห่ช้างมีสิ่งของมากมายทั้งคนทั้งช้าง จำนวนมากเดินตามกันมา” (ผู้วิชัย)

ภาพที่ 4.11 แผนผังเมืองเชียงใหม่จัดขบวนรับเสด็จ พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร

งานประเพณีอินทขิล และขบวนแห่น้ำสรงพระราชทานพระบรมธาตุคอกยสุเทพ เป็นต้น
(<http://www.thakan.com/lanna-music/74> ค้นคืนวันที่ 16 มีนาคม 2556)

วงกลองคุมในล้านนาปัจจุบันยังมีอยู่ที่จังหวัดน่านและจังหวัดเชียงใหม่เท่านั้น
นักวิชาการอธิบายไว้ว่า

“วงกลองคุมเป็นวงกลองประกอบเกียรติยศของเจ้าผู้ครองนครล้านนา และผู้ครองนครน่าน
มาแต่โบราณ ปัจจุบันวงกลองคุมยังเหลือให้เห็นอยู่ในล้านนาที่เมืองน่านกับเมืองเชียงใหม่
เท่านั้น สิ่งที่น่าภาคภูมิใจสำหรับวงกลองคุมเมืองน่านคือ ยังคงรักษาเพลงโบราณอันเป็น
เพลงที่ใช้เฉพาะการประโคมกลองคุมไว้ได้คือ “เพลงม้าย่อง” หรือ “เพลงแห่องค์เป็นเจ้า”
ในขณะที่วงกลองคุมของเมืองเชียงใหม่ไม่เหลือเพลงเฉพาะเช่นนี้แล้ว”

(ยุทธพร นาคสุข 2550 : 119)

ปัจจุบันวงกลองคุมของจังหวัดเชียงใหม่ยังมีอยู่ที่วัดพุกแต้ม ตำบลพระสิงห์ อำเภอเมือง
จังหวัดเชียงใหม่ โดยวงกลองคุมของวัดพุกแต้มประกอบด้วยเครื่องดนตรี ดังต่อไปนี้
(ยุทธพร นาคสุข 2550 : 177)

1. กลองตัด (กลองต้อม) จำนวน 1 ใบ
2. กลองซุม (กลองคุม) จำนวน 6 ใบ
3. ฆ้องโห่ียง จำนวน 1 ใบ
4. ฆ้องอ้อย จำนวน 1 ใบ
5. แนน้อย จำนวน 1 เล้า
6. แนนหลวง จำนวน 1 เล้า

สรุป วัฒนธรรมทางดนตรีที่ปรากฏหลักฐานในคร่าวรับเสด็จพระเจ้ามังฆะเชอ กรม
หมื่นพิชิตปรีชากร ปรากฏในสองเมืองหลักคือ เมืองละคร (ลำปาง) และเมืองเชียงใหม่ ทั้งสองเมือง
อยู่ในเขตวัฒนธรรมทางดนตรีพื้นที่เขต 1 (เชียงใหม่ ลำพูน ลำปาง) ประเภทของเครื่องดนตรีที่ใช้
จึงมีลักษณะร่วมกัน โดยเฉพาะกลองซึ่งเป็นชื่อของวง (กลองคุม, กลองซุม) การเรียกชื่อของกลอง
แตกต่างกันบ้างเช่น กลองครุม (ลำปาง) กลองซุม (เชียงใหม่) นอกจากนี้ยังมีร่องรอยของการรับ
วัฒนธรรมทางดนตรีจากอาณาจักรอื่น เช่น เมืองเชียงใหม่ มีกลองแขก ปี่ชวา ซึ่งเป็นลักษณะของ
การรับวัฒนธรรม มลายู เครื่องดนตรี ชนิดอื่นที่กวีระบุไว้ได้แก่ สว่า (ฉาบใหญ่) ฆ้องโห่ียง ฆ้องอ้อย
ซึ่งเป็นการเรียกตามเสียงของเครื่องดนตรีชนิดนั้นๆ

8. ประเพณีสงกรานต์

ประเพณีสงกรานต์เป็นประเพณีสำคัญของล้านนา คำว่า “สงกรานต์” {-กราน}น. หมายถึง เทศกาลเนื่องในการขึ้นปีใหม่อ่างเก่า ซึ่งกำหนดตามสุริยคติ ตกวันที่ 13 – 14 – 15 เมษายน (ราชบัณฑิตยสถาน 2538 : 790)

พระเจ้าน้อยยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร เสด็จออกจากกรุงเทพฯ เมื่อวันเสาร์ขึ้นสิบสองค่ำ เดือนหกเหนือ (เดือนสี่ใต้) จ.ศ.1245 (วันเสาร์ที่ 8 มีนาคม พ.ศ.2426) เมื่อเสด็จถึงเมืองเถิน ขณะนั้นเป็นเทศกาลสงกรานต์หรือประเพณี “ปีใหม่เมือง” ของล้านนา ท่านได้ร่วมงานประเพณีสงกรานต์ที่เมืองเถิน

กวีบรรยายไว้ว่า			
ลวดจวนกำหนด	พระอาทิตย์ย้าย	ปีใหม่ขึ้น	บัวราณ
ท่านลวดพัก	มหาสงกรานต์	เซาตำราญ	เมืองเถิน ⁵³ แห่งหั้น
คันเสร์งาน	สงกรานต์แล้วอัน	จอมนักรรรม	ยาตรย้าย

(ยุทธพร นาคสุข 2547 : 43)

อธิบายความ

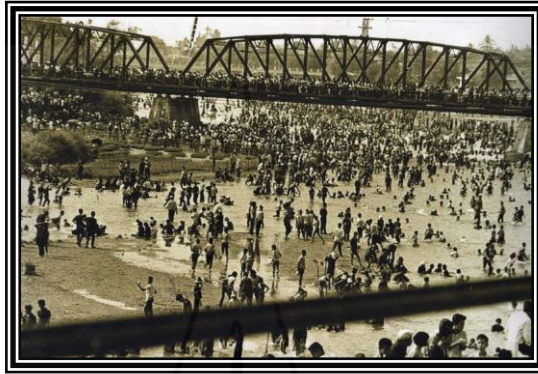
“เมื่อถึงกำหนดพระอาทิตย์เคลื่อนย้ายเข้าสู่ราศีปีใหม่ตามธรรมเนียมโบราณ ท่านจึงพักร่วมงานมหาสงกรานต์พักตำราญอยู่ที่เมืองเถิน เมื่อเสร์งานสงกรานต์แล้ว จึงออกจากเมืองเถิน” (ผู้วิจัย)

กวีกล่าวถึงประเพณีสงกรานต์ในวันน้อยมาก เนื่องจากกวีไม่ได้อยู่ในเหตุการณ์ด้วยตนเอง แต่เนื่องจากสงกรานต์เป็นประเพณีสำคัญของภาคเหนือ ผู้วิจัยจึงขอยกตัวอย่างวรรณกรรมร่วมสมัยคือ “โคลงนิราศระยะทางเมืองนครเชียงใหม่⁵⁴” ของพระยาราชสัมภารากร (เลื่อน สุรนันทน์) ผู้ได้รับโปรดเกล้าฯ จาก พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ให้ขึ้นไปดำรงตำแหน่ง “ข้าหลวงสามหัวเมือง” ที่เชียงใหม่และ

⁵³ ปัจจุบันเป็นชื่ออำเภอหนึ่งในจังหวัดลำปาง

⁵⁴ โคลงนิราศระยะทางเมืองนครเชียงใหม่ เป็นวรรณกรรมร่วมสมัยเดียวกันกับของครวรับเสด็จพระเจ้าน้อยยาเธอ กรมหมื่นพิชิต ปรีชากร

ถึงเมืองเชียงใหม่ก่อนพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร ประมาณหนึ่งปี (วันพุธที่ 2 พฤษภาคม พ.ศ. 2426) พระยาราชสัมภารากร บรรยายถึงประเพณีสงกรานต์ที่เชียงใหม่ไว้อย่าง น่าสนใจ เช่น วันปากปี ประเพณีขนทรายเข้าวัด ประเพณีสงกรานต์ การรดน้ำดำหัว

ภาพที่ 4.12 สงกรานต์เชียงใหม่ในอดีต

ที่มา : Staties.atclaud.com

วันปากปี

ปากปี ⁵⁵ ขุนจี่เกล้า	ได้เมือง ไปเอ
แพวฝั่งแม่ฟิงค์เฟื่อง	หาดยั้ง
สู่ซุ้มสระสกเนือง	ญาติพริ้ว พร้อมหน้า
หมอลืออำม็อกทั้ง	ลีนาตเสี้ยงจัญไร

อธิบายความ

“ในวันปากปีประชาชนพากันไปที่ชายหาดแม่น้ำปิง ทำการสระเกล้า ดำหัวญาติพี่น้อง มากันพร้อมหน้ามีการยิงปืนเพื่อขจัดปัดเป่าสิ่งอัปมงคล” (ผู้วิจัย)

ประเพณีขนทรายเข้าวัด

ชาวเมืองเนืองฝั่งทั้ง	หญิงชาย
ขนก่อเจดีย์ทราย	สาคน้ำ
เรียงผกผ่อชนหลาย	หลากจืด
กอย ป่หันนุชช้ำ	จิมเสร์ราเสรมใจ

⁵⁵ วันปากปี คือ วันถัดจากวันเพ็ญวันไปหนึ่งวัน เทศกาลสงกรานต์ในล้านนา เรียกชื่อวันตามลำดับ ดังนี้ (13-16 เมษายน) วันสังขารล่อง วันเนา วันเพ็ญวัน วันปากปี

กร จัดขึ้นในวันพุธที่ 9 กรกฎาคม พ.ศ. 2427 ดังที่กล่าวไว้แล้วในส่วนของประวัติศาสตร์สังคมและวันที่พระยาพรหมโวหารกวีผู้แต่งคร่าว แต่งคร่าวเรื่องนี้เสร็จในวันที่ 23 สิงหาคม พ.ศ. 2427 ซึ่งจะอธิบายไว้ในเรื่องของการใช้ปฏิทินทางจันทรคติต่อไป

9. การใช้ฤกษ์ยาม

ความเชื่อที่สำคัญอีกเรื่องหนึ่งในสังคมของชาวล้านนา ที่ปรากฏในคร่าวรับเสด็จพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร คือความเชื่อเรื่องฤกษ์ยาม แม้ในสังคมยุคปัจจุบันความเชื่อเรื่องฤกษ์ยามก็ยังเป็นองค์ประกอบสำคัญในการดำเนินชีวิตและประกอบกิจกรรมด้านต่างๆ ในสังคม เช่น ทำบุญขึ้นบ้านใหม่ พิธีมงคลสมรส อุปสมบท เดินทาง ซ้อสิ่งของ ฯลฯ ล้วนต้องอาศัยองค์ประกอบของ “ฤกษ์ยามยามดี” ทั้งสิ้น

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2525 ให้ความหมายของฤกษ์ไว้ว่า “ฤกษ์ (เริก) น. คราวหรือเวลาที่กำหนดหรือคาดว่าจะเป็นผล เช่น ฤกษ์ดี ฤกษ์ร้าย มักนิยมใช้ในทางดี เช่น หาฤกษ์แต่งงาน หาฤกษ์ยกเสาเอก. (ส) ฤกษ์บน น. ฤกษ์ที่พระจันทร์เสวยประจำวันมี 27 ฤกษ์ ฤกษ์ผานาที น. ระยะเวลาที่เป็นฤกษ์ ฤกษ์ล่าง ฤกษ์ที่ประกอบ ฤกษ์บน มี 9 ฤกษ์” (ราชบัณฑิตยสถาน 2538 : 715) ส่วนคำว่ายามที่เกี่ยวข้องกับฤกษ์นั้น มีคำว่า “ยามโยค” พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถานอธิบายความหมายไว้ดังนี้... “ยามโยค น. เวลาที่ประกอบด้วยฤกษ์” (ราชบัณฑิตยสถาน 2538 : 671)

คร่าวรับเสด็จพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากรของพระยาพรหมโวหารมีเหตุการณ์ที่ใช้ฤกษ์เป็นองค์ประกอบที่สำคัญในการเดินเรื่องสองครั้งคือ

1. ฤกษ์เสด็จไปมณฑลพายัพของพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร
2. ฤกษ์เจ้านครเชียงใหม่ จัดพิธีทูลพระขวัญ พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร

ทั้งสองเหตุการณ์จัดเป็นหลักฐานสำคัญที่สามารถนำไปตรวจสอบอ้างอิงกับหลักฐานร่วมสมัยอื่นๆ ได้ เช่น วรรณกรรมร่วมสมัย, จดหมายเหตุ, ราชกิจจานุเบกษา เนื่องจากการหาฤกษ์ยามในคร่าวเรื่องนี้ ระบุวันเวลาทางจันทรคติไว้อย่างชัดเจน สามารถตรวจสอบกับ วัน เดือน ปี ทางสุริยคติได้ ดังจะกล่าวต่อไป

9.1 ฤกษ์เสด็จมณฑลพายัพ

พระยาพรหมโวหารกวีผู้แต่งคร่าวบรรยายไว้ว่า

วันรอคมื่อ	นันทาคติ	ไชยฤกษ์ดี	ฤกษ์ร้ายบ่ต้อง
.....			
ยามจาวกษัตริย์	เจ้าแผ่นดินค้อม	ออกจากห้อง	ไชยยัน
ท่านเล่าไว้	คาบไปหัน	ศักราชพัน	สองร้อยเต็มเข้า ¹
สี่สิบห้าตัว	บ่มัวหมองเศร้า	หมดจากเงา	เมฆะ
มะแมจนำ	ในกัมโพชะ	ขอมเรียกค้ำ	คำไทย
แปลงแต่งคิด	ตามคำเล่าไข	อยู่ไกลยินคำ	ตามจำจื่อได้
เดือนหกเหนือ	แมนเดือนสี่ได้	สิบสองคำเทิง	ออกทัด
เม็งวันเสาร์ ⁵⁶	แน่หมั้นบ่พลัด	จัดถูกต้อง	เดือนวัน
อมฤ	บ่ต้องพอมหวัน	ปีเดือนวัน	หมดไสเอกกล้า

(ยูทธพร นาคสุข 2547 : 39)

อธิบายความ

“วันนันทาคติ เป็นวันฤกษ์ดี ฤกษ์ร้ายไม่มี พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร เสด็จออกจากพระนครเมื่อจุลศักราช 1245 ตรงกับปีมะแม เดือนหกเหนือ (เดือนสี่ได้) ขึ้นสิบสองค่ำ ตรงกับเม็งวันเสาร์ เป็นอมฤ” (ผู้วิจัย)

9.2 ฤกษ์พิชิตูลพระขวัญที่เมืองเชียงใหม่

หื้อหามื่อจัน	วันดีฤกษ์ฟ้า	รับสิ่งด้าน	วางลง
.....			
เดือนสิบแรม	สองค่ำวันพุธ ⁵⁷	เป็นโยคหม้า	วันดี
ในวันนั้น	ภัทราคติ	เอาวาที	เข้าทูลกราบเฝ้า
องค์จอมขุน	ครั้นรู้ทูลเหง้า	ว่าเป็นวันดี	บ่ช้า

⁵⁶ จากการตรวจสอบปฏิทิน 100 ปี ของ Myhora.com วันขึ้น 12 ค่ำ เดือน 4 ปีมะแม จ.ศ.1245 ตรงกับ วันเสาร์ที่ 8 มีนาคม พ.ศ. 2426 วันเสาร์เป็นวันธงชัย

⁵⁷ ตรงกับวันพุธที่ 9 กรกฎาคม พ.ศ.2427 (เดือนสิบเหนือ เดือนแปดได้)

อธิบายความ

“รับสั่งให้หาวันดีเพื่อทำพิธีมงคล กำหนดวันทำพิธีทูลพระขวัญในวันพุธแรมสองค่ำ เดือนสิบเหนือ (เดือนแปดใต้) ตรงกับวันภัทรคติ พระเจ้าอินทวิชยานนท์เมื่อทราบว่าเป็นวันดีก็ไม่ รุ่งรอ” (ผู้วิจัย)

วันดีที่สำคัญซึ่งนับเป็นวันดีทำการมงคลได้นั้น พระครูอดุลสีกิตต์ (2553 : 13) อธิบายไว้ว่ามีทั้งหมด 5 วัน คือ วันนันทาคติ วันภัทรคติ วันไชยคติ วันรัตตาคติ และวันปุลณาคติ

“สำหรับวันนันทาคติ มีประวัติว่า มีหญิงคนหนึ่งเป็นมเหสีของพระราชา ต่อมาพระราชา ทรงเบื่อหน่ายต่อนางทำให้นางเสียใจจึงไปถาม ปุโรหิต โหราประจำราชสำนัก โหราจึงบอกวิธี แก่นางว่าให้นางไปเอาเสื้อผ้าของพระราชากับของนางมาทำเป็นตุ๊กตาวางหนึ่งถวายเป็นพุทธบูชาต่อพระพุทธรูปในวันนันทาคติ (เดือนใดก็ตามที่ขึ้นหรือแรม 1 ค่ำ 6 ค่ำ 11 ค่ำ ตรงกับวันศุกร์ ชื่อว่า วันนันทาคติ) นางก็กระทำตามด้วยอานิสงส์ที่ได้ถวายตุ๊กตางในวันนันทาคตินั้น จึงทำให้พระราชากลับมารักนางเหมือนเดิม โปราณจารย์จึงถือว่าวันนันทาคติเป็นวันมงคลดีตั้ง คำทำนอธิบายเป็นโคลงว่า

นันทาคตรก่อสร้าง	ฃรวาส
ทั้งพระหารศาลา	ใหม่หม้า
ขุดสระรูปพุทธา	ชินธาตุ มวลเหย
การท่องเทียวทางค้า	เสพเฝ้าภูบาล
	(พระมหाराชครู)
นันทาคูลากลั่น	วันดี
ยกย่องมหาเถรชี	ท่านเจ้า
สังฆราชสวามี	อุปราช มวลเหย
อภิเษกราชเหง้า	ตัดช่องตุงไชย

(พระครูอดุลสีกิตต์ 2553 : 13)

พระครูอดุลย์สถิตกิตติ์ อธิบายถึงความสำคัญของวันนันทาคติไว้ดังนี้
 “วันคติทั้งห้าคือ นันทาคติ ภัทราคติ ไชยาคติ ปุณณาคติ วันนั้นเป็นวันที่ที่สุด แม้ววันนี้จะเป็นเสียประจำเดือน วันสุญ-ไสย อุบาทว์ กาลกณณี วันโลกาวินาศ ก็ตาม เพราะวันคติทั้งห้าเป็นพระยาวันสามารถแก้วันเสีย ฤกษ์เสียในวันนั้นได้ แต่ต้องคว่าคตินั้นเราทำมงคลอะไร เช่น จะสร้างบ้าน วิหาร ศาลา ขุดสระน้ำ หล่อพระพุทธรูป สร้างพระธาตุ ออกเดินทางไปค้าขาย ยกยอมหาเถรสังฆราชราชาภิเษกพระมหากษัตริย์ ทำงาชะไซไปทัพ ต้องเป็นวันนันทาคติเท่านั้น...

(พระครูอดุลย์สถิตกิตติ์ 2553: 6)

ดังนั้นการที่พระเจ้านอญยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร เสด็จออกจากกรุงเทพฯ ในวันนันทาคติจึงนับเป็นวันดีอย่างยิ่ง (วันศุกร์ที่ 7 มีนาคม พ.ศ. 2427 เป็นวันขึ้น 11 ค่ำ ถูกต้องตามฤกษ์ของนันทาคติ) ส่วนวันภัทราคติซึ่งเป็นวันจัดพิธีทูลพระขวัญนั้น พระครูอดุลย์สถิตกิตติ์อธิบายความสำคัญไว้ว่า “วันภัทราคติเป็นหนึ่งในวันคติทั้งห้าเหมาะกับการทำมงคลเช่นส่งสุภสารการทูตส่งข่าวสาร แต่งงาน คำหัว ถ้างทำความสะดวกเครื่องประดับ ย้ายที่อยู่ แกะสลัก เขียนภาพ ตัดไม้ทำเรือน เข้าอยู่บ้าน ตั้งชื่อยศนามศักดิ์ทำได้ดีในวันภัทราคติเท่านั้น” (พระครูอดุลย์สถิตกิตติ์ 2553 : 7)

ส่วนประวัติวันภัทราคติ พระครูอดุลย์สถิตกิตติ์อธิบายไว้ว่า

“วันภัทราคติ มีประวัติว่า ยังมีนายบ้านผู้หนึ่งจะสร้างบ้านจึงไปถามปุโรหิตว่าจะทำในวันไหนดี ปุโรหิตจึงบอกให้ทำในวันภัทราคติ (เดือนใดก็ตามที่ขึ้นแรม 2 ค่ำ 7 ค่ำ 12 ค่ำ ตรงกับวันพุธ ชื่อว่า วันภัทราคติ) นายบ้านก็กระทำตามนั้น ต่อมาไม่นานในวันหนึ่งพระราชเสด็จออกพระนครไปทางนั้น เห็นนายบ้านสร้างเรือนใหม่สวยงามดี เมื่อเดินผ่านไปแล้วตอนเสด็จกลับผ่านบ้านหลังนั้น บังเอิญฝนตกลงมา พระราชาไม่รู้ว่าเสด็จหลบฝน ณ ที่ใด จึงตรัสแก่เสนาอำมาตย์ผู้ติดตามว่า เมื่อกันั้นที่ผ่านมาเห็นคนกำลังสร้างบ้านหลังหนึ่ง เราควรไปพักหลบฝน ณ ที่นั้นจึงเสด็จเข้าไป แล้วตรัสแก่นายเจ้าของบ้านว่า เรามาพักอยู่บ้านหลังนี้ จึงเกิดเป็นมงคลแก่บ้านหลังนี้เกิด แล้วจึงพระราชทานเครื่องประดับที่ทำด้วยทองแก่เจ้าของบ้านเป็นอันมาก เหตุนี้ โบราณจารย์จึงถือว่าวันภัทราคติเป็นวันมงคลดีดังคำท่านอธิบายเป็นโคลงว่า

ภัทราคควรส่งได้	สารศรี
นำป่าวสาวนารี	ชื่นช้อย
สระสงระเกษเกศี	สรรพเครื่อง เคราเหย
แหวนธัมรงค์นีน้อย	มาศม้าวระโจอมคำ
	(พระมหाराชครู)

ภัทราควรยกย้าย	เกหา
สลักแต่งรูปา	แต่้มต้อง
แปงเรือนตัดไม้มา	สร้างใหม่ ดีเหย่
แถมศักดิ์นามเพิ่มหย่อง	วุฒิราชเรื่องบาน”
	(พระครูอดุลสีกิตติ์ 2553 : 14)

การจัดพิธีทูลพระขวัญในวันพุธที่ 9 กรกฎาคม พ.ศ.2427 (เดือนสิบแรมสองค่ำ วันพุธ) จึงถูกต้องตามฤกษ์ภัทราดิถีทุกประการ

การใช้ฤกษ์ยามที่ปรากฏในคร่าวรับเสด็จพระเจ้านั่งยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร ปรากฏทั้งในส่วนของราชสำนักสยามและในราชสำนักเชียงใหม่เป็นลักษณะของความเชื่อร่วมกันในสังคมการยึดถือเรื่อง “ฤกษ์ยามยามดี” เป็นเรื่องของความปลอดภัย ความเชื่อมั่น และประการสำคัญเมื่อประกอบกับการใช้ปฏิทินทางจันทรคติแล้วเปรียบเทียบกับทางสุริยคติ นับเป็นหลักฐานสำคัญในการระบุ วัน เดือน ปี ของเหตุการณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้นคงจะได้อธิบายต่อไป

10. การใช้ปฏิทินทางจันทรคติ

การใช้ปฏิทินทางจันทรคติมีความเกี่ยวเนื่องสัมพันธ์กับเรื่องฤกษ์ยามเป็นอย่างยิ่ง เนื่องจากการระบุ วัน เดือน ปี ในวรรณกรรม ปุ้มโหร พงศาวดาร ตำนาน ใช้วัน เดือน ปี ทางจันทรคติการใช้ปฏิทินทางจันทรคตินั้น ปฏิทินทางจันทรคติ คือ ปฏิทินที่นับตามคติการโคจรของดวงจันทร์ โดยหมายคุดจากปรากฏการณ์ข้างขึ้นข้างแรม (<http://wikipedia.org/wiki%Eo>) สำหรับปฏิทินจันทรคติของไทย จะมีด้วยกัน 2 แบบดังนี้

10.1 ปฏิทินจันทรคตินราขการ

ปฏิทินจันทรคตินราขการหรือปฏิทินหลวงเป็นแบบที่ใช้กันมาแต่ดั้งเดิมอาศัยการกำหนดรูปแบบปีทางจันทรคติ อย่างไรก็ตามหลักการคำนวณหารูปแบบปีจันทรคดียังไม่มีการสรุปเป็นหลักที่ตายตัวแน่ชัดใช้เป็นปฏิทินจันทรคตินราขการทั่วไปตลอดจนพระสงฆ์ไทยคณะมหานิกาย

10.2 ปฏิทินจันทรคติปักขคณนา

ปฏิทินจันทรคติปักขคณนาเป็นแบบที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 4 แห่งราชวงศ์จักรีได้ทรงประดิษฐ์ขึ้นมาใหม่มีสูตรคำนวณที่แน่ชัดและมีความแม่นยำตามธรรมชาติกว่าแบบราขการอยู่มากและได้ทรงนำมาใช้ในพระสงฆ์ไทยคณะธรรมยุตินิกาย

การนับเดือนทางจันทรคติ เริ่มต้นนับเดือนธันวาคมเป็นเดือน 1 เรียกว่าเดือนอ้าย มกราคมเป็นเดือนที่ 2 เรียกว่าเดือนยี่ และนับเดือน 3 เดือน 4 ไปจนถึงเดือน 12 ยกเว้นภาคเหนือ ตอนบนหรือดินแดนล้านนาเดิม ที่มีการนับเดือนเร็วกว่า 2 เดือนกล่าวคือในวันลอยกระทงตรงกับ เดือน 12 ได้ และตรงกับเดือน 2 เหนือ ส่วนวันมาฆบูชาตรงกับเดือน 3 ได้ และเดือน 5 เหนือ

พระยาพรหมโวหารกวีผู้แต่งคร่าวรับเสด็จพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร เมื่อท่านระบุน วัน เดือน ปี (ปฏิทิน) ทางจันทรคติของทางเหนือ แล้ว ท่านจะแจ้งไว้เกือบทุกครั้งว่า ตรงกับเดือนอะไรทางใต้ เช่น เดือนหกเหนือ ตรงกับเดือนสี่ใต้ หรือเดือนแปดเหนือตรงกับเดือน หกใต้ ดังตัวอย่าง

แปลงแต่งคิด ตามคำเล่าไซ อยู่ไกลยินคำ ตามจำจื่อได้
เดือนหกเหนือ แม่นเดือนสี่ใต้ สิบสองคำเทิง ออกทัด

(ยุทธพร นาคสุข 2547 : 39)

การที่พระยาพรหมโวหารระบุนเดือนทางเหนือ (ล้านนา) กับเดือนทางใต้ (กรุงเทพฯ) ห่างกัน 2 เดือน เช่นเดือนหกเหนือตรงกับเดือนสี่ใต้ ไว้ในคร่าวนั้นเป็นประโยชน์ต่อการศึกษา ค้นคว้าอย่างยิ่ง โดยเฉพาะการเปรียบเทียบวัน เดือน ปี ทางจันทรคติ กับสุริยคติ และการ เปรียบเทียบกับเอกสารร่วมสมัยอื่นๆ ซึ่งผู้วิจัยเปรียบเทียบไว้ในตารางที่ 4.2 และตารางที่ 4.3 ดังนี้

ตารางที่ 4.2 เปรียบเทียบ วัน เดือน ปี ทางจันทรคติกับสุริยคติ

คร่าวรับเสด็จพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร ของพระยาพรหมโวหาร

ลำดับ ที่	จันทรคติ	หน้า	สุริยคติ	เหตุการณ์สำคัญ
1.	วันเสาร์ขึ้นสิบสองค่ำเดือน หกเหนือ (เดือนสี่ใต้) จ.ศ.1245	39	วันเสาร์ที่ 8 มีนาคม พ.ศ.2426	พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่น พิชิตปรีชากร เสด็จออกจาก กรุงเทพฯ
2.	แรมสิบค่ำ เดือนเจ็ดเหนือ (เดือนห้าใต้) จ.ศ.1246	51	วันอาทิตย์ที่ 20 เมษายน พ.ศ.2427	เจ้าสุริยเมฆะเสด็จถึงเมือง ลำปาง
3.	ขึ้นสิบสี่ค่ำ เดือนแปดเหนือ (เดือนหกใต้) จ.ศ.1246	54	วันพฤหัสบดี ที่ 8 พฤษภาคม พ.ศ.2427	เจ้าสุริยเมฆะเสด็จออกจาก ลำปางกลับเมืองเชียงใหม่

ตารางที่ 4.2 (ต่อ)

ลำดับ ที่	จันทรคติ	หน้า	สุริยคติ	เหตุการณ์สำคัญ
4.	แรมหกค่ำ เดือนแปดเหนือ (เดือนหกใต้) จ.ศ.1246	57	วันพฤหัสบดีที่ 15 พฤษภาคม พ.ศ.2427	พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่น พิชิตปรีชากร เสด็จออกจาก เมืองลำปาง
5.	แรมห้าค่ำ เดือนแปดเหนือ (เดือนหกใต้) จ.ศ.1246	65	วันพุธที่ 14 พฤษภาคม พ.ศ.2427	เจ้าสุริยเมษะเสด็จออกจาก เชียงใหม่ไปรอรับเสด็จที่ปาง แม่เส้าเมืองลำพูน
6.	แรมสิบค่ำเดือนแปดเหนือ (เดือนหกใต้) จ.ศ.1246	69	วันจันทร์ที่ 19 พฤษภาคม พ.ศ.2427	พระเจ้านันทวิษยานนท์เสด็จ ออกจากเมืองลำพูนกลับเมือง เชียงใหม่
7.	แรมสิบสามค่ำ เดือนแปด เหนือ (เดือนหกใต้) จ.ศ.1246	73	วันพฤหัสบดีที่ 22 พฤษภาคม พ.ศ.2427	พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่น พิชิตปรีชากร เสด็จออกจาก เมืองลำพูน
8.	แรมสองค่ำ เดือนสิบเหนือ (เดือนแปดใต้) จ.ศ.1246	89	วันพุธที่ 9 กรกฎาคม พ.ศ.2427	พิธีทูลพระขวัญพระเจ้าน้องยา เธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากรที่ เมืองเชียงใหม่
9.	ปีกาบสัน จ.ศ.1246	101	พ.ศ.2427 สัปตศก ปีวอก	ปีกาบคือปีตามศกไทยเหนือที่ ลงท้ายด้วยเลข 6 หรือ ฉศก ของไทยใต้ส่วนสันคือปีวอก ตามปีของไทยเหนือ -พระยาพรหมโวหารเริ่มแต่ง คร่าว
10.	เดือนสิบสองเหนือ (เดือน สิบใต้) จ.ศ.1246	101	วันเสาร์ที่ 23 สิงหาคม พ.ศ.2427	พระยาพรหมโวหารแต่งคร่าว เสร็จ นำถวายเจ้าราชบุตร ขัดติยะกับเจ้ากาบคำ

แหล่งการตรวจสอบอ้างอิง

- 1.หนังสือ “ตำนานเมืองเหนือ” ของสงวน โขติสุขรัตน์
- 2.หนังสือ “คร่ำารับเสด็จพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร” ของพระญาพรหมโวหาร
- 3.<http://myhora.com> ค้นคืนวันที่ 10 กันยายน 2554

ตารางที่ 4.3 เปรียบเทียบ วัน เดือน ปี ทางจันทรคติกับสุริยคติ

โคลงนิราศระยะทางเมืองนครเชียงใหม่ ของพระยาราชสัมภารากร (เลื่อน สุรนันทน์)

ลำดับ ที่	จันทรคติ	หน้า	สุริยคติ	เหตุการณ์สำคัญ
1.	วันพุธขึ้น 14 ค่ำ เดือน มาฆะ (เดือน 3) ปีมะเมีย จัตวาศก จ.ศ.1244	2	วันพุธที่ 21 กุมภาพันธ์ พ.ศ.2425	พระยาราชสัมภารากร (เลื่อน สุรนันทน์) เริ่มแต่งโคลงนิราศ ระยะทางเมืองเชียงใหม่ใน โอกาสที่ได้รับพระกรุณา โปรดเกล้าฯ ให้ไปดำรง ตำแหน่งข้าหลวงสามหัวเมือง ที่นครเชียงใหม่
2.	วันพุธ แรม 10 ค่ำ เดือน5 ปี มะแม เบญจศก จ.ศ.1245	46	วันพุธที่ 2 พฤษภาคม พ.ศ. 2426	พระยาราชสัมภารากรถึงเมือง เชียงใหม่ (ก่อนพระเจ้าน้องยา เธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร ประมาณหนึ่งปี)

ที่มา : ผู้วิจัย (2556)

แหล่งการตรวจสอบอ้างอิง

- 1.หนังสือ “โคลงนิราศระยะทางเมืองเชียงใหม่” ของพระยาราชสัมภารากร (เลื่อน สุรนันทน์)
- 2.<http://myhora.com> ค้นคืนวันที่ 10 กันยายน 2554

ในบทที่ 3 เรื่องประวัติศาสตร์การเมืองมณฑลพายัพสมัยพระเจ้าอินทวิชยานนท์ ผู้วิจัย ได้สรุปถึงสาเหตุสำคัญที่พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร เสด็จไปประทับที่เชียงใหม่ใน พ.ศ. 2427 จากเอกสารทั้งเอกสารชั้นต้นและเอกสารชั้นรองแล้วสรุปได้ว่า สาเหตุของการเสด็จมณฑลพายัพ และประทับอยู่ที่นครเชียงใหม่ใน พ.ศ. 2427 นั้น มีจุดประสงค์สำคัญ 3 ประการ คือ

1. ไปดำรงตำแหน่งข้าหลวงพิเศษของมณฑลพายัพ เพื่อจัดระเบียบการปกครองเมืองนครเชียงใหม่
2. นำพระคุณทูลและพระร้ามรงค์ประดับเพชรของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวไปพระราชทานให้เจ้าดารารัศมีเนื่องในพิธีโสกันต์
3. ทำหน้าที่ประสานงานขอเจ้าดารารัศมีไปเป็นเจ้าจอมในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

จากการศึกษาค้นคว้าเอกสารชั้นต้นจากสำนักจดหมายเหตุแห่งชาติในส่วนของพระราชหัตถเลขาและการเปรียบเทียบ วัน เดือน ปี ทางจันทรคติกับสุริยคติ ปรากฏว่าผู้ที่นำพระคุณทูล (ตุ้มหู) ไปพระราชทานให้เจ้าดารารัศมี นั้นคือ พระยาราชสัมภารากร (เลื่อน สุรนันทน์) ข้าหลวงสามหัวเมือง มิใช่พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร แต่อย่างใด

ภาพที่ 4.13 พระราชชายาเจ้าดารารัศมี

ที่มา : Wikipedia.org

จากตารางเปรียบเทียบวัน เวลา ทางจันทรคติกับสุริยคติจะเห็นได้อย่างชัดเจนว่า พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร เสด็จถึงเมืองเชียงใหม่ภายหลังพระยาราชสัมภารากรประมาณหนึ่งปี (พฤษภาคม พ.ศ. 2427 กับ พฤษภาคม พ.ศ. 2426) และพิธีโสกันต์ เจ้าหญิงดารารัศมีนั้นกระทำในปี พ.ศ.2426 ดังปรากฏตามเอกสารพระราชหัตถเลขาของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า

เจ้าอยู่หัว ลงวันศุกร์ เดือน 12 แรม 9 ค่ำ ปีมะแม เบญจศก จุลศักราช 1245 (วันที่ 23 พฤศจิกายน พ.ศ. 2426) พระราชทานไปยังพระยาราชสัมภารากร ให้อัญเชิญกระแสดพระบรมราชโองการไปชี้แจงแก่พระเจ้าอินทวิชยานนท์และเจ้าทิพเกษร ดังข้อความว่า

“เรื่องโกนจุกนั้น...เรารับไว้ว่าจะทำขวัญ จึงได้ส่งตุ้มหุระย้าเพชรคู่หนึ่งขึ้นมา ให้พระยาราชสัมภารากรนำไปทำขวัญแต่ต้องชี้แจงให้ทราบ ว่าธรรมเนียมเจ้าแผ่นดินทำขวัญโกนจุกโดยทางราชการนั้นไม่มี เป็นแต่เมื่อบุตรข้าราชการที่ถวายตัวทำราชการอยู่ในวังทูลลาโกนจุก ก็พระราชทานเงินพระคลังในที่ทำขวัญบ้าง แต่บุตรข้าราชการที่ไม่ได้ทำราชการนั้น ต่อทรงพระกรุณาบิดามากจึงได้พระราชทานบ้าง มีน้อยราย แต่ก็เป็นของพระคลังบางที่ทั้งนั้น ไม่นับว่าเป็นราชการแผ่นดิน จึงไม่ได้มีศุภอักษรส่งของขึ้นมาตามทางราชการ... แต่การโกนจุกนี้เป็นน้ำท่วมทุ่ง บางคนก็ทำมากบางคนก็ทำน้อยตามอัธยาไศรย ไม่ผู้เป็นการสำคัญอันใดนัก ถึงจะทำการก็คงไม่เหมือนกรุงเทพฯ ที่เดียว ซึ่งผ่อนผันไปไม่ให้เป็นการขัดดอกขัดใจกันในการไม่พอ เรื่องดังนี้เป็นการชอบแล้ว อย่าให้มีความหวาดหวั่นอันใดเลย” (พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ลงวันศุกร์ เดือน 12 แรม 9 ค่ำ ปีมะแมเบญจศก จุลศักราช 1245 (วันที่ 23 พฤศจิกายน พ.ศ. 2426)

อ้างในจิรชาติ สันต๊ะยศ 2551 : 58-59)

พระยาราชสัมภารากร มีหนังสือพระราชทานกราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเรื่องการนำตุ้มหุระย้าเพชรซึ่งโปรดพระราชทานไปให้เจ้าดารารัศมีดังนี้

“ครั้ง ณ วัน ๒๑ ๒ ค่ำ ปีมแมเบญจศก ข้าพระพุทธเจ้าได้นำตุ้มหุระย้าเพชรคู่หนึ่งซึ่งโปรดพระราชทานไปให้เจ้าดารารัศมี พร้อมด้วยพระเจ้านครเชียงใหม่ เจ้าทิพเกษรข้าพระพุทธเจ้าได้ให้เจ้าดารารัศมี หันหน้าต่อกรุงเทพฯ กราบถวายบังคมแล้ว ข้าพระพุทธเจ้าได้ส่งตลับตุ้มหุระย้าเพชรคู่หนึ่งให้เจ้าดารารัศมีฯ มีความยินดีนัก รับไปเปิดหีบตุ้มหุออกเห็นบัลลังก์ทั้งสองข้างแล้วกราบถวายบังคมอีกครั้งหนึ่ง ข้าพระพุทธเจ้าได้รับพระราชทานชี้แจงความตามกระแสดพระบรมราชโองการทุกประการแล้ว พระเจ้านครเชียงใหม่ เจ้าทิพเกษรกราบถวายบังคมมีความยินดีเป็นล้นเกล้า” (เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 พิเศษ รวมเล่ม เล่มที่ 26)

จากตารางเปรียบเทียบวัน เวลา การเสด็จไปเมืองเชียงใหม่ของพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร การเดินทางไปยังเมืองเชียงใหม่ของพระยาราชสัมภารากรจากโคลงนิราศระยะทางเมืองนครเชียงใหม่ เอกสารพระราชหัตถเลขาของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่มีไปยังพระยาราชสัมภารากร คำกราบบังคมทูลของพระยาราชสัมภารากร จึงสรุปได้ว่า พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากรไม่ควรเป็นผู้อัญเชิญพระคุณทูลและพระธำมรงค์ระย้าเพชรไปเป็นของหมั้น เจ้าดารารัศมี ในพิธีโสกันต์เมื่อปี พ.ศ. 2426 สอดคล้องกับที่ผู้วิจัยได้กล่าวไว้ในบท

ที่ 3 ดังกล่าวมาแล้ว ผู้ที่อัญเชิญไปคือพระยาราชสัมภารากร (เลื่อน สุรนันทน์) ซึ่งดำรงตำแหน่งข้าหลวงสามหัวเมือง ระหว่าง พ.ศ. 2426- 2428

จากการศึกษาวิเคราะห์ ภาพสะท้อนทางประวัติศาสตร์สังคมของมณฑลพายัพสมัยพระเจ้าอินทวิชยานนท์จากคร่าวรับเสด็จพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร ผู้วิจัยได้ศึกษาเนื้อหาจากคร่าวรับเสด็จพระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นพิชิตปรีชากรอย่างละเอียดและได้ศึกษาวิเคราะห์ภาพสะท้อนทางสังคมของมณฑล จำนวน 9 หัวข้อดังกล่าวมาแล้วนั้น สรุปได้ว่าภาพสะท้อนทางสังคมของมณฑลพายัพนั้นพญาพรหมโวหารให้รายละเอียดที่ลึกซึ้งชัดเจนมากกว่าทางด้านการเมืองการปกครองซึ่งเป็นขนบของวรรณกรรมที่จะกล่าวถึงการเมืองการปกครองน้อยกว่าทางด้านสังคมอยู่แล้ว ประกอบกับท่านแต่งคร่าวเรื่องนี้ขณะที่มีอายุ 82 ปี จึงมีประสบการณ์ชีวิตมาก สามารถถ่ายทอดเรื่องราวต่างๆ ในสังคมล้านนาอย่างครบถ้วนดังกล่าวมาแล้ว

บทที่ 5

สรุปผลการวิจัย อภิปรายผลและข้อเสนอแนะ

ประวัติศาสตร์การเมืองและสังคมของมณฑลพายัพสมัยพระเจ้าอินทวิชยานนท์: ศึกษาจากคร่าวรับเสด็จพระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นพิชิตปรีชากรเป็นการศึกษาภาพสะท้อนทางการเมืองและสังคมของมณฑลพายัพในสมัยพระเจ้าอินทวิชยานนท์ (พ.ศ.2416-2440) โดยศึกษาจากวรรณกรรมล้านนาประเภทข่าวของพระยาพรหมโวหารรัตนกวีของล้านนาซึ่งบันทึกเหตุการณ์รับเสด็จพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร ระหว่าง พ.ศ.2426 – 2427 (ตามการนับศักราชแบบเดิม) โดยแบ่งเนื้อหาของวิทยานิพนธ์ออกเป็นสองส่วนคือ ส่วนที่หนึ่งเป็นประวัติศาสตร์การเมือง และส่วนที่สองเป็นประวัติศาสตร์สังคม

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพโดยการวิเคราะห์เอกสารที่เกี่ยวข้องทั้งเอกสารชั้นต้นและเอกสารชั้นรอง เอกสารชั้นต้นที่เป็นเอกสารหลักในการวิจัยคือคร่าวรับเสด็จพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร แต่งโดยพระยาพรหมโวหารปรีวรตโดยนายเจริญ มาลาโรจน์ (มาลา คำจันทร์) เอกสารจากหอจดหมายเหตุแห่งชาติ ส่วนเอกสารชั้นรองได้แก่ วิทยานิพนธ์งานวิจัย วรรณกรรมร่วม สมัย หนังสือ ฯลฯ

ระยะเวลาของการดำเนินการวิจัยอยู่ระหว่าง พ.ศ. 2551 – 2555 โดยการวิเคราะห์เอกสารและนำผลการวิเคราะห์นำเสนอแบบพรรณนาเชิงวิเคราะห์ซึ่งสรุปได้ดังนี้

1. สรุปผลการวิจัย

จากการศึกษาเรื่อง “ประวัติศาสตร์การเมืองและสังคมของมณฑลพายัพสมัยพระเจ้าอินทวิชยานนท์ : ศึกษาจากคร่าวรับเสด็จพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร ” สรุปผลการวิจัยได้ดังนี้

1.1 ประวัติศาสตร์การเมืองของมณฑลพายัพ

ประวัติศาสตร์การเมืองของมณฑลพายัพสมัยพระเจ้าอินทวิชยานนท์ที่ปรากฏในคร่าวสะท้อนภาพทางการเมืองเหตุการณ์บางตอน กวีมิได้อยู่ในเหตุการณ์จริง “ ท่านเล่าไว้ ตามไปหั้น ” กวีจึงบรรยายอย่างรวบรัด เช่น เหตุการณ์ที่พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร เสด็จออกจากกรุงเทพฯ จนเดินทางถึงเมืองละคร (ลำปาง) กวีบรรยายค่อนข้างรวบรัด สันนิษฐานว่ากวีได้ทราบข้อมูลจากคำบอกเล่าผู้ร่วมขบวนเสด็จซึ่งมีอยู่เป็นจำนวนมาก

1.2 ประวัติศาสตร์สังคมของมณฑลพายัพ

ประวัติศาสตร์สังคมของมณฑลพายัพ สมัยพระเจ้าอินทวิชยานนท์ที่ปรากฏในคร่าวสะท้อนภาพทางสังคมที่ละเอียดชัดเจนมากกว่าส่วนการเมือง เนื่องจากก็คือพระยาพรหมโวหารอยู่ในเหตุการณ์ด้วย คือ การรับเสด็จพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากรที่เมืองลำพูน และการรับเสด็จที่พลับพลาหนองหอย นครเชียงใหม่

2. การอภิปรายผล

2.1 ประวัติศาสตร์การเมืองของมณฑลพายัพสมัยพระเจ้าอินทวิชยานนท์

จากการศึกษาค้นคว้าคร่าวรับเสด็จพระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นพิชิตปรีชากร มณฑลพายัพในสมัยพระเจ้าอินทวิชยานนท์นั้น สภาพทางการเมืองการปกครอง อยู่ในสภาพที่ขาดเสถียรภาพทางการเมือง พระเจ้าอินทวิชยานนท์เป็นเจ้าผู้ครองนครที่ไม่มีความเข้มแข็งนัก อำนาจทางการเมืองนั้นคานอำนาจกันอยู่สองฝ่าย คือ ฝ่ายของพระเจ้าอินทวิชยานนท์ กับแม่เจ้าทิพไกรสร และฝ่ายของเจ้าอุปราชบุญทวงษ์ แต่ในขณะที่พระยาพรหมโวหารผู้แต่งคร่าวเรื่องนี้ เจ้าอุปราชบุญทวงษ์ได้ถึงแก่พิราลัยไปก่อนในปี พ.ศ.2424 ส่วนแม่เจ้าทิพไกรสรพระชายาผู้มีอำนาจก็เจ็บป่วยและถึงแก่พิราลัยในตอนท้ายของคร่าว ดังนั้นเมื่อรัฐบาลกลางหรือกรุงเทพฯส่งพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากรขึ้นมาเป็นข้าหลวงพิเศษ จึงสามารถดำเนินการปฏิรูปการปกครองมณฑลพายัพ ได้ตามพระราชประสงค์ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว สถานการณ์ค่อนข้างราบรื่น เมืองเชียงใหม่ ลำพูน ลำปาง เป็นหัวเมืองประเทศราชของไทย แต่ละเมืองมีเจ้าผู้ครองนคร แต่การที่จะได้อำนาจอันชอบธรรมนั้นต้องให้ราชสำนักสยามโปรดเกล้าฯ ลงมาก่อน แสดงถึงการยอมรับในอำนาจที่เหนือกว่าของสยาม

พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร เสด็จมาประทับที่เชียงใหม่ นั้น เรื่องการปฏิรูปและจัดระเบียบราชการนับเป็นเรื่องที่สำคัญที่สุด คือการแก้ไขปัญหาการล่องลำชายแดน ล้านนา การจัดระบบการปกครอง การจัดระบบภาษีอากร และการปรับปรุงด้านกิจการป่าไม้ ส่วนประเด็นอื่นนั้นไม่มีความชัดเจนเช่น การทาบทามเจ้าดารารัศมีไปเป็นเจ้าจอมในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้นไม่ควรเป็นราชการหลักที่พระองค์จะต้องปฏิบัติ ส่วนการนำพระธัมรงค์และพระกษัตริย์ไปมอบให้เจ้าดารารัศมีเนื่องในพิธีโสกันต์นั้น ผลการศึกษาค้นคว้าปรากฏว่าไม่ถูกต้องเพราะผู้ที่นำพระธัมรงค์และพระกษัตริย์ไปมอบให้ เจ้าดารารัศมีเนื่องในพิธีโสกันต์คือ พระยาราชสัมภารากร (เลื่อน สุรนันท์) ข้าหลวงสามหัวเมืองมิใช่พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากรแต่อย่างใด

ในส่วนของพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยาซึ่งกระทำที่เมืองกำแพงเพชรนั้น เป็นการทำพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยาตามหน้าที่ของเมืองประเทศราชซึ่งจะต้องปฏิบัติตามกำหนดเวลาเพื่อถวายความจงรักภักดีแด่พระเจ้าอยู่หัวแห่งราชอาณาจักรสยาม มีข้อกำหนดอยู่ว่าการไปปฏิบัติราชการเมื่อเดินทางถึงเมืองใดก็ให้ทำพิธีถือน้ำ ณ เมืองนั้น ๆ จึงเป็นคำตอบว่าเหตุใดพระยาราชสัมภารากรจึงร่วมพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยาที่เมืองเถิน ส่วนพระเจ้าน้อยยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร ทรงร่วมพิธีที่เมืองกำแพงเพชร

สำหรับบทบาทของ “เจ้าขันห้าใบ” จากการวิเคราะห์ข้อมูลในคร่าว่นั้น เจ้าราชบุตรสุริยะเมฆะ มีบทบาทเด่นที่สุด คือเป็นผู้ไปคอยรับเสด็จที่นครลำปางและกลับไปรายงานพระเจ้าอินทวิชยานนท์ที่เมืองเชียงใหม่ แล้วกลับไปรับเสด็จอีกครั้งหนึ่งที่ปางแม่เส้า เมืองลำพูน บทบาทของเจ้าสุริยะเมฆะจึงเปรียบเสมือนผู้แทนพระองค์พระเจ้าอินทวิชยานนท์ บทบาทในคร่าวมีมากกว่าเจ้าราชบุตรชัตติยะวงศ์ ผู้มีอาชญาให้พระยาพรหมโวการแต่งคร่าวเรื่องนี้เป็นอย่างมาก

ส่วนบทบาทของขุนนาง “เค้าสนามหลวง” ที่ปรากฏในคร่าวนั้นขุนนางเค้าสนามหลวงมีบทบาทเป็นที่ปรึกษาราชการแผ่นดิน เปรียบเสมือนคณะรัฐมนตรีในปัจจุบัน เค้าสนามหลวงซึ่งประกอบด้วย เสนา พระยา ทั้งหนุ่มทั้งสูงอายุรับเสด็จพระเจ้าน้อยยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร ที่เมืองลำพูน บทบาทที่สำคัญอีกครั้งหนึ่งคือ การประชุมเตรียมจัดพิธีทูลพระขวัญ พระเจ้าน้อยยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากรที่เมืองเชียงใหม่ ตามบทบาทที่ปรึกษาราชการแผ่นดิน

สำหรับข้าหลวงสามหัวเมืองในคร่าวรับเสด็จพระเจ้าน้อยยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร คือ พระยาราชสัมภารากร (เลื่อน สุรนันทน์) เป็นข้าหลวงสามหัวเมือง (เชียงใหม่ ลำพูน ลำปาง) ระหว่าง พ.ศ.2426 -2428 เป็นผู้ที่ผูกพระกรถวายแด่กรมหมื่นพิชิตปรีชากร ในพิธีทูลพระขวัญที่เมืองเชียงใหม่ จากการศึกษาค้นคว้าพระยาราชสัมภารากร เป็นข้าราชการจากส่วนกลางที่ปฏิบัติงานร่วมกับกรมหมื่นพิชิตปรีชากรได้เป็นอย่างดี พระยาราชสัมภารากรผู้นี้เป็นผู้ที่นำพระคุณทูลและพระธัมรงค์ประดับเพชร ซึ่งเป็นของพระราชทานจากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวไปมอบให้เจ้าคารารศรีเมืองในพิธีโสกันต์เมื่อปีพ.ศ. 2426

ในส่วนของบทบาทของแม่เจ้าทิพไกรสรชายาของพระเจ้าอินทวิชยานนท์เจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่ นางมีบทบาทเป็นที่ปรึกษาราชการแผ่นดิน พระเจ้าอินทวิชยานนท์จะต้องปรึกษาหารือกับนางเสมอ เช่นการมีรับสั่งให้เจ้าสุริยะเมฆะไปคอยรับเสด็จที่เมืองลำปาง การรายงานเหตุการณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้นให้นางฟัง สูดท้ายเมื่อนางถึงแก่สัญกรรม งานสมโภชในพิธีทูลพระขวัญพระเจ้าน้อยยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากรจึงไม่สนุกสนานเท่าที่ควร จากการศึกษาค้นคว้าแม่เจ้าทิพไกรสรมีบทบาทสูงมากในการคานอำนาจกับเจ้าอุปราชบุญทวงษ์ บทบาททางการเมือง

การปกครองของนางเด่นกว่าพระเจ้าอินทวิชยานนท์ ซึ่งตามเอกสารชั้นรองหลายแห่งกล่าวไว้ตรงกันว่ามิบุคลิกภาพที่อ่อนแอ ขาดความเป็นผู้นำ

ปัญหาเรื่องกิจการป่าไม้เป็นข้อราชการสำคัญที่พระเจ้านั่งยาเซอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากรจะต้องดำเนินการแก้ไขปรับปรุง ร่องรอยของการดำเนินงานด้านป่าไม้ปรากฏในคราวในวันที่พระเจ้านั่งยาเซอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร เสด็จออกจากเมืองลำปาง มีท่อนไม้สักจำนวนมหาศาลไหลมากองรวมกันที่แม่น้ำวัง ขอนไม้สักจำนวนมหาศาลเหล่านี้สันนิษฐานว่าเป็นของคนในบังคับอังกฤษ ซึ่งได้รับสัมปทานและใบอนุญาตตัดฟันไม้จากเจ้าผู้ครองนครและกลุ่มเจ้านายลูกหลาน

2.2 ประวัติศาสตร์สังคมของมณฑลพายัพสมัยพระเจ้าอินทวิชยานนท์

พระยาพรหมโวหารกวีผู้แต่งคร่าว สะท้อนภาพประวัติศาสตร์สังคมไว้หลากหลายมิติ เช่น ชนชั้นปกครองและชนชั้นผู้ถูกปกครอง กลุ่มชาติพันธุ์ ระบบเงินตรา ประตุมือง พิธีทูลพระขวัญ คนตรีล้านนา ประเพณีสงกรานต์ การใช้กฤษ์ยามและปฏิทินทางจันทรคติ ชนชั้นผู้ปกครองนั้นประกอบไปด้วย เจ้าผู้ครองนคร ได้แก่ พระเจ้าอินทวิชยานนท์ เจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่ เจ้าดาราดิเรกรัตนไพโรจน์ เจ้าผู้ครองนครลำพูนและเจ้าพรหมภักษ์ธาดา เจ้าผู้ครองนครลำปาง ในส่วนของชาวยุโรปเจ้าผู้ครองนครปรากฏชื่อและบทบาทของแม่เจ้าทิพไกรสรชายาของพระเจ้าอินทวิชยานนท์ เพียงคนเดียวส่วนชนชั้นปกครองอื่นๆ คือ กลุ่มเจ้าขันห้าใบ (ไม่รวมเจ้าผู้ครองนคร) ได้แก่เจ้าอุปราช เจ้าราชวงศ์ เจ้าราชบุตร และเจ้าบุรีรัตน์ มีบทบาทและหน้าที่แตกต่างกันออกไป ในส่วนของเมืองเชียงใหม่ เจ้าราชบุตรสุริยะเมฆะมีบทบาทโดดเด่นมากที่สุดในการเตรียมรับเสด็จพระเจ้านั่งยาเซอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากรในครั้งนั้น ส่วนชนชั้นผู้ปกครองในกลุ่มขุนนางได้แก่กลุ่มขุนนาง “เค้าสนามหลวง” มีบทบาทหน้าที่หลักคือเป็นที่ปรึกษาราชการแผ่นดินปรากฏบทบาทที่เชียงใหม่ที่เรียกรวมๆกันว่า “เสนาหนุ่มเถ่า” คือมีทั้งคนหนุ่มและคนสูงอายุ

ในส่วนของกลุ่มชาติพันธุ์คร่าวเรื่องนี้กล่าวถึงกลุ่มชาติพันธุ์ที่หลากหลายในมณฑลพายัพ เช่น ไทย ลาว พม่า มอญ นอกจากนี้ยังกล่าวถึงกลุ่มชนเผ่าขมุ ซึ่งเป็นแรงงานสำคัญในการทำป่าไม้ในสมัยนั้น ผู้วิจัยได้เลือกและนำเสนอเรื่องราวของชนเผ่าขมุ ชนชาติพม่า(ม่าน) และชนชาติมอญ (เมง) ไว้ในการศึกษาค้นคว้า

สำหรับเรื่องระบบเงินตราที่ใช้ในสมัยนั้น ผลการวิเคราะห์ข้อมูลปรากฏว่าเงินบาทของไทยยังไม่มีการใช้ในหัวเมืองล้านนา นับตั้งแต่เมืองระแหง (จังหวัดตาก) ขึ้นไป เงินที่ใช้ในล้านนาคือ เงินรูปีของอินเดีย ซึ่งอังกฤษนำมาใช้ในพม่าก่อน นอกจากนี้ยังมี “แถบ” และ “ช็อก” ดังที่พระยาพรหมโวหารระบุไว้ในคร่าวว่าได้รับประทานเงินค่าแต่งคร่าวจากเจ้าราชบุตรชาติยะวงศ์เป็นจำนวนยี่สิบแถบ

ในเรื่องของประตูเมือง ชื่อของประตูเมืองสำคัญที่ปรากฏในคร่าวมีสองประตูสำคัญ คือ ประตูช้างสีที่เมืองลำพูนและประตูท่าแพที่เมืองเชียงใหม่ ประตูท่าแพที่เมืองเชียงใหม่เป็นประตูเมืองด้านทิศตะวันออก เป็นประตูไปสู่แม่น้ำปิง ซึ่งมีตลาดและแพต่าง ๆ มุละหรือมูลเมืองเหมาะแก่การคมนาคม ค้าขาย พิธีกรรมเช่นการรับแขกเมือง ส่วนประตูช้างสีที่เมืองลำพูนเป็นประตูทางด้านทิศเหนือมุ่งตรงมายังเมืองเชียงใหม่ ประตูช้างสีมีที่มาจากครั้งที่พระเจ้ามหันตยศและพระเจ้าอนันตยศพระราชโอรสของพระนางจามเทวีได้ช้างสำคัญคู่ พระบารมีชื่อ “ผู้ก้ำงาเขียว” แล้วนำเข้าเมืองทางประตูด้านทิศเหนือของพระนครขณะที่ยังเดินทางผ่านประตูได้อาศัยช้างสีกับประตูเมืองจึงเป็นเหตุให้ประตูนี้ได้ชื่อว่า “ประตูช้างสี”

การจัดพิธีทูลพระขวัญ พระเจ้าน้อยยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร ซึ่งจัดขึ้นในวันพุธที่ 9 กรกฎาคม พ.ศ.2427 [แรมสองค่ำ เดือนสิบเหนือ (เดือนแปดใต้) จ.ศ.1246] นับเป็นพิธีกรรมสำคัญของล้านนา ผลการศึกษาค้นคว้ายังไม่พบหลักฐานที่เจ้านายฝ่ายเหนือ จัดพิธีทูลพระขวัญให้กับพระราชวงศ์ชั้นสูงจากสยามที่เก่ากว่านี้ การจัดพิธีทูลพระขวัญเจ้านายที่ค้นพบเป็นของใหม่กว่าพิธีทูลพระขวัญ พระเจ้าน้อยยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร คือพิธีทูลพระขวัญ สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ สยามมกุฎราชกุมารในปี พ.ศ.2448 และพิธีทูลพระขวัญพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี เมื่อ พ.ศ.2469 พิธีทูลพระขวัญพระเจ้าน้อยยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากรจึงมีความสำคัญอย่างยิ่งในประวัติศาสตร์สังคมของมณฑลพายัพสมัยพระเจ้าอินทวิชยานนท์

เรื่องสำคัญอีกเรื่องหนึ่ง คือ คนตรีล้านนาจากคร่าวรับเสด็จพระเจ้าน้อยยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร ผลการศึกษาค้นคว้าพบว่า คนตรีล้านนาที่พบทั้งสองเมือง คือ ลำปางและเชียงใหม่ นั้น เป็นแบบเขตพื้นที่เขตที่ 1 ซึ่งประกอบด้วย เชียงใหม่ ลำพูน และลำปาง มีศูนย์กลางอยู่ที่เชียงใหม่ บทบาทของคนตรีเครื่องประโคมทั้งหลายนั้น รับผิดชอบทั้งพิธีหลวงและพิธีราษฎร์ การรับเสด็จที่ลำปาง เครื่องดนตรีที่ใช้ ในขบวนเกียรติยศ ประกอบด้วย กลอง ฉาบใหญ่ ฆ้อง กลองคุ่ม ส่วนที่เชียงใหม่ขบวนเตรียมรับเสด็จจัดอย่างยิ่งใหญ่ สมเกียรติยศ เช่นเดียวกัน ประกอบด้วย กลองแขก กลองซุม กลองนำพล ฆ้องโห่ ฆ้องใหญ่ นอกจากนี้ยังมี ช้างเครื่องเงิน ช้างเครื่องทอง ช้างงายาว ขบวนธงรูปมังกร ขบวนร่มและฉัตรหลากสี และขบวนทหารกองเกียรติยศอีกด้วย

นอกจากวัฒนธรรมทางดนตรีแล้ว ประเพณีสำคัญที่ปรากฏในคร่าว คือ ประเพณีสงกรานต์ซึ่งเป็นการเปลี่ยนศักราช หรือขึ้นปีใหม่แบบเดิม พระเจ้าน้อยยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากรร่วมประเพณีสงกรานต์ที่เมืองเถิน (ปัจจุบันเป็นอำเภอหนึ่งของจังหวัดลำปาง) แต่พระยาพรหมโวหารกล่าวถึงประเพณีสงกรานต์ไว้น้อยมากกล่าวคือปรากฏในคร่าวเพียงหนึ่งบทเท่านั้นผู้วิจัยจึงเปรียบเทียบกับประเพณีสงกรานต์ที่เชียงใหม่จาก “โคลงนิราศระยะทางเมืองนครเชียงใหม่” ของ

พระยาราชสัมภารากร (เลื่อน สุรนันทน์) ข้าหลวงสามหัวเมืองซึ่งเดินทางมาถึงเชียงใหม่ก่อนพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากรราวหนึ่งปี ทั้งนี้เพื่อให้ภาพสะท้อนทางประวัติศาสตร์สังคมของมณฑลพายัพสมัยพระเจ้าอินทวิชยานนท์ที่มีความสมบูรณ์และชัดเจนยิ่งขึ้น

สำหรับเรื่องการใช้ฤกษ์ยามและการใช้ปฏิทินทางจันทรคติ มีความเกี่ยวเนื่องสัมพันธ์กันเป็นอย่างยิ่ง กล่าวได้ว่ากวีใช้ฤกษ์ยามประกอบกับวัน เดือน ปี ทางจันทรคติเป็นแกนหลักในการดำเนินเรื่องเหตุการณ์สำคัญที่สุดในคร่าวคือ วัน เวลา ในการเดินทางออกจากกรุงเทพฯ ที่ปรากฏในคร่าว กับหลักฐานจากสำนักจดหมายเหตุแห่งชาติ เรื่องการออกเดินทางออกจากกรุงเทพฯ ของกรมหมื่นพิชิตปรีชากรนั้น ระบุ วัน เวลา ไว้ตรงกัน คือ วันเสาร์ที่ 8 เดือนมีนาคม พ.ศ.2426 [วันเสาร์ เดือนหกเหนือ (เดือนสี่ใต้) ขึ้นสิบสองค่ำ ปีมะแม เบญจศก จ.ศ.1245] เป็นหลักฐานยืนยันได้ว่าพระยาพรหมโวหารได้แต่งคร่าวเรื่องนี้ขึ้นจริง และมีการตรวจสอบข้อมูล วัน เวลา ในการเดินทางอย่างละเอียดรอบคอบเป็นอย่างมาก นอกจากนี้การใช้ฤกษ์ยาม และปฏิทินทางจันทรคติยังสามารถใช้ตรวจสอบเปรียบเทียบกับวรรณกรรมร่วมสมัย คือ “โคลงนิราศระยะทางเมืองนครเชียงใหม่” ของพระยาราชสัมภารากร (เลื่อน สุรนันทน์) เนื่องจากมีการใช้ฤกษ์ยามและปฏิทินทางจันทรคติอย่างเดียวกัน อันเป็นลักษณะร่วมของสังคมอยู่แล้ว นอกจากนี้เมื่อเปรียบเทียบ วัน เวลา ทั้งจากเอกสารชั้นต้นและเอกสารชั้นรองแล้วทำให้ได้คำตอบสำคัญบางประการ คือ

กรมหมื่นพิชิตปรีชากรเป็นผู้ที่นำพระคุณทูลและพระธัมรงค์ประดับเพชรไปมอบให้เจ้าดารารัศมีเนื่องในพิธีโสกันต์จริงหรือไม่ ซึ่งผลการศึกษาพบว่าไม่เป็นความจริงแต่อย่างใด ผู้ที่นำไปมอบให้คือ พระยาราชสัมภารากร (เลื่อน สุรนันทน์) และไปมอบให้หลังพิธีโสกันต์ผ่านพ้นไปแล้ว โดยมอบให้ที่วังมูนเนื่องจากแม่เจ้าทิพไกรสรป่วยและไปพักผ่อนอยู่ที่นั่น โดยมีพระเจ้าอินทวิชยานนท์ และเจ้าดารารัศมีประทับอยู่ด้วย แต่ในคร่าวรับเสด็จพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร นั้นแม่เจ้าทิพไกรสรป่วยและถึงแก่พิราลัยก่อนพิธีทูลพระขวัญจะจัดขึ้น

2.3 ข้อค้นพบ

2.3.1 พิธีทูลพระขวัญพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากรที่นครเชียงใหม่จัดขึ้นเพื่อรับเสด็จพระราชวงศ์ชั้นสูงจากสยาม เมื่อวันที่ 9 กรกฎาคม พ.ศ.2427 เป็นหลักฐานลายลักษณ์อักษรที่เก่าที่สุด

2.3.2 พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากรมิได้เป็นผู้นำพระคุณทูลและธัมรงค์ประดับเพชรของพระราชทานจากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวไปมอบให้เจ้าดารารัศมีเนื่องในพิธีโสกันต์แต่อย่างใด ผู้ที่นำไปมอบให้คือพระยาราชสัมภารากร (เลื่อน สุรนันทน์) โดยเหตุการณ์นี้เกิดขึ้นก่อนที่พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากรจะเสด็จมาประทับที่เชียงใหม่ประมาณแปดเดือน

3. ข้อเสนอแนะ

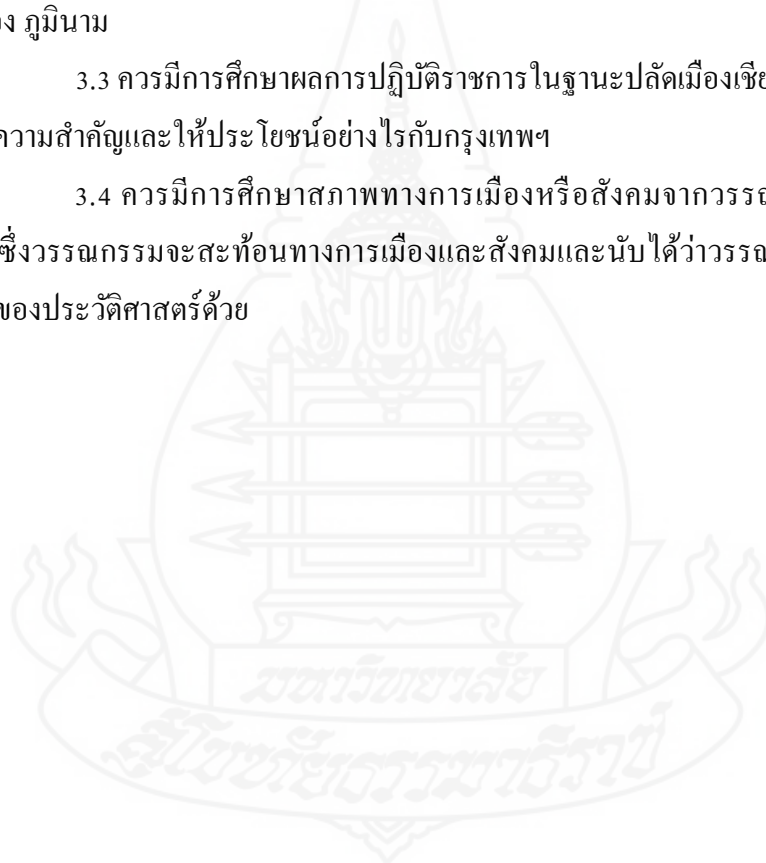
จากการศึกษาค้นคว้าเรื่อง “ประวัติศาสตร์การเมืองและสังคมของมณฑลพายัพสมัยพระเจ้าอินทวิชยานนท์ : ศึกษาจากคร่าวรับเสด็จพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร” มีข้อเสนอแนะเพื่อการศึกษาครั้งต่อไปดังนี้

3.1 ควรมีการศึกษาเรื่องการปฏิบัติงานร่วมกันของกรมหมื่นพิชิตปรีชากรกับพระยาราชสัมภารากร (เลื่อน สุรนันทน์) ว่าได้ผลของงานเป็นอย่างไร

3.2 ควรมีการศึกษาเปรียบเทียบ คร่าวรับเสด็จพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร กับโคลงนิราศระยะทางเมืองนครเชียงใหม่ในฐานะวรรณกรรมร่วมสมัย เช่น เปรียบเทียบในเรื่องของ ภูมินาม

3.3 ควรมีการศึกษาผลการปฏิบัติราชการในฐานะปลัดเมืองเชียงใหม่ของพระอัครพิสดาร มีความสำคัญและให้ประโยชน์อย่างไรกับกรุงเทพฯ

3.4 ควรมีการศึกษาสภาพทางการเมืองหรือสังคมจากวรรณกรรมร่วมสมัยกับเหตุการณ์ซึ่งวรรณกรรมจะสะท้อนทางการเมืองและสังคมและนับได้ว่าวรรณกรรมเป็นหลักฐานอย่างหนึ่งของประวัติศาสตร์ด้วย

บรรณานุกรม

บรรณานุกรม

- กตัญญู ชูชื่น, ว่าที่ร้อยโท (2550) *วรรณกรรมท้องถิ่นไทย* กรุงเทพมหานคร โอเดียนสโตร์
กรมทางหลวง (2556) “ระยะทางจากลำพูนถึงเชียงใหม่” สารสังเขปออนไลน์จาก
<http://www.4x4.in.th/tchangwat.html> ค้นคืนวันที่ 27 เมษายน 2556
- กรรณิการ์ วิมลเกษม (2534) *ภาษาถิ่นเหนือ นครปฐม มหาวิทยาลัยศิลปากร*
การวัดความยาว (2556) สารสังเขปออนไลน์ จาก <http://www.kr.ac.th/ebook2/apichat/04.html>
ค้นคืนวันที่ 21 มีนาคม 2556
- เกริกฤทธิ์ ไทคุณชนภพ (2555) *ฝรั่งกับราชอาณาจักรสยาม* กรุงเทพมหานคร สยามความรู้
เกรียงไกร เกิดศิริ (2553) *วรรณคดีอุษาคนย์* กรุงเทพมหานคร อมรินทร์บุ๊คเซ็นเตอร์
ไกรฤกษ์ นานา (2555) *เบื้องหลังสัญญาเบาริงและประวัติศาสตร์ของ Sir John Bowring*
กรุงเทพมหานคร สำนักพิมพ์มติชน
- คณะกรรมการตรวจสอบและสืบค้นดวงเมืองและตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ (2539)
จดหมายเหตุ การตรวจสอบและสืบค้นดวงเมือง นพบุรีศรีนครเชียงใหม่ พิมพ์ครั้งที่ 2
เชียงใหม่ ส.ทรัพย์การพิมพ์
- คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ (2547) “สตรีสำคัญในประวัติศาสตร์ไทย
จัดพิมพ์เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา 6 รอบ 12
สิงหาคม 2547” กรุงเทพมหานคร กรมศิลปากร
- จักรกฤษณ์ นรนิติผดุงการ (2545) *สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพกับ
กระทรวงมหาดไทย* พิมพ์ครั้งที่ 3 กรุงเทพมหานคร สำนักพิมพ์มติชน
- จักรพงษ์ คำบุญเรือง (2554) “พ่อค้าเงี้ยวในลำพูน” สารสังเขปออนไลน์ค้นคืน วันที่ 2
พฤศจิกายน 2554 จาก <http://www.chiangmainews.co.th/page/?p.25497>.
- จิรัชชาติ สันติยะศ (2553) *พระราชชายาเจ้าดารารัศมี* กรุงเทพมหานคร สำนักพิมพ์มติชน
- เจริญ ตันมหาพราน (2554) *3 เจ้าสาวปางไม้* กรุงเทพมหานคร ปราชญ์
- ชัยโหม สุนทรสวัสดิ์ (2521) “การศึกษาเชิงประวัติศาสตร์เกี่ยวกับกิจการป่าไม้
ทางภาคเหนือของไทยตั้งแต่ พ.ศ.2439 ถึง พ.ศ.2475” วิทยานิพนธ์ปริญญา
อักษรศาสตรมหาบัณฑิต แผนกวิชาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
- ชูสิทธิ์ ชูชาติ (2549) *พ่อค้าเรือหางแมงป่องนายฮ้อยหลวงคุ้มแม่น้ำปิง(พ.ศ.1839-2504)*
พิมพ์ครั้งที่ 2 เชียงใหม่ ลานนาการพิมพ์

ณัฐกานต์ ลิ้มสถาพร และบุญเสริม สาตราภัย (2553) *เชียงใหม่(ใหม่) เชียงใหม่(เก่า)*

กรุงเทพมหานคร อุดมปัญญา

ณัฐนันท์ สอนพรินทร์ (2550) *เปนครึ่งครึ่งตะวันตก* กรุงเทพมหานคร อมรินทร์บุ๊กเซ็นเตอร์
เดือนใจ ไชยศิลป์ (2536) “ล้านนาในการรับรู้ของชนชั้นปกครองสยาม พ.ศ.2437-2476”

วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

ทองทวี ยศพิมสาร (2549) *ฮิตคนเมืองฉบับคู่มือเข้าวัด-คู่มือประจำบ้าน* พิมพ์ครั้งที่ 6 ลำพูน

ณัฐพลการพิมพ์

ชญัญพิชา โรจนะ (2550) “พระราชพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยาภิเศกกับสังคมไทย”

ใน วินัย พงศ์ศรีเพียร บรรณาธิการ *สรรพสาระประวัติศาสตร์-มนุษยศาสตร์*

กรุงเทพมหานคร จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ธีรยุทธ ขวงศรี (2540) *การดนตรี การขับ การฟ้อน ล้านนา* เชียงใหม่ สุริวงษ์บุ๊กเซ็นเตอร์

ชนากิต, ผู้เรียบเรียง (2543) *ประเพณี พิธีมงคลและวันสำคัญของไทย* พิมพ์ครั้งที่ 4

กรุงเทพมหานคร ปิรามิต

ชนแสวีร์ เจริญเมือง (2536) *มาจากล้านนา* กรุงเทพมหานคร สำนักพิมพ์ผู้จัดการ

ธำรงค์ศักดิ์ ทำบุญ (2528) “กำเนิดอาณาจักรล้านนาไทย” วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหา

บัณฑิต แผนกวิชาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

นคร พันธุ์ณรงค์ (2516) “การเจรจาและข้อตกลงระหว่างรัฐบาลสยามกับรัฐบาลอังกฤษเกี่ยวกับ

หัวเมืองชายแดนล้านนาไทยและพม่าสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว”

ปริญญาานิพนธ์ปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย

วิทยาลัยวิชาการศึกษา

นพคุณ ตันติกุล (2546) *วีรกรรมพญาผาบ หานานเตจ๊ะ แห่งแขวงหนองจ้อม สันทราย เชียงใหม่*

มิ่งขวัญ

นวรรต ไกรฤกษ์ (2553) *เรื่องปกิณกะในรัชกาลที่ 5* กรุงเทพมหานคร อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับ

ลิชชิ่ง

นิธิ เอียวศรีวงศ์ (2550) “มอญศึกษา” ในพิพิธภัณฑสถานบ้านวัดม่วง

ประวัติศาสตร์สังคมและวัฒนธรรม มอญ เอลง เมง รัมมัญ หน้า 141-147

กรุงเทพมหานคร กระทรวงวัฒนธรรม

- บรรจบ พันธุมเมธา (2550) “ชื่อมอญ-เตลง-เมง-รามัญ” ใน พิพิธภัณฑสถานพื้นบ้านวัดม่วง
ประวัติศาสตร์สังคมและวัฒนธรรม มอญ เตลง เมง รามัญ หน้า 99-103
กรุงเทพมหานคร กระทรวงวัฒนธรรม
- บ้านวิศวกร (2556) “การวัดพื้นที่ หน่วยการวัดพื้นที่ระบบเมตริก ระบบอังกฤษและมาตราของไทย”
สาระสังเขปออนไลน์ จาก <http://bann-engineer.blogspot.com/2011/09/blog-post.html>
ค้นคืน วันที่ 27 เมษายน 2556
- บุญเสริม สาตราภัย (2532) *เสด็จลานนา 1* กรุงเทพมหานคร ทิพยวิสุทธี
_____.(2532) *เสด็จลานนา 2* กรุงเทพมหานคร ทิพยวิสุทธี
- บ็อก, คาร์ล (2550) *ท่องถิ่นสยามยุคพระพุทธเจ้าหลวง* แปลจาก “Temples and Elephants”
โดย เสฐียร พันธงศรี และ อัมพร ทีชะระ พิมพ์ครั้งที่ 5 กรุงเทพมหานคร สำนักพิมพ์
มติชน
- ปฏิทิน 100 ปี จันทรคติไทย พ.ศ.2426-2427 (2426) “ปีมะแม จุลศักราช 1245”
ค้นคืนวันที่ 10 กันยายน 2554 จาก http://www.hora.com._2426.aspx
_____. จันทรคติไทย พ.ศ.2427-2428 (2427) “ปีมะแม จุลศักราช 1245” ค้นคืนวันที่ 10
กันยายน 2554 จาก http://www.myhora.com._2427.aspx
- ปรีดี พิศุมวิถิ และวรรณศิริ เดชะคุปต์ บรรณาธิการ (2554) *กรุงเก่า – เล่าเรื่อง*
กรุงเทพมหานคร สำนักพิมพ์มติชน
- ประคอง นิมมานเหมินท์ (2526) *มหาชาติลานนา : การศึกษาในฐานะที่เป็นวรรณคดีท้องถิ่น*
กรุงเทพมหานคร ไทยวัฒนาพานิช
- ประเสริฐ ฉ นคร (2546) *โคลงนิราศหริภุญชัย สอบกับต้นฉบับเชียงใหม่* หนังสือที่ระลึกงาน
ถวายผ้าพระกฐินพระราชทาน มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประจำปีพุทธศักราช
2546 ณ วัดพระธาตุหริภุญชัยวรมหาวิหาร อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน วันอาทิตย์ที่ 19
ตุลาคม 2546 กรุงเทพมหานคร พัฒนาศึกษา
- ปราณี ศิริธร ณ พัทลุง (2538) *เพชรลานนา (1)* พิมพ์ครั้งที่ 2 เชียงใหม่ นอร์ทเทิร์น พรินต์
_____.(2538) *เพชรลานนา (2)* พิมพ์ครั้งที่ 2 เชียงใหม่ นอร์ทเทิร์น พรินต์
- ปรามินทร์ เครือทอง (2553) “เรียกพ่อผิดตรงไหน” *วารสารศิลปวัฒนธรรม* 32, 2 (ธันวาคม)
: 99-115

- ปริศนา ศิรินาม (2516) “ความสัมพันธ์ระหว่างไทยและประเทศราชในหัวเมืองลานนาไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น” วิทยานิพนธ์ปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย วิทยาลัยวิชาการศึกษา
- พรพรรณ จงวัฒนา (2517) “กรณีพิพาทระหว่างเจ้านครเชียงใหม่กับคนในบังคับอังกฤษเป็นเหตุให้รัฐบาลสยามจัดการปกครองมณฑลพายัพ (พ.ศ.2401-2445)” วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต แผนกวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
- พร้อมพงษ์ ณ เชียงใหม่ (2518) “การปฏิรูปการปกครองหัวเมืองลาวเฉียงในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ก่อนสมัยเป็นมณฑลเทศาภิบาล (พ.ศ.2427-2436)” วิทยานิพนธ์ปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย วิทยาลัยวิชาการศึกษา
- พลตรี หลวงวิจิตรวาทการ (2544) *ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจของไทย* กรุงเทพมหานคร
สร้างสรรค์บุ๊ค
- พระครูอดุลสีกิตติ์ และคณะลูกศิษย์วัดธาตุคำ (2552) *ปฏิทินล้านนา พ.ศ.2553 (ฉบับวัดธาตุคำ)*
คำพูน อนุรักษ์การพิมพ์
- พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระดำรงราชานุภาพ (2554) *อธิบายเบ็ดเตล็ดในเรื่อง พงสาวดารสยาม*
กรุงเทพมหานคร แสงดาว
- พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (2511) *ลิลิตพายัพ* กรุงเทพมหานคร
ศึกษาภัณฑ์พาณิชย์
- พิเชษฐ ต้นดินามชัย (2544) “พลตรีเจ้าราชบุตร (วงษ์ตะวัน ณ เชียงใหม่) พิธิบายศรีทูลพระขวัญ”
ใน *สภาวัฒนธรรมจังหวัดเชียงใหม่* เจ้านายฝ่ายเหนือกับงานวัฒนธรรม หน้า 39-65)
22 พฤษภาคม 2544 เชียงใหม่ ส.ทรัพย์การพิมพ์
- พิพิธภัณฑสถานบ้านวัดม่วง (2550) *ประวัติศาสตร์สังคมและวัฒนธรรม มอญ เบลง เมง รามัญ*
พิมพ์ครั้งที่ 2 กรุงเทพมหานคร กระทรวงวัฒนธรรม
- ไพโรจน์ โพธิ์ไทร (2555) *ภูมิหลังชนชาติ พยู มอญ พม่า* วังอักษร กรุงเทพมหานคร
- ภมรี สุรเกียรติ (2553) *เมียนมาร์สยามยุทธ์* กรุงเทพมหานคร มติชน
- ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย (2545) *รวมบทคัดย่อ*
วิทยานิพนธ์ประวัติศาสตร์ พ.ศ.2535 – 2544 กรุงเทพมหานคร อมรินทร์พริ้นติ้ง
แอนด์พับลิชชิ่ง
- ภาสกร วงศ์ดาวัน (2555) *เมืองโบราณเหนือแผ่นดินสยาม* กรุงเทพมหานคร ยิปซี

- ภูเดช แสนสา (2554) “ระบบการปกครองของเมืองนครลำปางในเอกสารจดหมายเหตุ”
 สารสังเขปออนไลน์ ค้นคืนวันที่ 25 พฤศจิกายน 2554 จาก <http://www.thakan.com.history-culture/252>
- _____. (2554) “ศักดิ์หัวเมืองในล้านนาสุโขทัยเจ้าเจ็ดตน (ทิพจักราชวงศ์) ช่วงเป็นประเทศ
 ราชของสยาม พ.ศ.2317-2442” สารสังเขปออนไลน์ ค้นคืนวันที่ 25 พฤศจิกายน
 2554 จาก <http://www.thakan.com.history-culture/262>
- มัลลิกา มัสอูดี (2542) “ชนบุรีและรัตนโกสินทร์ตอนต้น” ใน *เอกสารการสอนชุดวิชา
 ประวัติศาสตร์ไทย* หน่วยที่ 7 หน้า 327-382 นนทบุรี มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช
 สาขาวิชาศิลปศาสตร์
- มาลา คำจันทร์ ยุทธการ ชันชัย และศักดิ์นรินทร์ ชาวจิว (2551) *พจนานุกรมคำเมือง นนทบุรี
 อมรินทร์บุ๊กเซ็นเตอร์ จำกัด*
- มาร์ค ทิพยมาบุตร และอนเนก นาวิกมูล (2551) *สมุดภาพเมืองลำปาง
 จัดพิมพ์เป็นที่ระลึกเนื่องในพิธีบรรจุนายทงศิลป์ ทิพยมาบุตร
 วันอาทิตย์ที่ 6 เมษายน พ.ศ.2551 กรุงเทพมหานคร ฟิลส์ไต้ล*
- มณี พยอมยงค์ (2539) *คร่ำครว่ำ 700 ปี เมืองเชียงใหม่* เชียงใหม่ ดาวคอมพิวกราฟิก
- แม่คกิลวารี, แดเนียล, ดี.ดี. (2544) *กึ่งศตวรรษในหมู่คนไทยและลาว* แปลโดย จิตรภรณ์
 ตันรัตนกุล พิมพ์ครั้งที่ 2 กรุงเทพมหานคร สำนักพิมพ์มติชน
- ยุทธพร นาคสุข (2550) *วงกลองเมืองน่าน : วงกลองคุ่ม วงกลองอืด วงกลองล่องน่าน (มั่งคั่งสิ่ง
 และ ฟ้อนล่องน่าน เชียงใหม่ มรดกล้านนา*
- _____. บรรณาธิการ (2547) *คร่ำครว่ำเสด็จพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร เชียงราย
 สยามโฆษณาและการพิมพ์*
- ระยะทางจากลำพูนถึงเชียงใหม่ (2556) สารสังเขปออนไลน์
 จาก <http://www.4x4.in.th/tchangwat.html> ค้นคืนวันที่ 21 มีนาคม 2556
- รัตนพร เศรษฐกุล (2524) “ศาลต่างประเทศในภาคเหนือของประเทศไทย (พ.ศ.2416-2480)”
 วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์
 บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์ มหาวิทยาลัย
- รุ่งวิทย์ สุวรรณอภิชน (2554) *ชีวิตแสนสุขในเชียงใหม่ Spirit of Chiangmai* กรุงเทพมหานคร
 บ้านมงคล

- ราชบัณฑิตยสถาน (2538) *พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2542* พิมพ์ครั้งที่ 5
กรุงเทพมหานคร อักษรเจริญทัศน์
- ลำจูด ฮวบเจริญ (2551) *เมื่อเงาจักรวรรดินิยม ปกคลุมสยามและล้านนาในความทรงจำ*
(รัตนโกสินทร์ศก 112) กรุงเทพมหานคร The Knowledge center
- วรชาติ มีชูบท (2554) *พระราชชายาเจ้าดารารัศมี ศรีแห่งนครเชียงใหม่* กรุงเทพมหานคร
สร้างสรรค์บุ๊คส์
- _____. (2551) *ย้อนอดีตล้านนา ตอนรวมเรื่องน่ารู้จากแผนที่เมืองนครเชียงใหม่*
กรุงเทพมหานคร
- วรเทวี (ณ ลำพูน) ชลวณิช (2553) *เจ้าหลวงลำพูน* กรุงเทพมหานคร
อัมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน)
- _____. (2549) *ที่ระลึกในการบูรณะกุ๊บบรรจุอัฐิเจ้าผู้ครองนครลำพูน ชายาและเจ้านายสกุล*
ณ ลำพูน ณ เชียงใหม่ กรุงเทพมหานคร อัมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด
(มหาชน)
- วรมัน อัลไต (2553) *ย้อนรอยสยาม ตอน “เกร็ดประวัติศาสตร์ของชาติไทย ที่แม่แต่คนไทย*
ไม่ค่อยรู้” กรุงเทพมหานคร ไพลิน
- วัลภา เครือเทียนทอง (2519) “การปฏิรูปการปกครองลานนาไทยในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว” วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต
แผนกวิชาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์ มหาวิทยาลัย
- วิชิตวงศ์ ณ ป้อมเพชร์ (2550) *กว่าที่จะมาถึงวันนี้* กรุงเทพมหานคร แสงดาว
- _____. (2550) *ปรากฏการณ์ประวัติศาสตร์ในยุครัตนโกสินทร์* กรุงเทพมหานคร แสงดาว
- วิไล สุทธิศิริกุล (2528) “เชียงใหม่ก่อน ‘เทศาภิบาล’ พ.ศ.2389-2442: การศึกษาโครงสร้างอำนาจ
ทางการเมืองและเศรษฐกิจ” วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต แผนก
วิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
- ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (2547) *ความเป็นไทย/ความเป็นไท* กรุงเทพมหานคร พริ้นติ้งเฮาส์
- ศรีศักร วัลลิโภดม (2554) *พัฒนาการทางสังคม – วัฒนธรรมไทย* กรุงเทพมหานคร เมืองโบราณ
- สงวน โชติสุขรัตน์ (2553) *ประเพณีไทยภาคเหนือ* พิมพ์ครั้งที่ 3 กรุงเทพมหานคร ศรีปัญญา
- _____. (2552) *ตำนานเมืองเหนือ* พิมพ์ครั้งที่ 4 นนทบุรี ศรีปัญญา
- สถาบันราชภัฏเชียงใหม่ (2539) *พจนานุกรมภาษาถิ่นภาคเหนือ* เชียงใหม่ ส.ทรัพย์การพิมพ์

- สมโภช อ่องสกุล (2539) “ผังเมืองเชียงใหม่ในฐานะเมืองประวัติศาสตร์ที่มีชีวิต : อดีตและอนาคต” ใน Proceeding of the 6 th International Conference on Thai Studies Theme Chiangmai 1296-1996 : 700 th Anniversary Chiangmai,Thailand 14-17 October 1996
- สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช (2539) หนังสือ COURT ข้าราชการเจ้านาย 11 พระองค์ทรงช่วยกันแต่ง เล่ม 2 โปรดฯ ให้พิมพ์ในงานฉลองพระชันษาเมื่อปีกุน พ.ศ.2466 พิมพ์ครั้งที่ 2 ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สำนักราชเลขาธิการ จัดพิมพ์พระราชทานเนื่องในการพระราชพิธีถวายพระเพลิง พระบรมศพ สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี
- สนั่น ธรรมธิ บูรณาการและจัดทำคำอธิบาย (2543) *โคลงนิราศระยะทางเมืองนครเชียงใหม่ เอกสารวิชาการชุดล้านนาคดีศึกษา* สำนักส่งเสริมศิลปวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
- สมัย สุทธิธรรม (2541) *ลำปาง* กรุงเทพมหานคร โอเดียนสโตร์
_____. (มปพ) *พระบรมธาตุสำคัญและประเพณีขึ้นพระธาตุล้านนา* กรุงเทพมหานคร ไสภณการพิมพ์
- สร้อยสวัสดิ์ ประยูรเสถียร (2523) “การปฏิรูปการปกครองมณฑลพายัพ (พ.ศ.2436 – 2476)” *ปริญาณิพนธ์ ปริญาการศึกษามหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์* บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร
- สร้อยสวัสดิ์ อ่องสกุล (2553) *ประวัติศาสตร์ล้านนา* พิมพ์ครั้งที่ 7 กรุงเทพมหานคร อัมรินทร์พรินติ้ง แอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน)
_____. (2542) *วัฒนธรรมและการเมืองล้านนา* พิมพ์ครั้งที่ 2 กรุงเทพมหานคร ต้นอ่อน
- สำนักงานประชาสัมพันธ์จังหวัดลำปาง (2548) *ลำปางในพงสาวดารไทยถิ่นเหนือลำปาง* จิตวัฒนาการพิมพ์
- สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดลำปาง (2547) *ประเพณีสิบสองเดือนจังหวัดลำปาง* ม.ป.ท.
- สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ (2427) กร.5 รล. พ.ศ.26 *เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5* เล่มที่ 19 สำเนาพระราชหัตถเลขาเรื่อง ให้กรมหมื่นพิชิตปรีชากรขึ้นไปจัดราชการที่เมืองเชียงใหม่ จ.ศ.1246

- สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ (2427) กร.5 มท.(ล)27 เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5
 มหาศไทย สารตราเจ้าพระยาจักรีศรีอโศกศรีอภัยสมุหนายกอัครมหาเสนาธิบดี
 อภัยพิริยปรากรมพาหุ มาถึงพระยาราชสัมภารากร ข้าหลวงสามหัวเมือง เรื่อง การขึ้น
 ไปจัดราชการเมืองเชียงใหม่ของพระเจ้าน้อยยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร
 _____.(2427) กร.5 มท.(ล)27 เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 มหาศไทย ศุภอักษร
 ถึงพระเจ้าอินทวิชยานนท์พระเจ้านครเชียงใหม่ เรื่อง โปรดเกล้าฯ ให้นำนราชแพทย์ขึ้น
 ไปรักษาเจ้าทิพเกสร
 _____.(2427) กร.5 มท.(ล)27 เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 มหาศไทย ศุภอักษร
 ถึงพระเจ้าอินทวิชยานนท์พระเจ้านครเชียงใหม่ เรื่อง เจ้าทิพเกสรถึงอสัญกรรม
 และการจัดงานศพเจ้าทิพเกสร
 _____.(2426) กร.5 รล. พ.ศ.26 เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 เลขที่ 20
 สำเนาพระราชหัตถเลขา เรื่อง กรมหมื่นพิชิตปรีชากรขอไปราชการเมืองเชียงใหม่
 อย่างธรรมเนียมฝรั่งและขอยืมเงินหลวงใช้หนี้กับซื้อเสบียงอาหารและเครื่องใช้สอย
 หน้า 40-42
 _____.(2426) กร.5 รล. พ.ศ.26 เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 เลขที่ 21 สำเนา
 พระราชหัตถเลขา พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทูลสมเด็จพระเจ้าฟ้ามหามาลา
 กรมพระบาราบปรบักษ์ เรื่อง การเสด็จขึ้นไปจัดราชการเมืองเชียงใหม่ของพระเจ้าน้อย
 ยาเธอกรมหมื่นพิชิตปรีชากร
 _____.(2426) กร.5 รล. พ.ศ.27 เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 เลขที่ 60
 เรื่อง สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระบาราบปรบักษ์ ทูลพระเจ้า
 น้อยยาเธอกรมหมื่นพิชิตปรีชากรเรื่อง คิดหาฤกษ์ที่จะเสด็จไปเชียงใหม่
 _____.(2426) กร.5 รล. พ.ศ.26 เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5
 เลขที่ 103 เรื่อง พระยาราชสัมภารากรนำตุ้มหุระย้าเพชรของพระราชทานจาก
 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวไปมอบให้เจ้าดารารัศมี ปีมะแมเบญจศก
 จ.ศ.1245
 _____.(2426) กร.5 รล. พ.ศ.26 เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 เลขที่ 107
 เรื่อง กรมหมื่นพิชิตปรีชากรกราบบังคมทูล เรื่องไปเชียงใหม่ จ.ศ.1245
 สุจิตต์ วงษ์เทศ (2555) *กรุงเทพฯ มาจากไหน?* พิมพ์ครั้งที่ 3 กรุงเทพมหานคร ดรีม แคาเซอรั
 สุพัตรา สุภาพ (2546) *สังคมวิทยา* พิมพ์ครั้งที่ 23 กรุงเทพมหานคร ไทยวัฒนาพานิช
 _____.(2531) *สังคมและวัฒนธรรมไทย* พิมพ์ครั้งที่ 6 กรุงเทพมหานคร ไทยวัฒนาพานิช

- สุมิตร ปิติพัฒน์ (2544) *ความเป็นไทย* พิมพ์ครั้งที่ 2 กรุงเทพมหานคร อมรินทร์
- สุรพล คำรหัสกุล (2549) *ช่วงเมืองและวัดหัวช่วง องค์ประกอบสำคัญของเมืองในดินแดนล้านนา*
กรุงเทพมหานคร จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
- สุรสวัสดิ์ สุขสวัสดิ์, ม.ล.(2548) *โบราณคดีประชาชน บทบาทการวิจัยต่อท้องถิ่นภาคเหนือ*
กรุงเทพมหานคร เมืองโบราณ
- เสถียร พันธรัย และอัมพร ทีชะระ ผู้แปลและเรียบเรียง (2550) *ท้องถิ่นสยามยุค*
พระพุทธเจ้าหลวง พิมพ์ครั้งที่ 5 กรุงเทพมหานคร สำนักพิมพ์มติชน
- อุดม เชยกิจวงศ์ (2553) *ย้อนรอยพระปิยมหาราช 100 ปี* กรุงเทพมหานคร แสงดาว
- อุดม รุ่งเรืองศรี (2533) “พจนานุกรมล้านนา-ไทย ฉบับแม่ฟ้าหลวง (ตอนที่ 1 อักษร ก ถึง ฃ)”
รวบรวมโดยศาสตราจารย์ ดร. อุดม รุ่งเรืองศรี ภาควิชาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์
มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ จัดทำขึ้นในวโรกาสที่ “แม่ฟ้าหลวง” เจริญพระชนมายุครบ
90 พรรษา 21 ตุลาคม 2533
- _____.(2533) “พจนานุกรมล้านนา-ไทย ฉบับแม่ฟ้าหลวง (ตอนที่ 2 อักษร ฃ ถึง ฮ)” รวบรวม
โดย ศาสตราจารย์ ดร.อุดม รุ่งเรืองศรี ภาควิชาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์
มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ จัดทำขึ้นในวโรกาสที่ “แม่ฟ้าหลวง” เจริญพระชนมายุครบ
90 พรรษา 21 ตุลาคม 2533
- _____.(2528) *วรรณกรรมล้านนา* โครงการตำรามหาวิทยาลัยเชียงใหม่
- อัญชลี สุสายัณห์ (2552) *ความเปลี่ยนแปลงของระบบไพร่และผลกระทบต่อสังคมไทย ในรัชสมัย*
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พิมพ์ครั้งที่ 3 กรุงเทพมหานคร
สร้างสรรค์บุ๊ค
- อดิศร ศักดิ์สูง (2539) “สตรีในสังคมเชียงใหม่สมัยวงศ์เจ้าเชื้อเจ็ดตน พ.ศ.2339-2476”
วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์เอเชีย
ตะวันออกเฉียงใต้ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร
- อรุณ เวชสุวรรณ (2543) *พระราชชายาเจ้าดารารัศมีกับการรวมหัวเมืองภาคเหนือ*
กรุงเทพมหานคร อรุณวิทยา
- อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว (2553) “ผู้หญิงล้านนากับการเมืองในอดีต” *วารสารราชบัณฑิตยสถาน* 35,3
(กรกฎาคม-กันยายน) : 367-382
- _____.(2553) “หอคำ เวียงแก้ว” เมืองเชียงใหม่ ใน เอกสารประกอบการบรรยายวิชาการ
สำนักธรรมศาสตร์และการเมือง ราชบัณฑิตยสถาน วันที่ 3 พฤศจิกายน 2553
- _____.(2546) “สิทธิชุมชนจากกฎหมายและจารีตล้านนา” ในสิทธิชุมชนท้องถิ่นพื้นเมือง

- ตั้งเดิมล้านนา กรณีศึกษาชุมชนลัวะ ขวน ลื้อ ปกาเกอญอ (กะเหรี่ยง) ในจังหวัดน่าน
 เชียงรายและเชียงใหม่ กรุงเทพมหานคร นิตยธรรม
 _____.(2539) *พจนานุกรมศัพท์ล้านนาเฉพาะคำที่ปรากฏในใบลาน* เชียงใหม่
 สุริวงค์บุ๊คเซ็นเตอร์
- อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว (2535) “เม็ง-ชาติ” ใน สารานุกรมไทยฉบับราชบัณฑิตยสถาน ตอน 354
 มุลบทบรรพกิจ-เม่งจ้อ พ.ศ. 2535 หน้า 14948-14958
- _____.(2529) “คำแพงและประตูเมืองเชียงใหม่” ข้อมูลจากเอกสารโบราณในกำแพงเมือง
 เชียงใหม่ สารระสังเขปออนไลน์ จาก google .co.th /# hl & rlz- IR2RNON-en 463 คืบ
 คืบวันที่ 13 มีนาคม 2556
- _____.(2520) “การวิเคราะห์สังคมเชียงใหม่สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นตามต้นฉบับ
 ใบลานภาคเหนือ” วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต แผนกวิชา
 ประวัติศาสตร์บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
- องค์ บรรจุน (2553) *สยามหลากหลายพันธุ์* กรุงเทพมหานคร มติชน
- เอกวิทย์ ณ กลาง (2544) *ภูมิปัญญาล้านนา* พิมพ์ครั้งที่ 2 กรุงเทพมหานคร อมรินทร์
- ไอร์ต, ปิแอร์ (2546) *ล้านนาไทยในแผ่นดินพระพุทธเจ้าหลวง* แปลโดย พิษณุ จันท์วิทัน
 พิมพ์ครั้งที่ 3 กรุงเทพมหานคร สายธาร
- <http://www.lannaworld.com/cgi/lannaboard/reply-topic.php> คืบคืบวันที่ 20 พฤศจิกายน 2555
- <http://www.siamcoins/ing-lip/spd.200912> คืบคืบวันที่ 20 พฤศจิกายน 2555
- <http://www.upload Wikipedia/th thumb> คืบคืบวันที่ 20 พฤศจิกายน 2555
- <http://www.Chiangmaithailand.net/king/king Intawarorotsuriyawong.jpg> คืบคืบวันที่ 20
 พฤศจิกายน 2555
- <http://www.frumail.teenee.com/etcling3/m181580.jpg> คืบคืบวันที่ 20 พฤศจิกายน 2555
- <http://www.bloggang.com/Mainblog.phd> คืบคืบวันที่ 20 พฤศจิกายน 2555
- <http://www.Khonmuang.com/BB/viewtopie.php> คืบคืบวันที่ 20 พฤศจิกายน 2555
- <http://www.wikipedia.org/wikimedia/th/thumb/c/c6/DARARAT-2> คืบคืบวันที่ 20
 พฤศจิกายน 2555
- <http://www.oknation.net> คืบคืบวันที่ 11 กุมภาพันธ์ 2556
- <http://www.lannacorner.net/lanna 2012/article.php> คืบคืบวันที่ 20 พฤศจิกายน 2555
- <http://www.picpost.postjung.com/clata 158/158245-116585> คืบคืบวันที่ 20 พฤศจิกายน 2555
- <http://www.chiangmai-thailand net/lanna-house> คืบคืบวันที่ 20 พฤศจิกายน 2555

[http://www.Thakan.com/new/up-content/upload 2012/05 Glong-chum](http://www.Thakan.com/new/up-content/upload%202012/05%20Glong-chum) คั่นคั่นวันที่ 20

พฤษจิกายน 2555

<http://www.Staties.atcloud.com/file/comments/42/426006/images> คั่นคั่นวันที่ 20

พฤษจิกายน 2555

<http://www.reurnthai.com/index.php?topic=5360.0> คั่นคั่นวันที่ 31 มกราคม 2556

ภาคผนวก

มหาวิทยาลัย

สกลนครราชภัฏ

ภาคผนวก ก

สนธิสัญญาเชียงใหม่ ฉบับที่ 1

ภาคผนวก ก

สนธิสัญญาระหว่างรัฐบาลสยามกับรัฐบาลอินเดียเพื่อส่งเสริมการค้าต่อทางพาณิชย์
ระหว่างพม่าของอังกฤษกับอาณาเขตของเมืองเชียงใหม่ ลำปาง
และลำพูน (สัญญาเชียงใหม่) ลงนาม ณ เมืองกัลกัตตา
เมื่อวันที่ 14 มกราคม ค.ศ.1874

ด้วยพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์ บดินทรเทพมหามงกุฎบรมุศยรัตนราชวิ
วงษวรุตพงษ์บริพัตร วรชดิยราชนิกรโธม จาตุรัตนบรมมหาจักรพรรดิราชสังกาศ บรมธรรมิกมหา
ราชาธิราช บรมนารถบพิตร พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นพระเจ้าแผ่นดินใหญ่ในรัชกาลที่ห้า ใน
พระบรมราชวงษ์ซึ่งได้ดำรงรัตนราชมหัยสวรรยาธิปัต ณ กรุงเทพมหานครอมรัตน โกสินทรมก
นทรายุทธยาพระเจ้ากรุงสยามมีพระราชประสงค์จะดำรงรักษาทางพระราชไมตรีให้วัฒนาการ
ยิ่งขึ้นไป ด้วยเมืองเชียงใหม่ เมืองนครลำปาง เมืองลำพูน เป็นของฝ่ายไทย และเขตรแดนซึ่งเป็น
กอลอนีเมืองขึ้นฝ่ายอังกฤษติดต่อกันกับเมืองเชียงใหม่ ลูกค้าไปมาค้าขาย เกิดโจรผู้ร้ายแลเหตุต่างๆ
จะต้องจัดการระงับโจรผู้ร้ายให้ลูกค้าทั้งสองฝ่ายไปมาค้าขายโดยสะดวกท่านเสนาบดีกรุงสยาม แล
คอเวอนแมนต์ฝ่ายอินเดียเห็นพร้อมกันแล้ว สมเด็จพระเจ้ากรุงสยามจึงโปรดตั้งให้พระยาเจริญราช
ไมตรีเป็นผู้ใหญ่ได้บังคับการสิทธิขาดในศาลต่างประเทศเป็นมินิสเตอเปลนิโปเตนติเอเรียที่หนึ่ง
พระยาสมุทรานุรักษ์ผู้ได้บังคับการเมืองสมุทรปราการ เป็นมินิสเตอเปลนิโปเตนติเอเรียที่สอง
พระมหามนตรีศรีอริยวงศาคตญาณเจ้ากรมพระตำรวจในขวาเป็นที่ปรึกษาคนหนึ่ง กับหลวงสยามานุ
เคราะห์กงสุลเมืองรองนายหนึ่ง ผ่านท่านเคตฮอนเนอเรเปเลทอมมาชยอส แบริงมารอน นอตบ
รุกที่สเตรตตอนเปนนารนเนต แลเปนที่ปรึกษาของสมเด็จพระนาง เปนเจ้าแผ่นดินเกรตบริเตน
แลอาเรียแลนด์ แลเปนแครนต์มาศเตอเครื่องอิศริยศชื่อสะตารีอินเดียอย่างที่สุด แลเปนไวสรอยคอ
เวอนเนอเยเนราลอินเดียอยู่ในที่ประชุม จึงได้ตั้งท่านชาเลอัมเฟอสตอนเอ็ดจิชอนกอมแปเนียน ซึ่ง
ได้รับเครื่องอิศริยศอย่างสูง ชื่อสะตารีอินเดียเปนเปลนิโปเตนติเอเรีย แลผู้ซึ่งมีอำนาจทั้งสองฝ่าย
ได้ปรึกษาเห็นถูกต้องตกลงกันตามข้อสัญญาซึ่งจะกล่าวนี้

ข้อ 1 ว่า สมเด็จพระเจ้าแผ่นดินสยามจะให้เจ้าเมืองเชียงใหม่ตั้งด่านกองตะเวนแลให้มิเจ้า
พนักงานกำกับริมฝั่งแม่น้ำสะระวิลที่เปนเขตรแดนเมืองเชียงใหม่ ซึ่งเป็นของฝ่ายสยาม แล้วให้มีโป
ลิศตั้งกองอยู่กอสมควร จะได้ระงับห้ามโจรผู้ร้ายแลการอื่นๆ ที่เป็นสำคัญ

ข้อ 2 ว่า ผู้หนึ่งผู้ใดเป็นโจรผู้ร้ายในเมืองเชียงใหม่ เมืองนครลำปาง เมืองลำพูนหนีข้ามไป ในเขตแดนอังกฤษ เจ้าพนักงานอังกฤษแลไปลิศจะช่วยติดตามจับผู้ร้ายโดยแข็งแรงถ้าได้ตัวผู้ร้ายเป็นคนในบังคับสยาม ต้องส่งให้เจ้าพนักงานสยามที่เมืองเชียงใหม่ ถ้าเป็นคนในบังคับอังกฤษ ให้ขุนนางอังกฤษที่ตั้งอยู่ ณ เขตแดนของสะลินชำระให้ ถ้าผู้หนึ่งผู้ใดเป็นผู้ร้ายในเขตแดนอังกฤษหนีเข้าไปในเขตแดนเมืองเชียงใหม่ เมืองนครลำปาง เมืองลำพูน เจ้าพนักงานฝ่ายสยามกับไปลิศจะช่วยติดตามจับผู้ร้ายโดยแข็งแรง ถ้าได้ตัวผู้ร้ายเป็นคนในบังคับอังกฤษต้องส่งให้ขุนนางที่ตั้งอยู่ของสะลิน ถ้าเป็นคนในบังคับสยาม เจ้าพนักงานที่ตั้งอยู่เมืองเชียงใหม่จะชำระให้ ถ้าผู้หนึ่งผู้ใดที่มีหนังสือเดินทางตามในสัญญาข้อ 4 ถ้าไม่มีหนังสือเดินทาง เป็นโจรผู้ร้ายในเขตแดนอังกฤษ เขตแดนสยาม ถ้าจับตัวผู้ร้ายได้ไม่ต้องถามว่าเป็นคนชาติของผู้ใด ต้องชำระตัดสินทำโทษตามกฎหมายบ้านเมืองนั้น ถ้าทรัพย์สินของผู้ร้ายลักไป เจ้าพนักงานในเขตแดนฝ่ายหนึ่งฝ่ายใดชำระได้ทรัพย์สินสิ่งของมาแล้วต้องส่งทรัพย์สินสิ่งของให้แก่เจ้าของฝ่ายนั้น

ข้อ 3 ว่า เจ้าพนักงานสยามที่เมืองเชียงใหม่ เมืองนครลำปาง เมืองลำพูน จะต้องช่วยป้องกันคนในบังคับอังกฤษซึ่งไปมาค้าขายและมีธุระอื่นๆ ในเมืองเชียงใหม่ เมืองนครลำปาง เมืองลำพูน โดยสมควร แลคอเวอนแมนต์อังกฤษในฝ่ายอื่นเดียวกันก็ต้องช่วยป้องกันคนในบังคับสยามซึ่งมาจากเมืองเชียงใหม่ เมืองนครลำปาง เมืองลำพูน ไปค้าขายตามมีธุระอื่นๆ เข้าไปในเขตแดนอังกฤษเหมือนกัน

ข้อ 4 ว่า คนในบังคับอังกฤษมาแต่เมืองพม่า ฝ่ายอังกฤษเข้าไปเมืองเชียงใหม่ เมืองนครลำปาง เมืองลำพูน ต้องมีหนังสือเดินทางสำหรับตัวของผู้ครองนครเมืองพม่าฝ่ายอังกฤษ ฤาขุนนางซึ่งผู้ครองเมืองพม่าฝ่ายอังกฤษตั้งให้เป็นเจ้าพนักงานในหนังสือเดินทางสำหรับตัวนั้น ให้ใส่ชื่อแลดำนิว่ามาด้วยธุระสิ่งใดๆ หนังสือเดินทางนั้นต้องเปลี่ยนใหม่ทุกครั้ง แต่หนังสือเดินทางสำหรับตัวนั้นเจ้าพนักงานซึ่งตั้งอยู่ในเขตแดนชั้นนอกฤาชั้นในเมืองเชียงใหม่ เมืองนครลำปาง เมืองลำพูน จะเรียกดูต้องให้ดู ถ้าผู้ที่มีหนังสือเดินทางไม่มีสิ่งของต้องห้ามตามหนังสือสัญญาทางพระราชไมตรีซึ่งสมเด็จพระเจ้ากรุงสยามกับสมเด็จพระนางเจ้าควีนกรุงเองแคลนดท์ทำไว้ เมื่อวันที่สิบแปด เดือนเอปรีล คฤศตศักราช 1855 ปี แลข้อเพิ่มเติมซึ่งคอเวอนแมนต์สยามกับกอมิสเนอฝ่ายอังกฤษ ได้ทำไว้เมื่อวันที่สิบสามเดือนเม คฤศตศักราช 1856 ปี มิให้ขัดขวางไว้ต้องยอมให้ไปตามระยะทาง ถ้าผู้หนึ่งผู้ใดไม่มีหนังสือเดินทางสำหรับตัวจะให้กลับก็ได้ แต่อย่าให้ทำอันตรายด้วยประการใด

ข้อ 5 ว่า มีประสงค์ตกลงกันจะระงับความซึ่งคบในบังคับอังกฤษคนในบังคับสยามที่อยู่ในเมืองเชียงใหม่ เมืองนครลำปาง เมืองลำพูน ซึ่งเป็นฝ่ายของไทยที่จะเป็นความแก่กันต่อไปข้างนามิใช่เป็นความดีพินมหันตโทษ สมเด็จพระเจ้าแผ่นดินกรุงสยามจะตั้งผู้ซึ่งสมควรให้เป็นตระลาการที่เมืองเชียงใหม่ แลตระลาการนั้นจะมีอำนาจได้ชำระตัดสินความของคนในบังคับอังกฤษฟ้องคน

ในบังคับสยามที่เมืองเชียงใหม่ เมืองนครลำปาง เมืองลำพูน ถ้าคนในบังคับสยามฟ้องคนในบังคับอังกฤษ ซึ่งมาแต่พม่าอังกฤษที่เข้าไปในเมืองเชียงใหม่ เมืองนครลำปาง เมืองลำพูน ซึ่งมีหนังสือเดินทางสำหรับตัวตามหนังสือสัญญาข้อ 4 ถ้าคนในบังคับอังกฤษยอมให้ชำระที่ศาลนั้นจึงชำระตัดสินได้ ถ้าคนในบังคับสยามฟ้องคนในบังคับอังกฤษที่มาแต่พม่าฝ่ายอังกฤษเข้าไปที่เมืองเชียงใหม่ เมืองนครลำปาง เมืองลำพูน ที่มีหนังสือเดินทางสำหรับตัวตามหนังสือสัญญาข้อ 4 ถ้าไม่ยอมให้ระลาการที่เมืองเชียงใหม่ชำระตัดสิน ก็ต้องให้กงสุลอังกฤษในกรุงเทพฯ ฤาขุนนางอังกฤษที่ตั้งอยู่เขตแดนที่ของสะลินชำระตัดสิน ถ้าคนในบังคับสยามฟ้องคนในบังคับอังกฤษเข้าไปอยู่ที่เมืองเชียงใหม่ เมืองนครลำปาง เมืองลำพูน ถ้าไม่มีหนังสือเดินทางสำหรับตัวตามหนังสือสัญญาข้อ 4 ความนั้นต้องชำระตัดสินตามกฎหมายเมืองนั้น

ข้อ 6 ว่า คนในบังคับสยามอยู่ที่เมืองพม่าฝ่ายอังกฤษ ถ้าเป็นความกันเอง จะขอระลาการฝ่ายอังกฤษในตำบลนั้นให้ชำระความ ระลาการอังกฤษนั้นจะต้องช่วยกล่าวให้สำราตามไมตรี ถ้าโจทจำเลยยอมกันความนั้นก็แล้วกันได้ ถ้าคนในบังคับอังกฤษอยู่ที่เมืองเชียงใหม่ เมืองนครลำปาง เมืองลำพูน เป็นความกันเอง จะไปหาระลาการที่เมืองเชียงใหม่ ซึ่งได้ตั้งอยู่ตามหนังสือสัญญาข้อ 5 ระลาการที่เมืองเชียงใหม่ต้องช่วยให้สำเร็จตามไมตรี ถ้าโจทจำเลยยอมกันตามตัดสิน ความนั้นก็แล้วแก่กันได้

ข้อ 7 ว่า คนเกิดในฝ่ายอินเดีย ซึ่งอยู่ในบังคับอังกฤษมาแต่พม่าฝ่ายอังกฤษเข้าไปในเมืองเชียงใหม่ เมืองนครลำปาง เมืองลำพูน ที่ไม่มีหนังสือเดินทางสำหรับตัวตามหนังสือข้อ 4 ถ้าทำความคิดในเขตแดนสยาม ต้องชำระตามศาลตามกฎหมายเมืองนั้นถ้าคนเกิดในฝ่ายอินเดีย ซึ่งอยู่ในบังคับอังกฤษอย่างทีกล่าวมาแล้ว ถ้ามีหนังสือเดินทางสำหรับตัวตามหนังสือสัญญาข้อ 4 แล้วทำความคิด ต้องให้กงสุลอังกฤษในกรุงเทพฯ ฤาให้ขุนนางอังกฤษที่ตั้งอยู่ในเขตแดนของสะลินชำระตามกฎหมายอังกฤษ

ข้อ 8 ว่า เจ้าพนักงานที่เมืองเชียงใหม่ เมืองนครลำปาง เมืองลำพูน ถ้าขุนนางที่ตั้งอยู่เขตแดนของสะลินฤากงสุลในกรุงเทพฯ จะต้องการคำหา คำให้การ คำพยานแลผู้ที่เปนพยาน ซึ่งต้องการจะได้ตัดสินความหันตะโทษแลความมิใช่หันตะโทษที่ยังไม่แล้วก็ต้องให้ทุกครั้ง ถ้าระลาการที่เมืองเชียงใหม่ ต้องการคำหา คำให้การ คำพยานแลผู้ที่เปนพยาน ต้องให้เหมือนกันทุกครั้ง

ข้อ 9 ว่า ความซึ่งขุนนางอังกฤษที่ตั้งอยู่เขตแดนของสะลินชำระก็ดี ฤาระลาการที่เมืองเชียงใหม่ ซึ่งได้ตั้งไว้ตามหนังสือสัญญาข้อ 5 นี้ ถ้าคนในบังคับสยามเป็นความเกี่ยวข้องกับคนในบังคับอังกฤษ ฤาคนในบังคับอังกฤษเกี่ยวข้องกับคนในบังคับสยาม เจ้าพนักงานสยาม ฤาเจ้า

พนักงานอังกฤษ ทั้งสองฝ่ายจะให้ขุนนางนายหนึ่ง ไปฟังชำระความก็ได้ ถ้าต้องการคำหาคำให้การ คำพยาน เจ้าพนักงานสยาม เจ้าพนักงานอังกฤษจะคัดส่งให้ อย่าให้คิดเอาค่าจ้างสิ่งใด

ข้อ 10 ว่า คนในบังคับอังกฤษที่มีหนังสือเดินทางสำหรับตัวตามหนังสือสัญญาข้อ 4 ถ้าผู้หนึ่งผู้ใดจะซื้อไม้ตัดไม้กานไม้ที่ป่าเมืองเชียงใหม่ เมืองนครลำปาง เมืองลำพูน ต้องทำหนังสือต่อ เจ้าของป่าให้มีกำหนดปี หนังสือสัญญานั้นทำเป็นสองฉบับ เอาไว้คนละฉบับต้องประทับตรา ตระลาการไทยที่เมืองเชียงใหม่ ซึ่งได้ตั้งไว้ตามหนังสือสัญญาข้อ 5 แลประทับตราเจ้าเชียงใหม่ด้วย แลตระลาการที่เมืองเชียงใหม่ต้องส่งสำเนาหนังสือสัญญาข้อ 5 นั้นๆ ให้แก่ขุนนางอังกฤษที่ตั้งอยู่ เขตแดนของสะลินฉบับหนึ่งทุกครั้ง ถ้าผู้หนึ่งผู้ใดที่เป็นคนในบังคับอังกฤษมีหนังสือสำหรับตัว ตัดไม้กานไม้ในป่าตำบลหนึ่งตำบลใด เจ้าของป่าไม่ยอม ฤๅเกิดกำหนดหนังสือสัญญาที่ทำไว้แล้วนั้น ต้องใช้ราคาผลประโยชน์ที่เสียไปให้แก่เจ้าของป่าตามกงสุลอังกฤษในกรุงเทพฯ ฤๅขุนนางอังกฤษ ที่เขตแดนของสะลินเห็นสมควรถ้าผู้นั้นไม่มีหนังสือสำหรับตัวแล้วต้องชำระตามศาลแลกฎหมาย เมืองนั้น

ข้อ 11 ว่า ตระลาการที่เมืองเชียงใหม่ ซึ่งได้ตั้งไว้ตามหนังสือสัญญาข้อ 5 แลเจ้าเชียงใหม่ ต้องห้ามอย่าให้เจ้าของป่าทำหนังสือสัญญาขายไม้ ฤๅป่าไม้ในตำบลเดียวเป็นสองรายสามราย แล ห้ามอย่าให้ผู้หนึ่งผู้ใดไปตีตราฤๅลอบตราที่เป็นเจ้าของแท้ได้ตัดตีไว้แลต้องช่วยลูกค้าที่ตัดไม้ซื้อไม้ ตามสมควร จะได้เก็บไม้ของตัวได้ ถ้าเจ้าของป่าไม่ให้ตัดไม้กานไม้ ฤๅไม่ให้ขายไม้ตามหนังสือ สัญญาข้อ 5 นี้ว่าไว้ในหนังสือสัญญาข้อ 10 ให้ตระลาการที่เมืองเชียงใหม่ ซึ่งตั้งไว้ตามหนังสือ สัญญาข้อ 5 กับเจ้าเชียงใหม่บังคับให้เจ้าของป่าเสียค่าป่วยการให้กับผู้ซึ่งได้ทำหนังสือสัญญา นั้นถือสมควร ตามกฎหมายฝ่ายสยาม

ข้อ 12 ว่า คนในบังคับอังกฤษซึ่งมาแต่พม่าฝ่ายอังกฤษเข้าไปในเขตแดนสยามถึงของต้อง พักคณานี้ต้องเสียภาษีตามธรรมเนียมเมืองนั้น ถ้าคนในบังคับสยามเข้าไปในเขตแดนอังกฤษ ถึงของต้องพักคณานี้ ต้องเสียภาษีตามคออเวนแมนต์ได้ตั้งไว้

ข้อ 13 ว่า ขุนนางอังกฤษซึ่งตั้งอยู่ที่เขตแดนของสะลิน จะมีอำนาจตามหนังสือสัญญานี้ แลมีอำนาจทุกอย่างเหมือนกงสุลอังกฤษนายหนึ่งตามหนังสือสัญญาทางพระราชไมตรีสมเด็จพระนางเจ้าควีนกรเองแคลนส์ที่ทำไว้ต่อสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินสยาม เมื่อวันที่สิบแปดเดือนเอปริล คฤศตศักราช 1855 ปี แลข้อเพิ่มเติมซึ่งคออเวนแมนต์ฝ่ายสยามกับกอมิสเนอฝ่ายอังกฤษได้ทำไว้ใน วันที่สิบสามเดือน เม คฤศตศักราช 1856 ปี

ข้อ 14 ว่า ไม่มีข้อหนึ่งข้อใดในหนังสือสัญญานี้จะยกข้อความหนังสือสัญญาทางพระราชไมตรี ฤๅหนังสืออื่นๆ ซึ่งใช้อยู่ในระวางคออเวนแมนต์อังกฤษ คออเวนแมนต์สยามปัจจุบันนี้ได้ แต่ ข้อความที่มีอยู่ในสัญญานี้ ใช้ได้เฉพาะที่ได้สัญญาตกลงกันตามหนังสือสัญญาใหม่นี้

ภาคผนวก ข

สนธิสัญญาเชียงใหม่ ฉบับที่ 2

ภาคผนวก ข

สนธิสัญญาในระหว่างกรุงสยามกับกรุงอังกฤษว่าด้วยเมืองเชียงใหม่
เมืองลำปาง เมืองลำพูน ณ วันจันทร์เดือนสิบขึ้นสองค่ำ
จุลศักราช 1245 ปีมแมเบญจศก

ด้วยทางพระราชไมตรีความสงบเรียบร้อยแลทางค้าขายได้ตั้งอยู่โดยผาสุก ในระหว่างกรุง
เกรตบริเตนอังกฤษกับกรุงสยาม อันเป็นอยู่เสมอด้วยหนังสือสัญญาทางพระราชไมตรีที่ลงวันที่ 18
เอปริล คฤศศักราช 1855 คือวันพุธเดือนหกขึ้นสองค่ำ ปีเถาะ สัปตศก 1217 แลในข้อสัญญา
เพิ่มเติมที่ลงวันที่ 13 เม 1856 คือวันอังคาร เดือนหกขึ้นเก้าค่ำ ปีมโรงอัฐศก 1218 แลในการที่
เกี่ยวข้องด้วยแวนแคว้นเมืองนครเชียงใหม่ เมืองนครลำปาง เมืองลำพูน นั้น ก็ได้มีอยู่ด้วยสัญญา
ฉบับหนึ่งต่างหากในระหว่างผู้ปกครอง เมืองอินเดียแลสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินสยาม ลงวันที่ 14
เณรวาริ 1874 คือวันพุธ เดือนยี่แรมสิบสองค่ำ ปีระกาเบญจศก 1235 นั้นแล้ว

แลด้วยสมเด็จพระนางเจ้าราชินีของกรุงเกรตบริเตนแลไอรแลนด์อันรวมกันแลบรมราชาธิ
ราชินีแห่งอินเดีย กับพระบาทสมเด็จพระเจ้าแผ่นดิน บรมราชาธิราชแห่งลาว มลายู กระเหรี่ยง แล
อื่นๆ มีพระราชดำริห์ที่จะประกอบการป้องกันกับความชั่วร้ายในแวนแคว้น เมืองนครเชียงใหม่
เมืองนครลำปาง เมืองลำพูน เปนของฝ่ายไทยให้เปนผลดียิ่งขึ้นแลที่จะเกี่ยวแก่ทางค้าขายใน
ระหว่างเมืองพม่าฝ่ายอังกฤษกับแวนแคว้นที่ได้กล่าวชื่อมาแล้วแต่ต้นนั้น จึงได้มีพระราชหฤทัยตกลง
พร้อมกันที่ยกเลิกหนังสือสัญญาฉบับหนึ่งต่างหากที่ได้ทำเมื่อวันที่ 14 เดือนเณรวาริ 1874 คือวัน
พุธเดือนยี่ แรมสิบสองค่ำ ปีระกาเบญจศก 1235 นั้น แลทำสัญญาใหม่ขึ้นแทน เพราะเหตุฉนั้นจึง
ได้ทรงพระกรุณาโปรดตั้งผู้มีอำนาจที่จะทำสัญญาทั้งสองฝ่าย คือว่า

สมเด็จพระนางเจ้าราชินีของกรุงเกรตบริเตนแลไอรแลนด์อันรวมกัน แลบรมราชาธิราชินี
แห่งอินเดียนั้น

วิลเลียมเฮนรีนิวแมน เอสไควร์แสอมาเขนตีเอตดิงเอเขนต์แลกงสุลเขนราลที่
กรุงเทพมหานคร ของสมเด็จพระนางเจ้าในกรุงสยาม

พระบาทสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินสยาม บรมราชาธิราชแห่งลาว มลายู กระเหรี่ยง แลอื่นๆ จึง
ได้ตั้งเจ้าพระยาภาณุวงษมหาโกษาธิบดี ผู้ได้รับเครื่องราชอิสริยยศมงกุฎสยามชั้นที่ 1 ชื่อมหาสุรา
ภรณ์ แลเครื่องราชอิสริยยศสำหรับตระกูล ชั้นที่ 1 ซึ่งประมุขจลจอมเกล้าเครื่องราชอิสริยยศ
ช้างเผือกชั้นที่ 2 ชื่อจูลวราภรณ์ เสนาบดีว่าการต่างประเทศ แลเปนปรีวเคาน์ซิลลอกับพระยาเจริญ
ราชไมตรี ซึ่งได้รับเครื่องราชอิสริยยศช้างเผือกชั้นที่ 2 ชื่อจูลวราภรณ์ แลเครื่องราชอิสริยยศสำหรับ

ตระกูลชั้นที่ 2 ชื่อหุติยจุลจอมเกล้าวิเศษที่ปกครองราชอาณาจักรแผ่นดินปรีวิเคาน์ซิลลอส แลเป็นผู้บังคับ การศาลต่างประเทศ พระยาเทพประทุม ซึ่งได้รับเครื่องราชอิสริยยศมกุฎสยามชั้นที่ 1 ชื่อมหาสุรา ภรณ์ แลราชอิสริยยศสำหรับตระกูลชั้นที่ 2 ชื่อหุติยจุลจอมเกล้า เป็นปรีวิเคาน์ซิลลอส แลปลัดทูล ฉลองในกรมพระกระลาโหม ทั้งสามนี้เป็นผู้มีอำนาจเต็ม แลผู้มีอำนาจเต็มทั้งสองฝ่ายนั้น เมื่อได้ ส่งหนังสือสำคัญมอบอำนาจให้ซึ่งกันแลกัน แลเห็นว่าเป็นการถูกต้องตามแบบแล้ว ได้ตกลงทำเป็น สัญญามีข้อความเปนหลายข้อดังต่อไปนี้

ข้อ 1 หนังสือสัญญาในระหว่างคอเวอนแมนต์เมืองอินเดียนกับคอเวอนแมนต์ของสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินสยาม ลงวันที่ 14 เดือนเชนวารี คฤศตศักราช 1875 คือวันพุธเดือนยี่แรมสิบสองค่ำ ปีระกาเบญจศก 1235 จะได้ยกเลิกเสียไม่ใช่ต่อไปด้วยสัญญาฉบับนี้

ข้อ 2 ว่า เจ้าพนักงานสยามที่เมืองนครเชียงใหม่ เมืองนครลำปาง เมืองลำพูนจะต้องช่วย ป้องกันในบังคับอังกฤษซึ่งไปมาค้าขายแลมีธุระอื่นๆ ในเมืองนครเชียงใหม่ เมืองนครลำปาง เมือง ลำพูน โดยสมควร

แลคอเวอนแมนต์อังกฤษในฝ่ายอินเดียนก็จะช่วยป้องกันคนในบังคับสยาม ซึ่งมาจากเมือง นครเชียงใหม่ เมืองนครลำปาง เมืองลำพูน ไปค้าขายตามมีธุระอื่นๆ เข้าไปในเขตแดนอังกฤษ เหมือนกัน

ข้อ 3 ว่า คนในบังคับอังกฤษมาแต่เมืองพม่าฝ่ายอังกฤษเข้าไปเมืองนครเชียงใหม่ เมืองนคร ลำปาง เมืองลำพูน ต้องมีหนังสือเดินทางสำหรับตัวของผู้นั้นหรือเมืองพม่าฝ่ายอังกฤษ ฤาขุนนางซึ่งผู้ ครอบครองเมืองพม่าฝ่ายอังกฤษตั้งให้เป็นเจ้าพนักงาน ในหนังสือเดินทางสำหรับตัวนั้น ให้ลงชื่อแล ดำเนินว่ามาด้วยธุระสิ่งใดๆ มีเครื่องอาวุธอย่างไรมาด้วยหนังสือเดินทางนั้นต้องเปลี่ยนใหม่ทุกครั้ง แต่หนังสือเดินทางสำหรับตัวนั้น เจ้าพนักงานซึ่งตั้งอยู่ในเขตแดนชั้นนอกฤาชั้นใน เมืองนคร เชียงใหม่ เมืองนครลำปาง เมืองลำพูนจะเรียกดูต้องให้ดู ถ้าผู้ที่มีหนังสือเดินทางไม่มีสิ่งของ ต้องห้ามตามหนังสือสัญญาทางพระราชไมตรี ลงวันที่ 18 เดือนเอปริด คฤศตศักราช 1855 ปี แล ข้อเพิ่มเติมลงวันที่ 13 เดือนเม คฤศตศักราช 1856 ปี มิได้ขัดขวางไว้ ต้องยอมให้ไปตามระยะทาง ถ้าผู้หนึ่งผู้ใดที่ไม่มีหนังสือเดินทางสำหรับตัว จะให้กลับก็ได้ แต่อย่าทำอันตรายด้วยประการใด หนังสือเดินทางนั้นกงสุลเขนเรลของสมเด็จพระนางเจ้าที่กรุงเทพมหานคร แลกงสุลฤาไวยชกงสุ ลของสมเด็จพระนางเจ้าที่นครเชียงใหม่ จะเป็นผู้ออกให้ก็ได้เหมือนกัน เมื่อเป็นเหตุที่หนังสือ เดินทางเดิมสูญหายไป ฤาพ้นกำหนดหนังสือเดินทางนั้นฤาเป็นเหตุคล้ายกับที่ว่ามานั้น

ถ้าคนในบังคับอังกฤษจะเที่ยวไปมาในแคว้นแผ่นดินสยามต้องรับหนังสือเดินทางของ เจ้าพนักงานฝ่ายสยาม

ถ้าคนในบังคับไทยที่ออกจากเมืองนครเชียงใหม่ เมืองนครลำปาง เมืองลำพูนไปยังเมืองพม่าฝ่ายอังกฤษ ต้องมีหนังสือเดินทางของผู้ครองเมืองนครเชียงใหม่ เมืองนครลำปาง เมืองลำพูน ในหนังสือเดินทางนั้น ให้ลงชื่อแลคำหาญมาด้วยธรรมาวุธใด ๆ มีเครื่องอาวุธอย่างไรมาด้วย หนังสือเดินทางนั้นต้องเปลี่ยนใหม่ทุกครั้ง แลถ้าเจ้าพนักงานซึ่งอยู่ในเขตแดนชั้นนอกในฝ่ายพม่าอังกฤษ จะเรียกดูต้องให้ดู ถ้าผู้ที่มีหนังสือเดินทางไม่มีสิ่งของต้องห้าม มิให้ขัดขวางไว้ ต้องยอมให้ไปในระยะทาง ถ้าผู้หนึ่งผู้ใดไม่มีหนังสือเดินทางจะให้กลับก็ได้ แต่อย่าให้ทำอันตรายด้วยประการใด

ข้อ 4 ว่า คนในบังคับอังกฤษซึ่งมาแต่พม่าฝ่ายอังกฤษ เข้าไปในเขตแดนสยามถึงของต้องพิศภักดิ์ต้องเสียภาษีตามธรรมเนียมเมืองนั้น ถ้าคนในบังคับสยามเข้าไปในเขตแดนอังกฤษ ถึงของต้องพิศภักดิ์จะต้องเสียภาษีตามคอเวนแอนต์ได้ตั้งไว้ มันทาพิศภักดิ์อากรทั้งหลายนี้ จะได้ตีพิมพ์สำหรับที่จะให้คนทั้งปวงทราบทั่วกัน

ข้อ 5 ว่า สมเด็จพระเจ้าแผ่นดินสยามจะให้เจ้านครเชียงใหม่ตั้งด่านกองตระเวนแลให้มีเจ้าพนักงานกำกับบริมฝั่งแม่น้ำสะวันที่เป็นเขตแดนเมืองนครเชียงใหม่ซึ่งเป็นของฝ่ายสยาม แล้วใหม่ โปลิตซึ่งอยู่พอสมควร จะได้ระงับห้ามโจรผู้ร้ายแลการอื่นๆ ที่เป็นสำคัญ

ข้อ 6 ผู้หนึ่งผู้ใดต้องกะตือราปกินโทษอยู่ด้วยเปฯโจรผู้ร้ายคนปล้นทรัพย์อาการที่เป็นจกรจวมหันตโทษ ในเมืองนครเชียงใหม่ เมืองนครลำปาง เมืองลำพูน หนีรอดไปในเขตแดนอังกฤษ เจ้าพนักงานอังกฤษแลโปลิตจะช่วยติดตามจับผู้ร้ายโดยแข็งแรง ถ้าได้ตัวผู้ร้ายเช่นนั้นเป็นคนในบังคับสยามแล้ว ฤาเป็น คนในบังคับประเทศอื่นนอกจากประเทศสยามแลอังกฤษ จะส่งให้เจ้าพนักงานสยามที่เมืองนครเชียงใหม่ แต่ที่ถูตามกฎหมาย การส่งคนโทษเมืองต่อเมืองที่มีอยู่ในเมืองอินเดียของอังกฤษในเวลานั้น ถ้าเป็นคนในบังคับอังกฤษจะส่งให้เจ้าพนักงานไทย ฤาจะให้เจ้าพนักงานอังกฤษจัดการก็สุดแต่ข้าหลวงอังกฤษที่เมืองพม่าฝ่ายอังกฤษ ฤาขุนนางผู้ใดที่ข้าหลวงได้มอบการไว้วันนั้นตัดสิน ถ้าผู้หนึ่งผู้ใดต้องกะตือราปกินโทษอยู่ด้วยเป็นผู้ร้ายฆ่าคนปล้นทรัพย์ อาการที่เป็นจกรจวมหันตโทษในเขตแดนอังกฤษหนีรอดไปในเขตแดนเมืองนครเชียงใหม่ เมืองนครลำปาง เมืองลำพูน เจ้าพนักงานฝ่ายสยามกบโปลิตจะช่วยติดตามจับผู้ร้ายโดยแข็งแรง ถ้าได้ตัวผู้ร้ายเช่นนั้นเป็นคนในบังคับอังกฤษ ต้องส่งให้เจ้าพนักงานอังกฤษ ตามกฎหมายการส่งคนโทษที่มีอยู่ในประเทศสยามในเวลานั้น ถ้าเป็นคนในบังคับสยาม ฤาเป็นคนชาติอื่นที่ไม่มีหนังสือสัญญาทางพระราชไมตรีกับประเทศสยาม จะส่งให้เจ้าหน้าพนักงานอังกฤษฤาเจ้าพนักงานไทยจะชำระเอง ก็ได้แล้วแต่เจ้าพนักงานไทยจะตัดสิน เมื่อได้ปลุกษากับกงสุลกาไวขงสุลแล้ว

ข้อ 7 ผลประโยชน์ของบันดาคนในบังคับอังกฤษที่มายังเมืองนครเชียงใหม่ เมืองนครลำปาง เมืองลำพูน นั้น จะได้ให้กงสุลกาไวขงสุลอังกฤษผู้ที่จะได้ตั้งขึ้นไปอยู่เมืองนครเชียงใหม่ นั้น เป็นผู้ตรวจตราระวังรักษา แลมีอำนาจที่จะพิจารณาความมโนสารแลความนครบาล ตาม

เนื้อความที่มีในข้อ 2 ของไขข้อสัญญาเพิ่มเติม วันที่ 13 เดือนเมษายนศักราช 1856 คือวันอังคาร เดือนหกขึ้นเก้าค่ำปีมะโรงอัฐศักราช 1218 แต่ต้องทำตามความที่ว่าไว้ในข้อ 8 ของหนังสือสัญญาฉบับนี้

ข้อ 8 สมเด็จพระเจ้าแผ่นดินสยามจะตั้งผู้ซึ่งสมควรให้เป็นตระลาการเข้าหลวงคนเดียวหลายคนอยู่ที่เมืองนครเชียงใหม่ เพื่อประโยชน์ที่จะว่าไว้ในที่นี้ต่อไป ตระลาการนั้นต้องทำตามกำหนดเนื้อความที่มีอยู่ในสัญญานี้แล้ว มีอำนาจที่จะพิจารณาความมโนสาร่า ความนครบาลก็ได้ทุกเรื่อง ในถ้อยความที่จะเกิดมีขึ้นในเมืองนครเชียงใหม่ เมืองนครลำปาง เมืองลำพูน บันดาลความในระหว่างคนในบังคับอังกฤษ ภายในความที่คนในบังคับอังกฤษจะเป็นผู้กล่าวโทษก็ดี ถ้าเป็นผู้ถูกฟ้องต้องคดีต้องเรียกหามาพิจารณาก็ดี ถ้าเป็นโจทก์ก็ดี เป็นจำเลยก็ดี ชำระได้มหัดตามกฎหมายฝ่ายสยาม แต่ต้องให้ถืออยู่เป็นนิจว่าบันดาลความที่ว่ามาเหล่านี้ กงสุลไวกงสุลจะต้องไปอยู่ในเวลาที่ชำระได้ แลในความที่สับเขกอังกฤษเป็นจำเลย ถ้าผู้ถูกฟ้องนั้นจะต้องคัดสำนวนความให้กงสุลไวกงสุล ไม่คิดค่าธรรมเนียมที่จะคิดเทียบถ้อยคำสำนวนนั้น แลถ้ากงสุลเห็นว่าเป็นการสมควรในผลประโยชน์ทางยุติธรรม จะแนะนำให้ตระลาการได้ด้วยต้องทำตามข้อความนี้ดีกว่าในเวลาก่อนที่จะตัดสินความนั้น ในความที่จำเลยถูกฟ้องเป็นสับเขกอังกฤษ ถ้ากงสุลไวกงสุลเห็นสมควรในผลประโยชน์ทางยุติธรรม โดยจะเขียนหนังสือคำขอด้วยลายมือของกงสุลไวกงสุลเองเป็นการชี้ให้ตระลาการ เพื่อจะสำแดงความปรารถนาของกงสุลไวกงสุล ในความเรื่องใดเรื่องหนึ่งซึ่งโจทก์จำเลยเป็นคนในบังคับอังกฤษทั้ง 2 ฝ่าย ภายในความเรื่องซึ่งคนในบังคับอังกฤษผู้ต้องคดีถูกฟ้องต้องเรียกหาเป็นจำเลยนั้น ให้ส่งไปยังศาลกงสุลที่เมืองนครเชียงใหม่ เพื่อจะได้วางบทกฎหมายดังนี้ กงสุลไวกงสุลนั้นมีอำนาจที่จะทำได้และความเรื่องนั้นก็ส่งไปยังศาลที่กล่าวมาเมื่อคืน ตามการที่กงสุลไวกงสุลขอด้วยแลความเรื่องนั้นก็สุดแต่กงสุลไวกงสุลจะตัดสิน ตามความข้อ 2 ในไขข้อสัญญาเพิ่มเติม วันที่ 13 เดือนเมษายนศักราช 1856 คือวันอังคาร เดือน 6 ขึ้นเก้าค่ำ ปีมะโรงอัฐศักราช 1218 กงสุลไวกงสุลนั้นในเวลาที่มีเหตุสมควรจะเข้าหาคนในบังคับอังกฤษผู้ที่ต้องจำอยู่โดยโทษโดยคำตัดสินของตระลาการนั้นได้ตลอดเวลา แลถ้ากงสุลเห็นสมควรว่าจะย้ายคนโทษนั้นมาจำเสียที่ๆ ชังของกงสุลต่อไปให้ครบกำหนดตามคำตัดสินนั้นก็ ได้ ค่าธรรมเนียมความสำหรับศาลซึ่งจะเรียกเสมอเหมือนกันทั้ง 2 ฝ่าย จะเป็นคนในบังคับอังกฤษก็ดี คนในบังคับไทยก็ดี จะประกาศให้รู้ทั่วกัน

ข้อ 9 ว่าในความแห่งแลความนครบาลซึ่งสับเขกอังกฤษเป็นโจทก์เป็นจำเลยแลซึ่งตระลาการนั้นต้องเป็นผู้ชำระ ฝ่ายโจทก์ฝ่ายจำเลยจะร้องอุทธรความถึงกรุงเทพมหานครได้ แลผู้ที่เปนสับเขกอังกฤษนั้น โดยได้รับอนุญาตต่อกงสุลไวกงสุลอังกฤษ ถ้าเป็นความอย่างอื่น โดยอนุญาตตระลาการ

บรรดาความเช่นนี้ต้องส่งสำนวนความกับความเห็นของพระลากรมาที่กรุงเทพมหานคร แลความอุทธรณ์นั้นเจ้าพนักงานฝ่ายสยามกับกงสุลเยนเรลของสมเด็จพระนางเจ้าจะปฤყษาพร้อม กันตัดสิน แต่ต้องถืออยู่เป็นเสมอว่า บรรดาความที่จำเลยอุทธรณ์ฟ้องเป็นสัปเสกสยาม เจ้าพนักงาน ฝ่ายสยามเป็นผู้ตัดสินความอุทธรณ์นั้นเดจขาด แลบรรดาความอุทธรณ์อื่นๆ ที่สัปเสกอังกฤษเป็นคู่ความ กงสุลเยนเรลของสมเด็จพระนางเจ้าเป็นผู้ตัดสินความอุทธรณ์นั้นเดจขาด ในเวลาที่ความยังอุทธรณ์ ค้างอยู่ คำตัดสินที่ศาลเมืองนครเชียงใหม่ต้องงดไว้ตามกำหนดเวลาที่จะได้มีไว้ ตามแต่ พระลากรกับกงสุลฤาไวชกงสุลจะตกลงกัน

ในความอุทธรณ์เช่นว่ามาข้างบนนี้ต้องขออุทธรณ์ที่ศาลเมืองนครเชียงใหม่ในกำหนดเดือนหนึ่ง นับตั้งแต่วันที่ได้ตัดสินความเดิมนั้น แลต้องมาร้องอุทธรณ์ที่กรุงเทพมหานครตามเวลาที่สมควร ตามที่ศาลเมืองนครเชียงใหม่จะกำหนด ถ้าไม่มาร้องอุทธรณ์ตามกำหนดความนั้น จะไม่รับฟ้องอุทธรณ์ คำตัดสินนั้น

ข้อ 10 เจ้าพนักงานอังกฤษที่เขตรแดนพม่าฝ่ายอังกฤษ แลเจ้าพนักงานไทยที่เมืองนคร เชียงใหม่ เมืองนครลำปาง เมืองลำพูน จะจัดหาแลส่งคำพยานแลผู้ที่เป้นพยานซึ่งต้องการจะได้ ตัดสินความมโนสาเร่แลความนครบาลที่ยังชำระไม่แล้วนศาลกงสุลแลศาลไทยที่กรุงเทพมหานคร แลที่เมืองนครเชียงใหม่ซึ่งกันและกันที่เป้นการสำคัญควรจะส่ง

ข้อ 11 ว่า คนในบังคับอังกฤษมีความปรารถนาจะซื้อไม้ตัด ไม้กาน ไม้ที่ป่าเมืองนคร เชียงใหม่ เมืองนครลำปาง เมืองลำพูน ต้องทำหนังสือสัญญาต่อเจ้าของป่าให้มีกำหนดมีหนังสือ สัญญานั้นทำเป้นสองฉบับเอาไว้คนละฉบับ ต้องประทับตรากงสุลฤาไวชกงสุลอังกฤษแลตราการ ไทยฤาข้าหลวงที่เมืองนครเชียงใหม่ ซึ่งได้ตั้งตามหนังสือสัญญานี้ข้อ 8 แลประทับตราเจ้าของเมือง นั้นด้วย แลหนังสือสัญญาเช่าป่าไม้เหล่านี้ จะต้องจดบาญชีไว้ที่ศาลกงสุลอังกฤษแลศาลไทยที่เมือง นครเชียงใหม่ทุกฉบับ ถ้าผู้หนึ่งผู้ใดตัด ไม้กาน ไม้ในป่าตำบลหนึ่งตำบลใด เจ้าของป่าไม้ไม่ยอมฤา เกินกำหนดหนังสือสัญญาที่ทำไว้แล้ว ต้องใช้ราคาผลประโยชน์ที่เสียไปให้แก่เจ้าของป่า ตามกงสุล อังกฤษที่เมืองนครเชียงใหม่จะตัดสินการที่จะเปลี่ยนชื่อผู้เช่าป่าฤาเปลี่ยนชื่อผู้เช่าป่าเปลี่ยนชื่อผู้ เจ้าของป่านั้น จะต้องทำตามธรรมเนียมประทับตราแลจดบาญชีใหม่อีกเหมือนกัน

ค่าธรรมเนียมลงชื่อประทับตราแลจดบาญชีหนังสือสัญญาเช่าป่าไม้นั้น จะกำหนดไว้แต่ พอประมาณแลตีพิมพ์ให้ทราบทั่วกัน

ข้อ 12 ว่า พระลากรแลข้าหลวงไทยที่เมืองนครเชียงใหม่ ซึ่งได้ตั้งไว้ตามหนังสือสัญญาข้อ 8 แลพร้อมด้วยเจ้าพนักงานในเมืองนั้น จะห้ามอย่าให้เจ้าของป่าทำหนังสือสัญญาขายไม้ป่าป่าไม้ ในป่าตำบลเดียวเป้นสองรายเป้นสามราย แลห้ามอย่าให้ผู้หนึ่งผู้ใดไปตีตราฤาตราที่เป้นเจ้าของแท้ ได้ตัดตราไว้ แลต้องช่วยลูกค้าที่ตัดไม้ซื้อไม้ตามสมควรจะได้เก็บไม้ของตัวได้ ถ้าเจ้าของป่าไม่ให้

ตัดไม้กานไม้ ฤาไม้ให้ถอยไม้ตามหนังสือสัญญาชื่อ ไม้ที่ว่าไว้ในหนังสือสัญญานี้ ข้อ 11 ให้
 ตระลาการแลข้าหลวงไทยที่เมืองนครเชียงใหม่ กับเจ้าพนักงานในเมืองนั้น บังคับให้เจ้าของป่าเสีย
 ค่าป่วยการให้แก่ผู้ซึ่งได้ทำหนังสือสัญญานั้นพอสมควรตามกฎหมายฝ่ายสยาม

ข้อ 13 ว่า ข้อความที่มีอยู่ในสัญญานี้ ใช้ได้เฉพาะที่ได้สัญญาตกลงกันเต็มในหนังสือสัญญา
 ใหม่ นี้ ไม่มีข้อหนึ่งข้อใดในหนังสือสัญญานี้จะยกข้อความหนังสือสัญญาทางพระราชไมตรีแลทาง
 ค้าขาย ในระหว่างสมเด็จพระนางเจ้ากับสมเด็จพระเจ้ากรุงสยาม ที่ลงวันที่ 18 เดือนเอปรีล คฤชต
 ศักราช 1855 วันพฤษภาคม ขึ้นสองค่ำ ปีเถาะสัปตศก ศักราช 1217 กับหนังสือไขข้อสัญญา
 เพิ่มเติม วันที่ 13 เดือนเมษายน คฤชตศักราช 1856 วันอังคาร เดือนหก ขึ้นเก้าค่ำ ปีมโรงอัฐศก ศักราช
 1218

ข้อ 14 หนังสือสัญญานี้ทำไว้เป็นภาษาอังกฤษแลภาษาสยาม เนื้อความอันเดียวกันได้ตกลง
 กันถ้าเป็นเหตุการณ์ถึงกัน ในสัญญานี้ต้องเอาคำอังกฤษเป็นแน่

ข้อ 15 หนังสือสัญญานี้จะใช้ได้ในทันทีเมื่อได้รั้ตีไฟกันแล้ว แลจะใช้ต่อไปได้ใน 7 ปี
 ตั้งแต่วันที่รั้ตีไฟนั้นไป เว้นเสียแต่ที่คอเวอนแมนต์ผู้ทำสัญญาทั้งสองฝ่ายนี้จะแจ้งความประสงค์ว่า
 ควรจะเลิกเสียก่อนถึงกำหนด 7 ปีนั้น ถ้าไม่ได้แจ้งความประสงค์ต่อกันในเวลาก่อนสิ้นกำหนด 7 ปี
 แล้ว คงยังเป็นอันใช้ได้ไปกว่าจะสิ้นกำหนดปีหนึ่ง นับแต่วันที่คอเวอนแมนต์ผู้ทำหนังสือสัญญา
 นั้น ได้แจ้งความประสงค์ที่จะเลิกเสีย คอเวอนแมนต์ผู้ทำหนังสือสัญญาทั้งสองฝ่ายนี้ ใดๆ ก็ดี
 ยังรักษาอำนาจที่จะแก้ไขข้อความเหล่านั้น โดยการที่จะยอมตกลงพร้อมกันทั้งสองฝ่าย ว่าข้อความ
 นั้นใช้ไปเห็นควรจะต้องแก้ไขเสีย

ข้อ 16 หนังสือสัญญานี้จะรั้ตีไฟแลแลกเปลี่ยนกันที่กรุงเทพมหานคร โดยเร็วในการที่จะ
 ให้เป็น พยานสำคัญในหนังสือสัญญานี้ ผู้มีอำนาจทั้งสองฝ่ายได้ลงชื่อไว้เหมือนกันทั้งสองฉบับ แล
 ได้ประทับตราลงไว้ด้วย

ได้ทำที่กรุงเทพมหานคร เมื่อ ณ วันที่สาม เดือนเชบเตมเบอ ปีมีคฤชตศักราช 1883 ตรง
 กับวันจันทร์ เดือนสิบ ขึ้นสองค่ำ ปีมแมเบญจศก จุลศักราช 1245

แล

กฎหมายอังกฤษที่จะต้องส่งคนโทษ 10 อย่าง ตามที่ได้ลงไว้
ในหนังสือสัญญานี้ให้ผู้ที่ต้องส่งคนโทษเข้าใจตามข้อความ
ในกฎหมายอังกฤษที่เรียกว่า 10 อย่าง

ที่ 1 เมอร์เดอ โทษฆ่ามนุษย์ตาย คือมหันตโทษ ให้ถือว่า

- (1) ถ้าผู้ที่ฆ่าคนนอกกฎหมายได้ทำด้วยการแกล้งแกลการ โกรธทำให้ผู้หนึ่งผู้ใดตาย
- (2) ถ้าได้ทำแกล้งที่จะทำอันตรายแก่ตัว ซึ่งผู้ทำรู้ว่าเปนเหตุที่จะให้ตาย
- (3) ถ้าแกล้งจะทำอันตรายแก่ผู้หนึ่งผู้ใด อันพอควรจะเป็นเหตุตายตามธรรมดา
- (4) ถ้าผู้ทำฯ สิ่งหนึ่งสิ่งใด ซึ่งเขานัดว่าเป็นเหตุอันตรายแก่ชีวิต แต่ไม่มีที่จะแก้ตัว

ที่ 2 กาลเปเบลฮอมิไซด์ คือฆ่าคนผิดกฎหมายไม่ถึงมหันตโทษ ให้ถือว่า คือถ้าผู้หนึ่งผู้ใดมา
ทำเหตุให้โกรธเหลือที่จะอดได้ แลในทันใดนั้นเขาจึงฆ่าคนที่ทำให้โกรธนั้นตายถ้าผู้อื่นผิด
ไปเป็นการไม่แกล้ง ถ้าป้องกันรักษาทรัพย์ แลป้องกันตัวโดยสุจริต แลได้ทำเกินกฎหมายห้ามจึงได้
ฆ่าผู้ที่ต่อสู้นั้นตาย

ที่ 3 คือเดกอยเต ตั้งกองเปนผู้ร้ายปล้น ให้ถือว่า ถ้าตั้งกองชองสุ่มเข้าเปนพวกกันตั้งแต่ห้า
คนขึ้นไป แลคิดตั้งใจว่าจะไปปล้นตีชิงวิ่งราวก็ดี ถ้าได้ลงมือทำความร้ายแก่เขาแล้ว

ที่ 4 รอบเบอร์รี่ คือกอดขี่กรร โขกเอาทรัพย์ ให้ถือว่า คือเอาทรัพย์เขาที่เจ้าของได้ยอมอนุญาต
คือกอดขี่กรร โขกเอาทรัพย์

ที่ 5 เทฟ คือขโมย ให้ถือว่า ขโมยยกยอทรัพย์สิ่งของเขาไป แลสิ่งของที่เจ้าของมิได้
อนุญาตให้มาหยิบฉวยเอาไป แลยกหยิบให้เคลื่อนจากที่ไปเป็นประโยชน์ของตน

ที่ 6 ฟอเยเร คือทำหนังสือปลอมแลปลอมแก้หนังสือ ให้ถือว่า ทำหนังสือปลอม ชูด ลบ
แก้หนังสือ จะให้ผู้หนึ่งผู้ใดเสียประโยชน์

ที่ 7 เกาเตอพีซ คือทำเงินทำทอง ซึ่งมีตราแผ่นดินปลอมใช้แลแกะตราปลอม

ที่ 8 กิดแนฟ ว่าลักคนหนี

ที่ 9 เรป คือข่มขืนทำชำเราหญิง ให้ถือว่า

- (1) ข่มขืนหญิงทำชำเรา หญิงไม่ยอมขัดเคืองห้าม
- (2) ผู้หญิงไม่ได้ยอม
- (3) ผู้หญิงยอมด้วยกลัว

(4) ผู้หญิงยอมเพราะคิดว่าเป็นผ้า

(5) ทำชำเราข่มขืนหญิงยังไม่ครบ 11 ปี

ที่ 10 มีสชบไบไฟ ออไบเอนีเอสโปลซ์ฟ คือทังไฟ แลคินระเบ็ดต่างๆ ที่จะให้เปนอันตราย
แก่ชีวิตรแลแลทรพ์สมบัติ

(ลงชื่อ)

เจ้าพระยาภาณุวงษ์

(ลงชื่อ)

พระยาเจริญราชไมตรี

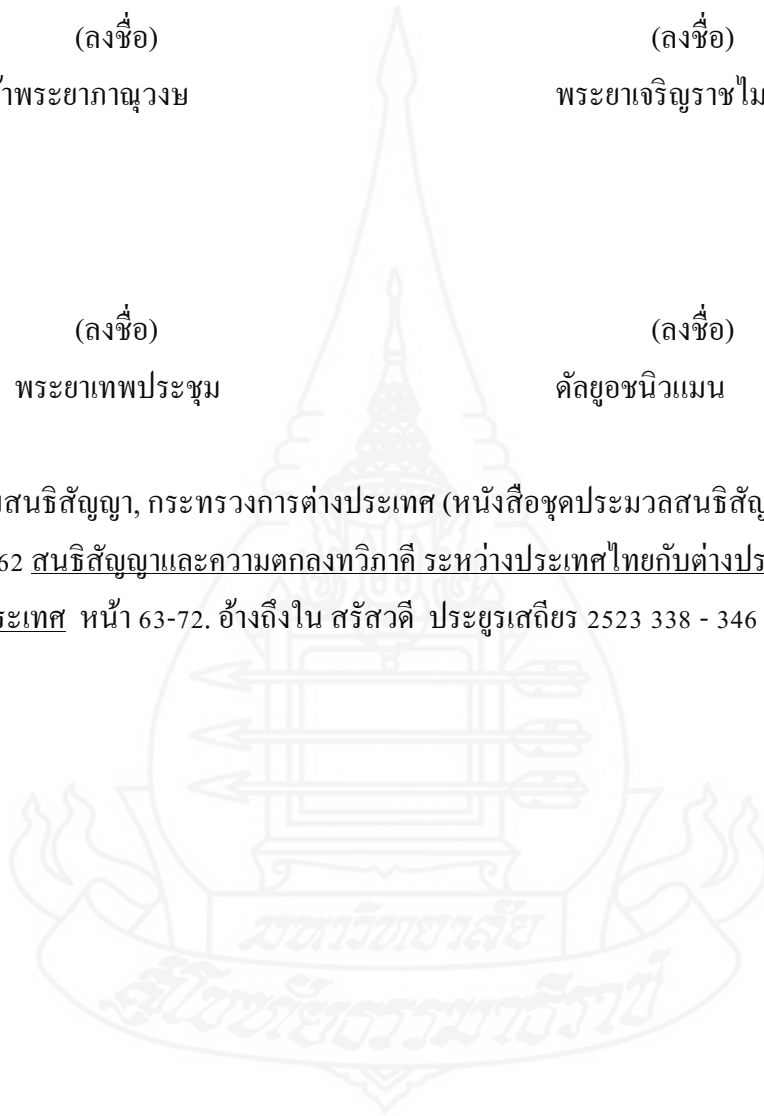
(ลงชื่อ)

พระยาเทพประทุม

(ลงชื่อ)

คัลยูนินวแมน

ที่มา : กรมสนธิสัญญา, กระทรวงการต่างประเทศ (หนังสือชุดประมวลสนธิสัญญา เล่ม 2 พ.ศ.
2451 – 2462 สนธิสัญญาและความตกลงทวิภาคี ระหว่างประเทศไทยกับต่างประเทศและองค์การ
ระหว่างประเทศ หน้า 63-72. อ้างถึงใน สรัสวดี ประยูรเสถียร 2523 338 - 346

ภาคผนวก ค

สายสกุลเจ้าหลวงเชียงใหม่

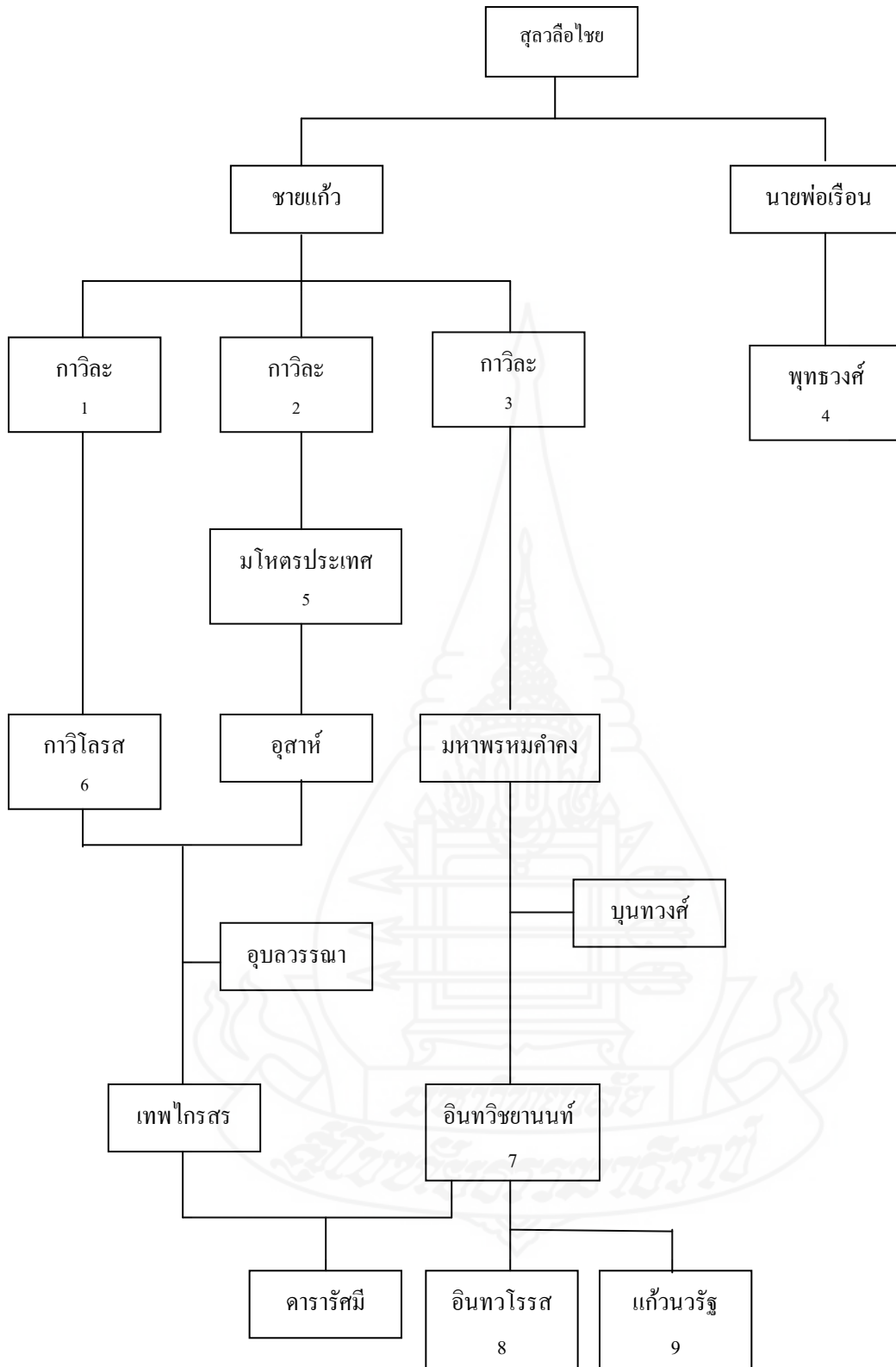

ภาคผนวก ค
 สายสกุลเจ้าหลวงเชียงใหม่
 เจ้าหลวงเชียงใหม่ (พ.ศ.2325 – 2482)

เจ้าหลวงเชียงใหม่	ช่วงดำรงตำแหน่งเจ้าหลวง
พระเจ้ากาวิละ	พ.ศ.2324 – 2358
พระยาธรรมลังกา	พ.ศ.2359 - 2364
พระยากำฝั้น	พ.ศ.2366 - 2368
พระยาพุทธวงศ์	พ.ศ.2369 - 2389
พระเจ้ามโหตรประเทศ	พ.ศ.2309 - 2397
พระเจ้ากาวิโลรสสุริยวงศ์	พ.ศ.2399 - 2413
พระเจ้าอินทวิชยานนท์	พ.ศ.2416 - 2440
เจ้าอินทวโรรสสุริยวงศ์	พ.ศ.2444- 2452
พลตรี เจ้าแก้วนารี	พ.ศ.2454 – 2482

พระประวัติพระเจ้าอินทวิชยานนท์

พระเจ้าอินทวิชยานนท์เป็นโอรสของเจ้าราชวงศ์มหาพรหมคำคงกับแม่เจ้าคำหล้า มีพระปรมาภิไธยว่า “พระเจ้าอินทวิชยานนท์ พหลเทพยภักดี ศรีโยนางคราชวงษาธิปไตยสุรสิทธินาคราประเทศราชานุภาวบริหารภูบาลบพิตร สถิตยชียงคราชวงษ พระเจ้านครเชียงใหม่” ทรงอยู่ในราชวงศ์ทิพย์จักราธิวงศ์ ครองราชย์เป็นพระเจ้านครเชียงใหม่องค์ที่ 7 ระหว่าง พ.ศ.2416 – 2440 รวมระยะเวลาครองราชย์ 24 ปี ทรงดำรงพระอิสริยยศเป็นเจ้าประเทศราชองค์สุดท้าย ที่ทรงครองพระราชอำนาจเหนือล้านนาอย่างแท้จริง เพราะใน 2 รัชสมัยต่อมาคือ เจ้าอินทวโรรสสุริยวงศ์และพลตรีเจ้าแก้วนรรัฐ พระราชอำนาจในฐานะเจ้าผู้ครองนครได้ถูกลดลงและได้ถูกยกเลิกไปในที่สุด เมื่อครั้งเปลี่ยนแปลงการปกครองในสมัยรัชกาลที่ 7 พ.ศ. 2475

พระเจ้าอินทวิชยานนท์ มีชายาและโอรสธิดาดังนี้

1. แม่เจ้าทิพไกรสร
  - 1.1 เจ้าหญิงจันทโรสภา
  - 1.2 เจ้าดารารัศมี (พระราชชายาในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว)
2. เจ้าหญิงรินคำ
  - 2.1 มหาอำมาตย์โท เจ้าอินทวโรรสสุริยวงศ์ (เจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่ องค์ที่ 8)
3. เจ้าแม่เขียว
  - 3.1 มหาอำมาตย์โท พลตรีเจ้าแก้วนรรัฐ (เจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่ องค์ที่ 9)
  - 3.2 เจ้าหญิงจอมจันทร ฅ เชียงใหม่
4. เจ้าหญิงเทพ
  - 4.1 เจ้าน้อยโตน ฅ เชียงใหม่
  - 4.2 เจ้าแก้วปราบเมือง ฅ เชียงใหม่
5. หม่อมช่างซอ
  - 5.1 เจ้าน้อยมหาวัน ฅ เชียงใหม่
6. หม่อมคำ
  - 6.1 เจ้าราชวงศ์น้อยจัตติยะ
  - 6.2 เจ้าหญิงคำข้าย ฅ เชียงใหม่
7. หม่อมป้อม
  - 7.1 เจ้าหญิงคำห้าง ฅ เชียงใหม่

พระกรณียกิจ

- ทรงทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา บูรณะและปฏิสังขรณ์วัดหลายวัด อาทิ วัดกิตติ วัดช่วงสิงห์ และทรงสร้างเสริมพระบรมธาตุคอกยสุเทพ ในปี พ.ศ. 2419
- พ.ศ.2417 ทรงสถาปนาแม่ฮ่องสอน ขึ้นเป็นเมืองแห่งใหม่
- พ.ศ.2420 ทรงดำริให้สร้างสะพานข้ามแม่น้ำปิง เชื่อมไปยังท่าวัดเกต
- พ.ศ.2426 ทรงตั้งเมืองฝางขึ้นเป็นเมืองแห่งใหม่ และส่งเจ้าม้าวางศ์ไปเป็นเจ้าเมืองฝาง

เครื่องราชอิสริยาภรณ์

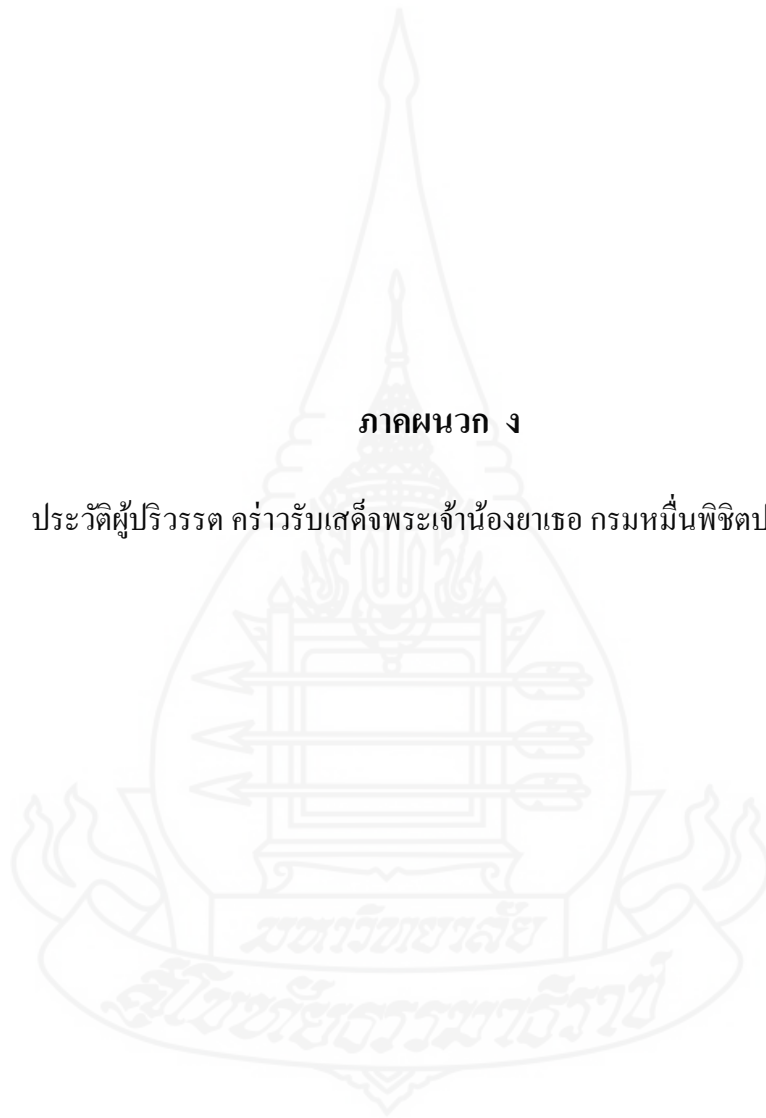
- พ.ศ.2436 ได้รับพระราชทานเครื่องขัตติยราชอิสริยาภรณ์อันมีเกียรติยศยิ่ง มหาจักรีบรมราชวงศ์ (ม.จ.ก.)

พระเจ้าอินทวิชยานนท์ถึงแก่พิราลัย เมื่อวันที่ 23 พฤศจิกายน พ.ศ. 2440 ครองราชย์สมบัติ 24 ปี

ภาคผนวก ง

ประวัติผู้ปริวรรต คร่ำวรับเสด็จพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร

ภาคผนวก ง
ประวัติผู้ปริวรรต

ประวัตินายเจริญ มาลาโรจน์ (มาลา คำจันทร์)
ผู้ปริวรรตคราวรับเสด็จ พระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นพิฆิตปรีชากร

ชื่อจริง นายเจริญ มาลาโรจน์

นามปากกา มาลา คำจันทร์

ประวัติครอบครัว เกิดวันที่ 12 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2495 ณ บ้านเลขที่ 196 หมู่ที่ 5 ตำบลเมืองพาน
อำเภอพาน จังหวัดเชียงราย

ประวัติการศึกษา

- ประถมศึกษาปีที่ 1 - 4 โรงเรียนบ้านสันติวัน
- ประถมศึกษาปีที่ 5 - 7 โรงเรียนศิริมาตย์ฯ
- มัธยมศึกษาปีที่ 1 - 3 โรงเรียนศิริมาตย์ฯ
- ประกาศนียบัตรวิชาการศึกษาชั้นต้น (ป.กศ.ต้น) วิทยาลัยครูเชียงใหม่
- ศึกษาศาสตร์บัณฑิต (การสอนภาษาไทย) มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
- อักษรศาสตรมหาบัณฑิต (จารึกภาษาไทย) มหาวิทยาลัยศิลปากร

ประวัติการทำงาน

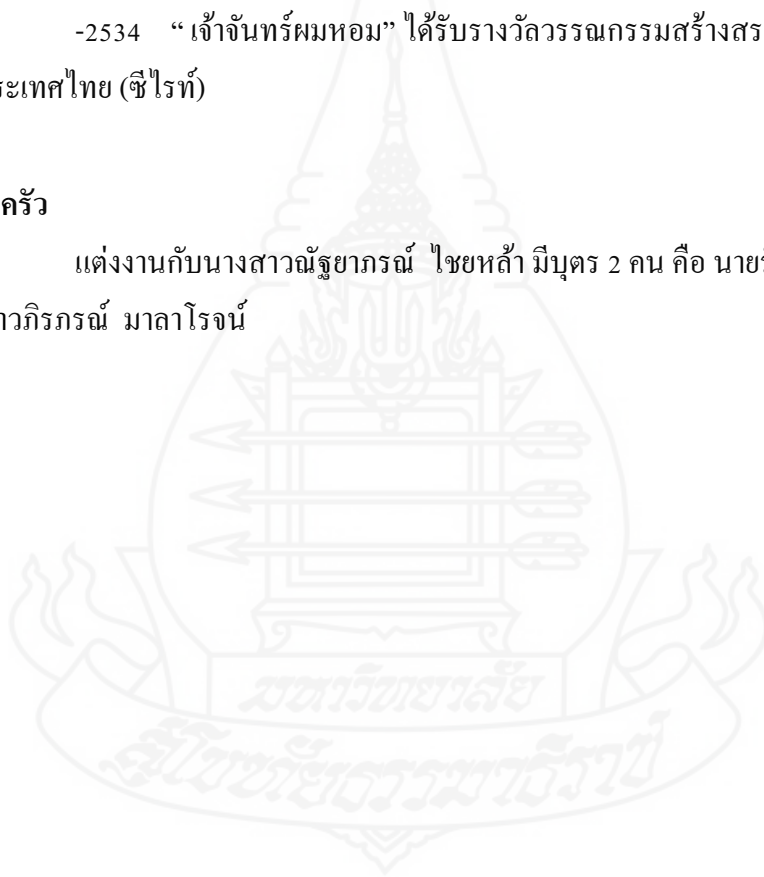
- ครู โรงเรียนสุวรรณราชวิทยาคาร ต.ยูหว่า อ.สันป่าตอง จ.เชียงใหม่
- ครู โรงเรียนศรีอรุณ อ.สันป่าตอง จ.เชียงใหม่
- ครู โรงเรียนวัดกู่คำ อ.สันป่าตอง จ.เชียงใหม่
- ครูใหญ่โรงเรียนบ้านห้วยตอง ต.แม่วิน อ.สันป่าตอง จ.เชียงใหม่
- ครูโรงเรียนบ้านห้วยขวาง ต.แม่วิน อ.สันป่าตอง จ.เชียงใหม่
- ผู้ช่วยกองบรรณาธิการนิตยสารถนนหนังสือ
- อาจารย์สอนวิชาภาษาไทย มหาวิทยาลัยหอการค้าไทย
- อาจารย์ประจำภาควิชาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
- ปัจจุบันนักเขียนอิสระ

ผลงานดีเด่นด้านวรรณกรรม

- 2523 หมู่บ้านอาบจันทร์ กรุงเทพฯ:ต้นหมาก
- 2526 นกแอ่นฟ้า กรุงเทพฯ:ต้นหมาก
- 2531 เจี้ยวเสือไฟ กรุงเทพฯ:กำแพง
- 2534 เจ้าจันทร์ผมหอม นิราศพระธาตุอินทร์แขวง กรุงเทพฯ:กณธร
- 2545 คร่ำารับเสด็จพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร (ปรีวรรต)
- 2521 รางวัลช่อการะเกด นิตยสารถนนหนังสือ
- 2523 “หมู่บ้านอาบจันทร์” ได้รับรางวัลดีเด่นประเภทบันเทิงคดี หนังสือสำหรับเด็กก่อนวัยรุ่น จากคณะกรรมการพัฒนาหนังสือแห่งชาติ
- 2534 “เจ้าจันทร์ผมหอม” ได้รับรางวัลวรรณกรรมสร้างสรรค์ยอดเยี่ยมแห่งอาเซียนประเทศไทย (ซีไรท์)

ชีวิตครอบครัว

แต่งงานกับนางสาวณัฐยาภรณ์ ไชยหล้า มีบุตร 2 คน คือ นายรักพล มาลาโรจน์ และนางสาวกิริภรณ์ มาลาโรจน์

ประวัติผู้วิจัย

ชื่อ	นายกฤษณะ พ่วงรักษา
วัน เดือน ปีเกิด	26 ตุลาคม 2500
สถานที่เกิด	อำเภอบ้านฉาง จังหวัดระยอง
ประวัติการศึกษา	กศ.บ. (ภาษาไทย) มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ บางเขน พ.ศ.2524 ศศ.บ. (ไทยคดีศึกษา) มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช พ.ศ.2545
สถานที่ทำงาน	คณะศิลปศาสตร์ สถาบันการพลศึกษา วิทยาเขตลำปาง
รางวัลเกียรติยศที่ได้รับ	ครูภาษาไทยดีเด่น ระดับอุดมศึกษาของคุรุสภา พ.ศ.2538
ตำแหน่ง	ครู

